

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**NURUOSMANİYE KÜTÜPHANESİ'NDE
BULUNAN BELAGATE DAİR YAZMALAR**

KEVSER DEMİROK

2501090970

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ADEM YERİNDE

İstanbul-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : KEVSER DEMİROK Numarası : 2501090970
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. ADEM YERİNDE
Tez Savunma Tarihi : 04.09.2019 Saati : 12:00
Tez Başlığı : "NURİOSMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN BELAGAT İLMİNE DAİR YAZMALAR"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ADEM YERİNDE		Kabul
2- DOÇ. DR. İBRAHİM ŞABAN		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ YILMAZ ÖZDEMİR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ALİ BULUT		
2- DOÇ. DR. ÖMER İSHAKOĞLU		

ÖZ

NURUOSMANİYE KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN BELÂGATE DAİR YAZMALAR

KEVSER DEMİROK

Türkiye’de bulunan yazma eser kütüphaneleri, araştırmacıların çalışmalarına konu teşkil edecek, hayli fazla esere ev sahipliği yapmaktadır. İstanbul’da bulunan Nuruosmâniye Kütüphanesi de bunlardan biridir. Matbu’ olması hasebiyle araştırmacıların malumu olan eserlerin yanı sıra, henüz dokunulmamış önemli bir kısmı ise yeni araştırmacılarla tanışmayı beklemektedir. Bu çalışmada Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi’nde mevcut, belâgat ile alakalı 75’i risale olan toplam 167 eser incelenmiş; bununla beraber, nüsha özellikleri ve müellifleri hakkında da bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yazmalar, Nuruosmaniye, Belâgat, Kütüphane

ABSTRACT

THE RHETORIC MANUSCRIPTS IN NURUOSMANİYE LIBRARY

KEVSER DEMİROK

The manuscript libraries in Turkey hold many works constituting subjects to the studies of the researchers: The Nuruosmaniye Library in İstanbul is one of them. Along with some of the works which are well known by the researchers as they are printed, some intact ones await to meet with the new researchers. In this thesis 167 works of NuruosmaniyeManuscript Library, related to rhetoric -75 of which are epistels- were analyzed and at the same time the information was given about the transcript features and authors.

Keywords: Manuscripts, Nuruosmaniye, Rhetoric, Library

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	xiii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂGATIN KISA TARİHÇESİ VE TEMEL KAVRAMLARI

1. BELÂGAT İLMİNİN KISA TARİHÇESİ.....	4
2. TEMEL KAVRAMLAR	12
2.1. Belâgat.....	12
2.2. Fesâhat.....	13
2.3. Meânî.....	14
2.4. Beyân.....	15
2.5. Bedî'	16

İKİNCİ BÖLÜM

SEKKÂKÎ'NİN MİFTÂHU'L-ULUM'U ve ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

1. SEKKÂKÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	17
2. MİFTÂHU'L-ULÛM	18
2.1. Miftâhu'l-Ulum Nüshaları.....	19
2.1.1. Miftâh, Sekkâkî	19
2.1.2. Miftâhu'l-Ulûm, Sekkâkî.....	21
2.1.3. el-Kısmu's-Sâlis min Miftâhi'l-Ulûm, Sekkâkî.....	23
2.1.4. Miftâhu'l-Ulûm, Sekkâkî.....	24
2.2. Miftâhu'l-Ulum Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	26
2.2.1. Şerhler	26
2.2.1.1. Şerhu'l-Miftâh, Teftâzânî	26

2.2.1.2. Şerhu'l-Miftâh, Teftâzânî	30
2.2.1.3. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî.....	32
2.2.1.4. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî.....	35
2.2.1.5. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî.....	37
2.2.1.6. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî.....	38
2.2.1.7. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî.....	40
2.2.1.8. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî.....	42
2.2.1.9. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî.....	44
2.2.1.10. Şerhu Tağyiri'l-Miftâh, İbn Kemal Paşa	45
2.2.2. Haşiyeler	49
2.2.2.1. Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh li Seyyid Şerif, Lutfullah et-Tokâtî....	49
2.2.2.2. Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh li Seyyid Şerif, Alâiyevî	52
2.2.2.3. Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh.....	54
2.2.3. Diğer Çalışmalar.....	55
2.2.3.1. el-Vişâh fî Zabtî Meâkîdî'l-Miftâh, Sadruşşerîa	55
2.2.3.2. Şerhu Miftâhi'l-Ulum, el-Müezzînî Husâmeddin el-Harezmi.....	58
2.2.3.3. el-İfşâh fî Şerhi Şevâhidi'l-Miftâh, İbrâhim b. Abdurrahman.....	59
2.2.3.4. Risâle ale'l-Miftâh fî Tayyî Zikri'l-Müsned İleyh.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZVÎNÎ'NİN TELHÎSU'L-MİFTÂH'I VE ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

3.1. KAZVÎNÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	63
3.2. TELHÎSU'L-MİFTÂH.....	65
3.2.1. Telhîsu'l-Miftâh Nüshaları	66
3.2.1.1. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvînî	66
3.2.1.2. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvînî	67
3.2.1.3. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvînî	69
3.2.1.4. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvînî	71
3.2.1.5. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvînî	72
3.2.1.6. Telhisu'l-Miftâh, Kazvînî	74
3.2.2. Telhis Üzerine Yapılan Çalışmalar	76

3.2.2.1. Şerhler	76
3.2.2.1.1. Mutavvel	76
3.2.2.1.2. el-Îzâh, Kazvînî	76
3.2.2.1.3. Şerhu'l-Îzâh, Cemâleddin Aksarâyî	77
3.2.2.1.4. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî.....	79
3.2.2.1.5. Muhtasaru'l-Meânî, Taftâzânî.....	81
3.2.2.1.6. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî.....	83
3.2.2.1.7. Muhtasaru'l-Meânî, Taftâzânî.....	84
3.2.2.1.8. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî.....	86
3.2.2.1.9. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî.....	88
3.2.2.1.10. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî.....	89
3.2.2.1.11. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî.....	91
3.2.2.1.12. Meâhidu't-Tansîs fî Şerhi Şevâhidi't-Telhîs, el-Abbâsî.....	93
3.2.2.1.13. Meâhidu't-Tansîs fî Şerhi Şevâhidi't-Telhîs, el-Abbâsî.....	95
3.2.2.1.14. Şerhu Ebyâtî'l-Îzâh.....	97
3.2.2.1.15. Şerhu Telhîsi'l-Miftâh	98
3.2.2.1.16. Şerhu Ebyâtî'l-Îzâh.....	99
3.2.2.1.17. Şerhu Telhîsi'l-Miftâh	101
3.2.2.1.18. Risâle Mûteallika bi Lafzi'l-Fenni'l-Evvel min Telhîsi'l-Miftâh	102
3.2.2.2. Hâşiyeler	103
3.2.2.2.1. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Mevlânâ Nizâmuddîn el-Hatâî.....	103
3.2.2.2.2. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Mevlânâ Nizâmuddîn el-Hatâî.....	105
3.2.2.2.3. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Mevlânâ Nizâmuddîn el-Hatâî.....	107
3.2.2.2.4. Hâşî ale'l-Muhtasar, Mevlânâ Nizâmuddîn el-Hatâî	108
3.2.2.2.5. Hafîd ale'l-Muhtasar, el-Hafîd Teftâzânî	110
3.2.2.2.6. Hâşiye ale'l-Muhtasar li't-Teftâzânî, el-Hafîd Teftâzânî	111
3.2.2.2.7. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Abbâdî İbn Kâsım	113
3.2.2.2.8. Ta'lîku'l-Misbâh ala Ebvâbî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh, Kermiyânî Abdulhalim.....	115
3.2.2.2.9. Hâşiye alâ Ta'rîfî İlmi'l-Beyân mine'l-Mutavvel, Halil b. Hasan	118

3.2.2.2.10. Hâşiye alâ Tağyîri'l-Miftâh.....	120
3.2.2.2.11. Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Hatâyî alâ Muhtasari'l-Meânî, Abdullah Yezdî.....	121
3.2.2.2.12. Hâşiye alâ Şerhi Telhîsi'l-Miftâh, Abdullah Yezdî.....	122
3.2.2.2.13. Hâşiye alâ Şerhi Telhîsi'l-Miftâh, Abdullah Yezdî.....	124
3.2.2.2.14. Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Hataî alâ Muhtasari'l-Meânî, Abdullah Yezdî.....	125
3.2.2.2.15. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Osman Seyyid	126
3.2.2.3. Diğer Çalışmalar.....	128
3.2.2.3.1. Ta'lîka alâ Ta'rîf-i İlmi'l-Beyân mine'l-Mutavvel, Halil b. Hasan.....	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEFTAZÂNÎ'NİN MUTAVVEL'İ ve ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

4.1. TEFTAZÂNÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	130
4.2. el-MUTAVVEL	131
4.2.1. Mutavvel Nüshaları.....	131
4.2.1.1. Mutavvel, Teftazânî.....	131
4.2.1.2. el-Mutavvel, Teftazânî.....	133
4.2.1.3. el-Mutavvel, Teftazânî.....	134
4.2.1.4. el-Mutavvel, Teftazânî.....	136
4.2.1.5. Mutavvel, Taftâzânî.....	138
4.2.1.6. Mutavvel, Teftazânî	140
4.2.1.7. el-Mutavvel, Teftazânî.....	142
4.2.1.8. el-Mutavvel, Teftazânî.....	143
4.2.1.9. el-Mutavvel fi'l-Meânî, Teftazânî	145
4.2.1.10. Mutavvel, Teftazânî	147
4.2.1.11. Mutavvel, Teftazânî	149
4.2.1.12. Mutavvel, Teftazânî	150
4.2.1.13. el-Mutavvel, Teftazânî	152
4.2.1.14. Mutavvel, Teftazânî	154
4.2.1.15. Mutavvel, Teftazânî	156

4.2.1.16. Mutavvel, Teftazânî	158
4.2.2. Şerhler	159
4.2.2.1. Şerhu Dîbâceti'l Mutavvel, el-Fenârî Hasan Çelebî.....	159
4.2.2.2. Şerhu'l-Mutavvel, İsmâuddin el-İsferâînî	162
4.2.2.3. Şerhu'l-Mutavvel, el-İsferâînî İsmâuddin	165
4.2.2.4. Şerhu'l-Mutavvel, el-İsferâînî İsmâuddin	166
4.2.2.5. Şerhu'l-Mutavvel, el-İsferâînî İsmâuddin	168
4.2.3. Haşiyeler.....	169
4.2.3.1. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Semerkandî	169
4.2.3.2. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Semerkandî	172
4.2.3.3. Hâşiye alâ Dîbâceti'l-Mutavvel.....	174
4.2.3.4. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Cürcânî.....	176
4.2.3.5. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Cürcânî.....	177
4.2.3.6. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Cürcânî.....	178
4.2.3.7. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Yahyâ b. Yusuf es-Sîrâmî.....	180
4.2.3.8. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Yahyâ b. Yusuf es-Sîrâmî.....	182
4.2.3.9. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Musannifek	183
4.2.3.10. el-Muavvel fî Havâşi Şerhi'l-Mutavvel, Kırîmî.....	186
4.2.3.11. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Molla Hüsrev.....	188
4.2.3.12. Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel, Molla Hüsrev	191
4.2.3.13. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî Hasan Çelebî	192
4.2.3.14. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî.....	194
4.2.3.15. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî.....	196
4.2.3.16. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî Hasan Çelebî	197
4.2.3.17. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî Hasan Çelebî	198
4.2.3.18. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Mevlânâzâde	200
4.2.3.19. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Hafîd Teftazânî	202
4.2.3.20. Hâşiye ale'l-Mutavvel, İsmâuddîn el-İsferâînî.....	203
4.2.3.21. Hâşiye alâ 'İsâm alâ Hâşiyeti Seyyid Şerîf 'ale'l-Mutavvel, el-İsferâînî 'İsâmuddin.....	205
4.2.3.22. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Abbâdî Kasım	206

4.2.3.23. Hâşiye Mirzâcân ale'l-Mutavvel, Mirzâ Cân	207
4.2.3.24. Hâşiye ale'l-Mutavvel, es-Siyâlkûtî	209
4.2.3.25. Hâşiye-i Dîbâce-i Mutavvel, Halil b. Hasan	211
4.2.3.26. Hâşiye alâ Dîbâceti'l-Mutavvel, Muhaşşî Abdalbâkî b. Dursûn	213
4.2.3.27. Hâşiyetu Dîbaceti'l-Mutavvel	214
4.2.3.28. Hâşiye ale'l-Mutavvel	215
4.2.3.29. Hâşiyetu'l-Mutavvel	216

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜSTAKİL ESERLER

5.1. Kitaplar	218
5.1.1. Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre, Hafîd Ali	218
5.1.2. el-Meselu's-Sâir, İbnu'l-Esîr el-Cezerî	219
5.1.3. el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir, İbnu'l-Esîr el-Cezerî	222
5.1.4. Hüsnü't-Tevessül ilâ Sınâati't-Teressul, İbn Fehd Ebu's-Senâ	224
5.1.5. et-Tıbyân fî'l-Meânî ve'l-Beyân, et-Tîbî	226
5.1.6. Cinânu'l-Cinâs, es-Safedî	229
5.1.7. Zehru'r-Rebi' fî Şevâhidi'l-Bedî', Nâsiruddîn Muahammed	232
5.1.8. Şerhu'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye, Taşköprizâde	234
5.1.9. Keşfu'r-Rumûz ve Fethi Bâbi'l-Künuz, Koçhisârî	237
5.1.10. Esâsu'l Belâga, Zemahşerî	239
5.1.11. el-Fevâidu'l-Gıyâsiyye, el-Îcî	242
5.2. Mecmua Risaleleri	246
5.2.1. Risâletu'l-İstiâre, Semerkandî	246
5.2.2. Risâletu'l-İstiâre, Semerkandî	247
5.2.3. Risâletu'l-İstiâre, Semerkandî	248
5.2.4. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm ale'r-Risâleti'l-İstiâre, eş-Şîrânîşî	250
5.2.5. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, eş-Şîrânîşî	252
5.2.6. Şerhu'l-Bedîyye, İbnu'l-Mukrî	253
5.2.7. Risâle fî İlmi'l-Beyân, İbn Kemâl	255
5.2.8. Risâle fî Beyânî Telvini'l-Hitâb, İbn Kemal	256
5.2.9. Risâle mine't-Teb'îdiyye, İbn Kemâl	257

5.2.10. Risâle fî Uslûbî'l-Hakîm, İbn Kemal.....	258
5.2.11. Risâle fî Beyâni Envâi'l-Mecâz, İbn Kemal	259
5.2.12. Risâle fî Beyâni Envâi'l-Mecâz, İbn Kemal	260
5.2.13. Risâle fî enne Sâhibe'l-Meânî Yuşâriku'l-Lugavî, İbn Kemâl	261
5.2.14. Şerh Risâlaleti'l-İstiâre li's-Semerkindî, el-İsferâinî İsmâuddin	262
5.2.15. Şerh alâ Risâleti'l-İstiâre li's-Semerkindî, el-İsferâinî İsmâuddin	263
5.2.16. Şerh Risâleti'l-İstiâre li's-Semerkindî, el-İsferâinî İsmâuddin.....	264
5.2.17. Şerhu Risâleti'l-İstiâreti's-Semerkindiyye, el-İsferâinî İsmâuddin	266
5.2.18. Şerhu Risâleti'l-İstiâre, el-İsferâinî İsmâuddin	267
5.2.19. Şerh Risâleti'l-İstiâre, el-İsferâinî İsmâuddin	268
5.2.20. Nuzhetu'l-Elhâz fî Ademi Elfâz li'l-Elfâz, Tâşköprüzâde.....	269
5.2.21. Risâle fî Beyâni'l-İstiâre, İbn Kemal.....	270
5.2.22. Risâle fî Tevcîhi't-teşbîh fî Lafzi Kemâ Salleyte alâ İbrahim, Abdurahmân el-Huseynî.....	272
5.2.23. Hâşiye alâ Hâşiyeti'z-Zibârî alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre, Ahmed el-Mevlevî.....	273
5.2.24. Ta'rîbu Risâleti'l-Mecâz, Ahmed el-Mevlevî.....	274
5.2.25. Şerhu Risâleti'l-İstiâre, Kazâbâdî.....	275
5.2.26. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm, Zibârî Hasan.....	277
5.2.27. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, Zibârî Hasan	278
5.2.28. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm li Risâleti'l-İstiâre, Zibârî Hasan.....	280
5.2.29. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm ale'l-İstiâre, ez-Zibârî Hasan.....	281
5.2.30. Hâşiye alâ Şerhi'l-İstiâreti's-Semerkindiyye, ez-Zibârî Hasan.....	282
5.2.31. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, ez-Zibârî Hasan.....	283
5.2.32. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, ez-Zibârî Hasan....	284
5.2.33. Hâşiye alâ Muhtasari's-Sa'd ale't-Telhîs.....	285
5.2.34. Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre, Seyyid Ali	286
5.2.35. Hâşiyetu'l-Hafîd alâ Şerhi'l-İstiâre li'l-İsâm, Hafîd Ali.....	287
5.2.36. Hâşiyetu'l-Hafîd alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre li'l-İsâm, Hafîd Ali...288	
5.2.37. et-Tahrîrât alâ Şerhi'l-İstiâreti'l-İsâmiyye	289
5.2.38. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm ale'l-İstiâre	290

5.2.39. Şerh alâ Risâleti'l-İstiâre, el-Bosnevî	291
5.2.40. Risâle fî İlmi'l-Belâga	294
5.2.41. Risâle fî Envâi'l-Mecâz	295
5.2.42. Risâle fî Envâri'l-Mecâz	295
5.2.43. Risâle fî Alâkati'l-Mecâz	296
5.2.44. Risâle fî'l-Kelâmi'l-Muştemil alâ Nefy ve Kayd	297
5.2.45. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, İsmail b. Sinân	297
5.2.46. Risâle fî'l-İstiârât	299
SONUÇ	301
BİBLİYOGRAFYA	303

ÖNSÖZ

Türkiye’deki kütüphanelerde de pek çok yazma eser bulunmakta olup bu eserler üzerine hayli çalışma yapılmıştır. Ancak mevcut akademik çalışmalar arasında Nuruosmaniye Kütüphanesi’ndeki belâgat eserlerinin incelenmemiş olduğu belirtilmelidir. Bundan dolayı bu eksikliği gidermek amacıyla bu konu tercih edilmiştir.

Bu küçük fihrist çalışması, Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde mevcut belâgat ile alakalı eserleri ihtiva etmektedir. Bu bağlamda kütüphaneye kayıtlı eserler öncelikle kütüphane fihristinde yer alan belâgat çalışmaları başlığı altında toplanan, sonrasında ise diğer başlıklar altındaki bazı eserlerin mukaddimelerinden istifade edilerek tespit edilmiştir.

Çalışmada bahsi geçen yazmaların tavsifinin yanı sıra istinsah kayıtları da esas alınarak tasnif edilmiştir. Dolayısıyla aynı eserin mevcut tüm nüshaları ve ardından bahsi geçen eserle alakalı yapılmış diğer çalışmalar birbirini takip eder bir biçimde sıralanmıştır.

Anlama ve açıklamayı esas alan bir yöntem tercih edilerek hazırladığımız tezimizin ilk bölümünde belâgatın kavramsal çerçevesi verilmiş, ikinci bölümde Sekkâkî ve onun ilmî kişiliği hakkında bilgi verdikten sonra Miftâhu’l-Ulûm’dan kısaca bahsedilmiştir. Tavsif bölümünde ilk olarak Miftâh nüshaları, ardından, kendisiyle alakalı yazılmış diğer eserlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Kazvînî hakkında bilgi verilmiş ve Telhîsu’l-Miftâh hususunda yapılan çalışmalar zikredilmiştir. Tavsifte, tıpkı ikinci bölümde olduğu gibi öncelikle Telhîsu’l-Miftâh nüshaları, akabinde bu eser üzerine yapılmış şerh ve haşiyelere değinilmiştir. Dördüncü bölümde Teftazânî’nin ilmî kişiliği ve el-Mutavvel isimli eseri hususunda bilgi verildikten sonra bu eser üzerine yapılmış çalışmalar aktarılmıştır. Son bölümde ise müstakil diğer eserler ile mecmua risalelerinin tavsifine yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Kevser DEMİROK

İSTANBUL 2019

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sesliler:

آ, ا _____ , ى _____	: ā, â	_____	: a, e
ي _____	: ĩ, î	_____	: i
و _____	: ū, û	_____	: u

Sessizler:

ء _____	: ʾ	ز _____	: z	ق _____	: k
ب _____	: b	س _____	: s	ك _____	: k
ت _____	: t	ش _____	: ş	ل _____	: l
ث _____	: ṯ	ص _____	: ṣ	م _____	: m
ج _____	: c	ض _____	: ḏ	ن _____	: n
ح _____	: ḥ	ط _____	: ṭ	و _____	: v
خ _____	: ḫ	ظ _____	: ḏ	ه _____	: h
د _____	: d	ع _____	: ʿ	ى _____	: y
ذ _____	: ḏ	غ _____	: ġ		
ر _____	: r	ف _____	: f		

Transkripsiyonda ayrıca şu kurallar uygulanmıştır.

1. Terkip halindeki isim ve lakaplar bitişik yazılmıştır. Nâsiruddîn, Abdullah gibi.
2. Arapça tamlamaların sonundaki irab alameti gösterilmiştir. Esâsu'l Belâga gibi.

3. Şemsi ve kameri harfler okundukları şekilde gösterilmiştir. et-Teftâzânî, el-İsferâyînî gibi.

4. Kelime sonlarındaki (ö)’lar vakıf halinde “a” veya “e” olarak, vasıl halinde “t” olarak gösterilmiştir. Şerhu Risâleti’l-İstiâre, Ta’lîka gibi.

5. Kelimenin sonundaki med harflerinden sonra gelen harf-i tariflerde okunuşlar esas alınmıştır. İbnu’l-Esîr, fi’l-Meânî gibi.

6. Tavsif metinleri içerisinde müelliflerin asıl isimleri ile yazdıkları eserler, yine dipnotlarda da eser ve yazar isimleri Arapça transkribe edilmiştir.

KISALTMALAR LİSTESİ

a: El yazması eserlerde sahifenin birinci yüzü

ae: Aynı eser

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen müellif

a.g.m.: Adı geçen makale

b: El yazması eserlerde sahifenin ikinci yüzü

b.: Bin (oğlu)

bkz.: Bakınız

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

DİA.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GAL: Geschichte der Arabischen Litteratur

h.: Hicri tarih

İA.: İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati Milli Eğitim Bakanlığı baskısı (İstanbul 1940-1986)

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

m.: Miladi tarih

nr.: Numara

ö.: Ölümü

s.: Sayfa

Suppl.: Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband

t.y.: Tarih yok

v.b.: Ve benzeri

v.d.: Ve diğlerleri

vr. : Varak numarası

yay haz.: Yayına hazırlayan

y.y.: Yayın yeri

GİRİŞ

Toplumumuzun kültür birikimi ve sanat anlayışını yansıtan yazmalar Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç lisanda yazılmıştır. İçlerinde sayı bakımından diğerlerinden fazla olan Arapça yazmalar bize yazıldıkları dönemde bilim dilinin Arapça olduğunu bildirirler. Yazma eserler yalnızca Türkiye’de bulunan kütüphane ve müzelerde değil tüm dünya müzeleri ve kütüphanelerinde sergilenmektedir.

Yazma eserler Türk-İslam sanatının muhtelif dallarını ihtiva eden bir kültür mirası barındırmakta ve geçmişle aramızda bir köprü görevi görmektedirler. Ciltlerin dokusu, eserin dış ve iç kısmında uygulanmış tezhip ve motiflerin çeşitliliği bizleri bu yazmalara hayran bırakacak nispettedir.

Türkiyedeki kütüphanelerde de pek çok yazma eser bulunmakta olup bununla alakalı yapılmış hayli çalışma yapılmıştır.¹

Eserlerde tezhibin yanısıra hat sanatının da en nadide örneklerini görmemiz mümkündür. Bizim için geçmişin ilim, kültür ve sanat seviyesi hususunda birinci elden birer kaynak olan bu eserlerin her biri birer kıymettir.

¹ Bu alanda yapılmış ve bizim de bu çalışmayı hazırlarken başucu kaynaklarımızdan olan tez çalışmalarından bazıları şunlardır: Mehmed Sami Benli, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fatih Devri Sonuna Kadar Geçen Dönemde Arapça Belagata Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1991, 238s. ; M. Sadi Çöğenli, **Hicrî VI. ve VII. (5001-700) Asırlarda Dil Çalışmaları ve Belli Başlı Nahivciler**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1981, 125s. ; Erhan Doğan, **Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümündeki Arap Edebiyatına Dair Yazmalar**, Dnş: Tevfik Rüştü Topuzoğlu, İstanbul Üniversitesi 2000, 93s. ; Mehmet Karakoç, **Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Arap Dili ve Edebiyatına Dair Yazma Nüshaların Tasnif ve Tavsifi**, Dnş: Recep Dikici, Selçuk Üniversitesi 1998, 509s. ; Süleyman Mahmudov, **Azerbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi M. Fuzûlî Enstitüsü Kütüphanesindeki Arapça Nahve Dair Yazma Eserler**, Dnş: Mahmut Kafes, Selçuk Üniversitesi 2001, 165s. ; Ali Hikmet Şah, **Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümündeki Aruza Dair Yazma Eserler**, Dnş: Hüseyin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi 2000, 69s. ; Hüseyin Elmalı, **Hicrî III. Asırdaki Edebî Çalışmalar ve Belli Başlı Edip ve Şairler**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1982, 120s. ; Mustafa Kılıçlı, **Hicri III. Asırdaki Dil Çalışmaları ve Belli Başlı Dilciler**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1982, 124s. ; Mehmet Yavuz, **Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf-Nahiv)'e Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1991, 226s. ; Ömer İshakoğlu, **Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagate Yaptığı Katkıları**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 2004, 122s. ; İbrahim Şaban, **Türk-Osmanlı Âlimlerinin XVI-XVIII. Asırlarda Arap Belâgatine Yaptıkları Katkıları**, Dnş: Doç. Dr. Mehmet Yavuz, İstanbul Üniversitesi 2007, 122s. ; Zeynep Teko, **İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Şiir'e Dair Arapça Yazmalar (ELİF-DÂL)**, Dnş: Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi 2011, 138s.

Mevcut akademik çalışmalar arasında Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki belâgat eserlerinin incelenmemiş olduğunu tespit ederek buradan hareketle, bu yazmaları ortaya çıkarmak amacıyla tezimizin konusunu belirlemiş olduk.

Hazırlamış olduğumuz bu küçük fihrist çalışmasını Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde mevcut pek çok ilim sahasından biri olan belagat ile alakalı eserler hususunda tertib ettik. Bu bağlamda kütüphaneye kayıtlı eserler öncelikle kütüphane fihristinde yer alan belâgat çalışmaları başlığı altında toplanan, sonrasında ise diğer başlıklar altındaki bazı eserlerin mukaddimelerinden istifade edilerek tespit edilmiştir.

Çalışmamızda bahsi geçen yazmaların tavsifinin yanı sıra istinsah kayıtları esas alınarak tasnifini de yapmış bulunmaktayız. Dolayısıyla aynı eserin mevcut tüm nüshaları ve ardından bahsi geçen eserle alakalı yapılmış diğer çalışmalar birbirini takip eden bir biçimde sıralanmıştır.

Anlama ve açıklamayı esas alan bir yöntem tercih edilerek hazırladığımız tezimizin ilk bölümünde belâgatın kavramsal çerçevesi verilmiş, bunu takip eden ikinci bölümde Sekkâkî ve ilmî kişiliği hakkında bilgi verdikten sonra Miftâhu'l-Ulûm'dan kısaca bahsettik. Tavsif kısmına geldiğimizde ilk olarak Miftâh nüshaları, ardından, kendisiyle alakalı yazılmış diğer eserler aktarılmıştır. Üçüncü bölümde Kazvînî hakkında bilgi verip Telhîsu'l-Miftâh'ı kısaca anlattık. Tavsifte, ikinci bölümde olduğu gibi öncelikle Telhîsu'l-Miftâh nüshaları, akabinde bu eser üzerine yapılmış şerh ve haşiyelere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Teftezânî'nin el-Mutavvel isimli eseri hususunda kısaca bilgi verdikten sonra üzerine yapılmış çalışmaları aktardık. Beşinci ve son bölümde ise müstakil diğer eserler ile mecmua risalelerinin tavsifine yer vererek çalışmamızı tamamlamış olduk.

Bu çalışmayı yürütürken kullanılan kaynaklar Arapça, Osmanlıca, Almanca ve Türkçe olup bibliyografyada bunlar ayrıntılı olarak zikredilmiştir.

Her biri birer miras olan yazmaların yalnızca katologlama değil daha pek çok çalışma konusuna ışık tutacağı hususunda hiç şüphe yoktur.

Son olarak tezin her aşamasında samimiyetle alaka gösterip, yardımını eksik etmeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Adem Yerinde'ye, yine konu tespiti aşamasında bana en net şekilde geri dönen değerli hocalarım Prof. Dr. A. Yaşar Koçak ve Prof. Dr. Mehmet Yavuz'a tüm kalbimle teşekkür ediyorum. Ayrıca araştırma süresince kütüphane ortamında vakit ayırıp sorularımı usanmadan yanıtlayan muhterem hocam Prof. Dr. Ahmet Suphi Furat'a, mühim müdahalelerde bulunan kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Musa Alak'a, vazifesi gereği danışmanlığımdan ayrılması gereken Prof. Dr. Abdurrahman Özdemir'e, tecrübeleri ile beni her hususta yönlendiren arkadaşım Zeynep Teko'ya, her dem desteğini esirgemeyen küçük kız kardeşim Zeynep Kahraman'a ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma müteşekkirim.

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂGATIN KISA TARİHÇESİ VE TEMEL KAVRAMLARI

1. BELÂGAT İLMİNİN KISA TARİHÇESİ

Kur'an'ın icazını anlama maksadıyla gerçekleştirilen uzun süreli çalışmalar nedeniyle belâgat, Arap Dili ve Edebiyatı ile alakalı ilimler arasında bağımsızlığını en geç elde edenidir.¹

Geçirdiği bu tarihî sürecin ardından artık bağımsız bir ilim olan belâgat, ilk olarak şiir tenkidıyla ortaya çıkmıştır. Cahiliye döneminde şair ve hatipler şiirlerini kurulan panayırlarda dile getirir, hakemlerse bunlarla karşılaştırmalı tenkitlerde bulunurlardı. Bu işi yürütenlerden biri de üstünlük ve hakemliği elinde tutan Kureyş kabilesine mensup, Ukaz panayırı şiir hakemi Nâbiga ez-Zübyânî idi. Cahiliye dönemini inceleyen araştırmacılar da belâgatın ilk etapta edebiyat eleştirisi olarak meydana geldiğini ifade etmişlerdir.

Kur'an'ın inişiyle şiir ve hitabetin zirvesinde olan Araplar bu mucizevi kitabın karşısında hayrete düşmüşlerdir. Öyle ki onu inkar eden müşrikler dahi mucizevi lafzının üstünlüğünü kabul etmekten gayrı bir şey yapamamışlardır.

Hız. Muhammed'in vefatından sonra İslam'a giren Acemler Kur'an'ı anlamak için hayli çaba göstermişlerdir. Bu da Kur'an üzerine bir takım filolojik çalışmaları doğurmuştur. Bu çalışmalarda Kur'an'ın gramerin incelenmiş, anlaşılmayan lafızlar izah edilmiş ve edebî yönüne de değinilmiştir. Ferrâ (ö.209/824) ve Ahfeş'in (ö.215/830) Meâni'l-Kur'an, Ebu Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'an, İbn Kuteybe'nin

¹ Ana hatlarıyla temas edeceğimiz bu mevzu için Aşağıda geçen çalışmalardan yararlanılmıştır: Şevkî Zayf, **el-Belâğa Tatavvur ve Târîh**, Kâhira, Dâru'l-Ma'ârif, t.y., s. 10-11, 46-359; 'Abdul'azîz 'Atîk, **fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye**, Beyrut, Dâru'n-Nahzati'l-'Arabiyye, 2009., s. 25-33 ('ilmu'l-me'ânî), 7-59 ('ilmu'l-beyân), 7-73 ('ilmu'l-bedî'); Ali Bulut, **Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013. s. 19-32 ; M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat**, İstanbul, Gökkuşbe Yayınları, 2012, s. 17-33; Ömer İshakoğlu, **Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları**, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2004, s. 2-6; Nasrullah Hacımuftuoğlu, "Bedî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. V, s. 320-322; a.g.m., "Beyân", **a.g.e.**, C. VI, s. 22-23; Hulusi Kılıç, "Belagat", **a.g.e.**, C. V, s. 380-383 ; İsmail Durmuş, "Meânî", **a.g.e.**, C. XXVIII, s. 204-206.

Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân ve Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân isimli eserleri günümüze ulaşan çalışmalardandır.

Sibeveyhî'nin (ö.180/796) el-Kitâb, Müberrid'in (ö.285/898) el-Muktadab isimli çalışmalarında Kur'ân'ın nahvî yönü ele alınmış ve aynı zamanda edebi sanatlara dair bilgiler de verilmiştir.

Şiir ve edebiyata dair çalışmalarda da edebî sanatlara değinilmiştir. Asmaî'nin (ö.216/831) Fuhuleti's-Şuarâ, Müberrid'in (ö.285/898) el-Kâmil, İbn Sellâm el-Cumâhî'nin (ö.232/7846) Tabakâtu Fuhuli's-Şuarâ, Câhiz'in (ö.255/869) el-Beyân ve't-Tebyîn, İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) eş-Şi'r ve's-Şuarâ ile Edebi'l-Kâtib, Sa'leb'in (ö.291/903) Kavâidu's-Şi'r, ve İbnu'l-Mu'tezz'in (ö.296/908) Kitâbu'l-Bedî' ve Tabakâtu's-Şuarâ isimli eserleri günümüze ulaşan ilk çalışmalardandır.

Câhiz, el-Beyân ve't-Tebyîn isimli eserinde belâgat ve fesâhatla alakalı bilgilerin yanı sıra birtakım belâgat terimlerine de değinir. Belâgatın lafız-mana uyumu, kelime seçimi, îcâz, itnâb, harflerin mahreçleri, harf ve kelimelerin uyum ve uyumsuzluğu gibi hususlarından bahseden müellif, bununla beraber seci, izdivac, iktibas, taksim, lugaz, uslûbu'l-hakim, ihtiras, hezil, itiraz, tâ'riz, kinâye ve istiâreyle alakalı bilgiler sunar. Müellifin el-Hayevân isimli eseri de hakikat, mecâz, teşbih, istiâre, mesel, kinâye, serikât-ı şî'riyye ve diğer bazı belâgat konularını ihtiva etmektedir.

Bir şiir tenkidi kitabı olan Kavaidu's-Şi'r isimli eserinde Sa'leb, genel olarak cümle çeşitlerinden bahsetmiş ve bunları emir, nehiy, haber ve istihbâr olarak dörde sonra da bu dört aslî türü medih, hiciv, mersiye, itizâr, teşbîb, teşbîh ve hikâyetu'l-ahbâr isimleriyle alt dallarına ayırmıştır. Bunların her birine bir ila iki beyitten oluşan örnekler verip sonrasında edebî sanatların doğru ve hatalı kullanımları örneklerle izah etmiş ve şiirle alakalı bazı terimler açıklamıştır.

İbnu'l-Mu'tez Kitâbu'l-Bedî' isimli eserinde eski yeni şairlerin sanat bakımından mukayesesini yaparak ilk defa belâgat, beyân ve bedî konularını düzenli bir biçimde işlemiştir. Eserini istiâre, tecnîs, mutâbakat, reddu'l-acz ve el-mezhebu'l-

kelâmî diye beş sanata ayırıp bunlarla beraber mehâsinu'l-kelâm ile alakalı 13 sanatı daha incelemiştir.

Hicrî IV. asırdan itibaren edebî tenkitle alakalı bağımsız eserler yazıldığına şahit olmaktayız. Bunlardan biri de İbn Tabâtabâ el-Alevî'nin (ö.322/933) 'İyârû's-Şî'r isimli eserinde şiir söyleme için gerekli ilimler, lafız-mana uyumu ve vezin gibi konuların yanı sıra teşbih, ta'riz, mubâlaga, hüsnü'l-makta ve tahallus mevzuları işlenmiştir.

Kudâme b. Ca'fer'in (ö.337/948), belâgatı eski Yunan kültüründen geçen esaslara uyarlamaya çalıştığı Nakdu's-Şî'r isimli eserinde Aristo'nun Poetika ve Rhetorika isimli çalışmalarının tercümesi olan eş-Şî'r ve el-Hitabe eserlerinin etkisi bulunmaktadır. Ayrıca İbn Mu'tezz'in belirlediği sanatlara on üç sanat daha eklemiştir.

Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bîşr el-Âmidî (ö.371/981), İbn Tabâtabâ'nın 'İyârû's-Şî'r'i üzerine Kitâbu Islâhi Mâ Fî 'İyârî's-Şî'r isimli eserini telif ederken şiir tenkidi ile alakalı Kitâb fî Tebyîni Galati Kudâme'yi yazmış ve bunun yanı sıra Ebu Temmâm (ö.231/846) ve Buhturî'nin (ö.284/898) şiirlerini karşılaştırmak üzere el-Muvâzene beyne Şî'ri Ebi Temmâm ve'l-Buhturî isimli tenkidle beraber pek çok edebî sanatı incelemiştir.

Kelâmcılar da Kur'an'ın i'câzı üzerinde yoğunlaştıklarından, onu anlamının yollarından biri olan belâgat ve fesâhatla tabii olarak meşgul olmuşlardır. Rummânî, yazılan ilk eserlerden olan en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'an'ında belâgatı on bölümde incelemiştir. Bu bölümler icâz, teşbih, istiâre, telâum, fevâsıl, tecânüs, tasrîf, tazmîn mubâlaga ve hüsnü'l-beyândır. Rummânî'den sonra Eş'arî âlimi Bakıllânî eserinde bedi ile alakalı ifade ve üslup özelliklerini ayrıntılı bir biçimde işlemiştir.

Ebu Ali b. el-Hasan b. el-Muzaffer el-Hâtemi (ö.388/998), Hilyetu'l-Muhâdara isimli eserinde pek çok şairin şiirini tenkit etmiş, yine aynı eserinde icâz, itnâb, istiâre, teşbih, taksim, tersi', muvazene, mukabele ve iltifat gibi sanatları işlemiştir.

Ali b. Hasan el-Cürcânî'nin (ö.392/1002), Mütenebbî'nin şiirlerini değerlendirdiği el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve Husumih adındaki eserinde şiirleri açıklarken sanatlar hakkında da bilgi vermiş, hassaten cinâs, istiâre ve belîğ teşbih mevzularını geniş bir biçimde işlemiştir.

Kaynaklarda buraya dek zikredilen eserlerin kaleme alınma amacı belâgatı derlemek değil, müelliflerin nahiv, kelâm, tefsir, şiir ve şair tabakaları gibi sahalarda telif ettikleri mevzuları açıklamak olduğu ve bu amaç için de bazı belâgat konularına değindikleri ifade edilmektedir. Şimdiye dek belirtilen eserlerde derli toplu olmasa da dağınık halde olan bir belâgat birikimi oluşmuş ve terminolojisi yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Henüz netlik kazanmayan terimler, aynı konudan bahseden bir alimden diğerine değişiklik göstermekteydi. Buna sebep ise belâgatın bağımsız bir ilim olmayışı idi.

Ebu Hilâl el-Askerî'nin (ö.395/1005) Kitâbu's-Sinâateyn isimli eseri telif edildiği dönem itibariyle tüm belâgat maddelerin bir arada toplandığı ilk eser olarak görülmekteydi. Müellif bu eseri önceden yazılmış meşhur şiir ve nesirle alakalı kaynakları tarayarak telif ettiğini, eksik bilgileri tamamlayıp, hatalı olan kısımları düzelterek mevzu ile alakalı ayrıntılı bilgiler verdiğini ifade etmiştir. Yazar eserinde meânî, beyân, bedî' ve diğer edebi malumatı dokuz bölümde inceleyerek, 35 çeşit edebi sanat belirlemiş ve buna kendisi altı tane daha ilave ettiğini ifade etmiştir.

Şerîf er-Radî (ö.406/1015) Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'ân isimli eserinde sure tertibine göre Kur'ân'da bulunan istiâre, mecâz, kinâye ve diğer bazı üslupları açıklarken, el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye'de 360 hadiste geçen mecâz istiâre, kinâye ve diğer sanatları incelemektedir.

Doğuda bunlar yapılırken Endülüs'te de belâgat çalışmaları devam etmiştir. Bölgenin ileri gelen büleşasından biri olan İbn Reşîk el-Kayravânî (ö. 456/1063) el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Adâbihi isimli eserinin içerisinde otuz kadar bölümde belâgat ve beyân ilimlerinin konularını inceleyerek Kur'ân ve hadislerden de örneklerle konuyu edebî bakımdan açıklamıştır. Belâgatla alakalı konular hususunda İbnu'l-Mukaffâ', Müberrid, İbnu'l-Mu'tez ve Rummânî'nin görüşlerinden hayli faydalanan müellif bu eserde otuz beş bedî sanat zikreder.

Endülüslü âlim İbn Sinan el-Hafâcî (ö.466/1078) fesâhatı beyân ve bedî üslubuyla incelediği Sırru'l-Belâga adındaki eseriyle belâgat ve fesâhat arasındaki ayrımını belirginleştiren kişi olmuştur.

Şeyhu'l-belâga (belâgat üstadı) olarak anılan Abdulkâhir el-Cürcânî'nin Delâilu'l-İcaz ve Esrâru'l-Belâga isimli eserleri bu sahada sonraki çalışmalara yön veren iki muhteşem eserdir. Bu eserlerde tüm konuları ayrıntılı bir biçimde olmasa da genel olarak hepsine yer vermiştir. Delâilu'l-İ'câz'da meşhur mütekellim Kadı Abdulcebbâr ve Bakıllânî'nin eserlerinden büyük oranda faydalanan müellif aynı eserde kelimelerin ibare ile bağlantısı, ibarelerin birbiriyle ilişkisi, sözdizimi sırası, takdîm-te'hîr, ta'rîf-tenkîr, hazif, izmâr, izhâr, fasıl-vasıl, tekîd, kasr ve ifade buluşları açısından kaynaklanan yan anlamlar üzerinde durmuştur. Tüm bunlara istinaden kendisi meânî ilminin kurucusu kabul edilmektedir. Esrâru'l-Belâga'da beyân ilmi ile alakalı meselelerin izahını yapmıştır.

Ebu Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî'nin (ö.517/1123) Kânunu'l-Belâga isimli eseri yine bu sahadaki teliflerdendir.

Zemahşerî (ö.538/1143), el-Keşşâf an-Hakâiki't-Tenzîl isimli tefsirini Cürcânî'nin yukarıda bahsi geçen iki eserini esas alarak belâgatla alakalı mevzuları işleyerek ayetlerdeki edebî sanatları incelemiştir. Meânî ilminin tüm ayrıntı ve incelikleri, sayesinde olgunluğa ulaşan müellifin bu eseri, buleganın en önemli kaynaklarından olmuştur.

Mantık, felsefe, kelam ve usul gibi pek çok ilme dair ifade ve terimleri belâgata katan âlimlerden biri olan Fahreddin er-Râzî (ö.606/1209) Nihâyetu'l-İ'câz ve Dirâyeti'l-İ'câz min Esrâri'l-Belâga ve Delâili'l-İ'câz isimli eseri kaleme almıştır. Cürcânî'nin bahsi geçen iki eserini özetleyerek, her ikisinde düzensiz ve dağınık vaziyetteki belâgat konularını şahsına has bir metodla yeniden düzenlemiştir. Aynı eserde Zemahşerî'nin Keşşâf, Rummânî'nin Nüket ve Vatvât'ın Hadâiku's-Sihr eserlerinden istifade etmiştir.

Ebu Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekr es-Sekkakî (ö.626/1229) Cürcânî'nin iki eseri üzerine bir çalışma kaleme almıştır. Belagatın tüm konularını ihtiva eden ve üç

bölümden müteşekkil bu eser Miftâhu'l-Ulûm'dur. İlk bölümde sarf, ikinci de nahiv, üçüncü ve son bölümde belâgatı işleyen müellif son bölümün ardından da aruz ile alakalı bilgi vermiştir. Eserinin belâgatla alakalı kısmı için Cürçânî'nin Delâilu'l-İ'câz ve Esrâru'l-Belâga isimli eserlerini kaynak olarak alan müellif, onun bahsetmediği konuları da eserine katmıştır. Sekkâkî Cürçânî'nin yanısıra Zemahşerî'nin Keşşâf isimli eserinden de istifade etmiştir. Eserinde felsefî ifadelerle bolca yer verdiğinden belâgatta uzman olan kişiler dışındakilerin bu eseri anlamasının güç olduğundan söz edilmektedir. Yine kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Sekkâkî genel olarak belagat ilminin sınırlarını belirleyerek, ona sistemli bir biçimde en son şeklini vermiştir.

Sekkâkî'nin ardından gelen Ziyâuddîn İbnu'l-Esir el-Cezerî (ö.637/1293) el-Câmiu'l-Kebîr fî Sınâati'l-Manzum mine'l-Kelâm ve'l-Mensur ile el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir isimindeki eserleri yazmıştır. Müellif her iki eserde de zorlayıcı ifadelerden uzak, açık ve kolay bir dil kullanmıştır.

Ahmed b. Yusuf et-Tîfâşî (ö.651/1253) el-Bedî' isimli eserinde yetmiş tane edebi sanatı incelemiştir. Abdulkerim ez-Zimkelânî (ö.652/1253) de et-Tıbyân fî İlmi'-Beyân isimli eseri yazarken Cürçânî'nin Delâilu'l-İ'câz'da bulunan kurallarını düzenlemiş ve bunlara diğer kaynaklardan da takviyeler alıp, beyân ilminin önemi ve bedî' sanatları ile i'caz meselesinden bahsetmiştir.

İbnu Ebi'l-İsba' el-Mısırî (ö.654/1256) telif ettiği ilk eseri olan Bedîu'l-Kur'ân'da Kur'ân'daki 108 bedîi sanata yer vermiş, ikinci eseri Tahrîru't-Tahbîr'de ise 122 bedîi sanatı işlenmiş ve tekrar, tafsîl, tezyîl, istiksâ, îzâh, bast gibi itnâb şekilleriyle silki'l-i'caz gibi bedîi sanatları da bedi ilmine katmıştır.

Bedreddin b. Mâlik (ö.686/1287) el-Misbâh fî Ulumi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî' isimli eserinde Sekkâkî'nin Miftâh isimli eserinin üçüncü bölümünü bazı değişiklikler yaptıktan sonra ihtisar etmiş ve Sekkâkî'nin tahsînu'l-kelam dediği terime ilk kez bedî' demiş ve kullandığı bu terim bulegâ tarafından kabul görmüştür.

Tüm belâgat için beyân terimini kullanan Muhammed b. Amr et-Tennûhî (ö.692/1283) Aksa'l-Garîb fî İlmi'l-Beyân ismini verdiği eserinde daha ziyade mantık ve nahivle alakalı mevzuları işlemiştir.

Şihâbuddîn Mahmûd el-Halebî (ö.725/1325) Hüsnü't-Tevessul ila Sınâtî't-Teressul isimini verdiği eserinde belâgatın ince nükteleri ve Kur'ân ile hadislerde yer alan bir takım edebî sanatlara işaret etmiştir.

Hicrî VIII. yüzyıla damgasını vurmuş belâgat alimi Hatîb el-Kazvînî (ö.739/1338) Sekkâkî'nin eseri Miftâh'ın üçüncü bölümünü ihtisar ederek Telhîsu'l-Miftâh ismini verdiği eseri kaleme almıştır. Kazvînî'nin bu eseri hem yazıldığı yüzyıl hem de sonraki yüzyıllarda kabul görmüş ve onun üzerine yapılmış diğer eserleri de gölgede bırakmıştır. Kazvînî'nin yaptığı çalışma yalnızca bir ihtisar çalışması olarak görülmemelidir. Zira o karşılaştığı karmaşık ifadeleri açıklamış, eksiklikleri tamamlayıp, gereksiz gördüğü yerleri çıkarmış pek çok konuda da Sekkâkî'nin görüşlerini kabul etmeyip kendi orjinal görüşlerini üreterek şahsi belâgat anlayışını yansıtmıştır. Belâgatta yeni bir dönemi başlatan Telhîs, ifadesinin açık oluşu, üslubunun suhuleti ve yönteminin düzgün oluşu ile telif edilmesinden itibaren yıllarca medreselerde okutulmuş ve üzerine çok sayıda muhtasar, şerh ve haşiye çalışmaları yazılmıştır. Bazı islam ülkelerinde ders kitabı olarak okutulan Telhîs Osmanlı uleması tarafından da hayli itibar görmüş ve Osmanlıca belâgat tariflerinde de ondan kaynak olarak istifade etmişlerdir. Yine aynı eserle belâgatı yalnızca yaşanan, tadılan ve fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar aracılığıyla başkalarına, hassaten anadili Arapça olmayanlara da kolayca anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştürmüştür. Telhîs'i el-İzah ismini verdiği eserle şerh eden ilk kişi de kendisi olup diğer şarihlere öncülük etmiştir. Şerhi yazarken bazı alimlerin eserlerinden büyük ölçüde istifade etmiştir.

Telhis Türk, Magrib, Mısır ve İran'lı çok sayıda yazar tarafından şerhedilmiş olup en önemlilerinden biri de Teftâzânî'nin (ö.792/1390) Mutavvel isimli eseridir.

Yahya b. Hamza el-Alevî (ö.749/1348) et-Tırâzu'l-Mutazammin li-Esrârî'l-Belâga ve Ulumi Hakâiki'l-İ'câz isimli eserini Fahreddin er-Razî, İbnu Malik,

İbnu'l-Esir ve bazı usul alimlerinin görüşleriyle doldurduğundan görüşleri belirsizlik oluşturmuş ve tasniflerinde bazen tutarsızlığa yol açmıştır.

İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) Kitâbu'l-Fevâid ve kaleme aldığı belâgatla alakalı diğer çalışmalarındaki görüşleri İbnu'l-Esîr ve bedi ile iştilal eden ulemanın ortaya koyduklarının düzensiz olarak toplanmasından ibarettir.

Adududdîn Abdurrahman b. İcî (ö.755/1354) el-Fevâidu'l-Gıyâsiyye isimli eserinde Kazvînî gibi Miftâh'ın belâgatla alakalı üçüncü kısmını ihtisar etmiş ve bu çalışmasına da pek çok şerh yazılmıştır.

Bahâuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkafî es-Subkî'nin (ö.773/1371) Arûsu'l-Efrâh ismini verdiği çalışması da Telhîs'in ilk şerhleri arasındadır.

Sa'deddin Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî el-Mutavvel ale't-Telhîs isimli eseriyle Telhîs'i şerhetmiş ve ardından bu şerhe Muhtasaru'l-Meânî adını verdiği ihtisarı yazmıştır. Her iki eser de Osmanlı medreselerinde okutulan mühim belagat eserlerindendir.

El-Misbâh, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö.816/1413) Miftâh'ın üçüncü bölümü üzerine yapılmış çalışmalarından olup kaynaklarda bunun Miftâh üzerine yapılan en güzel üç şerhten biri olduğu ve hassaten Osmanlı medreselerinde, medreselerin kapatıldığı 1924 yılına dek okutulduğu kaydedilmektedir. Eserin okutulduğu medreselere Miftâh Medreseleri (Otuzlu Medreseler) denmiştir. Cürcânî Teftâzânî'nin Mutavvel'i üzerine Havâşî's-Seyyid ale'l-Mutavvel ismini verdiği başka bir eseri ile belâgatla alakalı çok sayıda eser telif etmiştir.

Hasan Çelebi'nin (ö.886/1481) Hâşîye alâ Şerhi'l-Mutavvel, Ebu'l-Kâsım el-Leysî'nin (ö. 888/1483) Hâşîyetu Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî ale'l-Mutavvel isimli eserleri de bu sahada yazılmış eserlerdendir. Celâluddîn es-Suyûtî (ö.911/1505) muhtelif alanlarda eserleri olan bir müelliftir. Belâgatla alakalı yazdığı el-Cumân isimli eserini daha sonra Ukûdu'l-Cumân ismiyle şerh etmiştir.

Abdulkakim es-Siyâlkûtî'nin (ö.1067/1656) Hâşîye ale'l-Mutavvel, Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî'nin (ö.1230/1815) Hâşîye alâ Muhtasari'l-Meânî,

Hüseyin b. Ahmed el-Mersâfi'nin (ö.1307/1889) el-Vesîletu'l-Edebiyye ile'l-Ulûmi'l-Arabiyye, Ahmed el-Hâşimî'nin (ö.1362/1943) Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi ve Ahmet Mustafa el-Merâgî'nin (ö.1952) Ulûmu'l-Belâga isimli eserleri XVI. yüzyıldan sonra belâgatla alakalı yazılan çok sayıda eserden bazılarıdır.

Daha ziyade şerh, hâşiye ve ihtisar gibi eserlerin telif edildiği bu döneme baktığımızda genelde aynı görüşlerin tekrarlanıp lafzi münakaşaların yapıldığını görmekteyiz. İbnu'l-Mu'tez'den itibaren bedi ilmiyle uğraşan ulema yeni sanatlar keşfetmeye daha doğru bir ifadeyle söylenecek olursa mevcut kullanımlara yeni yeni isimler koymak için çaba sarfetmişlerdir. Hicri yedinci asra baktığımızda meânî ve beyân ilimlerinden de dahil edilenlerle beraber toplam yüz yirmi beş sanat tespit edildiği, sonraki dönemlerde bu sayının yüz elliye vardığı hatta ve hatta meselenin neredeyse artık sayı meselesi halini almış olduğu ifade edilmektedir.

Modern anlamda belâgat çalışmaları yapan bazı belâgatçılar ve eserleri şunlardır: Emin el-Hûlî ve Fennu'l-Kavl, el-Belaga ve İlmu'n-Nefs, Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Difâ'ani'l-Belâga ve son olarak Ali el-Cârim ve Mustafâ Emîn'in el-Belâgatu'l-Vâzıha isimli eserleri zikredilmektedir.

2. TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Belâgat

Meânî, beyân, bedi' ve tevâbiîni ihtiva eden bir ilmin adı olan belâgat, kişiye sözün en doğru olanını seçme melekesi kazandırır.²

“بلغ” fiilinden türemiş olan kelime, sözlükte; vardı, nihayete erdi, idrak etti ve kâfi geldi mânâlarını ifade etmektedir. Bir kimsenin hedefine ulaşması yâhud bir aracın bir şehre varması gibi ifadelerde bu fiil kullanılır. Güzel ve anlaşılır konuşan kimseye ise “بلغ” denir.³

² Mehmet Kaya Bilgegil, **Edebiyat bilgi ve teorileri**, İstanbul, Enderûn Kitabevi, 2.bs., 1989, s. 21.

³ Ebû 'Abdurrahmân Halîl b. Aḥmed, **Kitābu'l-ʿAyn**, thk. Mehdî Mahzûm, İbrâhîm Semerrâî, Beyrût, Müessesetu'l-ʿÂlem li'l-Maṭbûʿât, 1988, C. IV, s.421; Ebû Mansûr Muḥammed b. Aḥmed

Terim anlamı ile belagat, açıklamaya ihtiyaç duyulmaksızın, söylenen yer ve muhataplara uygun olmasının yanı sıra, yapmacıklıktan uzak, gönüllerde tatlı bir his bırakan net ve fasih bir üslûp ile harikulâde bir mananın te'sisidir.⁴

Sözün belagati iki yönlüdür:⁵

1) En üst nokta (taraf-ı 'alâ)

2) Alt nokta (taraf-ı esfel)

İlki 'icâz derecesi veya buna yakın olan sınır, ikincisi ise alt sınırdır (belagatçılara göre hayvan sesleri mertebesi).⁶

2.2. Fesâhat

Lügatte; ortaya çıkma, vâzih olma, ıstılâhî olarak ise; kaynaklarda belirtildiği üzere tıpkı havanın berrak oluşu ve sütün yüzeyinde bulunan köpükten arınmak sureti ile duru hale gelmesi gibi, sözün ses ve mana hatalarından arı bir vaziyette

b. Ezher el- Herevî Ezherî, **Tehzîbu'l-Luğa**, thk. 'Abdusselâm Muḥammed Ḥasan, Kâhira, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1964/1384, C. VIII, s.139 ; Ebû'l-Fazl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî el-Enşârî İbn Manzûr, , **Lisânu'l-'Arab**, Beyrût, Dâru Şadr, t.y., C. VIII, s. 419 ; Aḥmed Maṭlûb, **Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâgiyye ve Taṭavvuruhâ**, Bağdâd, Maṭbû'ât Mecma'i'l-İlmi'l-'Irâkî, 1983/1403, C. I, s. 402-406 ; 'Alî Cârîm, Muṣṭafâ Emîn, **el-Belâgatu'l-vâziḥa, Delîlu'l-belâgati'l-vâziḥa**, Dimaşk, Dâru Kuba, 2007, s.13 ; 'Abdul'azîz 'Aṭîk, **fî'l-Belâgati'l-'Arabiyye**, Beyrût Dâru'n-Naḥzati'l-'Arabiyye, 2009, s. 7 ; Ebû 'Alî el-Ḥasan b. Reşîk el-Ezdî, el-Ḳayravânî, **el-'Umde fî Meḥāsini's-Şi'ri ve Âdâbihi**, thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd, Kâhira, Maṭba'a Ḥicâzî, 1934, C. I, s. 213 ; Ebû 'Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Kinânî el-Leysî Cāhîz, **el-Beyân ve't-tebyîn**, thk. 'Abdusselâm (Muḥammed) Ḥârûn, 4. bs., Kâhire, Mektebetu'l-Ḥancî, 1975, C. I, s. 88-96; Cüneyt Eren, M. Vecih Uzunoğlu, **Hülâsatu'l-Belâga; Arapça Belâgat**, İstanbul, Cantaş Yayınları, 2012, s. 9 ; Nusreddin Bolelli, **Belâgat; Beyan-Meâni-Bedi' İlimleri Arap Edebiyatı**, İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2012 s. 27-28 ; Bilgegil, **a.g.e.**, s. 21 ; M. A. Yekta Saraç, **Klasik edebiyat bilgisi belâgat**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2012, s. 35-36.

⁴ Maṭlûb, **a.g.e.**, C. I, s. 406-409 ; Ebû'l-Ḥasan Seyyid Şerîf 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî Curcânî, **et-Ta'rîfât**, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983 s. 46 ; el-'Askerî Ebû Hilâl Ḥasan b. 'Abdullah b. Sehl, **Kitābu's-Şinā'ateyn**, İstanbul, Mahmûd Bey Matbaası, 1903, s. 6-7 ; Sekkākî, **a.g.e.**, s. 220 ; Cârîm, Emîn, **a.g.e.**, s. 13 ; Saraç, **a.g.e.**, s. 35 ; Belâgat ilmi hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bkz., (Ebû'l-Ḥayr 'İşāmuddîn) Taşköprüzâde Ahmed Efendi, **Mevzu'ātu'l-'ulûm**, trc. Kemâleddin Mehmed Efendi, Dersaâdet, İkdâm Matbaası, 1313, C. I, s. 228-242 ; Mustafa Çuhadar , "Fesâhat", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. XII, s. 423-424 ; A. Schaade, "Fesâhat", **İslam Ansiklopedisi, İslam alemi, tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lugatı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1988 C. IV, s. 575-576.

⁵ Sekkākî, **a.g.e.**, s. 220 ; Bilgegil, **a.g.e.**, s. 22.

⁶ Aṭîk, **a.g.e.**, s. 11 ; Ayrıca bkz.: Sekkākî, **a.g.e.**, s. 220-221.

olmasını ifade eder. Fesâhat, kelime, söz ve sözü söyleyen kimsede bulunan bir özelliktir.⁷

Fasih söz, manası net, telaffuzu kolay ve kuruluş bakımından ise kusursuz olan (devrik olmayan) bir ifade olduğundan, bir kelimeye fasih diyebilmemiz için gramer kaidelerine uygun, udebâ tarafından müsta'mel, halk tarafından ise pek de kullanılmıyor olmasının yanı sıra, lafza ve manaya ait birtakım kusurlar olan, tenafür-i huruf, kıyas'a aykırılık, garâbet, kulak tırmalayıcı olma, tenafür-i kelimat, za'f-ı te'lif ve ta'kid'den berî olması gerekmektedir.⁸

2.3. Meânî

Meânî "Mânâ"nın çoğulu olan kelimenin lügat anlamı: murad ve amaç iken ıstılâhen: kelâmın muktezây-ı hâle uygun bir biçimde söylenmesi, bu esnada da hatadan sakınmanın kendisi ile sağlandığı bir ilim olarak ifade edilmektedir.⁹ Sözün muhatabı dikkate alındığında, söz konusu farklı makamlara uygun muhtelif

⁷ Ebû Y'akûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muḥammed Sekkākî, **Miftāḥu'l-ʿulûm**, y.y., Matba'atu'l-Edebiyye, t.y., s. 86 ; Ebu'l-Kâsım Cârullah Maḥmûd b. ʿOmer b. Muḥammed ez-Zemaḥşerî, **Esâsu'l-belâğa**, 4. bs., Beyrût, Dâru't-Tenvîri'l-ʿArabî, 1984, s. 342 ; Ebu't-Ṭâhir Mecdüddîn Muḥammed b. Y'akûb b. Muḥammed Fîrûzâbâdî, **el-Ḳāmûsu'l-muḥîṭ**, Beyrût, Mu'essesetu'r-Risâle, 1986 s. 299 ; Ebu'l-Huseyn Aḥmed b. Fâris b. Zekerîyyâ İbn Fâris, **Mu'cemu'l-Maḳâyisi'l-Luğa**, thk., Abdusselâm Muḥammed Ḥârûn, 2. bs., Kâhire, Mustafâ el-Bâbî el-Ḥalebî, 1971, C. IV, s. 506-507 ; Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasan el-Ezdî el-Baṣrî İbn Dureyd, **Cemheretu'l-Luğa**, C. II, s. 163 ; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. II, s. 544-545 ; Matlûb, **a.g.e.**, C. III, s. 110-116 ; Ebû Muḥammed İbn Sinân ʿAbdullah b. Muḥammed b. Sa'îd Hafâcî, **Sırru'l-Faşâḥa**, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982, s. 58-59 ; Cârîm, Emîn, **a.g.e.**, s. 11 ; ʿAtîḳ, **a.g.e.**, s. 12, 14, 17 ; Bilgegil, **a.g.e.**, s. 25 ; Çuhadar, a.g.m., **DİA**, C. XII, s. 423-424 ; Schaade, a.g.m., **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, s. 575-576 ; Bolelli, **a.g.e.**, s. 12-13 ; Eren, Uzunoğlu, **a.g.e.**, s. 10 ; Saraç, **a.g.e.**, s. 39.

⁸ Matlûb, **a.g.e.**, C. III, s. 110-116 ; Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn el-Ḥaṭîb Muḥammed Ḳazvîni, **el-İzâḥ fî ʿulûmi'l-belâğa**, 2. bs., Beyrût, Dâru İḥyâi'l-ʿUlûm, 1992 s. 7 ; Sa'deddîn Mes'ûd b. ʿOmer b. ʿAbdullah Teftâzânî, **el-Muṭavvel ʿalâ Telḥîsi'l-Me'ânî**, nâşir: Muḥarrem Efendi Bosnevî, Dersâdet, Hacı Muḥarrem Efendi Matbaası, 1310, s. 16 ; a.g.m., **Muḥtaşaru'l-Me'ânî**, (y.y. : y.y.), 1299, İstanbul, el-Hâc Muḥarrem Efendi Matbaası, s. 7 ; Sekkākî, **a.g.e.**, s. 221 ; Hafâcî, **a.g.e.**, s. 59 ; Cârîm, Emîn, **a.g.e.**, s. 11 ; Saraç, **a.g.e.**, s. 39-44 ; Eren, Uzunoğlu, **a.g.e.**, s. 10-17 ; Bilgegil, **a.g.e.**, s. 25 ; Bolelli, **a.g.e.**, s. 14-26.

⁹ Matlûb, **a.g.e.**, C. III, s. 276-280 ; Ebû'l-Me'âlî Celâluddîn el-Ḥaṭîb Muḥammed Ḳazvîni, **Telḥîsu'l-Miftāḥ**, (y.y. : y.y.), İstanbul, 1275, s. 4-5 ; Cârîm-Emîn, **a.g.e.**, s. 184 ; Saraç, **a.g.e.**, s. 55 ; İsmail Durmuş, "Meânî", **DİA**, C. XXVIII, s. 204.

söylemler bulunduğu hakikatini, cümle biçimleri, kullanılışları ve konuşmanın nasıl olması îcâb ettiğini belirten kaidelerini öğretir.¹⁰

O halde, mananın işlevi dolayısıyla ifadenin biçimlendirilmesi olan meânî, sözün, yerine uygun bir biçimde ifade edilmesi ve hâlin gerektirdiklerine göre uğrayacağı değişiklikleri konu edinmektedir.¹¹ 8 ana başlıktan müteşekkil meâninin alt birimleri, şunlardır:¹²

1. İsnâd
2. Ahvâlu'l-Müsned
3. Ahvâlu'l-Müsned İleyh
4. Ahvâlu Mûteallikâti'l-Fi'l
5. İnşâ
6. Vasl ve Fasl
7. Kasr
8. İcâz, İtnâb ve Mûsâvât

2.4. Beyân

Kısaca, mananın farklı yollarla ifade edilmesinin usûl ve kaidelerinden söz eden ilim dalıdır.¹³

Lugatta “ortaya çıkmak, açık seçik olmak, açıklamak ve anlaşılır hale getirmek” manası ile ifade bulan kelime, ıstılahen, insana herhangi bir manayı

¹⁰ Sekkākī, **a.g.e.**, s. 86 ; Eren, Uzunoğlu, **a.g.e.**, s. 20.

¹¹ Bilgegil, **a.g.e.**, s. 44.

¹² Cārim, Emīn **a.g.e.**, s. 184.

¹³ Nasrullah Hacımüftüoğlu, ‘‘Beyân’’, **DİA.**, C. VI, s. 22.

muhtelif söz ve metodlarla anlatmayı öğreten, aynı zamanda da kendine has usûl ve kaideleri bulunan bir ilimdir.¹⁴

Kaynaklarda belirtildiği üzere, bir anlatım vasıtası olan beyan ilminin gayesinin, his ve efkarı mekan ve zaman uyumunu yakalamak sureti ile ifade edebilme ayrıca edebi eserleri nisbeten daha iyi anlama olduğunu bilmekteyiz. Buradan bakılacak olursa, düşünce ve dış dünyaya dair algılarını ifade etme manasında beyân, ilk insanın yaratılması ile başlamıştır demek mümkündür.

Üç ana başlıktan müteşekkil beyân ilminin alt birimleri şunlardır:¹⁵

1. Teşbih

2. Mecâz

3. Kinâye

2.5. Bedî'

Kısaca, ifadeyi güzelleştirme usûl ve kaidelerinden bahseden bir bilim dalıdır.¹⁶

Lügatte, örneksiz ve eşsiz yaratan ve icad eden manaları ile ifade edilen kelime ıstılâhen, muktezây-ı hâle uygun sözlerin lafız hususunda kusursuz, mana hususunda ise makul ve aynı zamanda bir ahengi olmasının usûl ve kaidelerini inceleyen ilimdir. Diğer bir ifade ile kelâmın lafız ve mânâlarının güzelleştirme metodlarına ait malumatı inceleyen bir ilimdir.¹⁷

¹⁴ Zemaḥşerî, **a.g.e.**, s. 25 ; Sekkākî, **a.g.e.**, s. 86 ; Kāzvinî, **Telhîş**, s. 32 ; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. XIII, s. 67 -69 ; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 1526 ; Matlûb, **a.g.e.**, C. I, s. 406-409 ; Cārim, Emîn, **a.g.e.**, s. 26 ; Hacımüftüoğlu, a.g.m., **DİA.**, C. VI, s. 22 ; Bolelli, **a.g.e.**, s. 33; Saraç, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁵ Cārim, Emîn, **a.g.e.**, s. 26

¹⁶ Hacımüftüoğlu, ‘‘Bedî’’, **DİA.**, C. V, s. 320.

¹⁷ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. VIII, s. 7-8 ; Kāzvinî, **Telhîş**, s. 45 ; Matlûb, **a.g.e.**, C. I, s. 378-383 ; Bolelli, **a.g.e.**, s. 405; Bedî’ ilmi hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bkz., Bilgegil, **a.g.e.**, s. 181-183; Eren, Uzunoğlu, **a.g.e.**, s. 153-155 ; Hacımüftüoğlu, a.g.m., **DİA.**, C. V, s. 320.

İKİNCİ BÖLÜM

SEKKÂKÎ'NİN MİFTÂHU'L-ULUM'U ve ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

1. SEKKÂKÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Tam adı, Ebū Ya'qūb Sirācuddīn Yūsuf b. Ebī Bekr b. Muḥammed b. 'Alī el-Ḥārizmī es-Sekkākī¹ olan müellif, mütekellim ve fakih olup, hassaten meânî ve beyân alanlarında hüner sahibi, ayrıca farklı türde ilim sahalarında da faal bir alimdir. 554 veya 555 (1159-1160) yılında Harizm'de dünyaya geldiği kaydedilen müellif, metal oyma ve işleme sanatı ile meşgul olduğundan Sekkākī nisbesi ile anılmaktadır.

Bir kaynaktan nakledildiğine göre, otuz yaşında iken bir vesile ile huzuruna çıktığı dönemin hükümdarının indinde alimlerin ziyadesi ile itibar gördüğüne şahid olunca alim olmaya karar vermiştir. Sedidüddin el-Hayyati, Mahmud b. Ubeydullah el-Hârisî, Muhammed b. Abdulkerim et-Turkistânî'nin, hocaları arasında olduğu söylenen müellif, hassaten Mutezile kelamı olmak üzere, felsefe, mantık, fıkıh usulü, dil felsefesi, fıkıh, edebiyat, aruz, belâgat, beyân, Arap dili ve şiir alanlarında uzmanlığı olup, usulde Mutezilî, fûruda Hanefîdir.

Miftâhu'l-Ulûm adlı eseri ile Arap belâgatında yeni bir çılgır açan müellife şöhretini kazandıran esas şey, bu eserin belâgata dair olan üçüncü kısmı olmuştur. Daha önce edebî zevk ve duyguya dayalı bir sanat olarak kabul görmüş belâgata, ilk

¹ Sekkākī'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz. : 'Omer Rızā Keḥḥāle, **Mu'cemu'l-Müellifin**, Beyrût, Mektebetu'l-Muḥennā, t.y., C. XIII, s. 282 ; Kātib Çelebî, **Keşfuz-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn**, yay. Haz. Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C. II, s. 1762-1763 ; Ebū 'Abdullah Şihâbuddīn Yâkūt b. 'Abdillāh Yâkūt el-Ḥamevî, **Mu'cemu'l-Udeba**, Beyrût, Dāru İhyāi't-Turaṣi'l-Arabi, t.y., C. XX, s. 58-59 ; Carl Brockelmann, **Supplementband**, Leiden, E. J. Brill, 1937-1938-1942., C. I, s. 515-519, a.g.m., **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Leiden, E. J. Brill, 1943-1949., C. I, s. 352-356 ; Ebū'l-Ḥayr 'İsāmuddīn Tâşköprüzâde Ahmed Efendi, **Miftâhu's-Sa'ade ve Mişbâhu's-Sıyade fi Mevzû'âtı'l-'Ulûm**, thk. Kâmil Kâmil Bekrî, 'Abdülvâhid Ebū'n-Nûr, Qāhire; Dāru'l-Kutubi'l-Ḥadîse, 1968, C. I, s. 203, 219, 220, 340, C.II, s. 93, 279, 285, 432, 437, 455, 458, 486, 495, 586, 595 ; İsmail Durmuş, 'Sekkākî', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. XXXVI, s. 332-334.

defa Sekkâkî, kelam, felsefe ve mantığın akılcı yöntemi ile bilimsel üslubu uygulayarak onu şahsi bir tecrübe olmaktan çıkararak onu başkalarına anlatılabilecek ilmi bir disiplin haline dönüştürmüştür.

Belâgatta başvurduğu esas kaynaklar Cürcânî'nin Delâilu'l-İ'câz ve Esrâru'l-Belâga'sı olup, meânî ilmini telif ve adını icad ederek, beyân ilmini telif etmiş ve bu üç disiplin kendisi sayesinde nihai şeklini almıştır. Zemahşerî'nin el-Keşşâf ve Nihâyetu'l-İ'câz fî Dirâyeti'l-İ'câz isimli eserleri ile İbn Kuteybe, İbn Vehb el-Kâtib, Rummânî, İbn Fâriz ve Mutarrızî'nin eserleri de Sekkâkî'nin kullandığı kaynaklar arasında zikredilmektedir.

Sarayında aldığı vazife süresince, Çağatay Han tarafından gördüğü itibar, saray ve devlet erkânınca kışkırtılınca meydana gelen birtakım hadiseler sonucu hapse girmesine neden olmuş ve 3 yıl kaldığı hapis hayatı sonunda Recep ayı başlarında 626 (Haziran 1229) senesinde vefat etmiştir.

Âlimin kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Miftâhu'l-'Ulûm, Muşhafu'z-Zuhre

2. MİFTÂHU'L-ULÛM

Miftâhu'l-'Ulûm, belâgat tarihinin seyrini değiştiren ve belagat ilmini kemal noktasına erdiren dilbimci Ebû Ya'kub Siracuddin Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Harizmî es-Sekkâkî tarafından kaleme alınan bu alandaki öncü eserlerdendir. Kitaba, Kur'anın anlaşılması ve diğer ilimlere ait meselelerin çözümünde anahtar görevi üstlendiği için bu isim verilmiştir.

Üç esas bölümden teşekkül eden kitabın birinci bölümünde sarf ve iştikak, ikinci bölümünde nahiv, üçüncü bölümünde meani ve beyan bahisleri işlenmiş, ardından belagat ve fesahat ile alakalı izahlardan sonra bedi ilmi ele alınıp mana ve lafız sanatları tetkik edilmiştir. Bu bölümün sonuna mantık disiplinine ait olan ve fakat meani ilminin tamamlayıcısı addedilen hudud, istidlal, kıyas bahisleriyle şiir ilmine ait meseleler ilave edilmiş olup, akabinde içerisinde yabancı kelimeler, irab

hataları, mana bozuklukları, tezatlıklar ve tekrarların bulunduğu gerekçesiyle Kur’ana yapılan itirazlara değinilmiştir.

Adı geçen eser bilhassa üçüncü bölümüyle belagat âlimlerinin dikkatini celbetmiş ve bu bölüm üzerinde telhis, şerh, haşiye ve urcuze şeklinde birçok mensur ve manzum çalışma yapılmıştır. Şerhlerinden en çok itibar görenleri Kutbuddîn-i Şirazî, Teftâzânî ve Seyid Şerîf Cürcânî’ye ait olanlardır.

Miftau’l-Ulûm’a dair yazılan eserlerden günümüze kadar önemini koruyan çalışma Kazvînî’nin Telhîsu’l-Miftâh’ıdır.

Miftâhu’l-Ulûm isimli eserde belâgata dair yapılan incelemeler, kendinden önceki benzeri eserler gibi uzun uzadıya yapılan incelemelerden uzak, daha dikkatli ve kapsamlı bir şekilde hûlasa edilmiş, belagatın muhtevasına giren bilimler, yapısal ve mantıksal bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır. Örneklerin az fakat tanımların fazlaca kullanılarak tertip edildiği bu eserde belagat mevzuunun mütalaasına özgün bir yaklaşım getirilmiş ve belagat ilmi tekâmüle ulaşmıştır. Kitabının kendisinden sonra benzerlerinden sıyrılarak bu derece ilgi görmesinin sebebi budur. Fakat Sekkaki’nin felsefeye olan alaka ve muhabbeti, Onu Yunan ıstılahlarını Arap edebiyatına tatbik etme teşebbüsüne sevk etmiş ve netice itibariyle de uzun ve anlaşılması güç ifadeler ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda yazılan şerh ve haşiyeler ile eser anlaşılır hale gelmiş ve tabiatıyla esere olan ilgi giderek artmıştır.

2.1. Miftâhu’l-Ulum Nüshaları

2.1.1. Miftâh, Sekkâkî²

Nuruosmaniye Bayrampaşa Bölümü 00043

Zahriyesinde “el-Miftâh” adıyla kayıtlı eser, miklebi tezhipli olan, şirazeli, gonca, penç ve dişli yapraklarla süslü oyma şemse, basma cetvel ve köşebentli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde olup, 1+114+2 varak, 26.8x18.6(16.1x10.5) cm ebadında, krem rengi aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, duraklar, bazı başlık, işaret ve notlar kırmızı mürekkep ile harekeli 19 satır olup, ilk

² Sekkâkî için bkz. bu çalışma s.23-24.

varak şikeste talik, 2.inci varaktan sonuna dek nesih, bazı başlıklar ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımda bir varaklık fihrist, 1^a varağında müellifin terceme-i hali bulunmaktadır. Müşirli olan metinde, keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiş, bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Satır araları ve metin kenarında sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra İmâduddîn el-Kâşî, Nûruddîn, Hüsâm, Muezzinî, Teftazânî, Mutavvel, Sermedî ve Şerhu'l-Kâşî gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi ile formları hasarlı, şirazesı dağılmış ve mıklebi kopmuş olan eserin üzerinde ve bazı varaklarında güve tahribatı, mürekkep lekeleri ve silinmeler tespit edilmiştir. Eserin varakları baştan sona dek çok lekeli olup hayli yıpranmış, tüm varaklarında rutubet lekeleri tespit edilmiş ve muhtelif varakları tamir görmüştür.

101^b-102^a varakları arasına eklenmiş bir kâğıtta bir dua cümlesi yer almaktadır.

57^a, 66^a, 76^a, 90^a, 99^a, 108^b ve 113^b varaklarında vakıf mührüne rastlanmıştır:

1^a varağında temellük kaydına rastlanmıştır:

إستصحبه العبد الفقير أبو الفضل محمود الشهير بقره جلبي زاده

114^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

كتبه وقرأه وصححه وحشاه العبد الفقير... محمد بن محمد الحسن الرومي لله
تعالى في سنة ست و خمس وسبع مائة في مصر

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان وفيه مقدمة لبيان حدی
العلمين... الفصل الاول في ضبط معاهد علم المعاني والكلام فيه اعلم ان مساق الحديث يستدعي تمهيد اصل
وهو أن مقتضى الحال عند المتكلم... الفن الأول من المعلوم ان حكم العقل حال اطلاق اللسان هو ان يفرغ
المتكلم في قالب الافادة ما ينطق به تحاشيا عن وصمة اللاغية...

Son (114^a):

...وعندك علم ان مقام الاستدلال بالنسبة الى سائر مقامات الكلام جزء واحد من جملتها وشعبة فردة
من دوحتها علمت ان تتيع تراكيب الكلام الاستدلالي ومعرفة خواصها مما يلزم صاحب علم المعاني والبيان
وحين انتصبنا لافادته لزمنا ان لا نضن بشيء هو من جملة وأن نستمد الله التوفيق في تكملته

2.1.2. Miftâhu'l-Ulûm, Sekkâkî³

Nuruosmaniye 4476

Zahriyesinde “Miftâh” diye kayıtlı olan eserin, yıldız basma cetvel ve zencerekli bordo renkte hasarlı deri bir muhafazası olup, mıklebi tezhipli, şirazeli, yıldız zemin üzerine bordo hatai, penç, gonca ve rumi motifleri ile süslenmiş oyma salbek şemse, yıldız basma cetvel ve zencerekli, köşebentli, koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde. İç kapaklar bordo meşin üzerine, geçme motifli yıldız basma şemse ve cetvelli, mıklep iç kısmı yıldız basma cetvel ve geçme motiflerle süslenmiş, 1+140+2 varak, 17.3x10.1(12.5x5.6) cm ebadında krem rengi aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, söz başları durak ve başlıklar ile bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 19 satır muntazam bir nestalik, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

İç kapakları ve mıklep iç kısmı da tezhipli olan eserin, 1^b varağında başlık tezhibi bulunmakta ve aynı varaktaki besmele ile duraklar altındır. Eser baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Eserin bazı varaklarında satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında konu başlıkları, Kaşi ve Saduddin'den alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi kapakları ve mıklebi oldukça hasarlı olan eserin cildi, hassaten sırt kısmı ve iç kısımda varaklar ile varakların şirazeye birleştiği bölgede güve tahribatı, metinde ise bazı yerlerde dağılmalar tespit edilmiştir.

Eserde baştan sona dek tüm varaklarda muhtelif yoğunlukta rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiş, muhtelif varaklar tamir görmüş ve bazı

³ Sekkâkî için bkz. bu çalışma s.17-18.

yerlerin üzeri kağıtla kapatılmıştır. İlk formasında bazı varaklarda güve tahribatı bulunmakta olup aynı varaklar tamir görmüş, bazı varakları hasarlı ve 32 ile 37.inci varaklar ise lekeli.

Sultan 3. Osman vakfı olan eser, 3.üncü kısımdan başlamaktadır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş kısımdaki vakayesinde temellük kaydına rastlanmıştır.

ملكه العبد الفاني عبد الرحيم مريد الكيلاني

140^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Muhammed b. Muhammed, H.1017).

محمد بن محمود بن ... في أواسط صفر المظفر سنة سبع عشر والف

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان وفيه مقدمة لبيان حد العلمين... الفصل الأول في ضبط معاهد علم المعاني والكلام فيه أعلم أن مساق الحديث يستدعي تمهيد أصل وهو أن مقتضى الحال عند المتكلم... الفن الأول من المعلوم أن حكم العقل حال إطلاق اللسان هو أن يفرغ المتكلم في قالب الإفادة ما ينطق به تحاشياً عن وصمة اللاغية...

Son (140^b):

...وعندك علم أن مقام الاستدلال بالنسبة إلى ساير مقامات الكلام جزؤ واحد من جملتها وشعبة فردة من دوحدها علمت أن تتبع تراكيب الكلام الاستدلالي ومعرفة خواصها مما يلزم صاحب علم المعاني والبيان وحين انتصبنا لإفادته لزمنا أن لا نضن بشيء من جملته وأن نستمد الله تع التوفيق في تكلمته

2.1.3. el-Kısmu's-Sâlis min Miftâhi'l-Ulûm, Sekkâki⁴

Nuruosmaniye 4477

Zahriyesinde “Miftâh li's-Sekkâki” diye kayıtlı olan eser, miklebi tezhipli, şirazeli yaldız zemin üzerine bordo renkte tezhip desenli oyma salbek şemse, basma yaldız cetvel ve zencerekli, koyu tonda bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde, sertab dış kısmı basma yaldız cetvel ve desenli, iç kapaklar ve mıklep iç kısmı gümüş zerefşan uygulanmış, sertab iç kısmı bordo meşin olup, 2+121+1+85+2 varak 17x10.3(11.7x4.5) cm ebadında, bej, krem ve koyu krem tonlarda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, bazı işaret, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 15 satır bir rikaa hattı ile yazılmıştır.

1^a varağı sarı, yeşil, mavi, kırmızı ve gri tonlarda ebru desenli kağıt olup, 22^{a-}^b varakları kırmızı cetvel içerisinde. Bazı varaklarda satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında Seyyid Şerîf, ‘İsâmuddîn, Sa’duddîn, Allâme ve Etval gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Sırt kısmında çok az miktarda güve tahribatı tespit edilen esrin ilk formasında varakların şirazeye birleştiği iç kısımda kurt tahribatı olup, muhtelif varaklarda mürekkep, rutubet ve diğer bazı lekelere rastlanmıştır. Yine bazı varaklarda dağılma, silinme ve tamirler tespit edilmiştir. 2.inci forması hayli hasarlı olduğundan bazı varaklar şirazeden tamamen ayrılmış vaziyettedir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eser, 3.kısımdan başlar.

H.1017, Muhammed b. Muhammed.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

⁴ Sekkâki için bkz. bu çalışma s.17-18.

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş (1^b):

القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان وفيه مقدمة لبيان حدّي العلمين... الفصل الأول في ضبط معاهد علم المعاني والكلام فيه إعلم أن مساق الحديث يستدعي تمهيد أصل وهو أن مقتضى الحال عند المتكلم... ألفن الأول من المعلوم أن حكم العقل حال إطلاق اللسان هو أن يفرغ المتكلم في قالب الإفادة ما ينطق به تحاشياً عن وصمة اللاغية...

Son (206^a):

...وعندك علم أن مقام الإستدلال بالنسبة إلى سائر مقامات الكلام جزؤ واحد من جملتها وشعبة فردة من دوحدها علمت أن تتبع تراكيب الكلام الإستدلالي ومعرفة خواصّها مما يلزم صاحب علم المعاني والبيان وحين انتصبنا لإفادته لزمنا أن لا نضن بشيء هو من جملته وأن نستمد الله تعالى التوفيق في تكلمته

2.1.4. Miftâhu'l-Ulûm, Sekkâkî⁵

Nuruosmaniye 4478

Üzeri bordo, mavi, siyah ve gri tonlarda ebru desenli kağıt kaplı yer yer ağarmış ve lekeli olan açık kahverengi hayli hasarlı deri bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, bulut motifli oyma şemse, basma cetvel ve köşebentli, sertab dış kısmı basma cetvelli, bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve mıklep iç kısmı sülyen, mavi ve koyu pembe tonlarda ebru desenli kâğıt kaplı, sertab iç kısmı yeşil renkte meşin, 4+226+1 varak, 24.8x16.1.5(17.3x10) cm ebadında bej ve krem rengi aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve bazı işaretler, kırmızı mürekkep ile harekeli 17 satır (arada 21 satırlık bir kaç varak var) bir nesih kırmızı ile yazılmıştır.

Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, satır araları ve metin kenarında sahha (tashih) kayıtları ile açıklayıcı cümlelerin yanı sıra Cahız ve Sıhah'tan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

⁵ Sekkâkî için bkz. bu çalışma s.17-18.

Hasarlı cildi, miklebi ve sırt kısmında az miktarda güve tahribatı tespit edilen eserin iç kısmı, varakların şirazeye birleştiği bölgede de az miktarda güve tahribatına rastlanmıştır. Muhtelif varakları hasarlı ve tamir görmüş olup, rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra silinme, dağılma ve tashihten kaynaklanan aşınmalar tespit edilmiştir. 90^a-93^a, 100^a-109^b, varakları arası ve 139^a varağında bulunan yoğun hasardan dolayı okunamayan kısımlar bulunmaktadır. Bazı varakları hayli lekeli ve çok fazla tashih bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eser, tam 3 kısmı havidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

226^b varağında temellük kaydına rastlanmıştır.

صاحب المالك الحاجي علي بك ابن مصطفى بك

Baş (90^b):

بسم الله الرحمن الرحيم القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان وفيه مقدمة لبيان حدّي العلمين... الفن الأول من المعلوم ان حكم العتّل حال اطلاق اللسان هو أن يفرغ المتكلم في قالب الإفادة ما ينطق به تحاشيا عن وصمة اللاغية فإذا اندفع في الكلام مخبرا لزم أن يكون قصده في حكمه بالمسند إليه في خبره...

Son (226^a):

...وعندك علم أن مقام الإستدلال بالنسبة إلى ساير مقامات الكلام جزؤ واحد من جملتها وشعبة فردة من دوحدها علمت أن تتبع تراكيب الكلام الإستدلالي ومعرفة خواصّها مما يلزم صاحب علم المعاني والبيان وحين انتصبنا لإفادته لزمنا أن لا نضن بشيء هو من جملته وان نستمد الله التوفيق في تكملته

2.2. Miftâhu'l-Ulum Üzerine Yapılan Çalışmalar

2.2.1. Şerhler

2.2.1.1. Şerhu'l-Miftâh, Teftâzânî

Tam adı Sa'duddîn Mes'ûd b. Faḥreddîn 'Omar b. Burhāneddîn 'Abdullah el-Herevî el-Ḥurasânî et-Teftâzânî eş-Şâfi'î⁶ olan müellife, Sa'd 'Allāme, 'Allāme-i Şânî biçiminde atıfta bulunulmuş ve padişah-ı ulema, Hüsrev-i Danişmendan unvanlarıyla anılmaktadır. İbn Hâcer el-Askalânî ve ona dayanan diğer kaynakların, doğum tarihini Safer 712 (Haziran 1312) olarak vermesine rağmen, Abdurrezzak es-Semerkindî, Mirhand, Mun'uddîn-i İsfizârî ve Hândmîr gibi önemli tarihçilere göre Safer 722 (Şubat 1522) tarihinde Horasan'ın Nesa vilayeti, Teftazan kasabasında doğmuştur.

Nahiv, sarf, meâni, beyân, fıkıh, mantık ve diğer bazı ilim sahalarında faal bir alim olan müellifin ailesi hakkında fazla bir şey bilinmemekle beraber, Şerhu Tasrîfî'l-İzzî isimli eserinin giriş bölümünde babasını kadı unvanıyla zikretmekte, yine Wilfred Madelung, kadı olan Fahrüddîn Ömer'in, müellifin dedesi olduğunu belirtmekte ve Kefevî'de Teftazânî'nin sandıkasının etrafında bulunan levhadan yola çıkarak, babasının Burhānuddîn Ömer, dedesinin ise Şemsuddîn el-Gâzî olduğu bilgisini vermektedir. Tahsili ile alakalı ise fazla malumata sahip olmadığımız müellifin, bazı yazarlar tarafından Türk asıllı olduğuna işaret edilmekte ve Adududdîn el-Îcî'nin öğrencisi olduğu ve çok zeki olmamasına rağmen aşırı gayret gösterip, rüyasında da peygamberimizi görmesiyle ilmi bakımdan muazzam bir ilerleme kaydettiğine dair öykü, İbnu'l-Îmâd'ın yanı sıra diğer kaynaklarda da geçmektedir.

⁶ Teftazânî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥâle, **a.g.e.**, C. XII, s. 228-229 ; Baban-zâde İsmail Paşa el-Bağdādî, **Hedyyetul-Ârifin Esmau'l-Muellifin ve Âsaru'l-Muşannifin**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, C. II, s. 429-430 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 56, 67, 474, 496, 515-516, 847, C. II, s. 1063, 1139, 1145, 1222, 1248, 1478, 1722, 1763, 1769, 1780, 1853, 1978 ; İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed **a.g.e.**, C. IV, s. 350 ; Taşköprüzâde, **Miftâhu's-Sa'ade**, C. I, s. 183, 188, 190-191, 205-208, 211, 320, C. II, s. 88-89, 181, 187, 192, 432 ; a.g.m., **eş-Şekâik**, s. 27-28, 59 ; Brockelmann, **GAL.**, C. I, s. 573, C. II, s. 278-280 ; a.g.m., **Suppl.**, c. 1, s. 794, C. II, s. 300-305 ; Şükrü Özen, "Teftazânî", **DİA.**, C. XXXX, s. 299-308.

Kutbubuddîn er-Râzî ve Ziyâuddîn Abdullah b. Sa'dullah el-Kazvînî'nin, hocalarından olduğu söylenen müellifin, henüz küçük yaşlarda iken eser vererek kendini ispatladığı nakledilmektedir. Eser verdiği tarih ve yerlerden yola çıkarak, Kazvînî'nin sık sık yer değiştirdiğini ve farklı etnik grupların bulunduğu bölgelerde geçirdiği süre boyunca düşünce dünyasının gelişip şekillendiğini söyleyebiliriz. Yer değiştirdiği bölgeler arasında Herat, Harizm, Serahs, Semerkant ve Horasan'ı zikredebileceğimiz müellif, Altınorda Hanları, Kertler ve Timur'un hüküm sürdüğü bölgelerde faaliyet göstermiş ve hayatının son dönemlerinde Timur'un Harizm'i ele geçirmesiyle Semerkant'a getirtilip Timur'la irtibata geçmiştir.

Semerkant'ta ders verip eser telif eden Teftazânî, dönemin en kıymetli alimi olarak Timur'un özel alakasına mazhar olan bir alim iken Timur'un Şiraz'dan Seyyid Şerîf el-Cürcânî'yi Semerkant'a götürmüş ve Cürcânî burada Teftâzânî ile yaptığı ilmi bir tartışmada galip gelince, Cürcânî'nin Teftazânî'ye saygı duyup onun üstünlüğünü kabul etmiş ancak Timur tarafından protokolde Teftazânî'nin yerine getirilmiştir.

Ömrünün büyük bir kısmını hocalık ve eser telif etmekle geçiren müellif, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bazılarını şöyle sıralayabiliriz; Mevlânâ Celâluddîn Yûsuf el-Evbehî, Muhammed b. Atâullah el-Herevî, Alâuddîn Muhammed b. Muhammed el-Buhârî, Lutfullah es-Semerkandî oğlu Şemsuddîn Muhammed ve onun oğlu olan Kutbuddîn Yahyâ da dönemlerinin önde gelen alimlerinden olup, Yahyâ'nın oğlu Hafîd-i Teftâzânî diye tanınan Şeyhulislâm Seyfuddîn Ahmed el-Herevî de genelde dedesinin eserleri üzerine çok sayıda çalışması olan şafii bir alimdi. Fıkhi ve kelami mezhebi konusunda çok sayıda alim farklı bilgiler kaydetse de, görüşlerine ve eserlerine daha ziyade Hanefî alimler tarafından eleştiri yazılması ve hassaten şafii fıkhi ile alakalı Miftâhu'l-Fıkh adlı eserini kaleme alması, Teftâzânî'nin Şafiiliğine delalet eden önemli delillerdir.

Eserlerinde Eşari düşüncesine yakın ve onu destekleyici görüşler bildirmiş, imanla alakalı birtakım mevzularda Ebû Hanîfe'nin görüşlerine karşı Şafii'nin anlayışını desteklemiştir. Eşariler'in birtakım görüşlerine katılmadığını belirten müellif, Matüridiliği eleştirmekle beraber Mâturidi'nin görüşlerine de yer verir.

Mantık ilminin bir takım meselelerini kelamın ilkeleri arasında gördüğünü bildiğimiz Teftâzânî, felsefeyi dinle aynı alana hitap etmesi ve aynı sonucu hedeflemesi bakımından karşılaştırarak din ve felsefe insanın iki dünyada da mutluluğu elde etmeyi amaçladığını söyler, kelam ilmini “dini inançları kesin delillerle bilme” şeklinde tanımlayan müellif, felsefe ve kelamın arasında önemli bir fark olduğunu ifade ederek, İslam dininin, felsefenin kesin yargıda bulunamayacağı bir takım ilkelerinin olduğunu, dolayısıyla tüm konularda dini ilkeleri esas almak ve aklın yetersiz kaldığı konularda felsefî ilkelere göre hareket ederek, dini esaslara aykırı düşmemek gerektiğini söyler. Eserlerinde eleştirdiği filozoflar, İbni Sînâ, Fârâbî, Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî ve Suhreverdî el-Maktul gibi kimselerdir. Teftâzânî'nin eleştirdiği şey felsefenin kendisi değil, inanç konularında antik Yunan'dan İslam dünyasına geçen birtakım fikirleri benimseyen tavır sahipleridir. Tasavvufî düşünce ve hayat tarzına olumlu bakan bir alim olmakla beraber, bazı tasavvufî anlayışları ve mutasavvıfları kaleme aldığı eserlerde sert bir biçimde eleştirmiştir. En güçlü olduğu sahalardan biri olan belagatın yanı sıra sarf, nahiv, tefsir, kelam, usulü fıkıh ve mantık alanlarında da derin bilgiye sahipti.

İbn Haldun ve İbn Hacer el-Askalânî gibi önemli şahsiyetlerce övgüyle bahsedilen Teftâzânî, döneminde Doğu İslam dünyasında ilmin zirvesi olarak görülmüştür. Verdiği eserler klasik eğitim veren kurumlarda hala okutulmakta olan müellif, müteahhirin dönemi ulemasının önde gelen temsilcilerinden olup, eserlerinin ilim dünyasına tutunması, sahip olduğu anlatım ve mantık kurgusunun gücüne dayanmaktadır. Orta Asya ve Osmanlı coğrafyası ile birlikte kendinden sonraki İslam dünyasının medrese kültürünün oluşumunda tartışma götürmez bir katkısı olup, vefatından sonra eserleri Anadolu'da yaygınlık kazanmış ve Osmanlı ulemasının ideal alim modelini oluşturan şahsiyetlerden biri olmuştur. Öyle ki kendisinden sonra yetişen alimler, kendilerini Teftazânî ile kıyaslıyorlar, Molla Hüsrev gibi hocalar öğrencilerini onun eserlerini okumaya teşvik ediyorlardı.

Daha önce değindiğimiz yer krizi mevzuuna hayli üzülen Teftazânî, kısa bir müddet sonra 22 Muharrem 792 (10 Ocak 1390) yılında Semerkant'ta kahrından ölmüş ve vasiyeti gereği naaşı Serahs'a götürülmüştür (9 Cemaziyelevvel 792 / 25 Nisan 1390).

Kütüphanelerde kendisine nispet edilmiş, fakat sonradan kendisine ait olmadığı anlaşılan pek çok eser de bulunan Teftazânî'nin eserlerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

el-Muṭavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân, el-Muḥtaşar (Muḥtaşaru'l-muṭavvel, eş-Şerḥu'l-muḥtaşar, Muḥtaşaru'l-me'ânî), Hâşiye 'ale'l-Keşşâf (Şerḥu'l-Keşşâf), el-Mekâşîd, Tehzîbu'l-mantîk ve'l-keḷâm, et-Telvîḥ ilâ keşfi ḥaḳâiḳi't-Tenḳîḥ, el-İrşâd (İrşâdu'l-ḥadî), Şerḥ Miftâḥi'l-ʿulûm, Şerḥu'l-ʿAḳâidi'n-Nesefiyye, Şerḥu'l-Azud.

Nuruosmaniye 4467⁽¹⁾

Üzeri sülyen, mavi, siyah, pembe ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı hasarlı kahverengi meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Aşınmış vaziyette olan cildi, varakların şirazeye birleştiği kısım ve baş ile son kısımdaki vikaye yapraklarında az miktarda güve tahribatı tespit edilmiş ve sertabı hafif hasarlıdır.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, dişli yaprak, hatai, penç ve gonca motifleri ile bezenmiş basma şemse ve cetvelli, sertab dış kısmı oyma cetvelli, kahverengi, sertab iç kısmı ise koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan 2 risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesidir.

1^b-2^a varakları arasında bulunan risale, 20.5x14.6(17.3x11.8.5) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başı, duraklar ve başlık kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nesih kırmızı ile yazılmıştır.

Kırmızı cetvel içerisinde olan metin kenarında, açıklayıcı birkaç not bulunmaktadır. Risalenin bulunduğu ilk forma hasarlı, 1^b varağı hayli yıpranmış, metinde dağınıklar oluşmuş ve varaklarda rutubet lekeleri bulunmaktadır. Eser Sultan Üçüncü Osman vakfidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

2^b varağında Sultan 3. Osman mührüne rastlanmıştır:

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

هذا الكتاب شرح القسم الثالث من مفتاح العلوم للعلامة سعد الدين التفتازاني

بسم الله الرحمن الرحيم خير خبر يوشح به صدر الكلام وأحسن حديث يرشح لمقتضى المقام حمدا لله الذي خلق الإنسان علمه البيان... ثم الصلوة على أشرف من استله من سلالة عدنان... وبعد فقد بعثني فرط الشغف وزيادة الشغف بتتبع الخواص لتراكيب البلغاء وإيراد المعاني بالأساليب المختلفة الأنحاء...

Son (2^a):

...وتهتئز عندها الطباع وترتاح لها النفوس وينشرح لها الصدور وتنبهات على رعاية انتقدها وغرايب التقطها وعجائب بالإنظار الصحيحة والأفكار القريحة استنبطتها مما لم يقرع الأسماع ولم يألّف الطباع ولم يرها الراؤون ولم يروها الراؤون

2.2.1.2. Şerhu'l-Miftâh, Teftâzânî⁷

Nuruosmaniye 4466

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yıldız zemin üzerine dişli yaprak, gonca ve penç motifleri ile rumi desenli oyma salbek şemse, cetvel ve zencerekli nokta köşebentli dışı kahve iç kapaklar ve miklep iç kısmı geçme motifli basma yıldız şemse, cetvel ve zencerekli, ağarmış bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde, sertab iç kısmı basma yıldız cetvel, dış kısmı basma yıldız cetvel ve zencerekli, aynı zamanda tezhip desenli, 4+263+1 varak 25x15.5(16.8x8.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları kırmızı mürekkep ile baş kısımdaki bazı varaklar yer yer çok az harekeli 23 satır çok hoş bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

⁷ Teftazânî için bkz. bu çalışma: s. 26-29.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiştir. Mıklep iç ve dış kısmı da tezhipli olan eserin baş taraftaki vikayesinde eserin türü, 1^b varağında ise bir başlık tezhibi yer almaktadır. Baştan sona dışı siyah tirlin çekilmiş altın cetvel içerisinde bulunan eser müşirlidir. Bazı varaklarda satır araları ve metin kenarında müellifin ilave bazı notları, sahha (tashih) kayıtları ve konu başlıklarının yanı sıra Mevlânâ Nûrullah ve Cevherü gibi kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Üzerinde güve tahribatı bulunan cildi, hayli hasarlı, mıklebi kopmuş, ortasında iki forma hasarlı ve iç varaklar ile varakların şirazeye birleştiği kısımda tahribatı tespit edilmiştir. Mıklep ve kapak kenarları siyah meşinle tamir görmüş olan eserin, muhtelif varakları hasarlı ve tamir görmüş, 1^b varağı ise oldukça hasarlıdır. Varaklarında rutubet lekeleri bulunan eserin 3^b varağında tashihten kaynaklı bir aşınma tespit edilmiştir. Baş ve 2.inci sayfa arasında hayli noksanlıklar olan eser, Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

خير خبر يوشح به صدر الكلام واحسن حديث يرشح لمقتضى المقام حمدا لله الذي خلق الإنسان علمه البيان واتم له الإحسان... ثم الصلوة على أشرف من استله من سلالة عدنان وافضل من إستودعه فصاحة البيان... وبعد فقد بعثنى فرط الشغف بتتبع الخواص لتركيب البلغاء وإيداع المعاني بالأساليب المختلفة الأنحاء...

Son (263^b):

...فلذا قال فإن نستمد الله التوفيق في تكملة أي تكملة علم المعاني والبيان بعلم الاستدلال وقد يجعل هو نفس التكملة وفي هذا شبه تنزل عن حقيقة الجزئية أي كونه الجمال له والكمال والإستمرار في اللغة طلب المدر يقال استمرت وتعديته إلى مفعولين لتضمنين معنى الطلب والسؤال

2.2.1.3. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî

Tam adı Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muḥammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî el-Ḥanefî⁸ olan müellif, Arap dili, kelim ve fıkıh alimi olup, muhtelif ilim sahalarında da faal bir âlimdir. 24 Şaban 740 (24 Şubat 1340) yılında Cürcan yakınlarında bulunan Takü'de dünyaya gelen müellif, zeki, muhakkik, müdekkik, fasih ve belîğ olup, derin anlayışlı ve münazara hususunda da mahir bir kimse idi.

İlk öğrenimini doğduğu yer olan Takü'de gören alim, Kutbuddîn er-Râzî et-Tahtânî'nin mantıkla alakalı eserlerini kendisinden okumak için tahminen 1362 senesinden evvel Herat'a gitmiş ve fakat bir süre sonra yaşlılığı nedeni ile tedris faaliyetini sürdüremeyecek vaziyette olan hocası ona Mısır'a gidip oradaki talebesi ve kelim alimi olan Mubârek Şâh'tan okumasını tavsiye etmiştir. Mısır yolunda Anadolu'da şöhretini duymuş olduğu Cemâleddîn Aksarâyî'den tahsil görme arzusu ile bulunduğu yere yönelmiş fakat yolda bir eserini inceledikten sonra ondan istifade edemeyeceği kanısına varmış olsa dahi, bazı kimselerden, üstadın tedriste teliften daha başarılı olduğunu duyunca yoluna kaldığı yerden devam etmiştir. Maalesef bu sefer de Aksaray'a vardığında Cemâluddîn'in vefatı nedeni ile onun talebesi olamamış ve bu esnada hocanın talebesi olan Molla Fenârî ile tanışarak beraber Mısır'a gitmiştir. Hemen hemen 10 yıl kaldığı Mısır'da arkadaşları ile beraber Mübarek Şâh'tan akli ilimler, Ekmeluddîn el-Bâbertî'den de nakli ilimleri okumuştur. Tahsilini ikmal ettikten sonra Bursa'ya da uğrayıp ülkesine dönmüştür.

⁸ Cürcânî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥâle **a.g.e.**, C. VII, s. 216 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C.I, s. 139, 193, 347, 367- 368, 391, 422, 448, 474, 496-497, 498, 685, 720, 849, 851, 854, 856, 889, 894, 897, 898, C. II, s. 1023, 1063, 1116, 1144, 1177, 1179, 1248, 1370, 1479, 1700, 1716, 1763, 1819, 1842, 1853, 1891, 1954, 2023, 2029, 2038 ; Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i 'Osmânî**, Westmead, Gregg International Publishers, 1971, Eser; İstanbul 1308 Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasımdır., C. III, s. 118 ; Taşköprüzâde, **Miftâhu's-Şa'ade**, C. I, s. 208-210, 320, C. II, s. 181 ; el-Bağdādî, **Hedyye**, C. I, s. 728-729 ; a.g.m., **el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa**, 2. bs., Beyrût, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1992, C. I, s. 140, 567, C. II, s. 229, 715 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 280-281, **Suppl.**, C. II, s. 305-306 ; Sadreddin Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", **DİA.**, C. VIII, s. 134-136.

Şiraz'da Teftâzânî tarafından ülkenin hükümdarına takdim edilen Cürçânî, orada bulunan Darüşşifa Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş ve on yıl sürdürdüğü bu vazifesinin yanında telif çalışmalarını da devam ettirerek İran'da hassaten akli ilimler alanında muazzam bir şöhrete kavuşmuştur. Timur Şiraz'ı zaptedince zorla Semerkant'a götürülen (789/1387) alim, orada geçirdiği 18 yıl boyunca başmüderrislik yapmış, pek çok eser telif etmiş ve ayrıca Maverâünnehir âlimleri, hassaten Teftâzânî ile ilmi münazaralar yapmış ve bu münazaralardaki başarısı meslaktaşları ve Timur indinde itibarını arttırmıştır. Arap dili ve edebiyatı, felsefe, tasavvuf, astronomi, mantık, matematik, mezhepler tarihi, hadis, tefsir, fıkıh, ve ayrıca akli ilimlerin hemen hemen tümüyle yakından ilgilenen ve bu alanlarda eser kaleme almış olan Cürçânî, bu yönü ile "allâme" unvanını almaya hak kazanmıştır.

Yaşadığı devirde iz bırakmış ve sonraki asırlarda da bir otorite olarak tesirini devam ettirmiş olan çok yönlü bir âlimdir. Hassaten kelim, arap dili ve ferâiz gibi alanlarda kaleme aldığı eserler medreselerde nesiller boyu el kitabı olmuş, şahsı, ulema arasında güven kazanmasını sağlamış ve görüşleri medreselerin ilmi ve fikri yaşamında yüzyıllar boyu süren bir etki bırakmıştır. Fıkıhta Hanefi itikadda daha ziyade Eşari görüşüne yakın olan alimin, Kadızâde-i Rûmî, Fethullah eş-Şîrvânî ve Fahrüddîn-i Âcemî talebeleri arasındadır.

Timur'un vefatından (807/1405) sonra Semerkant'ta oluşan kaos ortamından uzaklaşmak amacı ile Şiraz'a dönen Cürçânî, hayatının geri kalanını orada ilmi faaliyetlerde bulunarak geçirmiş ve 6 Rebiülâhîr 816 (6 Temmuz 1413) Çarşamba günü Şiraz'da vefat etmiştir. Müellif Atik Camii yakınlarında bulunan Vakib Mezarlığına defnolunmuştur. Eserlerinin çoğu şerh ve haşiye olsa da ulema onlara ikincil metin muamelesi etmemiş, bilakis asli metinler kadar hatta ve hatta çoğu kez onlardan daha fazla önemsemiştir. Pek çok alanda çok sayıda eseri bulunan Cürçânî'nin kaleme aldığı eserlerden bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

Hâşiye 'alâ Şerhi't-Tenkîh, Hâşiye 'alâ Tefsiri'l-Beyzâvî, Hâşiye 'ale'l-Mu'tavvel, el-Velediyye, el-İşârât ve't-Tenbîhât, Hâşiye 'alâ Evâili't-Telvîh, Hâşiye 'alâ Envâri't-Tenzîl, Şerhu Tecridi'l-Akâid, Hâşiye 'alâ Mişkâti'l-Meşabîh, Risâle fî Takşîmi'l-Ulûm, Risâle fî'l-Važ', Şerhu'l-Mevâkif, el-Mişbâh fî Şerhi'l-Miftâh,

Hāşiye ‘alā Şerhi Hikmeti’l-‘Ayn, Şerhu’l-‘İzzî, ed-Dibācu’l-Müzheb, Tercumānu’l-Kur’ān, Hāşiye ‘alā Şerhi Hidāyeti’l-Hikme.

Nuruosmaniye 4473

Zahriyesinde “Seyyid Şerîf ‘ale’l-Miftâh” olarak kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, yıldız zemin üzerine bordo hatai, penç, gonca ve dişli yapraklar ile bezenmiş oyma salbek şemse, köşebentli, iç kapaklar, mıklep ve sertab iç kısmı bordo meşin üzeri, yıldız basma cetvel, sertab dış kısmı yıldız basma cetvel ve zencerekli, koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1+248+1 varak, 25.7x16.4(16.8x8.7) cm ebadında krem, ara ara somon renkte aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin bazı varakları müşirli olup keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiştir. Satır araları ve metin kenarında müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Sa’duddîn, Sultan Şah, Müezzînî, Teftazânî Seyyid Şerîf ‘ale’ş-Şerh ve Şerhu İzâh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi yer yer aşınmış ve çok az güve tahribatı tespit ettiğimiz sırt kısmı ile sertabı tahrip olan eserin bazı varakları hasarlı ve tamir görmüş olup, 1.inci varakta bulunan güve tahribatı bazı kısımların okunmasına engel olmaktadır. Muhtelif varaklarda rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra dağılma ve aşınmalar tespit edilmiştir. 126, 133 ve 186.ıncı varaklar yoğun bir lekeden dolayı okunmamakta, 246, 247 ve 248.inci varaklarda ise güve tahribatı tespit edilmiştir. Baş kısmında bir fevaid olan eser, Sultan 3. Osman vakfidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

248^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

أواسط شوال من سنة ثلث وثمانمائة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه ثقتي نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه... ونصلي على نبيك المبعوث بأشرف الأديان... محمد سيد الأنام... فقد جال في صدري ودار في خلدي أن أرتب للقسم الثالث من مفتاح العلوم... قال القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني... قال الفصل الأول إضافة المعاهد إلى علم المعاني... الفن الأول من المعلوم أي من القضايا المعلومه لكل أحد أن ما يحكم به العقل...

Son (247^b):

...فلزم صاحب علم المعاني والبيان معرفة الخواص الإستدلالية ومعرفة تأديتها بالطرق المتفاوتة في وضوح الإستلزام والمص لما انتصب لإفادة هذا العلم وجب عليه أن لا تصف بشيء هو من جملته فوجب أن يورد في كتابه علم الإستدلال المشتمل الحد لأنه جزء من علم البلاغة كما صرح به فيما مر وحققه ههنا

2.2.1.4. Şerhu'l-Miftâh, Cürçânî⁹

Nuruosmaniye 4470

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, hatai, penç gonca ve dişli yapraklarla bezenmiş oyma şemse, yaldız basma cetvel ve zencerekli, iç kapaklar lacivert ve pembe tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, miklep ve sertab iç kısmı bordo meşin, sertab dış kısmı basma yaldız cetvelli, 1+168+3 varak, 26.6x17.3(19.8x10.7) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlıklar, durak ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer az harekeli 25 satır bir nestalik, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan eserin 2^a varağı dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup metnin besmelesi de altın ile yazılmıştır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiştir. Satır araları ve metin kenarında konu

⁹ Cürçânî için bkz. bu çalışma s. 32-34.

başlıkları, müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Sıhah, Nûrullah, Sultan Şah ve Sadruddîn gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi yıpranmış, sertabı hafif hasarlı ve baştan sona tüm varaklarda yoğunluğu değişen rutubet lekeleri tespit edilmiştir. Muhtelif varakları hasarlı olup, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. 15^b ile 38^b varaklarında mürekkep lekesi nedeniyle metinde okunamayan bir kısım bulunmaktadır. 40.ıncı varakta tashihten kaynaklı bir hasar oluşmuş ve aynı kısım bu nedenle okunamamaktadır. Muhtelif varaklarda güve tahribatına rastlanmış, 113^{a-b} ve 133^a varakları tashihten dolayı hasar görmüştür. 172 no'lu varakta mürekkebi silindiğinden okunamayan bir beyit bulunmaktadır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

168^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

في شهر المبارك رمضان على يد... قاسم بن عبد الرحيم الشرواني في محروسة العنقرة
من في تاريخ سنة ستة وستين وثمانمائة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه من دقائق المعاني ببدايع البيان ... ونصلي
على نبيك المبعوث بأشرف الأديان... محمد سيد الأنام... وبعد فقد طال ما جال في صدري ودار في خلدي أن
أرتب للقسم الثالث من مفتاح العلوم شرحا يذلل صعابه ويميط عن مخدراته نقابه أنقد فيه نتائج الأفكار وأوضح
فيه خزاين الأسرار... فوجدت هناك أقواما عطشى الأكباد يحومون حول الكتا...

Son (167^b):

...فلزم صاحب علم المعاني والبيان معرفة الخواص الإستدلالية ومعرفة تأديتها بالطرق المتفاوتة في وضوح الإستلزام والمص لما انتصب لإفادة هذا العلم وجب عليه أن لا يرضن لشيء هو من جملة فوجب أن يورد في كتابه علم الإستدلال المشتغل على علم الحد لأنه جزء من علم البلاغة كما صرح به فما مر وحققه ههنا

2.2.1.5. Şerhu'l-Miftâh, Cürçânî¹⁰

Nuruosmaniye 4471

Zahriyesinde “Seyyid Şerîf ‘ale’l-Miftâh” olarak kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, rûmi motifli oyma şemse, basma cetvel ve zencerekli, sertab dış ve iç kısmı basma cetvel ve motiflerle süslenmiş, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1+305+2 varak, 25.2x14.5(15.7x7.8) cm ebadında, bej ve krem tonlarda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve başlıklar ile bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 25 satır bir şikeste talik, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

Baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde bulunan eserde bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olup, müşirlidir ve keşidelerin üzeri kırmızı ile geçilmiştir. Satır araları ve metin kenarında müellifin ilave bazı notları, konu başlıkları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Sa’duddîn, Kâşî, Sultan Şah, Hatâî, Allâme, Şîrâzî, Seyyid, Hüsrev, Şerh Ekmeluddîn ve Sîhâh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Yıpranmış ve tamir görmüş cildinde az miktarda güve tahribatı tespit edilmiş, şirazesı ve ilk iki forması hasarlı, ayrıca bazı varakları hasarlı ve tamir görmüş, bazıları ise formalardan ayrılmak üzeredir. Muhtelif varaklarda dağılmalar, güve tahribatı, silinmeler, mürekkep ve rutubet lekelerinin yanı sıra diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Dağılmalar sonucu bazı varaklarda okunamayan kısımlar bulunmakta ve 101^b varağında bulunan mürekkep lekesi metinde bazı kısımların okunamamasına sebep olmaktadır. 233^{a-b} varakları tamir görmüş olduğundan bir

¹⁰ Cürçânî için bkz. bu çalışma s. 32-34.

bölüm okunamamaktadır. Sultan 3. Osman vakfı olan eserin baş kısmında bir fevaid vardır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

305^a varağında ferağ ve kitabet kaydına rastlanmıştır:

من تأليفه أوساط شوال من سنة أربع وسبعين وثمانمائة

على يد... علي بن محمد بمدينة أسكوب... بمدرسة إسحاق بك في أوائل شهر الله الأعظم رمضان

في تاريخ سنة أربع وسبعين وثمانمائة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه من دقائق المعاني ببدايع البيان... ونصلي على نبيك المبعوث بأشرف الأديان... محمد سيد الأنام... وبعد فقد طال ما جال في صدري ودار في خلدي أن أرتب للقسم الثالث من مفتاح العلوم شرحا يذلل صعابه ويميط عن مخدراته نقابه أنقد فيه نتائج الأفكار وأوضح فيه خزائن الأسرار... فوجدت هناك أقواما عطشى الأكباد يحومون حول الكتاب ولا يهتدون إلى موارد سبيل...
ههنا

Son (305^a):

...فلزم صاحب علم المعاني والبيان معرفة الخواص الإستدلالية ومعرفة تأديتها الطرق المتفاوتة في وضوح الإستلزام والمص لما انتصب لإفادة هذا العلم وجب عليه أن لا يرضن بشيء هو من جملته فوجب أن يورد في كتابه علم الإستدلال المشتمل على علم الحد لأنه جزء من علم البلاغة كما صرح به فما مر وحققه ههنا

2.2.1.6. Şerhu'l-Miftâh, Cürçânî¹¹

Nuruosmaniye 4468

¹¹ Cürçânî için bkz. bu çalışma s. 32-34.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, rumi ve tezhip motifleri ile bezenmiş göbekte yıldız zeminli paftalar bulunan oyma şemse yıldız basma şemse cetvel ve zencerekli, köşebentli, üzerindeki yeşil bez soyulmuş vaziyette olan koyu kahverengi, sırt kısmı açık kahverengi meşinle tamir görmüş meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve miklep iç kısmı bordo meşin kaplı, yeşil ve mavi bez zemin üzerine kahverengi rumi desenli oyma şemse, basma yıldız cetvel, zencerek ve köşebentli, sertab iç kısmı basma yıldız cetvel, dış kısmı ise basma yıldız cetvel içerisinde, basma zencerekli, 1+278+1 varak, 24.7x15.7(14.7x8.3) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 25 satır bir ince talik, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, 1^b varağında başlık tezhibi bulunmaktadır. Baştan sona dışı siyah tirlin çekilmiş altın cetvel içerisinde, besmelesi beyaz mürekkep ile yazılmış olan eserin 278^a varağında müellifin terceme-i hali bulunmaktadır. Satır araları ve daha ziyade metin kenarında müellifin ilave bazı notları, konu başlıkları ve birtakım açıklayıcı notlar, birkaç varağında da metin kenarında sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

Eserin cildi, ön kapağı, sırt kısmı ve formları oldukça hasarlı, sırt ve iç kısımda özellikle varakların şirazeye birleştiği kısımda yoğun güve tahribatı tespit edilmiş, farklı varaklarda dağılmalar oluşmuş ve 104.üncü varağı hasarlıdır. Muhtelif varaklarda farklı oranda rutubet lekelerine rastlanan eserin bazı varakları tamir görmüştür. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^b varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

278^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

قد الفراغ من تأليفه أواسط ذي حجة الحرام من سنة سبع وسبعين وثمانمائة... على يد.....
حضر شاه

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه من دقائق المعاني ببدايع البيان... ونصلي
على نبيك المبعوث بأشرف الأديان... محمد سيد الأنام... وبعد فقد طال ما جال في صدري... قال المصنف
القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان أقول رتب كتابه على ثلاثة أقسام واردفها بتكلمة وفنين
وتوجيهه أن علم العربية المسمى بعلم الأدب علم يحترز به عن الخلل في كلام العرب لفظاً أو كتابة... قال
الفصل ١ في ضبط معاهد علم المعاني والكلام...

Son (278^a):

... فلزم صاحب علم المعاني والبيان معرفة الخواص الإستدلالية ومعرفة تأديتها بالطرق المتفاوتة في
وضوح الإستلزام والمصنف لما انتصب لإفادة هذا العلم وجب عليه أن لا يضمن بشيء هو من جملته فوجب أن
يورد في كتابه علم الإستدلال المشتمل على علم الحد لأنه جزء من علم البلاغة كما صرح به فيما مر وحقه
ههنا

2.2.1.7. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî¹²

Nuruosmaniye 4472

Zahriyesinde “Seyyid Şerîf ‘ale’l-Miftâh” şeklinde kayıtlı olan eserin üzeri yeşil bez kaplı, oyma salbek şemse (üzeri kapalı olduğundan uygulanan desen görülmemektedir), miklebi tezhipli olup, şirazeli, sırt kısmı ve kapakta gri tonda basma cetvel, ayrıca basma zencerekli, sertab dış kısmı tamir görmüş ağarmış bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde 2+264+3 varak, 27.4x18.2(16.7x9.9) cm ebadında krem, açık krem ve koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, başlık ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer az harekeli 23 satır bir şikeste talik, besmelesi sülüs ve bazı başlıklar rikaa ve şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Baştan sona dek kırmızı cetvel içerisinde bulunan metinde, bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş ve keşidelerin üzerinden kırmızı

¹² Cürcânî için bkz. bu çalışma s. 32-34.

mürekkep ile geçilmiştir. Müşirli olan eserin satır araları ve metin kenarında konu başlıkları, müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Sıhâh, Mutavvel, Sa'duddîn, Sultan Şah, Molla Lutfî ve Musannifek gibi kaynak ve kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Üzerinde kaplı bulunan yeşil bez yer yer soyulmuş ve cildi hafif yıpranmıştır. Bazı varaklar hasarlı ve tamir görmüş, muhtelif varaklarda rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra kurt tahribatı ve az sayıda ufak tefek tashihten kaynaklanan aşınmalar tespit edilmiştir. Bazı varaklarda bulunan mürekkep lekeleri ve dağılmalar metinde bazı kısımların okunmasına engel olmaktadır. Eser Sultan 3. Osman vakfidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

264^a varağında ferağ ve kitabet (İbrahim el-İmam) kaydına rastlanmıştır:

أوساط ذي القعدة من سنة أحد ثلثين وتسعمائة

إبراهيم الإمام

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه من دقائق المعاني... ونصلي على نبيك المبعوث بأشرف الأديان... محمد سيد الأنام... وبعد فقد طال ما جال في صدري ودار في خلدي أن أرتب للقسم الثالث من مفتاح العلوم شرحا يذلل... قال المصنف القسم الثالث من الكتاب رتب كتابه على ثلاثة أقسام... قال الفصل الأول إضافة المعاهد إلى علم المعاني وحده دلت على أن ضبط معاهد البيان في الفصل الثاني...

Son (264^a):

...فلزم صاحب علم المعاني والبيان معرفة خواص الإستدلالية ومعرفة تأديتها بالطرق المتفاوتة في وضوح الإستلزام والمص لما انتصب لإفادة هذا العلم وجب عليه أن لا يرضن بشيء هو من جملته فوجب أن يورد في كتاب علم الإستدلال المشتغل على علم الحد لأنه جزء من علم البلاغة كما صرح به فيما مر وحققه ههنا

2.2.1.8. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî¹³

Nuruosmaniye 4469₍₁₎

Eserin cildi yıpranmış, mıklebi tamir görmüş, kapakları ise kopmuş vaziyette olup, cildi ile sırt kısmında güve tahribatına rastlanmıştır.

Mıklebi tezhipli olan, şirazeli, hatai motifli, dişli yaprak ve penç motifleri ile bezenmiş oyma şemse ve cetvelli, sertab iç ve dış kısmı basma cetvelli, sırtı, kapak ve mıklep kenarları açık kahverengi meşinle tamir görmüş, ağarmış bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan 2 risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesidir.

“Seyyid Şerîf ‘ale’l-Miftâh” şeklinde kayıtlı olan risale, zahriye^b ve 238^a varakları arasında, 25.6x16.4(18.1x9.1) cm eb’adında krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, başlık ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan risalenin, 1^b ve 2^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel, diğer varaklar ise kırmızı ile bir metin bir de metnin dışında, haşiyeleri içine alacak şekilde 2 defa cetvelenmiştir. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında, müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Sihâh, Muhtasar, Musannifek, Mevlânâ Lutfî, Sultân Şah, Kâşî, Allâme, Hisârî, Fenârî, ‘Îmâd ve Sa’deddîn, gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar muhtelif varaklarda ise sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

¹³ Cürcânî için bkz. bu çalışma s. 32-34.

İlk forması hasarlı ve bu formadaki bazı varaklar tamir görmüştür. Farklı varaklarda ufak tefek rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilen risalenin 99^b varağında tashihten kaynaklı ufak bir aşınma bulunmaktadır. Eserdeki rutubet lekeleri 150^b varağından sonuna dek yoğunluk göstermektedir. Birkaç varağı tamir görmüş, son formasında varakların şirazeye birleştiği kısımda güve tahribatı bulunmaktadır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

Zahriye^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو سعيد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

238^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

من يد العبد... العبد الجليل بن المحمود الخطيب في شهر في أواخر شهر رمضان المبارك في نصف الليل من يوم يك شنيه في مدرسى خير الدين باشا حين طلب العلم

Baş (zahriye^b):

نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه من دقائق المعاني ببدايع... ونصلي على نبيك المبعوث... محمد سيد الأنام... وبعد فقد طال ما جال في صدري ودار في خلدي أن ارتب القسم الثالث من مفتاح العلوم... قال القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان... قال الفن الأول إضافة المعاهد إلى علم المعاني وحده دلت على أن ضبط معاهد البيان في الفصل الثاني كما أشرنا إليه لكنه غير أسلوب الكلام هناك...

Son (238^a):

...فيلزم صاحب علم المعاني والبيان معرفة الخواص الإستدلالية ومعرفة تأديتها بالطرق المتفاوتة في وضوح الإستلزام والمص لما انتصب لإفادة هذا العلم وجب عليه أن لا يضره شيء هو من جملة فوجب أن يورد في كتابه علم الإستدلال المشتمل على الحد لأنه جزء من علم البلاغة كما صرح به فيما مر وحققه ههنا

2.2.1.9. Şerhu'l-Miftâh, Cürcânî¹⁴

Nuruosmaniye 4467⁽²⁾

2^b-443^b varakları arasında bulunan risale¹⁵, 20.5x14.6(16x7.8) cm ebadında, krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, başlık ve işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır sıradan bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Baştan sona dek metni ve haşiyeleri ayrı ayrı içerisine alan kırmızı cetvel içerisindedir. Satır araları ve metin kenarında müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Sıhah, Sultan Bâşa, Sadruddîn, Musannifek ve Müezzinzâde gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Eser, kitabın 1.inci varağından başlayıp 2.inci yaprağın zahrından kenara geçip devamla kenarda son bulur.

İlk 6 forması hasarlı olan risalenin bazı varakları formalardan nerdeyse ayrılmış vaziyettedir. Muhtelif varaklarda rutubet ve mürekkep lekelerinin yanı sıra, dağılmalar ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Bazı varaklar hasarlı olup tashihten kaynaklı aşınmalar tespit edilmiştir. Varaklarda oluşan dağılmalar sonucu bazı kısımlar zor okunmaktadır.

Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

443^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

على يد... يوسف النخيف بن المهاجي مولدا وال..... موطننا والحنفي مذهبا والخلوتي مشربا... في اليوم الإثنين الثامن عشر في شعبان المعظم لسنة ثمان وثمانين والف بعد هجرة

Baş (2^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه من دقائق المعاني ببدايع البيان... ونصلي على نبيك المبعوث... محمد سيد الأنام... وبعد فقد طال ما جال في صدري... قال القسم الثالث من الكتاب في

¹⁴ Cürcânî için bkz. bu çalışma s. 32-34.

¹⁵ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s. 29.

علمي المعاني والبيان أقول رتب كتابه على ثلاثة أقسام وادفها بتكملة وفنين وتوجيهه أن علم العربية المسمى بعلم الأدب علم يحتز به عن الخلل في كلام العرب لفظاً أو كتابة... قال الفصل الأول في ضبط معاهد علم المعاني والكلام فيه...

Son (443^a):

...فلزم صاحب علم المعاني والبيان معرفة الخواص الإستدلالية ومعرفة تأديتها بالطرق المتفاوتة في وضوح الإستلزام والمص لما انتصب لإفادة هذا العلم وجب عليه أن لا يضمن بشء هو من جملته فوجب أن يورد في كتابه علم الإستدلال المشتمل على علم الحد لأنه جزء من علم البلاغة كما صرح به فيما مر وحققه ههنا

2.2.1.10. Şerhu Tağyiri'l-Miftâh, İbn Kemal Paşa

Kaynaklarda adı, Aḥmed b. Suleymān b. Kemāl Bāşa er-Rūmī olarak geçen ve İbn Kemāl Bāşa (Şemsuddīn) diye bilinen müellifin asıl adı Şemsuddīn Aḥmed olup, mufti's-sakaleyn lakabıyla anılmaktadır.¹⁶

3 Zilkade 873 (15 Mayıs 1469) yılında doğan müellifin doğum yeri ile alakalı muhtelif isimler söylendiği kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Annesi, Tokat'a İran'dan gelip yerleşen Fatih Sultan Mehmed dönemi kazaskerlerinden biri olan Küpelioğlu Muhyiddin Mehmed'in kızı, babası ise, Şehzade Bayezid'in Amasya muhafızı olduğu dönemde maiyetinde bulunan Süleyman Çelebi'dir.

Kur'an'ı hıfzettikten sonra Amasya ulemasından Arap dili ve edebiyatı, Fars dili ve mantık eğitimi alan müellif, askeri okulda iken II. Bayezid ile beraber seferlere katıldı. Daha sonra hayatına ilim yolunda devam etmek isteyen Kemâlbâşâzâde, Şemsuddīn Ahmed, Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi, Kestelî Muslihuddīn Mustafa, Muarrîzâde Sînâuddīn Yusuf ve Hatîbzâde Muhyiddīn Efendî gibi alimlerle öğrenim hayatını tamamlamış olup, çok sayıda ilim sahasında faal bir âlimdir.

¹⁶ Kemalpaşazâde'nin hayatı eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 499, 846-847, 894, C. II, s. 1933 ; el-Bağdādî, **el-İzâh**, C. I, s. 96, C. II, s. 495 ; Süreyya, **a.g.e.**, C. IV, s. 78 ; Taşköprüzâde, **eş-Şekāik**, s. 377-379 ; İbnu'l-İmād Ebū'l-Felāḥ 'Abdullhāy b. 'Aḥmed b. Muḥammed, **Şecerātu'z-Zehab fî Ahbārî men Zehab**, Beyrūt, Dāru İḥyāi't-Turāsi'l-'Arabî, t.y., C. VIII, s. 238-239 ; Brockelmann, **Suppl.**, C. II, s. 668, 673 ; Şerafettin Turan, Şükrü Özen, İlyas Çelebi, M. A. Yekta Saraç, **DİA.**, "Kemalpaşazâde", C. XXV, s. 238-247.

Molla Kestelli'nin mülazımı olarak mezun olan Kemalpaşazâde, bu vasıfla bir süre ders vermiş ve dersi âmlık yapmıştır. Anadolu Kazaskeri Müeyyedzâde Abdurrahman'ın desteğiyle II. Bayezid tarafından 30 akçe yevmiye karşılığında Edirne Taşlık Medresesi müderrisliğine tayin edilen müellif, daha sonra Üsküp İshakpaşa Medresesi'ne gönderildiyse de bir yıl sonra Edirne'ye dönerek Halebiye ve Üçşerefli Medreselerinde çalışmıştır. İstanbul'da bir dönem Sahn-ı Seman müderrisliği yapan Kemalpaşazâde tekrar Edirne'ye dönmüş ve orada Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde verdiği bir fetva ile şöhreti artan müellif, 921 (1515) yılında Edirne kadılığı, 14 Şaban 922 (12 Eylül 1516) yılında Anadolu kazaskerliğine getirilmiş ve bu görevde kaldığı süre içerisinde katıldığı Mısır seferinde padişahın büyük itibar duyduğu beylerbeyi olan Hayır Bey'e Mısır'ın tahririnde yardımcı olarak görev almıştır. 21 Rebiülevvel 923 (13 Nisan 1517) yılında azledilen Kemalpaşazâde, 15 gün gibi kısa bir süre sonra görevine iade edilmiştir. 925 (1519) yılında kazaskerlikten alınan müellif, 926 (1520) yılı başlarında 100 akçe yevmiye karşılığında evvela Edirne Darulhadisi'ne, 928 (1522) yılında da Sultan Bayezid Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. 930 (1524) yılında İstanbul'da Fatih Medresesi'nde müderrislik vazifesini sürdüren müellif, son olarak Şaban 932 (Mayıs 1526) yılında şeyhülislamlık vazifesine getirilmiştir.

Genç yaşına rağmen Sa'duddîn Teftazânî ve Seyyid Şerîf Cürcânî gibi alimlerle mukayese edilen Kemalpaşazâde, ilmî gücü hasebiyle Osmanlı uleması arasında muallimu'l-evvel unvanıyla anılmıştır. Eser kaleme aldığı farklı alanlarda netameli mevzuları şecaatle tartışmaktan çekinmeyen Kemalpaşazâde, alimleri de ehliyetle tenkit ederdi. Mısır uleması tarafından sınanan ilmi kudreti nihayetinde kabul edilmek durumunda kalınan müellif, Celâlzâde Salih Çelebi, Muhyiddîn Mehmed b. Pir Mehmed, Şeyhulislam Ebu's-Suûd Efendi ve Sa'dî Sa'dullah Efendi gibi kıymetli alimler yetiştirmiştir.

Filozofların yanı sıra mütekellimîn'in görüşlerine de vakıf olan müellif, felsefî düşünce sahasında Fahrüddin er-Râzî ekolünü takip eder ve tasavvufa karşı olmamasının yanı sıra şeriat çerçevesi dışındaki tüm fikir ve uygulamalarla mücadele etmiş ve tasavvufun esas istikametinden sapmasını hoş görmeyerek, toplumun düzeni

ve devletin bekasına hanel getirecek her türlü hareket ve davranışın husule gelmesine mani olmaya çalışmıştır. Dönemlerine şahit olduğu üç padişahın da muhabbet ve itibarına mazhar olan Kemalpaşazâde, dini ve pozitif ilimler sahasında eser telif etmiş çok yönlü bir alim olup, vakıf olduğu çok sayıda ilim sahasında verdiği eserler hasebiyle XVI. asrın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültürünün önde gelen temsilcilerinden biri olarak görülür.

Son olarak getirildiği şeyhülislamlik makamında iken 2 Şevval 940 (16 Nisan 1534) yılında vefat etmiş ve Edirnekapı dışındaki Mahmud Çelebi Zaviyesi'ne defnedilmiş ve fakat 1971 senesinde Haliç çevreyolu inşaatı sırasında türbesi başka bir yere nakledilmiştir.

Pek çok farklı sahada Türkçe, Farsça ve Arapça eser telif eden müellifin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Şerhu Mişkâtî'l-Meşâbîh, Risâle fî Uslûbî'l-Hakîm, Risâle fî Aksâmi'l-Mecâz, Risâle fî Mine't-Teb'îdiyye, İzhâru'l-İzhâr 'alâ Eşcârî'l-Eş'âr, Tevarîhi 'Âli 'Osmân, Dîvân, Risâletu'l-Munîra (Munîratu'l-İslâm), Hâşiye 'alâ Tehâfuti'l-Felâsife li Hûcazâde, Risâle fî Beyni'l-'Akl, Tağyîru't-Tenkîh, Hâşiye 'ale't-Telvih, Eşkâlu'l-Ferâiz, Risâle fî Fetvâ'r-Raqs.

Nuruosmaniye 4434

Zahriyesinde "Tağyîri'l-Miftâh" şeklinde kayıtlı olan eserin mıkleti, yıldız cetvel ve zencerekli olup, şirazeli, yıldız basma cetvel ve zencerekli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve mıklet iç kısmı süylen, sarı, lacivert ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, sertab iç kısmı gül kurusu renkte meşin, 2+110+1 varak, 20.5x13(12.8x7.2) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, metin kenarında bulunan bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 15 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin metin kenarında müellifin ilave bazı notları, sahha kayıtları ve Sekkâkî'den alınmış ve bunun dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar ile satır

aralarında açıklayıcı cümleler bulunmaktadır. Bazı notlar kırmızı mürekkep ile yazılmış ve metin kenarında metinde geçen ifadelerin sahipleri Sadeddin Teftazânî ile Seyyid Şerîf Cürcânî'nin isimleri yer almaktadır.

Baş kısımdaki ilk vikayesi ile sondaki vikayesi kiremit rengi, mavi, sarı ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt olup, 1^b varağında başlık tezhibi bulunan eser, baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisindedir.

Cildinde hayli az güve tahribatı, 1^b ve 2^a varağında yoğun miktarda mürekkep lekesi tespit edilmiş, 2.inci vikayesi ile 1^b varağı tamir görmüştür. 1^b varağında bir bölge 2^b varağında da bir mührün üzeri karalanmış olan eserin muhtelif varaklarında güve tahribatı ile yoğunluğu değişen rutubet ve mürekkep lekelerine rastlanmıştır. Ese Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

110^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

تم الكتاب بعون الله... عن يد أضعف عباد الرحيم محمد بن عبد الكريم ... في اليوم السادس عشر من شهر رمضان المبارك من شهور سنة سبعين وتسع مائة سنة ٩٧٠

Baş (1^b):

القانون الأول فيما يتعلق بالخبر قدم مباحث الخبر لسبقه في الإعتبار وذلك لكونه أقدم في الإشتقاق وأكثر في الإستعمال وأوفر في الإشتغال على الخواص والمزايا أعلم أن مرجع الخبرية أراد بالخبرية ما به يمتاز الخبر عن قسيمة فقوله وإحتمال الصدق والكذب تفسير لها إلى الحكم أراد بالحكم ههنا الحكم بمعنى إيقاع النسبة وانتزاعها لا الحكم بمعنى وقوعها أولا وقوعها لا لأنه لا يحتمل التوصيف بالإحتمال المذكور...

Son (109^b):

...والمراد بالمظهر إسم الإشارة لما سبق وبالمضمّر غير المتكلّم لما سيأتي من قوله ويترك الحكاية إلى المظهر ليتمكن في ذهن السامع نفسه أي نفس المظهر فصل تمكن يعني إن هذا الوضع يفيد فضل تمكن المعنى الذي أريد بالمظهر في ذهن السامع بخلاف وضع المضمّر موضع المظهر فإنه يفيد تمكن ما يعقبه كما مر كما أي كوضع الشاعر في قوله أن تسألوا الحق الحق سائلة فيه وضع الظاهر موضع ضمير الغائب على ما سيأتي في المتن والدرع محقبة والسيف مضروب

2.2.2. Haşiyeler

2.2.2.1. Hâşîye alâ Şerhi'l-Miftâh li Seyyid Şerif, Lutfullah et-Tokâtî

Kaynaklarda asıl adının Lutfullah olduğu ve Mollâ (Sarı, Deli, Maktul) Lutfi¹⁷ diye tanındığı kaydedilen müellifin, 850 (1446) yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir.

Türk asıllı olup, Tokat'ta dünyaya gelen Lutfi'nin ilk hocası kendisi gibi alim olan babası Kutbuddin Hasan'dır. İstanbul'da Sinân Paşa'dan mantık, felsefe ve kelim, Ali Kuşçu'dan ise matematik dersi alan Molla Lutfi'nin Sinan Paşa ile hoca-talebe ilişkisinden ziyade dost ve akraba gibi bir ilişkisi vardı. 875 (1470) yılında vezir olan hocasının tavsiyesi ile Fatih Sultan Mehmed tarafından Saray kütüphanesine hâfız-ı kütüb olarak tayin edildikten sonra orada bulunan eserleri inceleme imkânı bulmuş ve birçok ilim dalında görüş bildirecek bir düzeye ulaşmıştı. Kütüphanedeki vazifesi esnasında padişah ile bir hayli yakınlaştıysa da bu fazla uzun sürmedi. Hıyanet suçu ile itham edilen Molla Lutfi, kütüphaneden uzaklaştırılarak önce müderris yapıldı, daha sonra ise ta'zir cezası kapsamında hapse atıldı. Sonraları görevine iade edilse de hocası Sinan Paşa'nın padişahla arasının kötüleşmesi sonucu Seferhisar'a sürülmesi ile ona eşlik etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünün ardından yine Sinan Paşa ile İstanbul'a gelerek burada II. Bayezid tarafından Bursa'ya müderris olarak atandı. Sırası ile

¹⁷ Tokâtî Lutfullah'ın hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Hayreddin ez-Ziriklî, **el-Aflâm Kāmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-'Arab ve'l-Musta'rabîn ve'l-Musteşrikin**, Beyrût, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1992, C. V, s. 242 ; Süreyya, **a.g.e.**, C. IV, s. 90-91 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 222, 347, 478, 499, C. II, s. 976, 1714, 1716, 1765, 1783 ; Bursalı Mehmet Tahir , **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333, C. II, s. 11-12 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 305-306, a.g.m., **Suppl.**, C. II, s. 330 ; Şükrü Özen, Orhan Şaik Gökyay, **DiA.**, 'Molla Lutfi', İstanbul, 1993, C. XXX, s. 255-258.

Filibe, Edirne, İstanbul, Bursa ve tekrar İstanbul'da bazı medreselerde müderrislik yaptı. Dini, edebî, felsefî ve fenni ilimlerle alakalı eserler kaleme alan Molla Lutfî'nin eserlerinin çoğu devrin ilim anlayışına uygun olarak Arapça'dır. Türkçe belâgatı ile alakalı bu eseri ile bazı şiirlerini Türkçe yazan Molla Lutfî, birkaç türü hariç, şiirle pek ilgilenmemektedir. Çok sayıda öğrencisi olan müellifin öğrencilerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Kemalpaşazâde, Hayali-i Evvel, Abdurrahman Çelebi (Fatih Sultan Mehmed'in hocasının oğlu), Kıvâmuddin Kasım (Taşköprüzade'nin amcası), Vaslî Çelebî, Molla Dâvud Kocavî, Kazâbâdlı Kâzımî ve Molla Hakîm İshak.

Zındıklık ve ilhad suçlamaları ile yargılanan Molla Lutfî, tutuklu olduğu sürece padişah dahil tüm mühim devlet adamlarına manzumeler yazmış fakat, bundan bir sonuç alamamıştı. Dönemin önde gelen alimlerinden oluşan bir mahkeme heyeti ile yargılanan müellif 200 şahidin dinlendiği iki duruşmadan sonra idama mahkum edilerek 25 Rebiülahir 900 (23 Ocak 1495) yılında Atmeydanı'nda boynu vurularak cezası infaz edilmiştir. İdamı ses getiren, tarihi bir vakıa olan Mûllâ Lutfu hakkında kaynaklardan Taşköprüzâde'nin, üstün bir şahsiyete sahip, eşsiz ve rakipsiz bir alim dediği kaydedilmekte ve idamına karşılık gösterilen neden zındıklık olsa da, bunun hakikatte hasımlarının kıskançlık ve düşmanlığı olduğu ve gerek idamı esnasında masumiyetini haykırıp kelime-i şehadet getirmesi bakımından, gerekse kaleme aldığı eserlerde ileri sürdüğü görüşlerinin Ehl-i sünnet'e aykırı olmaması hasebi ile suçlamaların asılsız olduğu ifade edilmektedir.

Molla Lutfî'nin kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'-ş-Şerhi'l-Metâlî, Hâşiye 'alâ Evâili Şerhi'l-Mevâkıf, es-Seb'u'-ş-Şidâd, Zubdetu'l-Belâğa, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh, Taz'îfu'l-Mezbah, Hârnâme.

Nuruosmaniye 4391₍₂₎

Miklebi tezhipli olan, şirazeli siyah zemin üzerine yaldız oyma salbek şemse, basma cetvel ve köşebentli iç kapaklar sarı, turuncu, yeşil ve lacivert tonlarda ebru

desenli kağıt kaplı, ağarmış kahverengi, sırt kısmı bordo meşin bir cilt içerisinde bulunan sekiz risaleyi muhtevi bir mecmuanın, ikinci risalesidir.

Baş kısmındaki ilk vikaye^a yüzünde bir fihrist bulunmaktadır.

Zahriyesinde “Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Miftâh li Mevlânâ Lutfî” şeklinde kayıtlı olan risale 60^b-110^a varakları arasında olup 18.2x11.1(12.9x4.9) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisindeki metnin besmelesi altın olup nesih hattı ile yazılmış, ilk varağında ise bir başlık tezhibi bulunmaktadır.

Risalenin 95.inci varağı tamir görmüştür.

Sultan III. Osman vakfı olan eserin 1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (60^b):

بسم الله الرحمن الرحيم قوله في كلام العرب إلخ أما بحسب مفرداته أو بحسب تأليفه فلا حاجة إلي تأويل الكلام بعمومه المفرد والمركب قوله منها أصول هي العمدة في ذلك الإحتراز ومنها فروع هي فرعية العلم للعلم قد يكون بخصوص موضوعه ويكون بثبوت المجولات فيه متفرعا علي ثبوت مجولاته كالطب...

Son (110^a):

...بفرد مع أن يلاحظ الفرد فيها من الخارج لا لكونها جزء مفهومها كما في علم الجنس فعلى هذا يمكن أن يراد من قوله في بيان مقام العلمية احضار له بعينه أعم من تعيين الجنس والشخص لتبادل كلا من الإعلام الشخصية والجنسية وإنما أطنبنا في هذا المقام لأنه مما لم يطلع عليه أحد من الأنام

2.2.2.2. Hâşîye alâ Şerhi'l-Miftâh li Seyyid Şerif, Alâiyevî

904 (1498) senesi civarında Manavgat'ta dünyaya gelen müellif, Manav nisbesi ile de anılmaktadır. Eğitimi İstanbul'da tamamlayan İvaz Efendi¹⁸, 954 (1547) yılında Sahn-ı Seman medreselerinden mezun olmuştur.

Vezir-i azam Rüstem Paşa'nın desteği ile 30 akçe yevmiye karşılığında Edirne Beylerbeyi Medresesi müderrisliğine tayin edildikten sonra sırası ile Davud Paşa, Rüstem Paşa ve Sahn-ı Seman medreselerine atanmıştır. Sonraları Bursa ve Edirne'de atandığı Medreselerdeki vazifeleri kabul etmeyerek iki defa daha Sahn-ı Seman müderrisliği yapmış hatta bu, espri malzemesi olmuştur. 976 (1568) yılında Ayasofya, 977 (1569) yılında Süleymaniye ve 981 (1573) yılında Edirne Selimiye Medresesi müderrisliğine yükselen İvaz Efendî, iki yılın ardından Bursa kadılığına getirilmiş ve bu vesile ile Bursa valisi olmuştur. 984 (1576) yılında Edirne, bir yılın ardından İstanbul'a kadı olarak tayin edilen müellif, 987 (1579) yılında vazifesinden alınmış ve ertesi yıl görevine iade edilmiştir. Fakat görev süresince düştüğü bazı hatalar sebebiyle ulema tarafından III. Murad'a şikayet edilmiş ve vazifesinden azledilmiştir. 989 (1581) yılında Anadolu, birkaç ay sonrasında ise Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ve 991 (1583) yılı sonlarında görevinden alınmıştır.

Verdiği karar ve fetvalarda nüktedan yönüyle meşhur müellif, şer'i mevzularda daha ziyade akli esas almış. İkinci defa getirildiği Rumeli kazaskerliği vazifesi esnasında bir Divan-ı Hümayun toplantısında rahatsızlanmış ve 994 (1586) yılı sonlarında, doksan yaşını geçmişken vefat etmiştir. Mezarı, İstanbul Eğrikapı dışında yaptırdığı İvaz Efendi Camii'nin haziresindedir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan tefsir, kelam, belagat ve fıkıh alanında yazılmış bazı eserlere haşiyeler yazan müellifin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Hâşîye 'ale'l-Beyzâvî, Hâşîye 'alâ Şerhi Mevâkıf, Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Miftâh, Hâşîye 'ale'l-Hidâye, Hâşîye 'ale't-Telvîh.

¹⁸ İvaz Efendi'nin hayatı eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Süreyya, **a.g.e.**, C. III, s. 606-607 ; Bursalı, **a.g.e.**, C. I, s. 358 ; Abdulkadir Özcan, "İvaz Efendi", **DİA.**, C. XXIII, s. 490.

Nuruosmaniye 4392

Zahriyesinde Hâşiyetu ‘İvaz Efendi ‘alâ Şerhi’l-Miftâh li Seyyid Şerîf” şeklinde kayıtlı olan eser, sülyen, mor ve mavi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi, kenarları tamir görmüş ziyadesiyle hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, çiçek motifi ve dişli yapraklarla süslü oyma şemse ve basma cetvelli, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 3+397+3 varak, 28.6x18.6(19.4x9) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep 1^b ve 2^a varaklarında söz başları altın diğer varakların tümünde kırmızı mürekkep ile harekesiz 29 satır bir nestalik, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

Eserin besmelesi altın olup, 210^b-262^a varakları arası müşirlidir. Muhtelif varaklarda metin kenarında bulunan birtakım notlar kırmızı mürekkeple yazılmış, çok nadir metindeki bazı cümle başları ve keşidelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Az sayıda bazı varakların metin kenarında konu başlıkları, kısa kısa haşiye ve açıklayıcı notlar ile 249^b varağında uzunca bir açıklayıcı not bulunmaktadır.

Bazı varakları tamir gören eserin, 276.ıncı varağı hasarlı, muhtelif varaklarda rutubet ve diğer bazı lekeler ile mürekkep dağılmaları tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı, mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم افتح علينا أبواب الفهم... وصل على كافة الأنبياء والمرسلين خصوصاً على سيدنا محمد... وبعد فإن إحدى العلوم في الكشف والتبيين لما كان علم المعاني والبيان إذ هو المطلع على نكت نظم القرآن... وكان من فضل الله... أن يعطى هذا الفقير إلى النجاح... مدرسة المفتاح... قال

الشارح نحمدك عمل بما ثبت بالأخبار وتقرر في الآثار من وجوب الأمور الثلاثة لكل امر ذي بال على أحسن النظام واتقن المقال واختار الفعلية التجردية الإستمرارية تنبيهها على تعدد نعم الله واستمرارها...

Son (397^b):

...وإن كان الإبهام بالنسبة إلى الإبهام في اللفظ والتقرير إلى ذهن السامع كما نبه عليه المدقق وأراد إظهار نكتة زيادة الزيادة وتوهم الزيادة المدقق لأجل القرائن إذ لا بد لها البتة فحصل بها أصل الإيضاح فظهر سر الزيادة...

2.2.2.3. Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh¹⁹

Nuruosmaniye 4391⁽¹⁾

Mecmuanın birinci risalesi olan eser²⁰, 1^b-59^b varakları arasında olup 18.2x11.1(12.9x4.9) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan risale baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup bazı varaklarda metin kenarında kısa açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

İlk vikaye^a varağı ile 2.inci ve 45.inci varaklar hasarlı, muhtelif varaklarında rutubet lekeleri, 44^b-45^a varaklarında tashihten kaynaklı aşınmalar tespit edilmiş, 1^b ve 58.inci varaklar ise tamir görmüştür.

Risale Sultan III. Osman vakfidır.

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على نبينا محمد وآله أجمعين قوله ضمن خطبة كتابه خطبة الكتاب عبارة عن تحميد الله تعالى وتوصيفه بالأوصاف الجميلة وما يجري مجريها من الدعاء والإبتغال وعن التصلية وأما البسمة فأيرادها للتيمن بلا كونها جزء على ما يرشدك إليه قوله تيمنا...

¹⁹ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

²⁰ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s.50-51.

Son (59^b):

...قوله فيلزم الحكم لأن البسيط متساوية الأجزاء هذا دليل مخصوص على عدم صدور الأفعال المختلفة بالنوع عن طبيعة البسيط في المضلع لا دليل كل على عدم صدورها عنها مطلقا فاندفع ما يقال أن مرادهم من عدم صدور الأفعال... ثم قال وبطلان كون البسيط إنشاء الأفعال المختلفة بالنوع مطلقا لأن طبيعة الماء يصدر عنه الثكل والبرودة والرطوبة أقول أن طبيعة الماء علة فاعله في الكل والمقام

2.2.3. Diğer Çalışmalar

2.2.3.1. el-Viṣāh fī Zabti Meâkıdī'l-Miftâh, Sadruşşerîa

Tam adı Şadruşşerî'a ʿUbeydullah b. Mesʿūd b. Tācişşerî'a ʿOmer b. Şadrişşerî'a el-Evvel ʿUbeydillah b. Maḥmūd el-Maḥbūbī el-Buḥārī²¹ olan müellif, hanefî fakihi ve kelim alimidir. Buhara'da yaşayıp çok sayıda alim yetiştiren bir aileden gelen müellif, yaşadığı bölgeden dolayı Türk asıllı olarak telakki edilse de birtakım kaynaklardan nakledilen bilgiler dikkate alınır sa soyu sahabeden Ubâde b. Sâmit el-Ensârî adında bir kimseye dayanmakta olup buna nisbetle ʿUbâdî ve aynı sahibinin torununa nisbetle Maḥbūbî nisbeleri ile anılmaktadır. Yine farklı kaynaklarda ailesinin büyük bir ulema aileden gelme olduğu ve anne tarafından Hz. Ömer'e dayandığı kaydedilmektedir.

Fıkıh usulü, tefsir, kelim, fıkıh, hadis, felsefe, astronomi, edebiyat ve tabî ilimler gibi sahalarda geniş bilgi sahibi olan müellif, gerek çağdaş gerekse kendinden sonraki dönem alimlerin övgü ile anılan ve hem eserleri hem de düşünce dünyası ile tesirini günümüze dek sürdürmeyi başarmış bir alimdir. Teftâzânî tarafından, “muhakkik imam, büyük müdekkik alim, hidayet sancağı, dirayet alimi, akıl ve nakil terazisinin dili, fıkıh ve usul ilimleri dallarını ayırıştırın” gibi pek çok kıymetli sıfat ile zikredilen Sadruşşerîa, bir öğrencisi tarafından da “sultânü'l-ulemâ” diye anılır. Alim, kaleme aldığı eserlerde yalnızca bilgi nakletmekle yetinmeyip, aynı zamanda eleştirel bir üslup ile görüşlerini de ön planda tutarak, yeni bakış açıları geliştirdiği

²¹ Sadruşşerîa'nın hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz. : Keḥḥâle **a.g.e.**, C. VI, s. 246 ; ez-Zirîklî, **a.g.e.**, C. IV, s. 197-198 ; Brockelmann, **Suppl.**, C. II, s. 300-301 ; el-Bağdādî, **Hediyye**, C. I, s. 649-650; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s.109, 419, 481, 496, C. II, s.1047, 1270, 1971, 2011, 2021; Taşköprüzâde, **eş-Şekâik**, s. 104-105, 150 ; a.g.m., **Miftâhu's-Sa'ade**, C. I, s. 60-61, 214, 303, C. II, s. 182, 191-192, 267, 282 ; Özen, “ Şadruşşerîa Ubeydullah”, **DİA.**, C. XXXV, s. 427-431.

hususları da hassaten ifade ederdi. Bu yönüyle çağdaşı pek çok alimin beğenisine mazhar olan müellif, selefi olan alimlerle tartışmakla yetinmeyip, çağdaşı bazı alimler ile de uzun süreli münakaşalara girmiştir.

Hanefi-Mâturidi ekolünün ileri gelenlerinden birisi olan Sadruşşeria, kelâm ve usûl mevzularında görüşlerini beyân etmede, geleneksel anlatım biçimi yerine kelimeler, felsefe ve mantık ilimlerinin dilini önceleyen Fahrüddin er-Râzî ekolü yöntemini kullanmayı tercih etmiştir. Kelâmî meselelerde özellikle felsefe, Mutezili ve Eşari düşünceyi eleştiren müellif, onların isimlerini deşifre ederken, savunduğu ekolün liderlerinden ise “meşâyihunâ, ‘ulemâunâ, ustâzunâ” gibi ifadeler kullanmayı yeğler. Maturidi’yi anmasa da kaleme aldığı eserlerde düşüncelerini savunan müellif, literatürü ve kavramlarına vakıf olduğu tasavvuf ve mutasavvıflara da muhabbet duymaktadır. Yazdığı birtakım eserler Osmanlı medreselerinde temel kitap olarak okutulmuş ve yine Semâniye medresesi müderris adaylarına bir müddet imtihan metni olarak uygulanmıştır. Kaleme aldığı eserler, üzerine yazılan şerh ve haşiyeler ve ihtiva ettiği mevzuların alimler arasında münakaşa unsuru olması hasebiyle Osmanlı ilim hayatında derin tesir göstermiş ve hala İslam dünyasındaki çok sayıda yükseköğretim kurumunda ders kitabı olarak okutulmaktadır. Ölümü ile alakalı, kaynaklarda farklı tarihler zikredilen müellif, son eserini tamamladıktan iki buçuk ay sonra 747 Cemaziyelahir sonlarında (Ekim 1346 ortaları) Buhara’da vefat etmiştir. ~adruşşerîja’nın eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Tenķihü’l-Uşûl, Şerhu’l-Vikāye, Ta’đilu’l-‘Ulūm, el-Vişāh, Muḥṭaşaru’l-Vikāye, Ta’līkāt ‘ale’l-Miftāḥ, Risāle fī ‘İlmi’l-‘Arūz.

Nuruosmaniye 4479

Üzeri bordo, yeşil ve koyu yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi deri bir muhafaza içerisinde.

Miklepli, şirazeli üzeri yeşil, mor ve kahverengi tonlarda ebru desenli kâğıt kaplı kahverengi deri bir cilt içerisinde, 4+48+1 varak 17.9x13.5(15 x 9,9) cm eb’adında nohudiye yakın ve nohudi renkte aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz

başları, durak ve başlıklar kırmızı mürekkep ile harekeli 15 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Müşirli olan esern 1^b ve 2^a ile diğer varaklardaki bazı duraklar kırmızı olup birkaç varağında metin kenarında açıklayıcı kısa notlar haşiyeler ve sahha (tashih) kayıtlarına rastlanmıştır.

1^b varağında bir mühür izi, eserin genelinde rutubet lekeleri, 20^b-39^b varakları arasında yoğunlaşıp okumayı zorlaştıran rutubetten kaynaklı lekeler ve muhtelif varakların tamir gördüğü tespit edilmiştir. Bazı varaklarda rutubetten kaynaklanan dağılmalar oluşmuş, sırtı ve varakların şirazeye birleştiği kısımda güve tahribatı tespit edilmiş, 8 ve 18.inci varaklar ise hasarlıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır.

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم باسم الله أتيت في افتتاح كل مقال... له الحمد علي ما خلق الإنسان علمه البيان وله الشكر علي ما نزل علي عبده الفرقان... محمد الذي أوتي بجوامع الكلم الظاهر بيانها... وبعد فإن أشرف العلوم موضوعا... هو علم المعاني والبيان... وإن كتاب مفتاح العلوم كتاب وشح جيد المعاني بأوشحة حسن عباراته ورشح زهرات رياض البيان برشحات لطف أستعاراته... وقلت مع نفسي لا خيل عندك تهديها ولا مال جعلت هذه الرسالة... العلم الأول علم المعاني ومعظم أبحاثه في الخبر وهو قول يقتضي بصريحه نسبة شيء...

Son (47^b):

...واعلم أن الأصل في الجميع أن يكون اللفظ تابعاً للمعنى فلا تجهد في إيراد شيء من التجنيسات وغيرها على سبيل التكلف وأرسل كما هي تطلب لنفسها الألفاظ المتناسبة المتلائمة فتظهر الألفاظ حينئذ علي الوضع الطبيعي حسب ما تكون المعاني المذكورة في الذهن

2.2.3.2. Şerhu Miftâhi'l-Ulum, el-Müezzini Husâmeddin el-Harezmi²²

Nuruosmaniye 4390

Zahriyesinde “Müezzini ala Kulliyati'l-Miftah” şeklinde kayıtlı olan eserin miklebi tezhipli olup, şirazeli etrafı yıldız tabii motifler taşıyan oyma şemse ve basma cetvelli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde. Miftâhu'l-‘Ulûm’un üç kısmının da şerhini havi olan eserin bizi ilgilendiren kısmı belâgat ile alakalı olan üçüncü kısmıdır.

Konumuzla alakalı olan üçüncü bölüm 121^b-271^b varakları arasında, 31.2x18(23x11.4) cm ebadında, baş taraflar krem, orta kısımdan itibaren sonuna kadar açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile harekesiz 33 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin 1^a varağında başlık tezhibi yer almakta olup durakları altındır. 1^b ve 2^a varağı dışı siyah tirlin çekilmiş altın, diğer varaklar ise kırmızı cetvel içerisinde. 207^a varağında bir haşiye ile sahha (tashih) kaydı olan eserin birkaç varağında açıklayıcı notlar olup tüm varakları müşirlidir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin muhtelif varaklarında rutubet lekesi silinme, mürekkep dağılması ve tashihten kaynaklanan aşınmalara rastlanmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan III. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

238^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

²² Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

في واصط محرم من تاريخ إثنين و أربعين و سبعمائة في جرجانية خوارزم من يد محمد بن عثمان الطره بوزوني في ذا الحجة سنة ست وخمسين ومائة والف

Baş (121^b):

بسم الله الرحمن الرحيم القسم الثالث من الكتاب قوله من الكتاب قوله في علم المعاني بإيراد كلمة في فقد مر وجهه علم المعاني يمكن أن يكون معني الإضافة مرادا وأما قوله في علم المعاني فلا يصح حمله على كونه أيضا لأن مثله من المصادر مما لا يصح ولا جمعه قلنا نعم إذا كان القصد إلى نفس الطبيعة...

Son (283^a):

...قوله ومن قبل أن ينظر هل عملوا بالمنصور من المذهبيين في معنى الشعر منظور فيه لإمتناع أن يقال كان ذلك من غير قصد واردة بل الوجه ما قال من حديث التغليب لأن ما عدد بالقياس إلى ما عده من البديل بحيث لا يخفى وباب التغليب مما يصار إليه في كلام العرب كثيرا ويمكن أن يقال وما علمناه الشعر أنه سعى لأنه عليه السلام ما كان بمنير النظم من النثر بحكم الطبع هذا وإذا وافق الله تعالى بالعشي والإبكار...

2.2.3.3. el-İfşâh fî Şerhi Şevâhidi'l-Miftâh, İbrâhim b. Abdurrahman²³

Nuruosmaniye 4464

Miklepli, üzeri yeşil, küf yeşili, gülkurusu ve kahverengi tonlarda ebru desenli kâğıt kaplı ağarmış bordo, tamir görmüş meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar, sülyen lacivert ve gülkurusu tonlarda ebru desenli kâğıt kaplı 229+3 varak 27.5x16.7(17.4x8.3) cm ebadında krem ve açık krem rengi aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, söz başları durak ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 25 satır, 49^b varağına dek nesih kırması 49^b varağından sonuna dek ise şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısmında iki varaklık bir fihrist bulunmaktadır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, az sayıdaki bazı varakların satır aralarında müellifin ilave bazı notları, sahha (tashih) kayıtları ve haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notların yanı sıra Kâmûs'tan alınmış ve bunu dışında diğer bazı kısa açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

²³ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Cildinde güve tahribatına rastlanan eserin muhtelif varaklarında rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler ile güve tahribatı tespit edilmiş, bazı varakları oldukça hasarlı, farklı formlarda bazı varaklar formadan tamamen, bazılarında ise kısmen ayrılmış vaziyettedir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

229^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

ومدة التأليف من الشروع إلى الفراغ خمس سنين

Baş (1^b):

الحمد لله الذي جعل نوع الإنسان منغمسا في تيار الفصاحة ... والصلوة على رسوله الهادي بالكلام المعجز إلى الطريق القويم المرشد بالأدلة... فإن الكتاب البارع والسفر الجامع المعروف الموسوم بمفتاح العلوم... وهو المرشح بأبيات المهرة من... ومنهم شرعوا لكشف غوامضها بالإختصار... فمبحس في خلدي الرقيق وورد على بالي الشفيق أن أكتب لها شرحا وافيا على قدر القوة ووسع الطاقة لزيل صعباتها ومشكلاتها... فشرعت لكتبه بعد تتبع الشروح المتداولة المفضلة... وسميته بكتاب الإفصاح في شرح شواهد المفتاح ليفصح صعباتها بزيادة الإيضاح...

Son (228^b):

...وكتاب التمثيل للتعابي والحماسة البصرية وحلبة الكميت ومختصر الأغاني وديوان علي كرم الله وجهه وديوان شريف رضى وديوان امرئ القيص وديوان زهير وديوان علقمة وديوان الزبياني وديوان أبي قيس وديوان الأخطل وديوان طغراني وغيرها من الدواوين المعتمدة وسائر شروح القصائد المشتهرة وكان ذلك بقسطنطينية الكبرى جعلها الله منية من أنواع البلوي

2.2.3.4. Risâle ale'l-Miftâh fî Tayyi Zikri'l-Müsned İleyh²⁴

Üzeri sülyen, koyu yeşil, koyu kahverengi ve küf yeşili tonlarda ebru desenli kâğıt kaplı, yıldız basma cetvel ve zencerekli mukavva kaplı bordo deri bir muhafaza içerisinde.

Şirazeli, tezhip desenli oyma şemse, basma cetvel ve köşebentli, mukavva kaplı ağarmış koyu kahverengi deri bir cilt içerisinde bulunan 56 risaleyi muhtevi bir mecmuanın onuncu risalesidir.

Muhafazası hasarlı olan mecmuanın şirazesini dağılmış, kapakları kopmuş vaziyette, cildinde ve hassaten sırt kısmında yoğun güve tahribatı tespit edilmiştir.

Nuruosmaniye 4909⁽¹⁰⁾

42^a-43^b varakları arasında 20x12.2(14.7x6.6) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, bazı işaret ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 15 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirlidir.

Varaklarında rutubet ve mürekkep lekeleri tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

43^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

في أوائل شهر صفر المظفر في ليلة الإثنين لسنة سبع و الف من الهجرة النبوية

²⁴ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

Baş (42^a):

رسالة على المفتاح في طي ذكر المسند إليه لواحد من الأذكياء رحمه الله

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لمن جعل لسان الإنسان مفتاح بدائع معاني البيان والصلوة على المرسل المبعوث بأشرف الأديان... وبعد فهذه ورقة مشتملة على ما لاخ بالبال... قال العلامة السكاكي في المفتاح أما الحالة التي تقتضي طي ذكر المسند إليه وقال المولى الشهير بابن كمال الوزير في تغيير المفتاح... أقول إختار السكاكي عبارة الطي على لفظ الحذف لأن تأثير الحالة المقترضية للحذف إنما هو في مجرد إزالة المسند إليه عن اللفظ...

Son(43^a):

...والعجب أن المولى المفروض كيف ذهل عن قول السيد في حاشية شرحه وإنما اعتبرنا خفاء الفائدة لأنها لو ظهرت لم يكن ذكره عبثاً في الظاهر أيضاً انتهى فإنه مصرح بأن الفائدة إذا كانت ظاهرةً يترجح الذكر..... ليس إلا في صورة حفاؤها

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZVÎNÎ'NİN TELHÎSU'L-MİFTÂH'I VE ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

3.1. KAZVÎNÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Tam adı, Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn el-Ḥaṭîb Muḥammed b. 'Abdirrahmân b. 'Omer b. Aḥmed el-Kazvînî eş-Şâfi'î¹ olan müellif, Ḥatîb Dımaşk diye bilinip, fakih, usûlcü, muhaddis, edip, arap dili, meânî, beyân alimi ayrıca diğer bazı ilim sahalarında faal bir alimdir. Ayrıca, kadı, hatip ve arap dili belâgatı teorisyeni olan müellif, 22 Şaban 666 (7 Mayıs 1268) yılında Musul'da dünyaya gelmiş olup, Hatip'lik unvanı hatiplik yapmasından gelmektedir.

Güney Irak'ta yerleşmiş olan Beni İcil kabilesine mensup olan müellifin soyu Abbasi valisi ve kumandanı olan şair ve edip Ebû Dulef el-İclî'ye dayanmaktadır. 656 (1258) Moğollar'ın Bağdat işgalinden sonra Musul'a hicret eden müellif, kültürlü bir ortamda yetişmiş oldu. Temel dinin bilgilerini babasından alan çazvınnı, Moğollar'ın Suriye ve Musul işgalleri üzerine babasıyla Tokat'a yerleşerek öğrenimine burada devam etti ve 20 yaşında iken Tokat'ın Niksar Kazası'na kadı olarak tayin edildi. Babasının vefatından sonra 689 (1290) yıkında Şam'a göç ederek orada farklı alimlerden hadis, fıkıh, arap dili ve belâgatı ile akli ilimler tahsil etti. Şam'a göç ettiği aynı sene orada bulunan Ümmü Salih medresesinde öğretmenliğe atanan Kazvînî 690-706 (1291-1307) yılları arasında muhtelif medreselerde

¹ Kazvînî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: 'Omer Rızâ Keḥḥâle, **Murcemu'l-Müellifin**, Beyrût, Mektebetu'l-Muşennâ, t.y., C. X, s.145-146 ; Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Aḥmed İbnu'l-Ḥacer el-Asḳalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Şâmine**, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1931, C. IV, s. 3-6, ; Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn**, yay. Haz. Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, c. 1, s. 210, 473-474, a.g.m., **a.g.e.**, c. 2, s. 1009, 1692, 1764 ; İbnu'l-İmâd el-Ḥanbelî, **Şecerâtuz-Zeheb fî Aḥbâr Men Zeheb**, Beyrût, el-Mektebetu't-Ticârî ty., C. VI, s. 123-124 ; Ebû'l-Ḥayr İşâmuddîn Tâşkubrîzâde Ahmed Efendi, **Miftâhu's-Sa'ade ve Mişbâhu's-Sıyâde fî Mevzû'âtı'l-ULûm**, thk. Kâmil Kâmil Bekrî, 'Abdülvâhid Ebû'n-Nûr, Kâhira, Dâru'l-Kutubi'l-Ḥadîse, 1968, C. I, s. 209-211, 217, 3858 ; Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Leiden, E. J. Brill, 1943-1949, C. I, s. 354, C. II, s. 26-27, a.g.m., **Supplementband**, Leiden, E. J. Brill, 1937-1938-1942, C. II, s. 15-16 ; İsmail Durmuş, 'Kazvînî', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. XXV, s. 156-157.

öğretmenlik, kadı naibliği, hatiplik (706 yılında Şam Emevi Camii'nde), başkadılık (Şam'da) ve kazaskerlik gibi vazifelerde bulunmuştur. 724 (1324) yılında Şam başkadılığı'na tayin edilen ve bunun yanı sıra hatiplik, başkadılık ve müderrislik vazifelerinde de bulunan Kazvînî'ye 724 (1327) yılında Mısır başkadılığı verilmiştir. Mısır'da farklı medreselerde müderrislik yapan müellif çocukları hakkında aldığı bazı şikayetler sebebiyle 738 (1337) yılında başkadılık vazifesinden alınarak Şam'a kadı olarak gönderilmiştir.

Şam'da kaldığı süre boyunca Arap Dili ve Belagatı, tefsir, fıkıh, usul-u fıkıh, hadis gibi alanlarda pek çok öğrenci yetiştiren Kazvînî, kendi döneminde arap dili, fıkıh usulü ve kelam ilimlerinde otorite görülmüştür. Arap belagatında gelenekçi edebi mektep ile kuralcı felsefe ve kelam mektebi ekollerinin dengeli bir biçimde süren yarışları, Kazvînî'nin müdahalesi ile kelam mektebinin lehine dönmüş ve Kazvînî kelam ekolüne son şeklini vermiştir. Ve sonuçta belagat edebi zevk ve ruhtan uzak kuru bir felsefi ve mantıki terim ve kaideler manzumesine dönüşmüştür. Böylelikle belagat, bir yönüyle mantık ve akla dayanan kaide ve tanımlarla ilmi bir biçim kazanırken diğer yönüyle duygu ve duyarlığa dayalı edebi ruhtan uzaklaşmıştır. Belagatı kişisel bir tecrübe ve hissediş olmaktan çıkarıp, onu birtakım tanım ve kaideler kapsamında insanlara anlatılabilir ilmi bir disiplin haline dönüştürmüştür.

Telhîsu'l-Miftâh isimli eserine yazdığı ilk şerhi olan el-Îzâh, tüm şarihlere öncülük etmiş ve yedi asırdır belagata dair çalışmalar bu iki eser üzerinden yürütülmüştür. Osmanlı medreselerinde de yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulan bu iki eser üzerine günümüzde, şerh, ta'lik ve inceleme gibi çalışmalar yapılmaktadır. Belagatla alakalı tüm çalışmalarını Miftâhu'l-'Ulûm'un üçüncü kısmının özeti olan Telhîsu'l-Miftâh adlı eserinde kendine has bir belagat anlayışı ile toplayan müellif, Sekkâkî'nin bu alandaki pek çok görüşüne karşı çıkıp kendi yorumlarını geliştirmiş ve Sekkâkî'nin aksine belagat ve fesahat konularına eserinin başında yer vermiş ve belagat ilmi fesahatı kesin hatlarla birbirinden ayırmıştır. Meâni ilmini mantıki bir yaklaşımla sekiz temel konuya ayıran müellifin bu tavsifi, halefleri tarafından da kabul görmüştür. Sekkâkî'nin beyan ilmi tanımını yetersiz gördüğünden onu, yeniden tarif eden Kazvînî, bedi ilmini belagattan ayrı bir ilim olarak ele alınmasını

başlatan kişidir. Yine bu ilmin de sonradan kabul edilen tanımı kendisi tarafından yapılan müellif, Sekkâkî'nin bedi' ilmi içerisinde i'caz, itnab, i'tiraz ve iltifat bahislerini, meâni ilmi içerisinde ela almış, Sekkâkî'nin yer verdiği onaltı mana ve dört lafız sanatına onbeş mana ve üç lafız sanatı daha ekleyerek bedi türlerini otuz sekize çıkarmıştır. Bazı çağdaş yazarlar tarafından belagatı edebi zevkten uzak, kurallar yığını haline getirmiş olmakla eleştirilen müellif, bedii sanatlarda lafız anlam bütünlüğünü savunmuş, manayı gölgeleyecek derecede lafzi sanatlara aşırı giden şairleri eleştirmiştir.

Şam'a döndükten kısa bir müddet sonra felç olan Kazvînî, 15 Cemaziyelevvel 739 (29 Kasım 1338) yılında vefat etmiş ve Emeviyye Camii'nin önünde bulunan Mekâbiru's-Sûfiyye'ye defnedilmiştir. Kaleme aldığı eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

İzâh, Telhîsu'l-Miftâh, eş-Şezru'l-Mercânî min Şi'ri'l-Ercânî, Şerhu't-Tağiyye li'bni'l-Fâriz, Kitâb fi'l-Usul.

3.2. TELHÎSU'L-MİFTÂH

Çağına öncülük eden belagat alimi Hatîb el-Kazvînî, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm isimli eserinin belagata dair üçüncü kısmını hülâsa ederek Telhîsu'l-Miftâh adlı eseri yazmıştır.

Bu çalışma hem telif edildiği sırada hem de sonraki asırlarda büyük bir itibar görmüş ve benzeri çalışmalar arasından sıyrılarak öne çıkmıştır. Telhîs, Miftâh'a sadece özet mahiyetinde bir kitap olarak kalmamış, eserdeki mevcut müphem ifadeler izah edilmiş, noksanlıklar tamamlanmış, lüzumsuz görülen yerler çıkarılmıştır. İlâveten birçok konuda da orijinal fikirleri ihtivasında bulunduran bu kitap özgün bir belagat anlayışını peyda etmiştir. Tabiatıyla Telhîs'le beraber belâgatta yeni bir yol açılmıştır. Kitapta kullanılan vazih ifade ve anlaşılır üslup eserin telifinden itibaren yıllarca medreselerde okutulması ve üzerine yüzlerce haşiye ve şerhlerin yazılması neticesini doğurmuştur. Farklı İslam Ülkelerinde ders kitabı olarak takip edilen bu esere Osmanlı alimleri de büyük alaka duymuş ve belâgat alanında mezkur eserden en önemli kaynak olarak istifade etmişlerdir.

Telhîs, çok geniş bir coğrafyada Magribli, İranlı, Mısırlı ve Türk birçok müellif tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerden en önemlilerinden biri Teftazânî'nin Mutavvel isimli şerhidir.

3.2.1. Telhîsu'l-Miftâh Nüshaları

3.2.1.1. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvîni²

Nuruosmaniye 4380

Üzeri yıldız basma cetvel ve zencerekli kenarları tamir görmüş hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklepli, şirazeli, içi dışı yeşil bez kaplı bordo meşin bir cilt içerisinde, 2+73+3 varak 16.7x11.3(10.3x6.1) cm ebadında, açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve noktalamalar altın, yine bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekeli 11 satır hoş bir nesih, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserin, 1^b ve 2^a varağı dışı lacivert, altın cetvel, geri kalan varaklar ise dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisindedir. Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin 1^b varağında başlık tezhibi, bulunmakta olup besmelesi altınla yazılmış, baş taraftaki bir vikayesi de cetvellidir. Satır araları ve sondaki birkaç varakta metin kenarında açıklayıcı kısa notlar bulunmaktadır.

Cildi yıpranmış ilk forması hasarlı, 1^a varağı tamir görmüş, başı ile sonunda 10'ar sayfada güve tahribatına rastlanmış ve muhtelif varaklarda rutubet lekeleri tespit edilmiştir.

1^a varağında dışı lacivert rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

² Kazvîni için bkz. bu çalışma: s. 63-65.

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

73^a da ferağ kaydına rastlanmıştır:

وقع الفراغ من تحريره في يوم الثلاثاء من أوائل شهر جمادى الأولى لسنة سبعين وثمانمائة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على ما أنعم وعلم من البيان ما لم نعلم والصلوة على سيدنا محمد... أما بعد فلما كان علم البلاغة وتوابعها من أجل العلوم قدرا وأدقها سرا إذ به يعرف دقائق العربية... وكان القسم الثالث من مفتاح العلوم الذى صنّفه الفاضل العلامة أبو يعقوب يوسف السكاكي رحمه الله أعظم ما صنّف فيه من الكتب المشهورة نفعا... ولكن كان غير مصون عن الحشو والتطويل... ألفت مختصرا يتضمن ما فيه من...

Son (73^a):

...وقيل هو فصل الخطاب وكقوله تعالى وإن للطاغين لشر مآب أي الأمر هذا أو هذا كما ذكر وقوله تعالى وإن للمتقين لحسن مآب ومنه قول الكاتب هذا باب وثالثها الإنتهاء كقوله وإني جدير إذ بلغتك بالمنى وأنت بما أملت منك جدير فإن تولني منك الجميل فأهله والأقاني غادر وشكور وأحسنه ما أذن بانتهاء الكلام كقوله بقيت بقاء الدهر يا كهف أهلي وهذا دعاء للبرية شامل لجميع فواتح السور وحوادثها واردة على أحسن الوجوه وأكملها يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول

3.2.1.2. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvîni³

Nuruosmaniye 4382

Zahriyesinde “Telhîs “ şeklinde kayıtlı olan eser, üzeri kırmızı sarı, açık ve koyu yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, tamir görmüş açık kahverengi hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Şirazeli, yıldız zemin üzerine kahverengi hatai motifli oyma salbek şemse, basma cetvel ve zencerekli, koyu kahverengi kenarları tamir görmüş meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar vişneçürüğü renkte meşin, yıldız cetvelli 7+140+3 varak 16.5x9.5(10x4) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep,

³ Kazvîni için bkz. bu çalışma: s. 63-65.

söz başları bazı noktalama ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 9 satır çok hoş bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Eser baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içinde olup yer yer müşirlidir. Baş kısımdaki vikayelerinde dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde bir fihrist yer almakta olan eserde bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir.

İlk vikayesi tamir görmüş ve bu vikayenin arka yüzünde yazarın, Suyûtî'nin Tabakâtu'n-Nuhât isimli eserinden alıntı yapılmış, terceme-i hali bulunmaktadır. 7.inci vikaye^b varağında başlık tezhibi bulunan eserin muhtelif varaklarına kağıtlarla ekler yapılmıştır. Satır araları ve metin kenarında müellifin ilave bazı notları, Şerhu Tıbyân, Tefsîru'l-Kâdi, Şerh Tıbyân, Miftâh, Şerhu Mufid, Mutavvel, Mevkif, Cemâluddiîn, Hatâyî, Sa'duddîn ve Tâşkubrî gibi kaynak ve kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiyeler tarzında açıklayıcı notlar, bazı varaklarda da haşiyeler bulunmaktadır.

Cildinde ve baş taraftaki varaklarda güve tahribatı tespit edilen eserin baş kısmındaki vikaye yapraklarında mürekkep ve rutubet lekeleri bulunmaktadır. 101^a varağında geniş bir alana yayılmış mürekkep lekesine rastlanan eserin diğer muhtelif varaklarında da rutubetten ötürü mürekkep dağılması ve tashihlerden kaynaklanan aşınmalar görülmektedir.

Eserin son kısmındaki vikayelerde silik vaziyette bir isim ile diğer bazı notlara rastlanmıştır.

7.inci vikaye^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

140^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

قد وقع الفراغ من قراءة هذا المتن و تصحيح بقدر الطاقة... على يد... محمد بن حرّم في بلدة قنسطنطينية... في يوم الثلاثاء في شهر المبارك ذي القعدة سنة ١٠٦٠ ستين والف من هجرة

Baş (7. vikaye^b):

الحمد لله على ما أنعم وعلم من البيان ما لم نعلم والصلوة على سيدنا محمد... أما بعد فلما كان علم البلاغة وتوابعها من أجل العلوم قدرا وأدقها سرا إذ به يعرف دقائق العربية... وكان القسم الثالث من مفتاح العلوم الذي صنّفه الفاضل العلامة أبو يعقوب يوسف السكزاكي أعظم ما صنّف فيه من الكتب نفعا... لكن كان غير مصون عن الحشو والتطويل... ألفت مختصرا يتضمن ما فيه من القواعد ويشتمل على ما يحتاج إليه من الأمثلة والشواهد...

Son (139^b):

...وقيل هو فصل الخطاب وكقوله تعالى هذا ذكر وإن للمتقين لحسن مآب ومنه قول الكاتب هذا باب وثالثها الإنهاء كقوله وإني جدير إذ بلغتكم بالمني وأنت بما أملت منك جدير فإن تولني منك الجميل فاهله والأقاني غادر وشكور وأحسنه ما آذن بانتهاء الكلام كقوله بقيت بقاء الدهر يا كهف أهله وهذا دعاء للبرية شامل وجميع فواتح السور وحواتها واردة على أحسن الوجوه وأكملها نظير ذلك باتأمل مع التذكر لما تقدم

3.2.1.3. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvî⁴

Nuruosmaniye 4379

Zahriyesinde “Telhîs” şeklinde kayıtlı olan eser, mıklebi tezhipli olan, yaldız üzeri kahverengi gölgeli tezhip desenli, oyma salbek şemse, basma yaldız cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1+60+2 varak, 23.8x15.1(15.6.5x7) cm ebadında olup, açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, başlık ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 13 satır hoş bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan eser, müşirli olup 2^a varağı çift, geri kalan varaklar ise dışı siyah rapido çekilmiş tek altın cetvel içerisinde.

Bazı varaklarında metin kenarı ve satır aralarında müellifin ilave bazı notları ile Şevâhid, Mevkif, Muhtasar, Mutavvel, Miftâh, Tefsîru'l-Kâdî, Tefsîru'l-Keşşâf,

⁴ Kazvî için bkz. bu çalışma: s. 63-65.

Şerhu Mufid ve Îsâm gibi kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiyeler bulunmaktadır.

Hasarlı olan cildi ve iç varakların bir kısmında az miktarda güve tahribatı tespit edilmiştir. Muhtelif varakları hasarlı olup mürekkep dağılmalarının yanı sıra mürekkep ve diğer bazı lekeler rastlanmıştır. Bazı varakları tamir gören eserin ilk forması hasarlı, bazı varaklarda metin ve notlarda tashihler yapılmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

59^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

وقع الفراغ من كتابته... علي بن محمد الرقزي... في بلدة القسطنطينية في يوم السبت في شهر الشوال سنة أربع وعشرين ومائة والف

Baş (1^b):

الحمد لله على ما أنعم وعلم من البيان ما لم نعلم والصلوة على سيدنا محمد... أما بعد فلما كان علم البلاغة وتوابعها من أجل العلوم قدرا وأدقها سرا إذ به تعرف دقائق العربية... وكان القسم الثالث من مفتاح العلوم الذي صنفه الفاضل والعلامة أبو يعقوب يوسف السكاكي أعظم ما صنف فيه من الكتب المشهورة نفعا... ولكن كان غير مصون عن الحشو والتطويل... ألفت مختصرا يتضمن ما فيه من القواعد... ورتبته ترتيبا أقرب تناولا من ترتيبه ولم أبالغ في اختصار لفظه...

Son (59^b):

...وقيل هو فصل الخطاب وكقوله تعالى هذا ذكر وإن للمتقين لحسن مآب ومنه قول الكاتب هذا باب و ثالثها الإنتهاء كقوله وإني جدير إذ بلغتكم بالمنى وأنت بما أملت منك جدير فإن تولنى منك الجميل فاهله والاقاني غادر وشكور وأحسنه ما آذن بانتهاء الكلام كقوله بقيت بقاء الدهر يا كهف أهله وهذا دعاء للبرية شامل وجميع فواتح السور وخواتمها واردة على أحسن الوجوه وأكملها يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم

3.2.1.4. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvîni⁵

Nuruosmaniye 4932₍₂₎

Üzeri pudra pembe, yeşil ve mor tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, basma yıldız cetvel ve zencerekli mukavva kaplı bordo deri bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı, oyma salbek şemse (üzeri kapalı olduğundan deseni görülmemektedir), köşebentli, yıldız basma cetvel ve zencerekli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar bordo meşin üzerine, yıldız basma cetvelli olan, 4 risaleyi muhtevi bir mecmuanın ikinci risalesidir. Baş kısımdaki ilk vikaye^a, sondaki vikaye^b yüzü kahvenin birkaç tonunda olan ebru desenli kağıttır.

50^b-110^a varakları arasında bulunan risale 21.1x14.8 (15,1x6,3) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve başlıklar ile bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekeli 15 satır adi bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin varaklarında satır aralarında açıklayıcı cümleler, müellifin ilave bazı notları, metin kenarı ve satır aralarında İbn Kemal Paşa, Sa'd, Hasan Çelebî, Havârezmî, İmâm Yezdi, Cemal, Mutavvel, İzâh, Şerhu'l-Miftâh, Muhtasar ve Şerh Ebyât gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildinde güve tahribatı bulunan eserin şirazesi hasarlı, ön kapağı kopmuş, arka kapağı ise hasarlı vaziyettedir.

Muhtelif varaklarda mürekkep lekeleri ve tashihten kaynaklı çok ufak aşınmalar ile güve tahribatı tespit edilmiştir. 66 ve 105.inci varaklar hasarlı, bazı varakları formadan kısmen ayrılmıştır.

Baş kısımdaki 3.üncü vikaye^a yüzünde bir fihriste rastlanmıştır.

⁵ Kazvîni için bkz. bu çalışma: s. 63-65.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان ابو المحاسن عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم ابراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin 50^a varağında metni ilk şerh edenin ismi zikredilmiştir:

محمد بن محمد بن محمد التبرزي الشارح الأول للمتن

Baş (50^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على ما أنعم... والصلوة على سيدنا محمد خير من نطق بالصواب... أما بعد فلما كان علم البلاغة وتوابعها من أجل العلوم قدراً وأدقها سرّاً... القسم الثالث من مفتاح العلوم الذي صنّفه الفاضل العلامة أبو يعقوب يوسف السكاكي رحمه الله أعظم ما صنّف فيه من الكتب المشهورة نفعا لكونه أحسنها ترتيباً... ولكن كان غير مصون عن الحشو والتطويل والتعقيد قابلاً للإختصار مفتقراً إلى الإيضاح والتجريد الفت مختصراً يتضمن ما فيه من القواعد... وأضفت إلى ذلك فوايد عثرت في بعض كتب القوم عليها... وسميته تلخيص المفتاح...

Son (109^b):

...وإني جدير إذ بلغتك بالمنى وأنت بما أملت منك جدير فإن تولني منك الجميل فأهله وإلا فإني عاذر وشكور وأحسنه ما أذن بانتهاء الكلام كقوله بقيت بقاء الدهر يا كهف اهله وهذا دعاء للبرية شامل وجميع فواتح السور وخواتمها واردة على أحسن الوجوه واكملها يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم

3.2.1.5. Telhîsu'l-Miftâh, Kazvîni⁶

Nuruosmaniye 4383₍₁₎

Zahriyesinde “Telhisu'l-Miftâh fi'l-Meânî” şeklinde kayıtlı olan eser, üzeri yeşil, siyah, kırmızı ve mavi tonlarında ebru desenli kağıt kaplı, kahverengi, kenarı tamir görmüş hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

⁶ Kazvîni için bkz. bu çalışma: s. 63-65.

Miklepli şirazeli, kırmızı, siyah ve lacivert tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi meşin mukavva bir cilt içinde, ön iç kapak siyah sarı ve mor tonlarda ebru kağıt kaplı, dört risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesidir.

İlk vikayesi mor, sarı, sülyen ve siyah tonlarda ebru desenli kağıt yazmanın 1^a varağında bir fihrist bulunmaktadır.

1^b-70^b varakları arasında 20.5x12.7(15x5.8) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah ve kırmızı mürekkep, yine bazı başlıklar da kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 19 satır hoş bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Mecmuanın ilk risalesi olan eser müşirli olup bazı varaklarda satır arası ve metin kenarında Muhtasar ve Muhtasaru'l-Meânî, gibi kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Üzerinde az miktarda güve tahribatı bulunan cildi yıpranmış, 1^b ve 2^a varaklarında mürekkep dağılması tespit edilmiş, iç varaklarda ise az miktarda güve tahribatı bulunmaktadır.

1^a varağında vakıf kaydı, mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على ما أنعم وعلم من البيان ما لم نعلم والصلوة على سيدنا محمد... أما بعد فلما كان علم البلاغة هو المعاني وعلم توابعها من أجل العلوم قدرا وأدقها سرا إذ به يعرف دقائق العربية... وكان القسم الثالث من مفتاح العلوم الذي صنفه الفاضل العلامة أبو يعقوب يوسف السكاكي أعظم ما صنف فيه من الكتب المشهورة نفعا... ولكن كان غير مصون عن الحشو والتطويل... ألفت مختصرا يتضمن ما فيه من القواعد ويشتمل على ما يحتاج إليه من الأمثلة والشواهد...

Son (70^a):

...وقوله تعالى هذا ذكر وإن للمتقين لحسن مآب ومنه قول الكاتب هذا باب وثالثها الإنتهاء كقوله وإني جدير إذ بلغتك بالمنى وأنت به بما أملت منك جدير فإن تولني منك الجميل فاهله والأقاني غادر إياك وشكور وأحسنه ما آذن بانتهاء الكلام كقوله بقيت بقاء الدهر يا كهف أهله وهذا دعاء للبرية شامل وجميع فوائح السور وحواتها واردة على أحسن الوجوه وأكملها يظهر ذلك باتأمل مع التذكر لما تقدم

3.2.1.6. Telhisu'l-Miftâh, Kazvî⁷

Nuruosmaniye 4977⁽²⁾

Üzeri sülyen, mavi, mor, yeşil ve yağ yeşili tonlarda ebru desenli kağıt kaplı güve tahribatı bulunan hayli hasarlı ağarmış bordo, mukavva kaplı deri bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, tezhip desenli oyma şemse, basma cetvel ve köşebentli, ağarmış kahverengi, sırt kısmı koyu, sertab iç kısmı ise kahverengi, mukavva kaplı deri bir cilt içerisinde bulunan beş risaleyi muhtevi bir mecmuanın ikinci risalesidir. Baş kısmındaki beşinci vikaye^a varağında bir fihris bulunmaktadır.

Zahriyesinde “ Muhtasar ‘ale’t-Telhis” şeklinde kayıtlı olan risale, 74^b-116^b varakları arasında, 20.5x14.7(14.3x6.3) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları, duraklar, başlık ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 19 satır bir nesih kırmısı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin baştan sona kırmızı cetvel içerisinde olan metninde notları da içine alan ikinci bir kırmızı cetvel daha vardır. Satır aralarında açıklayıcı notlar ve sahha (tashih) kayıtları, metin kenarında ise haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Varaklarında güve tahribatı olan risalede baştan sona yoğun rutubet lekeleri ve muhtelif varaklarda mürekkep lekeleri tespit edilmiş, 106.ıncı varak ise hasarlıdır.

⁷ Kazvî için bkz. bu çalışma: s. 63-65.

Hayli hasarlı olan cildi ile hassaten sırt kısmında yoğun güve tahribatı tespit edilen risalenin şirazesi hasarlı olduğundan bazı varaklar formalardan kısmen ayrılmıştır.

Risale Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

116^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:(H.1089)

سنة تسع وثمانين والـف

Baş (74^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله علي ما أنعم وعلم من البيان ما لم نعلم والصلوة علي سيدنا محمد...
أما بعد فلما كان علم البلاغة وتوابعها من أجل العلوم قدراً وأدقها سرّاً إذ به يعرف دقائق العربية واسرارها...
ولكن كان غير مصون عن الحشو والتطويل والتعقيد قابلاً للاختصار مفتقراً إلى الإيضاح والتجريد الفت
مختصراً يتضمن ما فيه من القواعد... وأضفت إلى ذلك فوائد عثرت في بعض كتب القوم عليها... وسميته
تلخيص المفتاح... الفن الول علم المعاني وهو علم يعرف به أحوال اللفظ العربي التي بها يطابق مقتضى
الحال...

Son (116^b):

...فإن تولّني منك الجميل فأهله وإلا فإني عاذر وشكور واحسنه ما آذن بانتهاء الكلام كقوله بقيت
بقاء الدهر يا كهف اهله وهذا دعاء للبرية شامل وجميع فواتح السور وخواتمها واردة علي أحسن الوجوه
وأكملها يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم

3.2.2. Telhis Üzerine Yapılan Çalışmalar

3.2.2.1.Şerhler

3.2.2.1.1. Mutavvel⁸

3.2.2.1.2. el-Îzâh, Kazvîni⁹

Nuruosmaniye 4377

Zahriyesinde “Îzâhu Meân” şeklinde kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, yıldız üzerine bordo, hatai desenli oyma salbek şemse, yıldız cetvel ve zencerekli, ağarmış koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar turuncu ve lacivert tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 1+144+1 varak, 19.2x10.9(11.9x5.5) cm ebadında krem rengi ahurlı kağıt üzerine siyah mürekkep, noktalamar kırmızı mürekkep ile, harekesiz 19 ile 20 satır arasında değişiklik arz eden bir nestalik, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin 1^b, 2^{a-b} ve 3^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup, besmelesi tezhiplidir. 1^b ve 2^a varaklarında söz başları altınla, diğer varaklarda ise kırmızı mürekkeple yazılan eser, müşirli olup satır araları ve metin kenarında Mutavvel, Şerhu Tıbyân, Telhîs, Şerhu'l-Miftâh gibi kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşîye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi yıpranmış, kapaklarda ve iç varaklarda güve tahribatına rastlanmıştır. Formalar ve şirazenin hayli hasarlı olduğu eserde, ilk kısımlarda daha yoğun olup, sonlara doğru yoğunluğu azalan boydan boya rutubet lekeleri bulunmaktadır. İlk sayfalar sonrakilere nispetle daha lekeli ve daha fazla tahrib olmuş, muhtelif varakları tamir görmüştür.

H. 870 (Fihristte; yazıldığı veya basıldığı yer ve tarih).

⁸ Bu eseri dördüncü bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

⁹ Kazvîni için bkz. bu çalışma: s. 63-65.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

144^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır.

يوم الأربعاء غره شهر رمضان المبارك سنة سبعين وثمانمائة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم رب سهل ويسر الحمد لله رب العالمين وصلواته على سيدنا محمد وآله أجمعين أما بعد هذا كتاب في علم البلاغة و توابعها ترجمته بالإيضاح وجعلته على ترتيب مختصر الذي سميته تلخيص المفتاح وبسطت فيه القول ليكون كالشرح له وأوضحته مواضعه المشككة وفصلت معانيه المجملة وعمدت إلى ما خلا عنه المختصر مما تضمنه مفتاح العلوم وإلى ما خلا عنه المفتاح من كلام الشيخ الإمام عبد القاهر الجرجاني في كتابيه دلائل الإعجاز وأسرار البلاغة... الفن الأول علم المعاني وهو علم يعرف به أحوال اللفظ العربي التي بها يطابق مقتضى الحال

Son (144^a):

...وهذا دعاء للبرية شامل وقوله فلا حطت لك الهيجاء سرجا ولا ذافت لك الدنيا فراقا وجميع فواتح السور وخواتمها واردة على أحسن وجوه البلاغة وأكملها يظهر ذلك بالتأمل فيها مع التذكر لما تقدم من الأصول

3.2.2.1.3. Şerhu'l-Îzâh, Cemâleddin Aksarâyî

Asıl adı Mehmed olan müellif, ilk dönem Osmanlı'da yetişen ünlü tefsir, lügat, edebiyat ve tıp alimi olup Aksaray'lıdır.¹⁰ İyi eğitilmiş, mümtaz, üretken, kâmil

¹⁰ Cemâleddin Aksarâyî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 36, 210-211, C. II, s. 1192, 1601, 1900 ; Taşköprüzade, (Ebû'l-Hayr İsâmuddin) Ahmed Efendi, **eş-Şekâikü'Nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye**, Nşr. Ahmet Suphi Fırat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1985, s. 17-19 ; Hayreddin ez-Zirîklî, **el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-'Arab ve'l-Musta'rabîn ve'l-Musteşrikin**, Beyrût, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 1992, C. VII, s. 40-41 ; Brockelmann, **Suppl.**, C. II, s. 328 ; Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i 'Osmânî**, Westmead, Gregg International Publishers, 1971, Eser;

ve müttakî bir kimse olup, arap dili, şer'î ve aklî ilimler gibi sahalarda uzman idi. Kaynaklarda doğum tarihi ve öğrenim hayatı ile alakalı fazla bilgiye ulaşılmadığı ifade edilen Aksarâyî'nin Aksaray'da yaşadığı ve ilmi faaliyetlerini burada gerçekleştirdiği belirtilmektedir.

Aksaray Zincirli Medresesi'nde müderrislik yaparak öğretim hayatına burada devam eden müellifin talebeleri kendisi tarafından, “meşâiyyûn”, “revâkiyyûn” ve medrese içerisinde ders görenler olmak üzere üç kısma ayrılmakta idi. Çok sayıda talebe yetiştiren müellifin bir talebesi de Şemsuddîn Fenârî idi.

Yaşadığı dönemde, ilim hayatına hayli katkısı bulunan Aksarâyî'nin ölüm tarihi ile alakalı, kaynaklarda muhtelif bilgiler nakledilmektedir. Tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, tıp ve ahlak gibi alanlarda kaleme almış olduğu çok sayıda eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Şerhu'l-İzâh, Hâşiye 'ale'l-Keşşâf, İ'tirâzât 'alâ Şerhi'l-Keşşâf, Hâşiye 'alâ Şerhi Mecma'il-bahreyn, Es'ile ve'cvibe, Şerhu'l-Mu'cez, Keşfu'l-İ'râb, Ahlak-ı Cemâlî.

Nuruosmaniye 4433

Miklepli şirazeli, üzeri ve miklep dış kısmı yeşil, pembe, lacivert ve mor tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 4+178+4 varak 27.5x18.1(19.8x13) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, noktalamalar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23, 26 ve 27 satır arasında değişen okunaksız bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserde bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, keşidelerin üzeri kırmızı ile geçilmiştir. Metin kenarı ve satır aralarında açıklayıcı cümleler, sahha (tashih) kayıtları ve Miftâh, Sihâh, Şerhu'l-İsfahânî, Nihâyetu'l-Îcâz, Şerh Tibyân, Mevlânâ, Cemâluddîn, Şîrâzî ve İmâd gibi kaynak ve

İstanbul 1308 Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasımdır, C. II, s. 82 ; Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333, C. I, s. 265-266 ; Baban-zâde İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediiyetu'l-Ârifîn**, **Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Muşannifîn**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, c.1, s. 166 ; Tâşkubrîzâde, **Miftâhu's-Sa'ade**, C. I. s. 210, 330 ; a.g.m., **eş-Şekâik**, s. 17-19 ; Mustafa Öz, “Cemaleddin Aksarâyî”, **DİA**, C. VII, s. 308-309.

kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşîye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildinde, hassaten sırt kısmında yoğun olmak üzere baş taraftaki ilk birkaç varağında da güve tahribatı tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

178^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

في تاريخ سنة سبع وثمانمائة... في مدينة بورصا في مدرسة ساهية

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم رب تمم بالخير الحمد لله على والصلوة على سيدنا محمد وآله وبعد
فلما صعب على كثير من فهم كثير من مقاصد الإيضاح واستخراج كنوز إشارات من معادن عبارته
الفصاح ألفت هذا الكتاب وشرحت فيه مشكلاته مستعينا بالله الفتح متجنباً عن التعرض لما لا يحتاج منه إلى
الإستيضاح... قال المؤلف رحمه الله عليه بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين وصلاته على سيدنا
محمد وآله أجمعين وبعد هذا كتاب في علم البلاغة وتوابعها...

Son (177^b):

... الكلام فيها يستدعي مجالا فوق مجالنا هذا ما يتسر لي من تحليل ما أشكل من هذا الكتاب على
أكثر الطلاب و صرفتنا عن زيان البسط فركت الزمان الذي يصر على الاساءت وندم على اللاصان ولما تم
أصابه من القلم بعون الله بإيضاح الإيضاح والذي نرجو من الناظرين فيه تدارك ظله بالإصلاح رزقنا
الله وإياهم الخير والفلاح

3.2.2.1.4. Muhtasaru'l-Meânî, Teftazânî¹¹

Nuruosmaniye 4440

¹¹ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29.

Üzeri sarı, gül kurusu, açık ve koyu yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli yıldız üzeri kahverengi hatai, gonca, penç ve dişli yapraklarla süslenmiş oyma salbek şemse ve köşebentli, basma cetvel ve zencerekli, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve miklep iç kısmı gül kurusu meşin, yıldız geçme motifli şemse ve cetvelli, 1+160+3 varak, 19.1x12.2(13.3.5x5.8) cm ebadında, bej rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep ile yer yer çok az harekeli, 21 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

1^a varağı sülyen, yağ yeşili ve lacivert tonlarda ebru kağıt kaplı olan eserin 1^b varağındaki durakları altın olup varakta başlık tezhibi bulunmakta ve varaklarının çoğu müşirlidir. Varaklar baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde, söz başları, duraklar, bazı kelime ve cümlelerin üzerine ise kırmızı mürekkeple hat çizilmiştir.

Satır aralarında açıklayıcı notlar, metin kenarında müellifin ilave bazı notları ile sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra, Miftâh, Telhîs, Sîhâh, Hasan Çelebî, Hatâî, Hâce Ebu'l-Kâsım, Mevlânâ Muhyiddîn ve İsâmuddîn gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. 9^a varağında metin kenarındaki bir not altın cetvel içerisine alınmış, 5^b ve 6^a varaklarında metin kenarında bulunan notlardan ikisinin zemini altın ile boyanmıştır.

Cildinde çok az miktarda güve tahribatı olan eserin 1^b varağında bir mührün üzeri karalanmıştır. Sertâbı ve ilk iki forması hasarlı olan eserin muhtelif varakları hasarlı olup, rutubet ve mürekkep lekeleri ile az sayıda mürekkep dağılmaları tespit edilmiş, kimisi de tamir görmüştür. Eser Sulan 3. Osman vakfıdır.

1^b varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان ابن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

160^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Mustafa b. el-Hac İsmail et-Tokadi, H.1011).

في أول يوم جمعة من رجب المرجب... مصطفى ابن الحاج إسماعيل التوقاتي... تاريخ سنة إحدى عشر والف

Baş (1^b):

نحمدك يا من شرح صدورنا لتلخيص البيان في إيضاح المعاني... ونصلي على نبيك محمد المؤيد دلائل إعجازه بأسرار البلاغة... وبعد فيقول الفقير إلى الله الغني مسعود بن عمر المدعو بسعد التفتازاني... قد شرحت فيما مضى تلخيص المفتاح واغنيته بالإصباح عن المصباح... ثم رأيت الكثير من الفضلاء والجم الغفير من الأركاء يسألونني صرف الهمة نحو إختصاره والإقتصار على بيان معانيه وكشف استاره لما شاهدو من أن المحصلين...

Son (160^a):

...يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول والقواعد المذكورة في الفنون الثلاثة التي لا يمكن الإطلاع على تفاريقها وتفاصيلها إلا العلم الغيوب فإنه يظهر بتذكرها أن كلا من ذلك وقع موقعه بالنظر إلى مقتضيات الأحوال وأن كلا من السور بالنسبة إلى المعنى الذي يتضمنه مشتملة على لطف الفاتحة ومنطوية على حسن الخاتمة

3.2.2.1.5. Muhtasaru'l-Meânî, Taftâzânî¹²

Nuruosmaniye 4441

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, sülyen renkte hatai, gonca ve penç motifleriyle süslenmiş üzeri yaldız sıvama, oyma şemse, yaldız basma cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 2+209+4 varak, 20.5x14.6(12.6x8) cm ebadında krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, noktalamalar, bazı not ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 14 ve 15 satır arasında değişiklik arz eden bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirlidir. Satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında konu başlıkları,

¹² Teftâzânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29.

Sıhah, Kâmûs, Şerh İzâh, Mutavvel, Kâdî, Hatâî, Ebu'l-Kâsım ve Şeyhulislam gibi kaynak ve kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Hasarlı olan cildinde ve iç kısımda varakların şirazeye birleştiği yerde kurt tahribatı tespit edilmiş, bazı varakları hasarlı, tamir görmüş ve muhtelif varaklarda mürekkep dağılmaları ile tashihten kaynaklı aşınmaların yanı sıra, rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو سعيد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

209^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Ahmed b. el-Hac İbrahim, H.1028).

في يوم الأربعاء وهو اليوم الرابع من أيام التشريق وقت العصر في الشهر المبارك شهر ذي الحجة من هجرة النبوية سنة ١٠٢٨... أحمد بن الحاج إبراهيم بن

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك يا من شرح صدورنا لتلخيص البيان في إيضاح المعاني... ونصلي على نبيك محمد المؤيد دلایل إعجازه بأسرار البلاغة... وبعد فيقول الفقير إلى الله الغني مسعود بن عمر المدعو بسعد التفتازاني... قد شرحت فيما مضى تلخيص المفتاح واغنيتة بالإصباح عن المصباح... ثم رأيت الكثير من الفضلاء ولم أجد الغفير من الأذكىاء يسألونني صرف الهمة نحو إختصاره والإقتصار على بيان معانيه وكشف أستاره لما شاهدو من أن المحصلين قد تقاصرت همهم عن إستطلاع طوابع أنواره...

Son (209^a):

... يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول والقواعد المذكورة في الفنون الثلاثة التي لا يمكن الإطلاع على تفاريقها وتفصيلها إلا لعلم الغيوب فإنه يظهر بتذكرها أن كلا من ذلك وقع موقعه

بالنظر إلى مقتضيات الأحوال وأن كلا من السور بالنسبة إلى المعنى الذي يتضمنه مشتملة على لطف الفاتحة ومنطوية على حس الخاتمة

3.2.2.1.6. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî¹³

Nuruosmaniye 4442

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, gonca ve penç motifli, dişli yapraklarla bezenmiş oyma şemse, yıldız cetvel ve basma zencerekli nokta köşebentli, sertab dış kısmı yıldız cetvel ve basma çiçek motifli, koyu kahverengi mukavva kaplı deri bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve miklep iç kısmı yağ yeşili ile kahverengi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 2+192+4 varak, 20.4x10.1(15x5) cm ebadında krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, bazı notlar, cümle ve başlıklar ile işretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 21 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup baştan sona kırmızı cetvel içerisinde ve metin kenarındaki notları da içine alan ikinci bir cetvel daha bulunmaktadır. Satır aralarında açıklayıcı notlar, metin kenarında ise konu başlıkları, Mutavvel, İzâh, Sihâh, Şerhu Miftâh, Miftâh, Aksarâyî, Şeyhulislam ve Abbâdî, gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Muhtelif varaklarda güve tahribatının yanı sıra, mürekkep dağılmaları, rutubet ve az miktarda mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. iki, üç, dört, beş ve altıncı formları hasarlı olup varakların alt uç kısmında şirazeye birleşen bölümde güve tahribatı tespit edilmiş, bazı varaklar ise tamir görmüştür. Sultan 3. Osman vakfı olan serin sonunda fevaid bulunmaktadır.

1^b varağında, vakıf kaydı-mührü, 2^a varağında Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

¹³ Teftâzânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29.

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

192^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Hasan b. el-Hac Ömer b. İsmail el-İstanbuli, 1057).

حسن بن الحاج عمر بن إسماعيل الإستانبولي في أواسط ربيع الأول لسنة سبع وخمسين والف

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك يا من شرح صدورنا لتلخيص البيان في إيضاح المعاني... ونصلي على نبيك محمد المؤيد دلایل إعجازه بأسرار البلاغة... وبعد فيقول الفقير إلى الله الغني مسعود بن عمر المدعو بسعد التفتازاني... قد شرحت في ما مضى تلخيص المفتاح واغنيته بالإصباح عن المصباح... ثم رأيت الكثير من الفضلاء والجم الغفير من الأزكياء يسألونني صرف الهمة نحو إختصاره والإقتصار على بيان معانيه وكشف أستاره لما شاهدو من أن المحصلين قد تقاصرت همهم عن إستطلاع طوابع أنواره وتفاعدت غرايمهم عن إستكشاف خبيات أسرارهم...

Son (191^b):

... يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول والقواعد المذكورة في الفنون الثلاثة التي لا يمكن الإطلاع على تفاريقها وتفصيلها إلا لعلم الغيوب فإنه يظهر بتذكرها أن كلا من ذلك وقع موقعه بالنظر إلى مقتضيات الأحوال وأن كلا من السور بالنسبة إلى المعنى الذي يتضمنه مشتملة على لطف الفاتحة ومنطوية على حسن الخاتمة ختم الله لنا

3.2.2.1.7. Muhtasaru'l-Meânî, Taftâzânî¹⁴

Nuruosmaniye 4443

Şirazelî, lacivert, sarı ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı bir cilt içerisinde, sırt kısmı koyu kahverengi soyulmuş meşin, 171+1 varak, 18.3x11(12x5.6) cm ebadında krem ve bej rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, noktalamar, işaretler, bazı not ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 19 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır. Eserin 170.inci varağı toz pembe renktedir.

¹⁴ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve metin kenarındaki notları da içine alan vişne çürüğü renkte ikinci bir cetvel daha mevcuttur.

Metin kenarında konu başlıklarının yanı sıra, Sihâh, Telhîs, Mutavvel, Şerhu Miftâh, Şeyhulislam, Ebu'l-Kâsım, Hasan Çelebî, Muhyiddîn, Seyyid Şerîf ve Şeyh gibi kaynak ve kimselerden alınmış, haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Bazı varaklarda satır aralarında açıklayıcı cümleler ile metinde unutulmuş bazı kısımlar yer almaktadır.

Arka kapak en son forma ile birlikte kopmuş vaziyette, ilk beş forması şirazedden kopmak üzere, ikinci formasında bazı varaklar formadan tamamen ayrılmış durumda, 14 ve 15.inci formalar hasarlı, 38.inci varak tamir görmüş ve bazı varaklarda az miktarda mürekkep ile diğer bazı lekelerin yanı sıra, ufak tefek hasar ve mürekkep dağılmalarına rastlanmıştır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında, vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

171^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (İbrahim b. Ahmed Bey el-Uşşaki, 1076).

إبراهيم بن أحمد بك العشاقى... لسنة ست وسبعين والف في أواخر صفر المظفر من هجرة النبوية

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين نحمدك يا من شرح صدورنا لتلخيص البيان في إيضاح المعاني... ونصلي على نبيك محمد المؤيد لدلائل إعجازه بأسرار البلاغة... وبعد فيقول الفقير إلى الله الغني مسعود بن عمر المدعو بسعد التفتازاني... قد شرحت فيما مضى تلخيص المفتاح واغنيته بالإصباح عن

المصباح... ثم رأيت الكثير من الفضلاء والجم الغفير من الأزكياء يسألونني صرف الهمة نحو إختصاره والإقتصار على بيان معانيه وكشف أستاره لما شاهدو من أن المحصلين قد تقاصرت...

Son (171^b):

...يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول والقواعد المذكورة في الفنون الثلاثة التي لا يمكن الإطلاع على تفاريقها وتفصيلها إلا لعلام الغيوب فإنه يظهر بتذكرها أن كلا من ذلك وقع موقعه بالنظر إلى مقتضيات الأحوال وأن كلا من السور بالنسبة إلى معنى الذي يتضمنه مشتملة على لطف الفاتحة ومنطوية على حسن الخاتمة ختم الله لنا...

3.2.2.1.8. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî¹⁵

Nuruosmaniye 4395⁽³⁾

Miklepli şirazeli, çiçek motifi ve dişli yapraklarla süslenmiş oyma şemseli, sırt kısmı bordo, miklep dış kısmı açık kahverengi ve kapakları ağarmış kahverengi, oldukça hasarlı meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan 3 risaleyi muhtevi bir mecmuanın üçüncü risalesidir.

Eser, 123^b-260^a varakları arasında, 20.3x12.5(14.4x6.2.5) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, noktalamalar ve duraklar kırmızı mürekkep ile 19 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır. Söz başları ve bazı cümlelerin üzerine kırmızı ile hat çizilmiştir.

Bir ve ikinci varaklarda duraklar altın olup, 151^a ile 196^b varakları açık krem rengi olan risalenin farklı varaklarında satır araları ve metin kenarında Mollazâde, Hasan Çelebi, Seyyid Şerif, Hâtâî, Şerhu 'Akâid, Mevâkif, Şerhu Miftâh, Mutavvel gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşîye tarzında açıklayıcı notların yanı sıra metin kenarında sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır. 131^b, 132^{a-b}, 133^{a-b}, 134^{a-b}, 135^b ve 145^{a-b} varaklarında ise haşîyelere rastlanmıştır.

Zahriye^a varağında mecmuanın ne ile ilgili olduğu, muhtevası ve bir fihrist yer almaktadır.

¹⁵ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29.

Sırt kısmı hasarlı olan eserin cildi ve iç varaklarında, hassaten formların şirazeye birleştiği sırt kısmında yoğun güve tahribatı bulunmaktadır.

Muhtelif varakları kağıtla tamir görmüş, farklı varaklarda rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler rastlanmıştır. Risalede çok az miktarda mürekkep dağılması tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Zahriye^a varağında istinsah kaydına rastlanmıştır:

خط بكوزلي زاده

260^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır.(Gözlüzade Ahmed b. Şeyh İbrahim, Niğde 1028)

حرره الفقير أحمد ابن الشيخ إبراهيم أفندي في تاريخ سنة ثمان و عشرين من هجرة النبوية في آخر شهر صفر المظفر في ليلة الجمعة في مدينة نكده

Baş (123^b):

نحمدك يا من شرح صدورنا... ونصلي على نبيك محمد... فيقول الفقير إلى الله تعالى مسعود بن عمر المدعو بسعد التفتازاني... قد شرحت فيما مضى بتلخيص المفتاح واغنيتة بالإصباح عن المصباح وأودعته غرايب نكت... ثم رأيت الجميع الكثير من الفضلاء... يسألونني صرف الهمة نحو الإختصار والإقتصار على بيان معانيه... لما شاهدوا من أن المحصلين قد تقاصرت همهم... وإن المنتحلين قد قلبوا أحداق الأخذ والإنتهاب ومدوا أعناق المسح على ذلك الكتاب...

Son (260^a):

...بقوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول والقواعد المذكورة في الفنون الثلاثة التي لم يمكن الإطلاع على تفاريحها وتفصيلها إلا العلام الغيوب فإنه يظهر بتذكرها أن كلا من ذلك وقع موقعه

بالنظر إلى مقتضيات الأحوال وإن كلا من السور بالنسبة إلى المعنى الذي يتضمنه مشتملة على لطف الفاتحة ومنطوية على حسن الخاتمة

3.2.2.1.9. Muhtasaru'l-Meânî, Teftâzânî¹⁶

Nuruosmaniye 4444

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, sülyen zemin üzerine tezhip desenli, üzeri yıldız sıvama oyma salbek şemse, basma yıldız cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli, iç kapaklar ve mıklep iç kısmı lacivert ve mavi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı 2+183+4 varak, 19.4.5x11.8(14.2x5.2.5) cm ebadında sırtı vişne çürüğü, sertab iç kısmı açık kahverengi, kendisi kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde krem, bej ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık, noktalama ve işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 17 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

1^b ve 2^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel, 2^b-13^a varakları arası ise kırmızı cetvel içerisinde. Metine bir kağıtla dışardan ek yapılmıştır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin bazı varaklarında metin kenarında müellifin ilave bazı notları, sahha (tashih) kayıtları, metinde unutilan bazı kısımlar ve Mutavvel, Sıhah, Şerhu Sıhah, Şerhu İzâh, Osman, Musannifek ile Hasan Çelebî gibi kaynak ve kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi ve sertab dış kısmı hasarlı olan eserin cildi ve iç kısımda bazı varaklarda az miktarda güve tahribatına rastlanmış, muhtelif varakları hasarlı ve onarılmış ayrıca mürekkep lekeleri, dağılmalar, rutubet ve diğer bazı lekeler de tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

¹⁶ Teftâzânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29.

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين نحمدك يا من شرح صدورنا لتلخيص البيان في إيضاح المعاني... ونصلي على نبيك محمد المؤيد لدلائل إعجازه بأسرار البلاغة... وبعد فيقول العبد الفقير إلى الله الغني مسعود بن عمر المدعو بسعد التفتازاني... قد شرحت فيما مضى تلخيص المفتاح واغنيته بالإصباح عن المصباح... ثم رأيت الكثير من الفضلاء والجم الغفير من الأزكياء يسألونني صرف الهممة نحو إختصاره وإقتصار على بيان معانيه وكشف أستاره لما شاهدو من أن المحصلين قد تقاصرت همهم عن إستطلاع طوابع أنواره وتفاعدت غرايمهم عن استكشاف خفيات أسرارهم...

Son (183^b):

...يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول والقواعد المذكورة في الفنون الثلاثة التي لا يمكن إلا الإطلاع على تفاريقها وتفصيلها إلا العلام الغيوب فيظهر بتذكرها أن كلا من ذلك وقع موقعه بالنظر إلى مقتضيات الأحوال وأن كلا من السور بالنسبة إلى المعنى الذي تضمنه مشتملة على لطف الفاتحة ومنطوية على حسن الخاتمة ختم الله لنا...

3.2.2.1.10. Muhtasaru'l-Meânî, Teftazânî¹⁷

Nuruosmaniye 4445

Şirazesiz, üzeri soyulmuş vaziyette olan bej rengi kağıt kaplı, oyma şemse ve köşebentli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1^b-2^b varakları arasında, 20.7x15.1(13.2x6.8) cm ebadında, krem rengi ahırlı kağıt üzerine siyah mürekkep, bazı not ve noktalamalar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 19 satır okunaksız bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Eser müşirli olup satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında haşiyeler ve Sıhah'tan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiyeler ile haşiyeler tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

¹⁷ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29.

Cildinde güve tahribatı bulunan eserde, ilk metnin bulunduğu varaklar tamir görmüş olup, rutubet ve mürekkep lekelerinin yanı sıra dağılmalar tespit edilmiş ve dağılma nedeniyle bazı kısımlar okunamamaktadır.

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين نحمدك يا من شرح صدورنا لتلخيص البيان في إيضاح المعاني... ونصلي على نبيك محمد المؤيد لدلائل إعجازه بأسرار البلاغة... وبعد فيقول العبد الفقير إلى الله الغني مسعود بن عمر المدعو بسعد التفتازاني... قد شرحت فيما مضى تلخيص المفتاح واغنيته بالإصباح عن المصباح... ثم رأيت الكثير من الفضلاء والجد الغفير من الأزكياء يسألونني صرف المهمة نحو إختصاره ولإقتصار على بيان معانيه وكشف أستاره لما شاهدو من أن المحصلين قد تقاصرت همهم عن إستطلاع طوابع أنواره...

Son (2^a):

...ولما وفقت بعون الله تعالى للإتمام وفضضت عنه الخيام بلا حسام بعدما كسعت عن وجوه خرايده اللثام ووضعت كنوز فرايده على طرف التمام فجاء بحمد الله كما يروق الخواط ويجلو صفاء الأذهان ويرحق البصائر ويحيى الباب أرباب البيان

İkinci Metin

2^b-180^a varakları arasında, 20.7x15(13.4x6.7) cm ebadında, krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, bazı notlar, noktalama ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 19 satır okunaksız bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında konu başlıkları, sahha (tashih) kayıtları ve haşiyelerin yanı sıra Mutavvel, Şerhu İzah, Şerhu Miftâh, Muhtârû's-Sıhah, Miftâh ve Hasan Çelebi gibi kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metne bir kağıtla dışardan ek yapılmıştır.

Varaklar hayli hasarlı olup, tamir görmüş ayrıca rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler ile dağılmalara rastlanmıştır. Bazı varaklarda oluşan mürekkep dağılmaları nedeniyle metinde az miktarda okunamayan kısımlar bulunmakta ve 8,

18, 98, 102 ile 103.üncü varaklar kopmuş vaziyettedir. Varaklarda az miktarda kurt tahribatı tespit edilmiştir. Sultan 3. Osman vakfı olan eser, mühürsüzdür.

Baş (2^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد هو الثناء باللسان على قصد التعظيم سواء تعلق بالنعمة أو بغيرها والشكر فعل ينبئ عن تعظيم المنعم لكونه منعمًا سواء كان باللسان أو بالجنان أو بالأركان فمورد الحمد لا يكون إلا اللسان ومتعلقه يكون النعمة و غيرها ومتعلق الشكر لا يكون إلا النعمة ومورده يكون اللسان وغيره فالحمد أعم من الشكر باعتبار المتعلق وأخص باعتبار المورد والشكر بالعكس...

Son (179^b):

...يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول والقواعد المذكورة في الفنون الثلاثة التي لم يمكن الإطلاع على تفاريحها وتفصيلها إلا لعلام الغيوب فإنه يظهر بتذكرها أن كلا من ذلك وقع موقعه بالنظر إلى مقتضيات الاحوال وأن كلا من السور بالنسبة إلى المعنى الذي يتضمنه مشتملة على لطف الفاتحة ومنطوية على حسن الخاتمة ختم الله لنا..

3.2.2.1.11. Muhtasarü'l-Meânî, Teftâzânî¹⁸

Nuruosmaniye 4439

Miklebi yıldız cetvelli olan, şirazeli, yıldız basma cetvel, zencerek ve nokta köşebentli, koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 20.4x12.6(14.2x6) cm ebadında 1^b-3^a varakları arasında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başı, bazı duraklar kırmızı mürekkep ile harekesiz ve okunaklı 17 satır çok hoş bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Metin, dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve müşirlidir. 1^b ve 2^a varağındaki duraklar altın olup 1^b varağında başlık tezhibi ve satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında haşiyelerin yanı sıra İbn Seyyid eş-Şerif, ve Sıhah'tan alınmış haşye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin cildi çok yıpranmış miklebi ve ön kapağı kopmuş vaziyettedir.

¹⁸ Teftâzânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك يا من شرح صدورنا لتلخيص البيان في إيضاح المعاني... ونصلي على نبيك محمد المؤيد دلایل إعجازه بأسرار البلاغة... وبعد فيقول الفقير إلى الله الغني مسعود بن عمر المدعو بسعد التفتازاني... قد شرحت فيما مضى تلخيص المفتاح واغنيته بالإصباح عن المصباح... ثم رأيت الكثير من الفضلاء والجم الغفير من الأركياء يسألونني صرف الهمة نحو إختصاره والإقتصار على بيان معانيه وكشف أستاره...

Son (3^a):

...فأردت بهذا الكتاب التشبث بأذيال الإقبال والإستقلال بظلال الرأفة والأفضال فجعلته خدمة لشدة التي هي تلثم شفاه الإقبال ومقول رجاء الآمال ومبوء العظمة والجلال لا زالت محط رجال الأفاضل وملاذ أرباب الفضائل وعون الإسلام وغوث الأنام بالنبي وآله وعليه وعليهم السلام

İkinci Metin

İkinci metin olan Muhtasar, 3^b-267^b varakları arasında, 20.3x12.5(14x5.8) cm ebadında olan metin içerisinde bulunan işaretler ve metin kenarındaki bazı not ile başlıklar kırmızı mürekkep ile harekesiz ve okunaklı 17 satır çok hoş bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

3^b varağında başlık tezhibi bulunan eserin metni, dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve müşirlidir. 3^b-8^a varakları arasında altın cetvelin yanı sıra haşiyeler de kırmızı cetvel içerisine alınmıştır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında konu başlıkları, sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Kâsım Abbâdî ve Mutavvel gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Beşinci varak lekeli 20.inci varak onarılmış, muhtelif varaklarda rutubet ve mürekkep lekeleri ile dağılmalar tespit edilmiştir. 72^a-182^b varaklar arasında metin iç cetvelleri uzunlamasına kesilmiş durumdadır.

267^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

إتفق الفراغ من كتاب شرح تلخيص المفتاح بعون الكريم الفتح

Baş (3^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد هو الثناء باللسان على قصد التعظيم سواء تعلق بالنعمة أو بغيرها والشكر فعل بينى عن تعظيم المنعم لكونه منعما سواء كان باللسان أو بالجنان أو بالأركان فمورد الحمد لا يكون إلا اللسان ومتعلقه يكون النعمة أو غيرها ومتعلق الشكر لا يكون إلا النعمة ومورده يكون اللسان وغيره فالحمد أعم من الشكر بإعتبار المتعلق وأخص بإعتبار المورد والشكر بالعكس...

Son (267^b):

...يظهر ذلك بالتأمل في التذكر لما تقدم من الأصول والقواعد المذكورة في الفنون الثلاثة التي لا يمكن الإطلاع على تفاريقها وتفصيلها إلا العلام الغيوب فإنه يظهر بتذكرها أن كلا من ذلك وقع موقعه بالنظر إلى مقتضيات الأحوال وإن كلا من السور بالنسبة إلى المعنى الذي يتضمنه مشتملة على لطف الفاتحة ومنطوية على حسن الخاتمة

3.2.2.1.12. Meâhidu't-Tansîs fî Şerhi Şevâhidi't-Telhîs, el-Abbâsî

Tam adı 'Abdurrahîm b. 'Abdurrahmân b. Aḥmed b. Ḥasan b. Dāwūd b. Sālīm el-'Abbāsî el-Ḥamevî ed-Dımaşķî eş-Şāfî¹⁹ (Bedruddîn Ebu'l-Feth) olan müellif, 14 Ramazan Cumartesi 867 tarihinde Kahire'de dünyaya gelmiş olup, âlim, edip, filolog ve bazı ilim sahalarında uzmandır.

İlk öğrenimini Kahire'deki alimlerden gören Abbâsî, daha sonra İstanbul'a gitmiştir. Muhyiddîn el-Kâfiyeci, Emînuddîn el-Aksarâyî, el-Muhib b. eş-Şahne, eş-Şerıf b. 'İyd, el-Burhânu'l-Likâî, es-Sîrâcu'l-Abbâdî, el-Celâlu'l-Bekrî, eş-Şems b. Kâsım, el-Burhan b. Zâhîra, el-Muhib b. el-Firas el-Basrâvî gibi alimlerin talebesi

¹⁹ el-Abbâsî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥâle **a.g.e.**, C. V, s. 205-206 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 477, 551, C. II, s. 1537, 1919, 1964 ; el-Bağdādî, **Hediyye**, C. I, s. 563 ; İbnu'l-Îmâd, **a.g.e.**, C. VIII, s. 335-336 ; Taşköprüzâde, **eş-Şekâik**, s. 411-412 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 54 ; a.g.m., **Suppl.**, C. II, s. 42-43, 394.

olan müellif, Ezher'de el-Musnedeyni'l-İzzî's-Sahrâvî ve Abdu'l-Hamîd el-Herestânî'den Sahih Buhârî dinleyerek, el-Bedr b. Nebhân'a okumuş ve son olarak ta er-Rızâ el-Gazzî ile devam etmiştir. İhtisâr'ı bitirdikten sonra beraberinde Buhârî'ye yazmış olduğu şerh ile birlikte Sultan Bayezid döneminde İstanbul'a gelerek onu Sultan'a hediye etmiştir. Mısır'da Sultan'ın devleti yıkılınca ikinci defa İstanbul'a gelmiş ve burada kendisine emeklilik bedeli olarak 50 akçe yevmiye tahsis edilmiştir. Vefatı olan 963 senesine dek uzunca bir müddet İstanbul'da ikamet eden alimin kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Şerhu'l-Buḥārī, Şerḥ ʿalā Maḳāmātī'l-Ḥarīrī, Şerḥ ʿalā Şevāhidi't-Telḥīş, Naẓmu'l-Viṣāḥ ʿalā Şevāhidi Telḥīşī'l-Miftāḥ, Şerḥu'l-İrşād.

Nuruosmaniye 4462

Üzeri kahverengi ve lacivert, mıklep üst kısmı ise pembe, sarı, kahverengi ve mavi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, şirazeli, yaldız basma cetvel ve zencerekli, açık kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 415+2 varak, 21.7x15.2(16.5x9.2) cm ebadında, krem rengi, metin alanı daha koyu renkte ahırlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve başlıklar kırmızı, duraklar bordo mürekkep ile yer yer çok az harekeli 27 satır bir nesih kırmızı ile yazılmıştır.

Baş kısmı ve sonunda birer varaklık fihrist bulunan eser, müşirli olup, bazı varaklarda metin kenarında sahha (tashih) kayıtları ile az sayıda açıklayıcı kısa notlar bulunmaktadır.

Cildi ve miklebi hasarlı olan eserin, bazı varaklarında hasar, rutubet ve diğer bazı lekeler tespit edilmiş, 9^b varağı tamir görmüş, son 17 varağında ise güve tahribatına rastlanmıştır. Eser Sultan 3. Osman vakfidir.

2.inci vikaye^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

414^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Muhammed b. Ali b. Muhammed, H.1146).

يوم الأربعاء في اليوم الرابع عشر من شهر محرم الحرام سنة ١١٤٦... محمد بن علي بن محمد
الزردناوي

Baş (zahriye^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي أطلع في سماء البيان... أحمدته حمد رافل في أتواب نعمه
الوافرة وأشكره... صلى الله وسلم عليه وعلى آله الكرام وأصحابه... وبعد فإني لم أنزل من أميطه عني تماميم
النبوة وأنيطت بي كمايم القوة... متمسكا بأذيال العلم والردانه متحليا بمناطقه ويتجافر...

Son (414^b):

وقول مؤلف مترجيا حسن الخطام
لبديع ما اردعه في هذا النظام
لا زال من ألف
وبقى بقاء الفلك الدائس
ومن يناديه يعتى بايسا
يسحب ذيل الخاسر

3.2.2.1.13. Meâhidu't-Tansîs fi Şerhi Şevâhidi't-Telhîs, el-Abbâsî²⁰

Nuruosmaniye 4463

Zahriyesinde “Sîrâmî ale'l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, penç ve gonca motifli oyma şemse, cetvel ve köşebentli, sertab dış kısmı basma cetvellidir. 5+112+2 varak, 27x18(18.6x10.1) cm ebadında krem ve koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar ile bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekeli 21 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirlidir. Bazı varaklarda metin kenarında sahha (tashih) kayıtları ve müellifin ilave

²⁰ Abbâsî Ebu'l-Feth için bkz. bu çalışma: s. 93-94.

bazı notlarının yanı sıra Suyûtî'den alınmış ve bunun dışında diğer bazı açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Eserin içerisinde, üzerinde bir not bulunan ufak bir kağıt parçasına rastlanmıştır.

Cildinde kurt tahribatı tespit edilen eserin şirazesı ve ilk dört forması ile muhtelif varakları hasarlı, tashihten dolayı aşınma ve dağılmalar tespit edilmiş, ayrıca bazı varaklarda ufak tefek mürekkep ve diğer bazı lekelere rastlanmıştır.

Baş kısmında başka bir zatın telifi olan mufassal fihristle iki takriz bulunmaktadır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي أودع حكمة من لسان الشعراء من العرب العاربة والمستعربة
البلغا المشهور كلامهم بالطاف النكات... والصلوة والسلام على شاهدنا ومشهورنا محمد... المبعوث من
أفصح القبائل وابلغ القرون... أما بعد يقول العبد النعيم وحدي إبراهيم لما كان تلخيص المعاني متداولاً بين
الأعاني والأراني وكان الإخوان على به حريصاً وخصصوه بالإستعمال تخصيصاً وكنت علقت على
أبياته جواهرها وعقورها...

Son (112^a):

ولست الا كنحل يجتني علا من كل امكنة حتى بواريها

وما اصبت لمن اثار موهبة وما غلطت فن نفي فيها

ترنمت قلبي في روض معذرة اي الهدايا على مقدار هديها

3.2.2.1.14. Şerhu Ebyâti'l-Îzâh²¹

Nuruosmaniye 4431

Zahriyesinde “Şerhu Ebyâti't-Telhîs” şeklinde kayıtlı olan eser, mıkipleli, şirazeli, yeşil bez ve onun altında yağ yeşili kağıt kaplı, hatai motifli oyma şemse cetvel ve köşebentli sırt kısmı ve sertab dışı kahverengi olan koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar yeşil bez kaplı, mıklebi bordo meşin, 1+118+1 varak 28x11.9(16.2x7.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Baştan sona kırmızı cetvel içerisinde olan eser müşirli olup, bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, 3^a varağında haşiye tarzında açıklayıcı bir not, 7^a varağında ise metin kenarında bir sahha kaydı bulunmaktadır.

Bazı varakları hasarlı, 1^b varağı tamir görmüş, ilk ve ikinci formaları ile dördüncü forması hasarlı olup, muhtelif varaklarda mürekkep lekeleri tespit edilmiştir.

1^b varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الإرشاد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

118^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

محمود بن حاجي سنان... في اليوم العاشر من شعبان من شهور سنة عشرين والاف من هجرة النبوية

Baş (1^b):

²¹ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين الحمد لله المؤيد بحسن توفيقه... والصلوة على من ختمت به النبوة وارتفعت به في الدين الشبهة... وبعد فإن كتاب الإيضاح الذي صنفه العلامة المحقق جلال الملة والدين القزويني... كتاب لعمرى جامع أصول علم المعاني... يقول لو كان لأبيات هذا الكتاب شرح... واتبعت أبيات كل باب منه ما لم يورد من أبيات المفتاح ليكون جامعة لفضيلتي... شرح أبيات تضمنها مقدمة الكتاب غدايره مستششرات إلى العلى... قوله وفاحما ومرسنا ومسرجا أوله ومقلة وحاجبا البيت للعجاج...

Son (118^a):

...وقوله وهذا إشارة إلى قوله بقيت بقاء الدهر وإنما كان هذا شاملا للناس لأنه مادام باقيا كانوا في أمن ونعمة وصلاح حال قوله فلا حطت لك الهيجاء سرجا ولا راقب لك الدنيا فراقا هذا إنتهاء قصيدة لأبي الطيب في سيف الدولة والمعنى لا وضعت الحروب سروج خيلك التي تغزو بها الأعداء وتجاهد الكفار ولا ذاقت الدنيا فراقك ولا عدمتك يدعو له بدوام البقاء

3.2.2.1.15. Şerhu Telhîsi'l-Miftâh²²

Nuruosmaniye 4426₍₁₎

Miklepli şirazeli, üzeri ve miklep üst kısmı siyah, yeşil ve kırmızı tonlarda ebru desenli kağıt kaplı meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan 4 risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesidir.

Mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-9^a varakları arasında 18.5x13.5(13.2x9.4) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep ile harekesiz 21 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan risalenin, metin kenarında ufak açıklayıcı notlar, 9^a varagında Hüsrev'den alınmış bir not bulunmaktadır.

Cildi hafif yıpranmış olup, hem cildi hem de iç kısmında varakların şirazeye birleştiği bölgede güve tahribatı gözlemlenmektedir. Eserin bazı varakları kağıtla tamir görmüş ve son kısımlarda daha yoğun olmak üzere baştan sona dek rutubet lekeleri tespit edilmiştir.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin mukaddimesi yoktur ve sonu noksandır.

²² Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين وقبل الحمد والشكر مختصان للحي الأول بوجوده والثاني بجوده مع صدق الوصف المحمود هو المشكور والمدح يعم الحملا والحمداء سواء كان بعرض أولا وسواء كان الوصف أن الممدوح صادقا أو كاذبا والحمد مصدر معرف باللام الإستغراق لأن المقام إذا كان خطابيا يوجب غلبته الظن...

Son (9^a):

...والرابع ان علينا جمعه وقرآنه والخامس فإذا قرأناه فاتبع قرآنه والسادس سنقرئك فلا والسابع إنه يعلم الجهر وما لخبى

3.2.2.1.16. Şerhu Ebyâti'l-Îzâh²³

Nuruosmaniye 4430

Zahriyesinde “Şerhu Ebyâti Îzâh” şeklinde kayıtlı olan eser, şirazeli kahverengi deri bir cilt içerisinde, iç kapaklar yıldız zemin üzerine küf yeşili kabartma desenli kağıt kaplı, 1+98+1 varak 17.8x13.7(12.3x8.4) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, noktalamalar ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 21 satır okunaksız bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserin metin kenarı ve satır aralarında açıklayıcı cümleler, müellifin ilave bazı notları ve metin kenarında Sıhah, Muhtasar, Mucmel, Mukaddime ve Tâcu't-Terâcim gibi kaynaklardan alınmış haşiye tarzında açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

²³ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

Üzerinde güve tahribatı bulunan eserin cildi oldukça yıpranmış vaziyette olup muhtelif varaklarda farklı yoğunlukta rutubet lekeleri, metinde dağılma ve tashihten kaynaklı ufak tefek aşınmalar ile bazı lekeler tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman'ın mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان ابو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

98^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

على يد العبد... كمال بن عوض بن يحشي بن مصطفى الرومي الانكوري... وقت صلوة الجمعة
الاخيرة من ربيع الآخر من شهور سنة اثنين و خمسين في بلدة نيسابور من بلاد الخراسان

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه العون الحمد لله المؤيد بحسن توفيقه... والصوة على من ختمت به
النبوة... محمد صلى الله عليه وعلى آله وأصحابه... وبعد فإن كتاب الإيضاح الذي صنفه العلامة المحقق
جلال الملة والدين القزويني المعروف بخطيب دمشق واجراه في الشرح لمختصره المترجم بتلخيص
المفتاح... فشرعت في كتبه تلك الحواشي ثقة بكرم أهل الفضل... واتبعت أبيات كل باب منه ما لم يورده من
أبيات المفتاح لتكون جامعة لفضيلتي...

Son (98^a):

...وقوله وهذا إشارة إلى قوله بقيت بقاء الدهر وإنما كان هذا شاملا للناس لأنه مادام باقيا كانوا في
أمن ونعمة وصلاح حال قوله فلا حطت لك الهيجاء سرجا ولا ذاق لك الدنيا فراقا هذا إنتهاء قصيدة لأبي
الطيب في سيف الدولة والمعنى لا وضعت الحروب سروج خيلك التي تغزو بها الأعداء و..... الكفار ولا
أذاقت الدنيا فراقك ولا عدمتك يدعو له بدوام البقاء

3.2.2.1.17. Şerhu Telhîsi'l-Miftâh²⁴

Nuruosmaniye 4427

Mıklepli, şirazeli, üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı meşin mukavva bir cilt içerisinde 3+97+4 varak, 17.6x10.9(11.6x5.9) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları altın ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nesih kırması, besmelesi ise talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelimelerin üzerine altın ile hat çizilmiş olan eserin bazı varaklarında satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtları olup, 79^a varağında bir haşiyesi bulunmaktadır. Besmelesi ve metni baştan sona altın cetvel içerisinde olan eser, müşirlidir.

Cildi ve iç varaklarda yoğun sayılabilecek güve tahribatı tespit edilmiş, varaklardaki güve tahribatı eserin başından sonuna dek devam etmektedir. Muhtelif varakları kağıtla tamir görmüş, üzerlerinde, rutubet ve ufak tefek mürekkep lekeleri tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان ابو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نعين الحمد لله حق حمده والصلوة على محمد وآله وصحبه قال القسم الثالث أقول صنف المص كتابه في علم الأدب وهو عنده معرف بما يحتز به عن الخطاء في كلام العرب ومنحصر في ستة أنواع اللغة والصرف والإشتقاق والنحو والمعاني والبيان...فيكون بيان مدلولات الألفاظ ظرفا لها وهذا توسع شائع على أنه لاجابة إلى تقدير البيان فإنهم يجعلون نفس المعاني محلا للألفاظ على التوسع إلا يرى أنهم قالوا عند الإستدلال على إمتناع بين المعنى الحقيقي والمجازي...

²⁴ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

Son (97^a):

...قال بين الضال والسلام أقول بين حالين نسل شيبان لا من شيبان كما توهم لأن المراد منه القبيلة المنوبة إلى الشيبان... كذلك منفرد في محاسنة لا يشاركه أحد من بني جنسه فإنه على تقدير كون الطرف المذكور حالا من شيبان لا يتعين كون قبيلته التي ذلك الممدوح منهم من خلص العرب وفصحاءهم إذ لا يلزم من كون شيبان ثم أن يكون قبيلته أيضا ثم لا يقال يجوز أن يكون شيبان عبارة عن القبيلة لأن إضافة نسل إليه باباه فإنه إذا قيل مثلا من نسل قريش لا يراد من قريش إلا أبو القبيلة

3.2.2.1.18. Risâle Mûteallika bi Lafzi'l-Fenni'l-Evvel min Telhîsi'l-Miftâh²⁵

Nuruosmaniye 4924⁽⁵⁾

Zahriyesinde “Risâle Teteallak Bi'l-Fenni'l-Evvel fît'-Telhîs” şeklinde kayıtlı olan risale, üzeri mavi, sülyen ve pembe tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, lekeli açık kahverengi mukavva kaplı deri bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yıldız zemin üzerine, bordo bulut desenli oyma salbek şemse, basma yıldız cetvel, zencerekli, nokta köşebentli, ağarmış kahverengi, mukavva kaplı deri bir cilt içerisinde, 16 risaleyi muhtevi bir mecmuanın beşinci risalesidir.

65^b-74^b varakları arasındaki risale 20.7x12.5(13.2x5.8) cm ebadında krem rengi ahurlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve bazı duraklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 17 satır çok hoş bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

65^b varağındaki duraklar altın olup aynı varakta başlık tezhibi yer almakta ve metin baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserde ufak tefek notlara rastlanmıştır. Baş kısmındaki ilk vikayesi^a yüzünde bir fihrist bulunmaktadır.

Cildinde rutubet lekesi bulunan eserin sırt kısmı hasarlıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

²⁵ Eserin müellifi henüz tespit edilememiştir.

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş (65^b):

بسم الله الرحمن الرحيم أحمدك المعاني ولوامع التبيان... في كل حالا بحرمة نبيك محمد المبعوث من بني عدنان... صلى الله عليه وسلم... وبعد فهذه رسالة متعلقة بالفن الأول في تلخيص المفتاح حاولت بها الوصول إلى حضرة من خصّه الله تعالى بأوفر خطّ من العلى وأوتي من الفضائل العلمية بالقدرين الرقيب والمعلّى... قوله الفن الأول علم المعاني الح أقول الألف في الفن للتعريف واللام زائدة للفرق بين همزة الإستفهام...

Son (74^b):

...وقال بعضهم إنه صفة يتجلى بها المذكور لمن قامت هي به وحاصل معناه أنه صفة ينكشف بها لمن قامت به ما من شأنه أن يذكر انكشافاً تاماً لا اشتياد فيه هذا أحسن الحدود لخروج الظن والجهل اعتقاد المقلد المصيب عنه لعدم وجود الإنكشاف التام في اعتقاد المقلد المصيب

3.2.2.2. Hâşiyeler

3.2.2.2.1. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Mevlânâ Nizâmuddîn el-Hatâî²⁶

Tam adı ‘Osmân b. ‘Abdullah el-Ḥaṭāī el-Ḥanefī²⁷ olan müellif, Mevlânâzâde Nizâmuddîn diye tanınmakta olup “beyânî” “usûlî”dir. 901 yılında vefât eden müellifin kaleme aldığı eserlerin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Hâşiye ‘ale’t-Telvîḥ li’t-Teftāzānī, Hâşiye ‘alā Muḥṭaşari’t-Teftāzānī li şerḥi’t-Telḥiṣ, Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel fi’l-Me‘ānī ve’l-beyân.

Nuruosmaniye 4395₍₁₎

²⁶ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz: bu çalışma s. 86-87.

²⁷ Mevlânâ Nizameddin’in hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥāle, a.g.e., C. VI, s. 258-259 ; Kâtib Çelebî, a.g.e., C. I, s. 476; el-Bağdādî, Hedîyye, C.I, s. 656, C. II, s. 201 ; İbnu’l-‘İmād, a.g.e., C. VIII, s. 2; Brockelmann, Suppl., C. II, s. 301.

Zahriyesinde “Hâşiyetu’l-Muhtasar” şeklinde kayıtlı olan risale, 1^b-38^a varakları arasında 20.2.5x12(15.4x6.4) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı olup bazılarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş yer yer çok az harekeli 27 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

1^b varağından başlayan eserin ilk iki varağı dışı siyah rapido çekilmiş altın, diğer varakları ise kırmızı cetvel içerisindedir. Az sayıdaki bazı varaklarında metin dışı ve satır aralarında sahha (tashih) kayıtları ile Mevlânâ Sadruddîn eş-Şîrvânî’den alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar ile müellifin ilave bazı notları bulunmaktadır. Müşirli olan risalede müellif metinde atladığı bazı şeyleri satır aralarına eklemiştir.

Baş taraftaki formları şirazeden ayrılmış, muhtelif varakları kağıtla tamir görmüş ve farklı varaklarında rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Sultan 3. Osman vakfı olan risale mühürsüzdür.

38^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

قد وقع الفراغ من ترقيم هذه النسخة الشريفة علي يد أفقر الفقير... أحمد بن الشيخ إبراهيم الشهير بين الصغير والكبير بكوزلي زاده... في شهر جمادى الأولى لسنة احدى و ثلثين بعد الألف من هجرة من له الفضل والشرف

Baş (1^b):

نحمدك اللهم على ما أعطيتنا من سوابغ النعم و بوالغ الحكم و نصلي عليك نبيك محمد الهادي للعرب والعجم على وجه أكمل وأتم قوله نحمدك أثر الحمد علي الشكر لأن الحمد يعم الفضائل والفواضل والشكر يختص بالأخير وكما أن لله تعالى من عظام النوال ما لا يحصره العد والاختصاص فله سبحانه من صفات الكمال ما لا يحوم حوله الإنتهاء والفناء...

Son (38^a):

...قوله وترك الخطاب قال رحمه الله في قول السكاكي وحق الخطاب أن يكون مع معين وحق العبارة أن يكون لمعين يقال خاطبه وهذا الخطاب له لا خطاب معه فحق العبارة هنا على قوله كلامه بترك الخطاب المعين مع أن المذكور هنا في كلام المتن أن يكون لمعين فالمناسب أن يرجع الضمير إليه ثم كلام السكاكي محتمل وجها آخر لا يتوجه عليه ما ذكره رحمه وهو أن تعلق قوله مع معين بيبكون لا بالخطاب

وكلامه رحمه لا يحتمل ذلك هذا والأولى أن يقال المتروك بالمتروك إليه فيقال ترك المعين إلى غير المعين أو الخطاب

3.2.2.2.2. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Mevlânâ Nizâmuddîn el-Hatâî²⁸

Nuruosmaniye 4397₍₁₎

Zahriyesinde “Hâşiye ‘ale’l-Muhtasar” şeklinde kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, geçme motifli yıldız basma şemse, cetvel ve zencerekli mıklep iç kısmı ile sırtı yeşil renkte meşin, tamir görmüş ağarmış kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisindedir.

İki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-61^b varakları arasında 12.4x.20.6(13.7x6.3) cm ebadında, koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, metin kenarındaki bazı başlıklar ve duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli satır sayısı 19, 20, 21 şeklinde farklılık gösteren bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Eserin ilk iki varağı, kahverengi, siyah ve kırmızı cetvelli, olup, baştan sona, dek notları da içine alan kırmızı bir cetvel daha çekilmiş ve metinde bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Metin kenarında, “şerh” adıyla hâşiye tarzında açıklayıcı birtakım notlar, Molla Hüseyin, Sadruddin Efendi, Mîr Ebu’l-Feth, Hasan Çelebi, Abdullah Yezdî, Molla Çelebi Mevlânâ Şâh, Sâdık Çelebi ve Fasîh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış hâşiyeler, satır aralarında açıklayıcı cümleler ve metin kenarında müellifin ilave bazı notları bulunan risale, müşirli olup, metne küçük kağıtlarla notlar eklenmiştir.

Baş kısımdaki beşinci vikaye^a yüzünde risalelerin isimleri bulunmaktadır. Şirazesi oldukça hasarlı olan eserin, cildi ve iç tarafta formaların şirazeye birleştiği kısımda yoğun güve tahribatına rastlanmış, ön kapağı hayli hasarlı, 1^b varağında bulunan bir mührün üzeri ise karalanmıştır.

²⁸ Mevlânâ Nizâmeddin için bkz. bu çalışma: s. 103.

İlk forması hayli hasarlı olan risalenin muhtelif varaklarında rutubet ve mürekkep lekeleri ile mürekkep dağılmalarına rastlanmış, 29.uncu varak hasarlı, bazı varaklarda ise tashihten kaynaklı ufak tefek aşınmalar bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risale mühürsüzdür.

1^a varağında vakıf kaydı, mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

61^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

في وقت الضحر في يوم السبت السادس عشر من محرم الحرام لسنة خمس وسبعين بعد الألف على يد أضعف العباد... علي بن علي البولوي

61^b varağında metin kenarında bulunan haşiye tarzındaki notlarda ferağ ve kitabet kaydına rastlanmıştır:

عبد الله بن شهاب الدين اليزدي في سنة سبع عشر من ذي حجة اثنين ستين وتسعمائة

تمت حاشية مولانا عبد الله اليزدي على حاشية الختاي على مختصر سعد الدين التفتازاني في يوم الأربعاء من أيام شهر جمادى الأولى... لسنة خمس وسبعين والف من الهجرة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك اللهم على ما أعطيتنا... ونصلي على نبيك الهادي للعرب والعجم... قوله نحمدك أثر الحمد على الشكر لأن الحمد يعم الفضائل والفواضل والشكر يختص بالأخير وكما أن الله تعالى من عظام النوال ما لا يحصره العد والإحصاء فله سبحانه من صفات الكمال ما لا يحوم حوله الإنتهاء والفناء...

Son (61^b):

...قوله وقد يترك الخطاب مع معين قال رح في قول السكاكي وحق الخطاب أن يكون مع معين حق العبارة أن يكون لمعين... ثم كلام السكاكي يحتمل وجها آخر... وكلامه لا يحتمل ذلك هذا والأولى أن يقابل المتروك بالمتروك إليه فيقال يترك المعين إلى غير المعين أو يترك الخطاب إلى غير هذا الخطاب

3.2.2.2.3. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Mevlânâ Nizâmuddîn el-Hatâi²⁹

Nuruosmaniye 4398₍₁₎

Zahriyesinde “Hâşiyetu Telhîs” şeklinde kayıtlı olan eserin miklebi tezhipli olup, şirazeli, çiçek ve yalın rumi motifli oyma salbek şemse basma cetvel ve köşebentli, sırt kısmı tamir görmüş açık kahverengi hayli hasarlı deri bir cilt içerisindedir.

İki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-84^b varakları arasında 27x14.9(13.5x7.2) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 14, 15 ve 17 satır arasında değişiklik gösteren bir nesih hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Şeyhulislâm ve Sıhah gibi kimse ve kaynaklardan alınmış hâşiye tarzında açıklayıcı bazı notlara rastlanan risale müşirlidir.

Oldukça hasarlı olan cildi ve şirazesinde, yoğun miktarda güve tahribatı tespit edilmiştir.

Varaklarda hayli yoğun güve tahribatı bulunmakta, formlar şirazeden ayrılmış, muhtelif varakları kağıtla tamir görmüş olup rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. İlk vikayesi hafif hasarlı olan risalede mürekkep dağılmaları, silinme ve tashihten kaynaklı aşınmalara rastlanmıştır. Eserin içindeki bazı varakların ebadı geneline denk değildir (daha ufaktır).

Sultan 3. Osman vakfı olan risale mühürsüzdür.

²⁹ Mevlânâ Nizâmmeddin için bkz. bu çalışma s. 103.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

84^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

محمد ابن حافظ اقا ميرزا القاري في خمس عشر شهر جمادى الأول سنة سبع و سبعين بعد
الألف من الهجرة النبوية

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين نحمدك اللهم على ما أعطيتنا... ونصلي على نبيك محمد الهادي
للعرب والعجم... قوله نحمدك أثر الحمد على الشكر لأن الحمد يعم الفضائل والفواضل والشكر يختص
بالأخير وكما أن الله تعالى من عظام النوال ما لا يحصره العد والإحصاء فله سبحانه وتعالى من صفات
الكمال ما لا يحوم حوله الإنتهاء والفناء...

Son (84^a):

...قوله وقد ترك الخطاب في معين قال رحمه اه في قول السكاكي وحق الخطاب أن يكون مع
معين... ثم كلام السكاكي يحتمل وجها آخر... وكلامه رحمه اه لا يحتمل ذلك هذا والأولى أن يقال المتروك
بالمتروك إليه فيقال ترك المعين إلى غير المعين أو الخطاب

3.2.2.2.4. Ĥatâi ale'l-Muhtasar, Mevlânâ Nizâmuddîn el-Hatâi³⁰

Nuruosmaniye 4396₍₁₎

Miklepli, şirazeli, yıldız zemin üzerine bordo çiçek motifi ve dişli yapraklarla süslenmiş oyma şemse, yıldız cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli, sırt kısmı sülyen, yeşil, kahverengi ve siyah tonlarda deforme olmuş ebru kağıt kaplı, tezhipli olan miklebinin dış kısmı tamir görmüş, iç kapaklar sülyen yeşil ve sarı tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde.

³⁰ Mevlânâ Nizâmeddin için bkz bu çalışma: s. 103.

Dört risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-61^a varakları arasında 20.1x12.5(13.5x6.3) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 21 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan risalenin 1^b varağındaki besmele hamdele ve salvele durakları kırmızıdır. Metin kenarı ve bazı satır aralarında Şâh Fethullah, Sadruddîn eş-Şîrvânî, Yezdî, Şâh Çelebî, Molla Çelebî, Hafîd, Kürd Abdullah Efendî, Sadr, Şeyhulislam, Mîr Ebu'l-Feth, Ebu'l-Kâsım, Molla Hüseyin, Sıhah, Muhtasar ve Hatâî li'l-Mutavvel gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ve açıklayıcı notların yanı sıra müellifin ilave bazı notları ile okuyucunun konu ile alakalı müellifin diğer eserlerinden çıkardığı birtakım notlar bulunmaktadır. Satır araları ve metin kenarında açıklayıcı birtakım notlara rastlanmıştır.

1^a varağında bir fihrist bulunan mecmuanın cildi ve miklebi oldukça hasarlı, sırt iç kısmında ise güve tahribatı tespit edilmiştir. İlk forması şirazedden kısmen ayrılmış vaziyette olan risalenin muhtelif varaklarında rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra çok sayıda mürekkep dağılması tespit edilmiş, 46.ıncı varak tamir görmüş, 48.inci varak ise hasarlıdır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risale müşirsizdir.

61^a varağında ferağ ve kitabet kaydına rastlanmıştır:

قد وقع الفراغ من هذه الحاشية المسماة بخطابي على يد العبد الضعيف الراجي إلى رحمته اللطيف
محمد بن مصطفى العلاني

تم الكتاب تاريخ سنة تسعون أحد و الف في مدرسة سنان باشا در بشكنتاش

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك اللهم علي ما أعطيتنا من سوابغ النعم وبوالغ الحكم ونصلي علي نبيك
الهادي للعرب والعجم علي وجه أكمل وأتم قوله نحمدك أثر الحمد علي الشكر لأن الحمد يعم الفضائل
والفواضل والشكر يختص بالآخر وكما أن الله تعالى من عظام النوال ما لا يحصره العد والأحصاء فله
سبحانه من صفات الكمال ما لا يحوم حوله الإنتهاء والفناء...

Son (60^b):

...قوله وقد يترك الخطاب مع المعين قال في قول السكاكي وحق الخطاب أن يكون مع معين حق العبارة أن يكون لمعين... ثم كلام السكاكي يحتمل وجها آخر... وكلامه رحمه الله لا يحتمل ذلك هذا والأولى أن يقابل المتروك بالمتروك إليه فيقال يترك المعين إلى غير المعين أو يترك الخطاب يترك الخطاب مع معين إلى غير هذا الخطاب مع معين

3.2.2.2.5. Hafid ale'l-Muhtasar, el-Hafid Teftâzânî

Tam adı, Aḥmed b. Yaḥyā b. Muḥammed el-Herevî³¹ olan müellif, Hafid Teftâzânî olarak bilinip, nahiv, sarf, meânî, beyân, ferâiz ve diğer bazı sahalarda faal bir alimdir. Vefatı ile alakalı kaynaklarda farklı tarihler kaydedilmekle beraber genel kabul, 916 senesidir. Müellifin kaleme aldığı eserlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Şerḥ Ferâizi's-Sirâciyye, Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel, Hâşiye 'ale'l-Muḥtaşar, Hâşiye 'alâ Şerḥi Viḳāyeti'r-Rivāye fî Mesāili'l-Hidāye

Nuruosmaniye 4397⁽²⁾

Mecmuanın ikinci risalesi³² olan eser, zahriyesinde “Hafid 'ale'l-Muhtasar fi'l-Meani” şeklinde kayıtlıdır. 62^b-143^a varakları arasında 12.4x.20.6(13.7x6.3) cm ebadında, satır sayısı 19 ile 21 arasında değişmekte olan, yer yer çok az harekeli, baş tarafları koyu, sonraki varaklar ise açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, metin kenarındaki bazı başlıklar ve duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekelidir. İlk iki varak cetvelleri kahverengi siyah ve kırmızı renkte, diğer varaklar ise sonuna dek kırmızı cetvel içerisindedir.

Metin kenarında Kâsım Leysi'nden alınmış ve bunun dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notların yanı sıra müellifin ilave bazı notları, bazı varaklarda ise satır aralarında açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

³¹ Hafid Teftâzânî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥāle, **a.g.e.**, C. II, s. 205-206 ; Brockelmann, **Suppl.**, C. II, s. 309 ; Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 475-476, 516, C. II, s. 1144, 1247, 1480, 2023.

³² Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 1105-106.

Birinci ve 93.üncü varaklar tamir görmüş, 85.inci varak hasarlı, muhtelif varaklarda mürekkep, rutubet ve diğer bazı lekelerin yanı sıra mürekkep dağılmaları ve tashihlerden kaynaklı ufak aşınmalar tespit edilmiştir. Bazı varaklar, sondaki bir vikayesi ve eserin son kısmındaki forması hayli hasarlıdır. Sultan 3. Osman vakfı olan risale, mühürsüz dür.

143^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

قد وقع الفراغ من تحرير هذه النسخة الشريفة في ليلة الأربعاء من ليالي شعبان المعظم لسنة
خمس وسبعين والألف... علي بن علي أفندي الكردي

Baş (62^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وهو حسب من توكل عليه صلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه قوله
نحمدك إنما اختار الحمد على الشكر مع أن المتبادر من العبارة أن المحمود عليه هنا نعمة شرح الصدر
وتنوير القلب وقد قال الله تعالى لأن شكرتم لأزيدنكم لأن ديباجة القرآن المجيد هو بغرة التحميد ولأن الظ
أن افتتاح المقال بحمد الله الملك المتعال للعمل بموجب الحديث المأثور عن سيد الأنام...

Son (143^a):

...قوله وقوفا بها صحبي إلخ وقوفا نصب عن الحال والعامل فيه قفا في البيت السابق كأنه قيل قفا
سكت حال وقوف أصحابي واسكانهم على مطبهم والوقوف جمع واقف كالشهود والشاهد والمعنى قفا حال
كون أصحابي واقفين على مطاياهم أي لا جلى وأنا قاعد تحت رواحلهم بتلك المنازل يقولون لا تهلك لأجل
الحزن ولجمال الصبر وأظهر للناس خلاف ما في نفسك من الحزن...

3.2.2.2.6. Hâşiye ale'l-Muhtasar li't-Teftazânî, el-Hafîd Teftazânî³³

Nuruosmaniye 4394

Zahriyesinde “Hafîd ‘ale’l-Muhtasar” şeklinde kayıtlı olan eser, dışı soyulmuş vaziyette yeşil bez kaplı, miklepli, şirazeli, yıldız zemin üzerine bordo rumili oyma salbek şemse yıldız cetvel ve zencerekli, iç kapaklar ve miklep iç kısmı üzeri beyaz altınla zereşan yapılmış renkli kağıt kaplı, yeşil meşin mukavva bir cilt içerisinde 1+82+3 varak 18.9x11(13.4x5.7) cm ebadında, açık krem rengi aharlı kağıt üzerine

³³ Hafîd Teftazânî için bkz. bu çalışma s.110.

siyah mürekkep söz başları ve metin kenarındaki bazı başlıklar kırmızı mürekkep yer yer az harekeli 21 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Miklebi tezhipli olan eserin baş ve sondaki ilk vikayeleri bordo, mavi, sarı, turuncu ve gri tonlarda ebru desenlidir. 1^b varağında başlık tezhibi bulunan eser baştan sona kırmızı ve dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve müşirlidir. 1^b ve 2^a varaklarında metin kenarında bulunan haşiye tarzındaki açıklayıcı cümleler altın cetvel içerisinde.

Satır aralarına metinde atlanmış olan birtakım notlar eklenmiş, metin kenarında Mutavvel, Sîrâmî ‘ale’l-Mutavvel, İsâm ve Hatâî gibi birtakım kaynak ve kimselerden alınmış açıklayıcı notlar ile müellifin ilave bazı notları ile sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

İç varaklarda güve tahribatı tespit edilen eserin 3^a ile 9^b varakları başta olmak üzere muhtelif varaklarında rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler ile mürekkep dağılmaları tespit edilmiştir. 62^b ve 63^a varaklarında bazı cümleler silinmiş vaziyettedir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Müellif eserin sonuna Muhtasar’ın müellifinin eserinde yer alan ferağ kaydını direkt nakletmiştir (86^b):

حرره مؤلفه الفقير إلى الله تعالى أحمد بن يحيى بن محمد بن سعد التفتازاني

86^b varağında istinsah kaydına rastlanmıştır:

إتمام ياقت بقلم شكستى زكريا الدسوقي البوسنوي

Baş (1^b):

قوله نحمدك إنما إختار الحمد على الشكر مع أن المتبادر من العبارة أن المحمود عليه هنا نعمة
إنشراح الصدر وتنوير القلب وقد قال الله تعالى لئن شكرتم لأزيدنكم لأن ديباجة القرآن المجيد موشحة بغرة
الحميد والآن الظاهر أن اقتتاح المقال بحمد الملك المتعال للعمل بموجب الحديث المأثور عن سيد الأنام...
أعني قوله كل امر ذي بال لم يبدأ فيه بحمد الله فهو اجزم...

Son (86^b):

...جمع واقف كالشهود والشاهد والمعنى قفا حال كون أصحابي واقفين على مطاياهم لا جلى وأنا
قاعد تحت رواصلهم بتلك المنازل يقولون لا تهلك لأجل الحزن وتحمل الصبر واطهر للناس خلاف ما في
نفسك من الحزن (هذا آخر ما قصدنا إيراد من الفوائد اللطيفة والفرائد الشريفة... على شرح التلخيص
المسمى بالمختصر في فني المعاني والبيان المنوب إلى جدي لازال كاسمه المسعود سعدا في الجنان في شهور
سنة ست وثمانين و ثمانمائة

3.2.2.2.7. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Abbâdî İbn Kâsım

Tam adı Şihâbuddîn Aḥmed b. Kâsım eş-şabbâğ el-Abbâdî el-Mısrî eş-Şafiî, el-Ezherî Şihâbuddîn³⁴ olup, kaynaklarda hayatı ile alakalı fazla bilgi olmadığı kaydedilmektedir. Mısır'da yetişen müellif, devrin önemli alimlerinden olan Nâsiruddîn Muhammed el-Lekânî, Kutbuddîn İsmâ es-Safevî ve Şihâbuddîn el-Burullusî'den ilim tahsil etmiş ve kendisi de çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

1586 yılında hac dönüşü Medine'de, bazı kaynaklarda ise Mekke'de vefat ettiği kaydedilen Abbâdî İbn Kâsım, yeni bir eser telif etmek yerine şafii fıkhi ve Arap grameri ile alakalı mevcut önemli eserler üzerine şerh ve hâşiyeler yazması ile meşhurdur. Müellifin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

el-Āyātu'l-beyyināt, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Varakāt, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menhec, Hâşiye 'alâ hâşiyeti Şerhi'l-İzzî, Hâşiye 'alâ Şerhi Katri'n-Nedā, Hâşiye 'alâ Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik.

³⁴ Abbâdî İbn Kâsım'ın hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: ez-Zirîklî, **a.g.e.**, C. I, s. 198 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 152, 476-477, 596, C. II, s. 1139, 1373-1374, 2006 ; Keḥḥāle **a.g.e.**, C. II, s. 48-49 ; İbnu'l-İmād, **a.g.e.**, C. VIII, s. 434 ; Baban-zāde İsmail Paşa el-Bağdādî, **el-İzāḥ fi 'Ulūmi'l-Belāğa**, 2. bs., Beyrūt, Dāru İḥyāi'l-'Ulūm, 1992, C. I, s. 423, C. II, s. 136, 448 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 417-418, **Suppl.**, C. I, s. 677, 681, C. II, s. 441 ; Ali Bardakoğlu, 'Abbâdî İbn Kâsım', **DİA.**, C. I, s. 15.

Nuruosmaniye 4399

Zahriyesinde “Şerhu Muhtasari'l-Meânî” şeklinde kayıtlı olan eser, sırt kısmı tamamen yok olmuş, üzeri kırmızı, açık ve koyu yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 1+285+1 varak, 20.4x14.3(14.8x7.2) cm ebadında, baş kısımlar krem sona doğru açık krem tonlarında aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve metin kenarında bulunan birtakım başlık ve notlar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserin besmelesi nesih hattı ile yazılmış, metinde bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Metin kenarında Şeyhulislam, Ahmed Cündî, Hatâî, Hafîd, Aksarâyî, Muhyiddîn, İmâm Subkî, Seyyid Şerîf, Şeyh Alâuddîn Sîrâfî, Yezdî, Kutbuddin, Atvel, Şerhu Miftâh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiyeye tarzında açıklayıcı notlar, müellifin ilave bazı notları ile muhtelif varaklarda sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır. 11^a varağında haşiyesi olan eserin satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında ise “şerh” adıyla açıklayıcı birtakım notlar bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin cildinde ve sırt kısmında daha yoğun olmak üzere iç varaklarda güve tahribatına rastlanmıştır. Şirazesi dağılmış formalar şirazedenden ayrı, ön kapak yırtık bazı varaklar kağıtla tamir görmüş ayrıca, mürekkep lekeleri, dağılmalar ve tashihten kaynaklı az sayıda ufak tefek aşınmalar tespit edilmiştir. 240.ıncı varak hasarlıdır.

1^a varağında vakıf kaydı mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

285^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:(Hasan b. Abdî).

وكان الفراغ من تسويده على يد أفقر العباد زين الدين ابن نجم الدين الشافعي ليوم الإثنين المباركة
حادى عشر من شهر ذى القعدة من شهر سنة سبع عشرة والف...على يد... حسن ابن عبيد

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين حمدا لك اللهم على ما أنعمت به... فصلا عن علاه واشهد أن
سيدنا محمد عبده ورسوله... صلى الله عليه... أما بعد فهذه حواش ونكات وفوائد محررات جردتها في خط
شيخنا علم الاعلام قطب دايرة الأفهام... ويتراجم على أبوابه بالمناكب وشهدت بتحريره سطور الدفاتر...
وحكمت كلمة الأنام بأنه المقدم تقدم الناس على القياس فهو ختام من يذكر بعلم أو عقل متن مولانا... وولى
رب العالمين أحمد بن قاسم العبادي الأزهرى...

Son (284^b):

...فقله لما فيها من وانواع الإشارة راجع للفواتح وما بعد ذلك راجع للخواتم فيتفق الكتابان
ويحتمل أن يبقى على عمومه وإن كلا من جميع المذكورات يناسب الإبتداء والإنتهاء خصوصا مثل التحميدات
..... قوله وكونها من أدعية أي لا يخلو عن كونها واحدا من المذكورات المتناسبة للإبتداء والإنتهاء قوله
الأحوال والإفزاز واحوال الكفار أي التي قد يتوهم عدم مناسبتها للإبتداء والختم

3.2.2.2.8. Ta'liku'l-Misbâh ala Ebvâbi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh, Kermiyânî

Abdulhalim

Tam adı 'Abdulhalîm b. 'Abdullah el-Kermiyânî er-Rûmî³⁵ olan müellif,
nahiv ve belâgat alimi olup, fudaladandır ve Germiyan'da dünyaya gelmiştir.
Tahsilini tamamlamasının ardından İstanbul'da müderrislik yapmıştır.

1055 senesinde İstanbul'da vefat eden müellifin hayatı ile ilgili kaynaklarda
fazla bilgiye ulaşılamamış olup, kaleme aldığı eserlerden bazıları şu şekilde
sıralanabilir:

Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel, Tenvîri'l-Fevâidi'z-Żiyâ'iyye 'alâ Şerhi'l-Câmi' li'l-
Kâfiye.

Nuruosmaniye 4425

³⁵ 'Abdulhalîm Kermiyânî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Kehhâle a.g.e., C. V, s. 97
; el-Bağdādî, Hediyye, C. I, s. 505 ; Bursalı, a.g.e., C. I, s. 361.

Zahriyesinde “T’alîku’l-Misbâh ‘alâ Hâşiyeti’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eser, mıklepli, şirazeli, üzeri ve mıklep üst kısmı yeşil, sarı, gül kurusu ve mavi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve mıklep iç kısmı sarı, mavi, yeşil ve hardal tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, sırtı ve sertâb dışı kahverengi meşin mukavva bir cilde sahiptir. 1^b-194^a varakları arasında 20.7x14.6(15.5x8.4) cm ebadında koyu ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlıklar ve 1^b ile 2^a varaklarında bulunan noktalamalar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli satır sayısı 23, 24, 25 ve 26 şeklinde değişen, bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısmında bir sayfalık fihrist bulunan eserde, bazı kelime ve keşidelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş ve metin kenarında konu başlıkları bulunmaktadır. Eser, müşirli olup 131^b-150^a varaklarına dışardan kağıt ile ek yapılmıştır. Metin kenarında haşiyeler, müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Keşf, Tefsîr-i Şeyh, Tefsîr-i Serderî lî Sûreti Yûsuf, Serderî ve Kâşî gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Son kısımdaki ikinci vikayede bir not bulunmaktadır.

Cildinde çok az güve tahribatı olan eserin, beşinci forması şirazeden kısmen ayrılmış, muhtelif varaklarında mürekkep ve rutubet lekeleri, dağılma, bozulma ve diğer bazı lekeler ile tashihten kaynaklı aşınmalar tespit edilmiştir. Bazı varaklar hasarlı ve tamir görmüş, metnin genelinde ise çok fazla tashih bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eser “Kasr” bahsine kadar olup sonunda dibacesi tekrar edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

60^b, 177^a ve 194^a varaklarında ferağ kaydına rastlanmıştır:

إلى هنا وصل الدرس في منتصف شهر رمضان المبارك سنة ١٠٤٥ وكتبت في بياض وأعطيت شيخ الإسلام يحيى أفندي ذلك شكرا لأعطائه المدرسة للفقير ورجاء المثلية... ١٠٤٥

على يد مسوده عبد الحليم ابن الشيخ الكرمانى... في أواخر صفر الخير من شهور سنة اربع وخمسين والـف

إلى هنا وصل التحرير في المحرم الحرام لسنة خمس وخمسين والـف

106^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

قد إنتهى التأليف إلى هذا المقام في أواسط ربيع الأول سنة إحدى وخمسين والـف في مدرسة شيخ باشا درساً بعد درس ثم أعطاني مدرسة نشانجي باشا والآن شرعت تأليفه فيها كتبه الفقير عبد الحليم الكرمانى

194^a varaklarında telif kaydına rastlanmıştır:

...كتبه العبد الفقير عبد الحليم المدرس المولى الكوراني

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي أنطق لسان أهل البيان بالفصاحة والبلاغة في التبيان... والصلوة على سيدنا محمد صاحب العسل والفصل... وبعد فيقول العبد عبد الحليم الكرمانى ناله العون الصمدانى إن تلخيص المفتاح كتاب يرتاح لمطالعة الأرواح قد إحتوى نتائج إنظار المتقدمين وانطوى على خلاصة أفكار المتأخرين... بل شرح كالشمس لا يخفى قدره بكل مكان... إذ هو حاو لتحقيقاته هي نتيجة فن الأدب... ومتى عرضت بعضها منها على بعض الإخوان من الأصدقاء والخلان أفاض منصفوهم في الإستغراب...

Son (177^a):

...قوله لا يقتضي جريانا شيء الح وأنت خير بأن قولنا جميع ما ذكر في البابين غير مختص بها كما لا يقتضي الح لا لمنع جواز الجريان المذكور مع أن ذلك الجواز في خير المنع لعدم صدقه في حق الجميع ولذلك عدل من جميع كثير وهو مراد القائل كما نحن العلم عنده تعالى

İkinci Metin

Baş (179^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين الباب الرابع أحوال متعلقات الفعل قيل على صيغة اسم المفعول لأن المراد بها معمولات الفعل وهو حدث يتعلق بها وإعتبار التعلق من جانب الحدث أولى من إعتباره من جانب الذات وقيل على صيغة إسم الفاعل لأن المراد بها معمولات الفعل... أقول لكل من الإعتبارين وجه...

Son (193^b):

...قوله وهذا الإعتراض وإن كان مناقشة في المثال لكنه حق أقول لاختفائي أنه لو أخر لتشوش فهما السامع بطول الفصل بين الحال وذيهاد وتردد بأنه هل يتعلق بالدنيا لصلاحيته ولو على وجه بعيد فيقتضي تأمله ثم حصول المقصود بحسب القرينة القوية لا ينافي التقديم لأن هذا القدر من العوارض يكن في أن يقتضي تقديم كما لا يخفي العلم عنده تعالى الباب الخامس في القصر

3.2.2.2.9. Hâşiye alâ Ta'rîfi İlmi'l-Beyân mine'l-Mutavvel, Halil b.

Hasan³⁶

Nuruosmaniye 4410

Zahriyesinde “Hâşiyetu Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eser, üzeri bordo, siyah, yeşil, sülyen ve mavi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, basma yıldız cetvel ve zencerekli, hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, bordo zemin üzerine rumi desenli yıldız basma salbek şemse cetvel ve zencerekli siyah meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar, basma yıldız cetvel ve zencerekli vişne çürüğü meşin olan eser, 2+33+4 varak, 21.1x12.8(15.4x6.7) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine ağarmış siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nestalık ile yazılmıştır.

Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, baş kısımdaki ilk ve sondaki ikinci vikayesi siyah, lacivert, kırmızı, sülyen ve yeşil tonlarda ebru desenli kâğıttır. 1^b ile 2^a varakları cetvelli olup, metni dıştan tekrar kırmızı ile cetvelenmiştir. Bazı varaklarında müellifin ilave bazı notları ile sahha (tashih) kayıtları bulunan eser müşirli olup 33^b varağında metin, cetvelli ve tezhiplidir.

³⁶ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Cildi hafif hasarlı olan eserin, ön ve arka kapağı ile baştaki 2.inci vikayesinde ufak tefek güve tahribatı tespit edilmiş ve 1^a varağında metin hafif silik vaziyettedir. Eserde, baştan sona yoğunluğu gittikçe azalan rutubet lekesi ve bundan kaynaklı metinde dağılma ve silinmeler tespit edilmiş olup, son varaklarda ufak tefek mürekkep lekeleri gözlemlenmektedir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü yer bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Ön iç kapakta kitabet kaydına rastlanmıştır:

عبد الحليم الخلوصي من ترميز عمر الوصع ايتوزمان شيخ ٢٢٣

33^b varağında mukabele kaydına rastlanmıştır:

قوبل وصح هذه التحريرات التي هي كالنجوم يهتدي بها من لطيب الحق ويروم من نسخة أفاض
أضواء سطورها فلم مؤلفها هو أفضل المتأخرين جمهورها رحمه الله تعالى عليه

Baş (1^b):

قوله أي إدراكها يعني أن العلم بمعنى مطلق الإدراك الشامل للتصور والتصديق نعم المراد بالإدراك
المتعلق بالقواعد هو التصديق ولكن جاء الخصوص من المتعلق أو المراد بالعلم مطلق التصديق وإليه أشار
بقوله أو الاعتقاد فظهر الفرق بين التفسيرين ولا يخفى عليك أن المراد بالإدراك ليس مطلق الإدراك...

Son (33^a):

...قوله بل المراد بالتركيب وأنت خبير بأن ما ذكره السيد السند في توجيه عبارة المفتاح ما
ذكره من المراد وليس النزاع الا في المراد بالحقيقة الملتزمة فأشد صلة على المتبادر والسيد
السند صرفه بتلك القرينة وقد عرفت أن إصلاح عبارة المفتاح ممكن دون عبارة وكلام الفاضل
الحشى يشعر بالإمكان فيها وهو ليس بممكن كما لا يخفى

3.2.2.2.10. Hâşiye alâ Tağyîri'l-Miftâh

Nuruosmaniye 4384³⁷

Üzeri kırmızı, mavi, siyah ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kenarları tamir görmüş, ağarmış kahverengi hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklepli şirazeli üzeri siyah turuncu kırmızı tonlarda ebru kağıt kaplı bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde, 2+89+1 varak 21.1x13.4(16.1x6.5) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve metin dışındaki bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

2^b varağından itibaren sonuna dek kırmızı cetvel içerisindeki eser müşirli olup bazı varaklarda metin kenarında Şerhu'l-Miftâh li's-Seyyidi's-Sened ve Ezherî gibi kaynak ve kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı açıklayıcı notlar ile müellifin ilave bazı notları bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin hafif yıpranmış olan cildi ve iç varaklarında güve tahribatı, baştan sona büyük rutubet lekeleri ile mürekkep lekeleri ve dağılmalar tespit edilmiştir.

Eserin 1^a varağında vakıf kaydı, mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

89^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Yusuf b. Ali, H.965).

كتبه يوسف بن علي... تاريخ سنة خمس وستين وتسعمائة

³⁷ Eserin müellifi henüz tespit edilememiştir.

Baş (1^b):

الحمد لله رب العالمين و الصلوة علي نبيه محمد وآله أجمعين قال وذلك لكونه أقول أي سبق الخبر في الإعتبار لكون الخبر أقدم الح فمن تقديره لوجه تقديم مباحث الخبر الرد على الشارح المحقق حيث نظم السبق المذكور في علله في سلك واحد وزعم أن للتقديم المذبور وجوها أربعة....

Son (89^b):

...ومأخذه ما نقل عن الشيخ عبد القاهر الجرجاني وقالوا في تفسير قوله تعالى فإنه نزل علي قبلك البارز الأول لجبرئيل عليه السلام والثاني للقرآن واضماره غير مذكور يدل علي فخامة شأنه كأنه لتعينه وفرط شهرته لم يحتج إلى سبق ذكره قال ليتمكن فضل تمكن أقول في الأصل إذا أريد تمكين نفسه زيادة تمكين ولا يخفى ما ف البذل من الفضل

3.2.2.2.11. Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Ĥatâyi alâ Muhtasari'l-Meânî, Abdullah Yezdî³⁸

Tam adı, ‘Abdullah b. Şihābuddīn Huseyn el-Yezdī eş-Şahābādī eş-Şī‘ī³⁹ olan müellif, bazı ilim sahalarında faal bir âlim olup hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. İsbahan’da vefat eden müellifin kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Şerḥ Tehzībi'l-Mantıḳ ve'l-Kelām li Sa‘deddīn et-Teftāzānī, Şerḥu'l-Ķavā‘id, Hâşiye ‘ale’ş-Şerḥi'l-Muḥtaşar ‘ale’t-Telḥīş li Sa‘d.

Nuruosmaniye 4398₍₂₎

Mecmuanın ikinci risalesi olan eser, 86^b-176^a varakları arasında, 27x15.1(17.5x7.3) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı ile yer yer çok az harekeli 18 satır bir nestalik ve şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

³⁸ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 107-108.

³⁹ Abdullah Yezdī’nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: Keḥḥāle, a.g.e., C. VI, s. 49 ; el-Bağdādī, Hediyye, C. I, s. 473-474 ; Ebū’l-Abbas Şemseddīn Aḥmed b. Muḥammed İbn Ḥallikān, Vefeyātu’l-A‘yān ve Enbāu Ebnāi’z-Zamān mimma Şebete bi’n-Nakli evi’s-Semā ev Eşbetehu’l-A‘yān, thk. İḥsān ‘Abbās, ofs., Beyrūt: Dāru Şadr, 1978/1398, Beyrūt, 1968-1972’nin ofseti., C. IV, s. 337-339 ; Brockelmann, Suppl., C. II, s. 303, 588.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserde bazı varaklarda satır araları ve metin kenarında haşiyeye tarzında açıklayıcı not ve cümleler, sahha (tashih) kayıtları ve muhtelif varaklarında haşiyeler bulunmaktadır.

Müşirli olan eserin muhtelif varaklarında mürekkep rutubet ve diğer bazı lekeler ile mürekkep dağılmaları tespit edilmiş, bazı varaklar onarılmıştır. 115. ve 125.inci varaklar ile sonlara doğru bazı varakları hafif hasarlı, 172.inci varak tamir görmüştür. Risale Sultan 3. Osman vakfidır.

172^a varağında mürekkep dağılması nedeniyle bir kısmı okunmayan bir kitabet kaydına rastlanmıştır:(H. 1077).

في الليل الإثنين على يد أقل الطلاب سبع وسبعين والف من الهجرة النبوية
بلوح الخط في القرطاس ١٨٦ وكاتبه رميم في التراب

Baş (86^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين حمدا لمن خلق الإنسان وعلمه البيان.. وصلوة على نبيه المبعوث
بأكمل الأديان... قوله نحمدك اللهم الأصل فيه يا الله حذف حرف النداء وعوض عنه الميم ولا يقاس عليه
وعلى في قوله على ما أعطيتنا مثلها في المحمود عليه بمعنى لام التعليل من قبيل قوله تعالى وليكبر والله على
ما هداكم أي لهداية الله لكم وكلمة بال موصولة أو موصوفة والعائد المفعول محذوف أي على الشيء الذي
أعطيتناه...

Son (176^a):

...قوله أو الخطاب أي أو يقال ترك الخطاب مع معين إلى غيره أي إلى الخطاب مع غير معين
وبالجملة كما فعله الشارح من تفسير المتروك بالخطاب مع معين وتفسير المتروك إليه أعني غيره بغير معين
مفوت للمقابلة بينهما فلا بد من تصرف إما في التفسير الأول أو في التفسير الثاني حتى لا يفوت ذلك الحسن
هذا...

3.2.2.2.12. Hâşiyeye alâ Şerhi Telhîsî'l-Miftâh, Abdullah Yezdî⁴⁰

Nuruosmaniye 4385

Zahriyesinde “Hâşiyetu Şerhi Telhisi’l-Miftâh” şeklinde kayıtlı olan eser,

⁴⁰ Abdullah Yezdî için bkz. Bu çalışma: s. 121.

üzeri yeşil, kırmızı ve koyu yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı açık kahverengi, kenarları tamir görmüş mukavva kaplı, hafif güve tahribatı bulunan, hayli hasarlı deri bir muhafaza içerisindedir.

Üzeri yıldız geometrik (geçme motifli) basma şemse, cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli, sırt kısmı tamir görmüş koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar lacivert ve bordo tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 1+81+3 varak, 17.2x10.6(10.9x5.2) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, 19 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Söz başları ve bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, keşidelerin üzerinden kırmızı ile geçilmiştir. Metin kenarı ve satır aralarında Mîrzâcân, Muhammed, Antâkî ve Hatâî ‘ale’l-Mutavvel gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunan eser müşirlidir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin cildi hafif hasarlı, arka kapak kopmuş vaziyette ve sırt kısmı ile içte, varakların şirazeye birleştiği kısımda güve tahribatı tespit edilmiş, bazı varaklarında az miktarda mürekkep ve diğer bazı lekelere rastlanmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

81^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

السيد محمد بن عبد الباقي بن عبد الرحمن... في شهر ربيع الأول سنة ثلث وثمانين والفاء من الهجرة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم لا سهل إلا جعلته سهلا حمدا لمن خلق الإنسان وعلمه البيان... وصلوة على نبيه المبعوث بأكمل الأديان المنعوت بأفصح اللسان... قوله نحمدك اللهم الأصل فيه يا الله حذف عنها

حرف النداء وعوض عنه الميم ولا يقاس عليه غيره وعلى في قوله على ما أعطيتنا مثلها في المحمود عليه
بمعنى لام التعليل...

Son (80^b):

...قوله أو الخطاب أي أو يقال يترك الخطاب مع معين إلى غيره أي الخطاب مع غير معين وبالجمله
فما فعله الشارح من تفسير المتروك بالخطاب مع معين وتفسير المتروك إليه أعني غيره بغير معين مفوت
للمقابلة بينهما فلا بد من تصرف إما في التفسير الأول أو في التفسير الثاني حتى لا يفوت مقابلة ذلك الحسن
هذا

3.2.2.2.13. Hâşiye alâ Şerhi Telhîsi'l-Miftâh, Abdullah Yezdî⁴¹

Nuruosmaniye 4386

Üzeri siyah, mavi, kırmızı ve yeşil tonlarda ebru kağıt kaplı, kenarı tamir görmüş, kahverengi meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklepli, şirazeli, basma yıldız cetvel ve zencerekli haki yeşil, yer yer aşınmış meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar sarı, kırmızı, lacivert ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı 1+94+1varak 19.9x11(14x5.5) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile harekesiz 21 satır adi bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baştan sona dek dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde bulunan eserde bazı cümleler kırmızı mürekkep ile yazılmış ve bazı varaklarda metin kenarı ve satır aralarında kısa açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

İlk vikayesi ve 74^b den itibaren sonuna dek varaklarında rutubet lekesi tespit edilmiş, baş tarafta ilk vikayesi ve 2.inci varağı tamir görmüştür.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin 1^a varağında vakıf kaydı, mührü ve de Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

⁴¹ Abdullah Yezdî için bkz. Bu çalışma: s. 121.

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş taraftaki vikayesinde istinsah kaydına rastlanmıştır:

بخط أبو سعيد فيض الله أفندي

Baş (1^b):

حمدا لمن خلق الإنسان وعلمه البيان... صلوة على نبيه المبعوث بأكمل الأديان... قوله نحمدك اللهم الأصل فيه يا الله حذف عنها حرف النداء وعوض عنها الميم ولا يقاس عليه غيره قوله وعلى في قوله على ما أعطيتنا مثلها في المحمود عليه بمعنى لام التعليل...

Son (94^a):

...فالمناسب أن يرجع الضمير إليه أي إلى الخطاب لمعين لا إلى الخطاب مع معين كما فعله الشارح أو الخطاب أي أو يقال يترك الخطاب مع معين إلى غيره أي الخطاب مع غير معين وبالجمله فما فعله الشارح من تفسير المتروك بالخطاب مع معين وتفسير المتروك إليه أعني غيره غير معين مفوت للمقابلة بينهما فلا بد من تصرف إما في التفسير الأول أو في التفسير الثاني حتى لا يفوت مقابلة ذلك ذلك الحسن هذا

3.2.2.2.14. Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Hataî alâ Muhtasari'l-Meânî, Abdullah Yezdî⁴²

Nuruosmaniye 4396⁽²⁾

Mecmuanın ikinci risalesi olan eser⁴³ 62^b-140^a varakları arasında olup, bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen risalenin tavsifi ilk risale ile aynıdır.

Satır araları ve metin kenarında Sadruddîn, Zuhûrî, Molla Eyyûb, Berdâî, İbn Dâvûd, Mirzâ Can, Seyyid Ali, Molla Çelebi, Ebu'l-Kâsım, Hafîd, Muhyiddin, Şeyhulislam, Hasan Çelebi, Abdurrahman, Veli Efendi, Sıhâh, Şerhu Tecrîd, Şerhu Miftâh, Şerhu Mevâkif ve Şerhu'l-Kâfiye gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar ve müellifin ilave birtakım notları bulunmaktadır.

⁴² Abdullah Yezdî için bkz. Bu çalışma: s. 121.

⁴³ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s. 108-109.

Metin kenarında okuyucunun konuyla alakalı müellifin diğer bazı eserlerinden çıkardığı notları, 79^a varağında ise bir sahha (tashih) kaydına rastlanmıştır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin 81.inci varağı tamir görmüş, farklı varaklarda mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra ufak tefek mürekkep dağılımları tespit edilmiştir.

140^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Muhammed b. Mustafa el-Alai, Beşiktaş, H.1091).

قد وقع الفراغ من تسويد هذه الخاشية المسماة بعبد الله يزيدى على يد العبد الضعيف الراجي إلى
رحمة اللطيف محمد بن مصطفى العلاني... في مدرسة سنان باشا در بشكطاش في تاريخ سنة احدى وتسعون
والف

Baş (62^b):

بسم الله الرحمن الرحيم حمدا لمن خلق الإنسان و علمه البيان... والصلوة على نبيه المبعوث بأكمل
الأديان... قوله نحمدك اللهم إلا والأصل فيه يا الله حذف حرف النداء وعوض عنه الميم ولا يقاس عليه غيره
وعلى في قوله على ما أعطيتنا مثلها في الحمد عليه بمعنى لام التعليل من قبيل قوله تعالى ولتكبروا وعلى
ما هديكم أي لهدايتكم...

Son (140^a):

...قوله أو الخطاب أي أو يقال يترك الخطاب مع معين إلى غيره أي الخطاب مع غير معين بالجملة
فما فعله الشارح من تفسير المتروك بالخطاب مع معين وتفسير المتروك إليه أعني غيره بغير معين مفوت
للمقابلة بينهما فلا بد من تصرف إما في تفسير الأول أو في تفسير الثاني حتى لا يفوت مقابلة ذلك الحسن هذا

3.2.2.2.15. Hâşiye ale'l-Muhtasar, Osman Seyyid⁴⁴

Nuruosmaniye 4400

Şirazeli, basma yaldız cetvel ve zencerekli, açık kahverengi, sırtı tamir görmüş oldukça hasarlı meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1+177+3 varak, 21.5x14.1(15.4x7.2) cm ebadında krem açık krem ve bej tonlarda aharlı kağıt üzerine

⁴⁴ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

siyah mürekkep, söz başları, duraklar ve metnin kenarındaki bazı not ile başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 25 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserde bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, metin kenarında bulunan bazı başlıklar siyah mürekkep ile yazılmıştır. Bazı varaklarda metin kenarında, Muhtasar, Nazmu'l-Beyân, Nazmu'l-Beyân 'ale'l-Muhtasar gibi kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı kısa notlar bulunmaktadır. Sayılı varaklarda ufak şerhleri olup her varağı müşirlidir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eser oldukça hasarlı olup cildi, şirazesı ve iç varaklarda yoğun güve tahribatı tespit edilmiştir. Şirazesı oldukça hasarlı olduğundan bazı formalar şirazeden kısmen ayrılmıştır. Muhtelif varakları hasarlı olup, mürekkep lekeleri, dağılma ve silinmelere rastlanmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بندہ لطیف ابراہیم حنیف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الإنسان و علم المعاني والبيان... والصلوة على أفضل من أموالهم... محمد صلي الله عليه وسلم... وبعد فهذه تعليقات على مختصر شرح تلخيص المفتاح... قوله نحمدك يا من شرح صدورنا إلخ لما يتحدو عليه النعمة حيث أنعم الله تعالى عليه شرح صدور التلخيص إليه في إيضاح المعاني...

Son (177^a):

...قوله إن كلا في ذلك أي مما في بعض الفواتح والخواتم من ذكر الأسوال والإفزاز واحوال الكفار كقوله تعالى يا أيها الناس اتقوا ربكم إن زلزلة الساعة شيء عظيم وقوله تعالى تبت يداي أبي لهب وقوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وقوله تعالى إن شانئك هو الأبتر ونحو ذلك وقد احسن الله الملك الجواد إلى عبده أحوج العباد عفا عنه الرحمان ببده هذا التسويد

177^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

التسويد سنة ست وثمانين والـف

3.2.2.3. Diğer Çalışmalar

3.2.2.3.1. Ta'lika alâ Ta'rîf-i İlmi'l-Beyân mine'l-Mutavvel, Halil b.

Hasan⁴⁵

Nuruosmaniye 4409⁽¹⁾

İki risaleyi muhtevi mecmuanın ilki olan eser, 1^b-34^a varakları arasında 21.4x12.8(15.4x6.7) cm ebadında, koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile harekesiz 23 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan risale müşirli olup, baştan sona dışı siyah tirlin çekilmiş altın cetvel içerisindedir. Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin bazı varaklarında metin kenarında müellifin ilave bazı notları ile haşiyeler bulunmaktadır.

Kapaklar ve sırt kısmında pek te yoğun olmayan güve tahribatı tespit edilmiştir. Bazı varaklarda rutubetten kaynaklı dağılmalar, mürekkep lekeleri ve tashih nedeniyle çok az sayıda aşınmalar gözlemlenmektedir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin 34^a varağında mukabele kaydına rastlanmıştır:

⁴⁵ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

مقابالي صحح بقدر الإمكان من نسخة من الإيجي مثله في الرناسم وهو مؤلفه مولانا أبو الفلاح

Baş (1^b):

قوله أي إدراكها يعني أن العلم بمعنى مطلق الإدراك الشامل للتصور والتصديق نعم المراد بالإدراك المتعلق بالقواعد هو التصديق ولكن جاء الخصوص من المتعلق أو المراد بالعلم مطلق التصديق وإليه أشار بقوله أو الاعتقاد فظهر الفرق بين التفسيرين ولا يخفى عليك أن المراد بالإدراك ليس مطلق الإدراك بل الإدراك...

Son (34^a):

...قوله بل المراد باريكيب وانت خير بأن ما ذكره السيد السند قدس سره في توجيه عبارة المفتاح ما ذكره الش من المراد وليس النزاع إلا في المراد بالحقيقة الملتزمة فالشا حمله على المتبادر والسيد السند صرفه عنه بتلك القرينة وقد عرفت أن إصلاح عبارة المفتاح ممكن دون عبارة وكلام الفاضل المحشى يشعر إلا مكان فيها وهو ليس بممكن كما لا يخفى

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEFTAZÂNÎ'NİN MUTAVVEL'İ ve ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

4.1. TEFTAZÂNÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Çok yönlü bir âlim olan Teftazânî'nin¹ en mahir olduğu alanlardan biri de belâgattır.

Teftazânî'ye göre belâgat Kur'an-ı Kerim'in insan gücü ötesinde incelikler, özellikler ve esrâr içermesi bakımından bir mucize oluşunu öğreten bir ilimdir. Bu yönüyle belâgat ilmi, insanlara, Peygamberin izinden giderek dünya ve âhîret saadetine vasil olmaları yolunda ışık tutar.

Belâgat ilminde zevkin önemine vurgu yapan Teftazânî'ye göre asıl zevk kişinin tabiatından gelmektedir. Bu alanda referans alınacak ve bu hususda söz sahibi olabilecek kimsenin zevkiselim, düzgün bir tabiat, keskin zeka ve dahi temiz bir mizaca sahip olmalıdır. Zira kişi birtakım ilimlerde başarılı olabilir ve fakat hakkında konuşmaya başladıklarında bu hasletler onlarda yok ise gülünç duruma düşerler.

Müellifin yazdığı el-Mutavvel ve aynı eserin şerhi olan el-Muhtasar ile medrese eğitimine imzasını atmıştır. Bu iki eser günümüzde geleneksel tarzda eğitim veren kurumlarda halen okutulmaktadır.

Teftazânî'ye ait eserlerin ilim çevrelerinde bu denli rağbet görmesi müellifin anlatım biçimi ve mantık kurgusu gücünden kaynaklıdır. Tahkik, tedkik, tahrir ve takrir yöntemlerini mahir bir biçimde kullanması, kendisinin genel kabul görmesini sağlayan etkenlerdir.

¹ Teftazânî ve belâgî yönü: Şükrü Özen "Teftazânî", **DİA.**, C. XXXX, s. 299-308 ; Yazar hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. bu çalışma: s. 26-29.

4.2. el-MUTAVVEL

Teftazânî'nin kaleme aldığı bu eser, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm isimli eserinin belâgat ilmine dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvînî tarafından Telhisü'l miftah ismiyle telhis edilmiş şeklinin şerhidir.

Osmanlı döneminde medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve hala geleneksel tarzda eğitim veren kurumlarda okutulmaya devam eden belagat alanındaki en önemli eserlerdendir. Mezkur eser üzerine birçok haşiye ve talik yazılmıştır. Eserin ilim çevrelerince bu denli önem arz etmesi , yazarının ifade ve muhakeme gücünden kaynaklanmaktadır. Meseleleri tahkik, tetkik, tahrir ve takrir yöntemlerini mahir bir şekilde kullanarak ele alması eserlerinin itibar ve kabul görmesini sağlayan önemli sebeplerdendir.

4.2.1. Mutavvel Nüshaları

4.2.1.1. Mutavvel, Teftazânî

Nuruosmaniye 4457

Şirazeli, tezhip desenli oyma şemse, arka iç kapak lacivert, yeşil, yağ yeşili ve gül kurusu tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan eser, 2+246+1 varak, 25.4x15.9(18x8.5) cm ebadında krem rengi, metin içerisi ise daha koyu tonda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, bazı cümle ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer az harekeli 29 satır bir nesih kırması, besmelesi ise nestalik hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan eser, baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde, 1^b varağındaki duraklar ise altındır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında konu başlıkları ve müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Musannifek, Fenârî, Şeyhulislam, Cemâluddin, Muhyiddin, Şerhu'l-Miftâh, Miftâh, Îzâh, Keşşâf, Sıhah ve Muhtasar gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metine dışardan kağıtlarla ek yapılmıştır.

Cildi aşınmış ve ön kapağı mefkud olan eserde, ilk altı forma ile 12.inci formalar hasarlı, bazı varaklar formalardan kısmen ayrılmış vaziyettedir. Muhtelif varaklar hasarlı ve tamir görmüş olup, güve tahribatı, dağılmalar, mürekkep, rutubet ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

246^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:(Abdulmuin b. Necmuddin, H.1012).

علي يد... عبد المعين بن نجم الدين يحيى الشهير في يوم السبت المبارك شهر شعبان المبارك

سنة ١٠١٢

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي الهما حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد خير من نبع من ضئضى الكرم والسماحة... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقائق العلوم والمعارف... لا سيما علم البيان... قال المصنف رحمه الله بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالبسملة بحمد الله سبحانه أداء بحق شيء مما يجب عليه من شكر نعمائه التي تأليف هذا المختصر...

Son (246^a):

...وكذا خواتم بعض السور مثل ((غير المغضوب عليهم ولا الضالين)) و((إن شانئك هو الأبتر)) ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تفي بها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.2. el-Mutavvel, Teftazânî²

Nuruosmaniye 4446

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, hatai, penç ve gonca motifli yaldız oyma salbek şemse, yaldız basma cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli, sertab dış kısmı tamir görmüş, gül kurusu renkte meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve miklep iç kısmı pembe, sülyen, yeşil ve lacivert tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 1+203+3 varak 20.1x12(15.4x7.3) cm ebadında bej, açık ve koyu kremin yanı sıra birkaç tane sülyen, sarı ve yeşile çalan renklerde aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 25 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eser baştan sona dışı siyah tirlin çekilmiş altın cetvel içerisinde ve 1^b varağında başlık tezhibi bulunmaktadır. 1^b, 2^{a-b} ve 3^a varaklarındaki duraklar altındır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin bazı varaklarında metin kenarı ve satır aralarında sahha (tashih) kayıtları, açıklayıcı cümleler ve Hâşiyetu Miftâh, Sıhah, Muhtasar, Seyyid Şerif, Hasan Çelebi, Molla Husrev, Sîrâfî, Beyzâvî ve Ebu'l-Kâsım gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiyet tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metin kenarında konu başlıkları ve okuyucunun konu ile alakalı olarak müellifin diğer eserlerinden çıkardığı notlar bulunan eserin birkaç varığı haşiyelidir.

Cildi ve miklebi hasarlı, sırt kısmı bordo meşinle tamir görmüş ve cildi ile kapakların iç kısmında, varakların şirazeye birleştiği bölgede güve tahribatı tespit edilmiştir. Muhtelif varaklarında rutubet lekeleri, hasar, ufak tefek mürekkep lekeleri, dağılma ve tashihten kaynaklı aşınmalara rastlanmıştır. Eser Sultan 3. Osman vakfidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

² Teftazânî için bkz. bu çalışma: s. 26-29, 130.

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

203^a varağında ferağ ve kaydına rastlanmıştır:

يوم الأربعاء الحادي عشر من صفر لسنة ثمان وأربعين وسبعمائة بمحروسة هراة

قد استراح قدم القلم عما لم به من القى والألم من شدائد مضايق التحرير والتسطه بعون الله الملك
القدير في يوم الإثنين الثامن عشر في شهر جمادى الأولى الواقعة في خلال سنة تسع وأربعين والـ ألف علي يد...
عمر بن عثمان

Baş (1^b):

الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقايق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وما بعد فإن أحق
الفضائل بالتقديم واسبقها في استيجاب التعظيم... وأكثرهم قد حرموا توفيق الإهداء إلى ما فيه من مطويات
الرموز والأسرار... ثم هداني الله سبحانه سواء الطريق... حتى رجعت إلى ما جمعت وشمرت الذيل
لتصحيحه وترتيبه... قال المصنف رحمه الله بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية
بحمد الله سبحانه وتعالى...

Son (203^b):

...مثل قوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبر ونحو ذلك أشار إلى أن
هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وإن لكل مقام مقالا لا يحسن
فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في
الفنون الثلاثة وتفصيل ذلك مما لا تفي بها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلم الغيوب

4.2.1.3. el-Mutavvel, Teftazânî³

Nuruosmaniye 4451

Basma yıldız cetvel ve zencerekli hayli hasarlı bordo meşin mukavva bir
muhafaza içerisinde bulunan eser, miklebi tezhipli olan (üzeri kağıt kaplı olduğundan
görülmemektedir), tezhip desenli oyma salbek şemse, yıldız basma cetvelli, sertab iç
ve dışı ile mıklep iç kısmı yıldız cetvelli, ön iç kapak sarı, kahve, lacivert, sülyen ve
gül kurusu tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, arka iç kapak yeşil bez kaplı kahverengi

³ Teftazânî için bkz. bu çalışma: s. 26-29, 130.

meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1+267+4 varak, 20.1x13.5(15.9x7.3.5) cm ebadında açık ve koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, metin kenarındaki bazı notlar, durak ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 23 (ara ara 21, 25) satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Baştan sona kırmızı cetvel içerisinde olan metin müşirli olup, bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. 61^b-141^b varakları arası, 170^a varağı ile 222^a varağından sonuna dek haşiyeleri de içine alan ikinci bir cetvel daha bulunmaktadır. Bazı varakların satır aralarında açıklayıcı cümleler, sahha (tashih) kayıtları, konu başlıkları, metin kenarında ise haşiyeler, müellifin ilave bazı notları, ve metinde unutulmuş bazı kısımların yanı sıra Hatâî, Şeyh Abdulkâhir el-Curcânî, Hasan Çelebi, Seyyid Şerif, Cemâluddin, Mevlânâ, Muhtasar, Sıhah ve Şerhu İzâh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metne kağıtla dışardan ek yapılmış, 1^a varağında teşbih ve istiare ile alakalı notlara rastlanmıştır.

Üzerinde güve tahribatı bulunan cildi hasarlı, miklebi kopmuş, formları hayli hasarlı ve varakların bir kısmı ciltten tamamen, bir kısmı ise neredeyse ayrılacak vaziyettedir. Baş kısımdaki birkaç varak hayli yıpranmış, muhtelif varaklarda az miktarda güve tahribatı, dağılmalar, rutubet ve diğer bazı lekelerin yanı sıra mürekkep lekeleri tespit edilmiştir. Bazı varaklar tamir görmüş, 62.inci varak ise hasarlıdır. Eser Sultan 3. Osman vakfidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

267^b varağında kitabet (1058) ve ferağ (Mustafa b. Osman, 1058) kaydına rastlanmıştır:

في ستة وثمان وخمسين والف

على يد... مصطفى بن عثمان ساكنا في قصبة ايريك... يوم الأربعاء في وقت الفجرة الكبرى من شهر جمادى الأول لسنة ثمان وخمسين والف من الهجرة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي الهما حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد خير من نبع من ضئضى الكرم والسماحة... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في إستيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما اتجرع من الزمان غصوصا... بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه وتعالى...

Son (267^a):

...مثل قوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبتى ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علم المعاني والبيان وأن لكل مقام مقال لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تقى لها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.4. el-Mutavvel, Teftazânî⁴

Nuruosmaniye 4450

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yaldız zemin üzerine kahve tonda tezhip desenli basma şemse, yaldız basma cetvel ve zencerekli, iç kapaklar basma yadız cetvel ve zencerekli ağarmış bordo meşin, mıklep iç kısmı yeşil, yağ yeşili ve siyah tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, sertab iç kısmı yaldız cetvelli, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan eser, 2+265+1 varak, 22.1x13.7(14.8x6.9) cm ebadında, krem, koyu krem ve yeşil tonlarda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımdaki ilk ve sondaki tek vikayesi, pembe ve lacivert tonlarda ebru desenli kağıt olan eserin 1^b varağında başlık tezhibi olup, baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş yaldız cetvel içerisinde ve müşirlidir. Ayrıca haşiyeleri de içine alan yine dışı siyah rapido çekilmiş altın bir cetvel daha bulunmaktadır. 1^b-3^b varakları

⁴ Teftazânî için bkz. bu çalışma: s. 26-29, 130.

arasındaki durakları altın olup bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Bazı varakların satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında haşiyeler, müellifin ilave bazı notları, konu başlıkları, metinde unutulmuş bazı kısımlar ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Musannifek, Hasan, Seyyid Şerif, Hatâî, Muhyiddin Hasan Çelebi, Hüsrev, Kâsım Leysî, Şeyh, Cemâluddin, İzâh, Tefsîru Beyzâvî, Keşşâf, Miftâh ve Şerhu Lubâb gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Üzerinde az miktarda güve tahribatına rastladığımız cildi, yer yer aşınmış, sertabı hayli hasarlı ve varakların şirazeye birleştiği kısımda kurt tahribatı tespit edilmiştir. Muhtelif varaklarda dağılma ve mürekkep lekelerine rastlanmış, 2^a varağında silinmeden dolayı metin dışındaki açıklayıcı notlarda okunmayan bir kısım bulunmakta ve 171^a-207^b varakları arasında güve tahribatı tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

265^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Abdullah b. Şa'ban, Kostantiniyye, 10 Muharrem, H.1086).

عبد الله بن شعبان... ببلدة قسطنطينية... في اليوم العاشر من شهر محرم الحرام لسنة ست وثمانين
والف من الهجرة النبوية

Baş (1^b):

مطول لمولانا سعد الدين

نحمد الله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في إستيجاب التعظيم... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما اتجرع من الزمان غصوصا... بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله

إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه أداء لحق شيء مما يجب عليه من شكر نعمائه التي تأليف هذا المختصر...

Son (265^a):

...مثل قوله غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبتى ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقال لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل والتذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تقى لها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلم الغيوب

4.2.1.5. Mutavvel, Taftâzânî⁵

Nuruosmaniye 4453

Üzeri yeşil, lacivert, sarı ve sülyen tonlarda ebru desenli kağıt kaplı hayli hasarlı kahverengi meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Eser, şirazeli, tezhip desenli oyma şemse, yıldız basma cetvel ve zencerekli, iç kapaklar sülyen, açık mavi, lacivert yeşil, sarı ve kahverengi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 376+4 varak, 24.7x14.9(15.4x6.3) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, başlıklar, bazı not ve işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli, satır sayısı 23 ve 21 şeklinde değişiklik arz eden sıradan ve fakat düzenli bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımda 1 varaklık fihrist olup, bu varağın a yüzü ile son kısımdaki dördüncü vikaye^b yüzü, yeşil, sarı, gri ve gül kurusu tonlarda ebru desenli kağıttır. Zahriye^b varağında başlık tezhibi bulunan eserin 1^a varağı dışı siyah rapido çekilmiş altın, diğer varaklar ise kırmızı cetvel içerisinde. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser yer yer müşirli olup, satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında sahha kayıtları, müellifin ilave bazı notları ve konu başlıklarının yanı sıra Şerhu'l-Miftâh li's-Seyyid Şerif, Hasan Çelebi, Şeyhulislam, Sîrâfî, Molla Hüsrev, Kâsım Abbâdî, Kâsım Leysiî, Lârî ve Musannifek gibi kaynak ve kimselerden alınmış ve diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metine sonradan kağıtlarla ek yapılmıştır.

⁵ Teftâzânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

Hayli yıpranmış vaziyette olan cildinde ve varakların şirazeye birleştiği kısımda güve tahribatı tespit edilmiş, şirazesi kısmen dağılmış ve ilk 9 forması ile 280-370 varakları arası formalar hayli hasarlıdır. Bazı varaklar formalardan tamamen, bazısı da kısmen ayrılmış vaziyettedir. Muhtelif varaklar hasarlı ve tamir görmüş olup, fazla miktarda dağılmaların yanı sıra mürekkep, rutubet ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Bazı varaklarda dağılmalar sonucu okunamayan kısımlar bulunmaktadır. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

Zahriye^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان
بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف
الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

376^b varağında kitabet (Şa'ban b. Ahaveyn, Medresetu Zekerriyya, Kostantiniyye H.1086) ve ferağ (telif, Herat 748, fetih 742) kaydına rastlanmıştır:

على يد... شعبان بن أخوين في عصر السبت السادس والعشرين في رمضان الشريف المبين المنتظم
في سلك شهور سنة ست وثمانين والـ ألف من هجرة... ساكن في مدرسة زكريا من مدارس قسطنطينية
في اليوم الأربعاء الحادي عشر من صفر سنة ثمان وأربعين وسبعمائة بمحروسي هراة... وكان
الإفتتاح في يوم الإثنين من شعبان سنة اثنتين وأربعين وسبعمائة بجرجانية خوارزم

Baş (zahriye^b):

بسم الله الرحمن الرحيم ربي زدني علما الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان...
والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في إستيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق
العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا
مع ما اتجرع من الزمان غصوصا... بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد
الله سبحانه أداء لحق شيء مما يجب عليه من شكر نعمائه التي تأليف هذا المختصر...

Son (376^a):

...مثل قوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شائتك هو الأبتى ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تقى بها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.6. Mutavvel, Teftazânî⁶

Nuruosmaniye 4454

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yaldız zemin üzerine hatai motifli oyma salbek şemse, yaldız basma cetvel ve zencerekli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar, miklep ve sertab iç kısmı basma yaldız cetvel ve zencerekli gül kurusu meşin, iç kapaklar desensiz yaldız dendanlı şemse, sertab dış kısmı basma yaldız cetvel ve zencerekli, penç motifleri ile süslenmiş, 3+315+4 varak, 21.7.5x13.9(15.1x6.1) cm ebadında krem, koyu ve nohudiye yakın koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, başlıklar ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer az harekeli 23 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımdaki ilk vikaye^a yüzü ile sondaki dördüncü vikaye^b yüzü sarı ve lacivert tonda ebru desenli kağıttır. 1^b varağında başlık tezhibi bulunan eserin 2^a varağı dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel, diğer varaklar ise kırmızı cetvel içerisinde. 1^b ile 2^a varağında haşiyeleri de içerisine alan yine dışı siyah rapido çekilmiş altın bir cetvel daha bulunmaktadır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin bazı varakları müşirli olup, metin kenarı ve satır aralarında müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Hasan Çelebi, Sîrâfî, Molla Hüsrev, Musannifek, Kâsım Leysî, Şeyhulislam, Hafîd, Sadruddinzâde, Yahya b. Yusuf, Hatâî, İsam, Mevlânâ Hüsrev, İbnu's-Sadr, Lârî, Harezmi, Atvel ve Hatâî 'ale'l-Mutavvel gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metine sonradan kağıtlarla ek yapılmıştır.

Cildi hayli hasarlı, ön kapak kopmuş, sertabı hafif hasarlı ve şirazesi ile ilk 4 forması hasarlıdır. Muhtelif varakları hasarlı ve tamir görmüş olup, rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra dağılmalar tespit edilmiştir. Bazı

⁶ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

varaklarda dağılmalar sonucu okunamayan kısımlar, muhtelif varaklarda tashihten kaynaklanan ufak tefek aşınmalar tespit edilmiş, 9, 10, 11 ve 12.inci formalar ise hasarlıdır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

315^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Fetih: Telif: H.742, Cürcan).

قد تهيأ الفراغ من نقله إلى البياض يوم الأربعاء الحادي عشر من صفر سنة ثمان وأربعين وسبعمائة بمحروسة هرات ... وكان الإفتتاح يوم الإثنين الثاني من رمضان الواقع في سنة اثنين وأربعين وسبعمائة بجرجانية خوارزم

Telif H.742-748 Herat, H.1126, Yağlıkçızade Muhammed b. Mustafa.

يوم السادس من شهر رمضان المبارك في سنة ست وعشرين ومائة والـف من الهجرة... وأنا الفقير بـيـعـلـقـجـي زاده...

Baş (1^b):

الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما اتجرع من الزمان غصوصا... وأشرت إلى حل أكثر غوامض المفتاح والإيضاح... قال المص بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه...

Son (315^a):

...مثل قوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبتـر ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه

غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تقى بها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.7. el-Mutavvel, Teftazânî⁷

Nuruosmaniye 4449

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yaldız zemin üzerine siyah renkte gonca, penç ve dişli yapraklarla bezenmiş oyma şemse, yaldız basma cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli, sertab dış kısmı yaldız cetvelli bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan eser, 1+346+1 varak, 20.7x13.6(13.7x6.7) cm ebadında, krem ve bej rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlıklar, noktalama ve duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan eser baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve 1^b ile 2^a varaklarında bulunan bazı duraklar altın olup, metnin dışında haşiyeleri de içerisine alan altın bir cetvel daha bulunmaktadır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Bazı varakların satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında müellifin ilave bazı notları, Hasan Çelebi, Seyyid Şerif, Mîr Şah, Musannifek, Mevlânâ Şeyh, Mîr Bâd Şah, Şerhu Molla Hüsrev ve Şerhu Kâsım Leysî gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiyeye ile haşiyeye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi ve ilk forması hafif hasarlı olan eserin muhtelif varaklarında dağılmalar, mürekkep ve diğer bazı ufak tefek lekeler tespit edilmiştir. 276^a varağında mürekkep dağılması nedeniyle ilk iki satırın son kısmı okunamamaktadır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman vakfı bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

⁷ Teftazânî için bkz. bu çalışma s. 26-29, 130.

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

346^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:(H.1164).

في شهر ذي القعدة الشريفة في وقت الضحوة الكبرى في يوم الخميس في تاريخ سنة ستين واربعة ومائة والف من هجرة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في إستيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما اتجرع من الزمان غصصا... قال المصنف رح بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه وتعالى...

Son (346^b):

...مثل قوله تعالى وغير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأيتر ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علم المعاني والبيان وإن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا يفى لها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.8. el-Mutavvel, Teftazânî⁸

Nuruosmaniye 4456

Üzeri sülyen, mavi, yeşil ve kırmızı tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, şirazeli, açık kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan eser, 6+499+5 varak, 20.3x14.6(16x8.9) cm ebadında krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 25 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, bazı başlıklar altındır. Varaklarında metin kenarında müellifin ilave

⁸ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

bazı notlarının yanı sıra Hasan Çelebi, Musannifek, Cevherî, Kâsım Leysî, Hatâî, Molla Hüsrev, Mevlânâzâde, Beyzâvî, Hafîd, Fenârî, Cemâluddîn Şerhu'l-Miftâh, Mutavvel, Miftâhu's-Saâde fî İlmi'd-Devâvîn, Mevzuâtü'l-Ulûm li Tâşkoprîzâde fî İlmi'd-Devâvîn, Şerhu İzâh li'l-Aksarâî ve Mevzuâtü'l-Ulûm fî İlmi'l-Bedi' gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metine dışardan kağıtlarla ek yapılmıştır.

Varaklarında az miktarda güve tahribatı tespit edilmiş, muhtelif varaklar hasarlı ve tamir görmüş aynı zamanda dağılmalar, rutubet ve mürekkep lekelerinin yanı sıra diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Farklı varaklarda dağılma ve silinmelerden dolayı okunamayan kısımlar bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin baş ve sonunda fevaid, başında da müellifin eserlerinin tarihçesi bulunmaktadır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

498^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

في يوم الأربعاء الحادي عشر من صفر سنة ثمان وأربعين وسبعمائة بمحروسة هراة... وكان الإفتتاح في يوم الإثنين الثاني من رمضان الواقع سنة اثنتين وأربعين وسبعمائة بجرجانية خوارزم

499^a varağında mukabele kaydına rastlanmıştır:

قابلت هذ الكتاب إحتسابا وابلغته من مبلغ الصواب نصابا وأنا العبد المفتقر... عمر بن إسماعيل

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي الهما حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقائق العلوم... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما أتجرع من الزمان

غصوصا... وأشرت إلى حل أكثر غوامض المفتاح والإيضاح... بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه أداء لحق شيء...

Son (498^b):

...مثل قوله غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبر ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علم المعاني والبيان فأن لكل مكان مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا يفى به الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.9. el-Mutavvel fi'l-Meânî, Teftazânî⁹

Nuruosmaniye 4459

Zahriyesinde “el-Mutavvel fi'l-Meânî” şeklinde kayıtlı olan eser, üzeri yeşil, siyah ve gül kurusu tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi kenarları tamir görmüş hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Üzeri yeşil bez kaplı, miklebi tezhipli olan, şirazeli, desenli oyma şemse, (üzeri kapalı olduğundan formu görünmemektedir) 1+258+2 varak, 21.4x12.4 (14.9x6.8) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlıklar, bazı durak ve işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

1^b varagında başlık tezhibi bulunan eser, baştan sona dek dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve 1^b ile 3^b varakları arasındaki duraklar altındır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirlidir. Bazı varaklarda satır araları ve metin kenarında müellif nüshası, Hasan Çelebi, Seyyid Şerif, Musannifek, Kâdî Beydâvî, Muhyiddin, Kâsım Abbâdî, Hatâî Muhtasar, İzâhu Meânî, İzâh, Sıhah ve Sıhah Cevherî gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildinde kaplı olan yeşil bez yıpranmış ve üzerinde çok az miktarda güve tahribatı tespit edilmiştir. İlk beş forması hafif hasarlı, varakların şirazeye birleştiği

⁹ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

kısımlar ve ilk vikaye ile 6^b varakları arasında az miktarda kurt tahribatına rastlanmıştır. Bazı varaklar hasarlı, muhtelif varaklarda dağılmaların yanı sıra, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. 256^b ile 257^a varakları birbirine yapışmış bir bölgeden dolayı zarar görmüş ve metinde o kısımlar okunamamakta, 258^a varağı ise tamir görmüştür. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

257^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

في يوم الأربعاء الحادي عشر من صفر سنة ثمان وأربعين وسبعمائة بمحروسة هراة... وكان الإفتتاح يوم الإثنين الثامن من رمضان الواقع في سنة اثنين وأربعين وسبعمائة بجرجانية خوارزم

258^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Hasan b. Mustafa el-Bosnavi, H.1095).

قد استراح القلم من كتابة هذه النسخة... عن يد... حسن بن مصطفى البوسنوي... ليلة الإثنين الثامن والعشرين من صفر الخير لسنة خمس وتسعين ألف من هجرة

Baş (1^b):

الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة والسلام على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما أتجرع من الزمان غصوصا... قال المصنف رحمه الله تعالى بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه...

Son (257^b):

...مثل قوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شائتك هو الأبر ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه

غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفصيل ذلك مما لا يفى به الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا العلام الغيوب

4.2.1.10. Mutavvel, Teftazânî¹⁰

Nuruosmaniye 4461

Basma yıldız cetvel ve zencerekli hayli hasarlı bordo meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, hatai motifli yıldız oyma salbek şemse, basma cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli, sertab dış kısmı yadız cetvel, iç kapaklar ve miklep iç kısmı sülyen, yeşil, lacivert, gül kurusu ve siyah tonlarda ebru desenli kağıt kaplı bordo renkte meşin mukavva bir cilt içerisinde, 2+238+2 varak, 23.6x14.7(16.6x7.6.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, başlıklar bazı durak ve işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 25 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımdaki ilk vikaye^a yüzü ile sondaki 2.inci vikaye^b yüzü mor, siyah, sülyen ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıttır. 1^b varağında başlık tezhibi bulunan eser, baştan sona dek dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup, 1^b ve 2^a varaklarında bulunan duraklar altın, metnin besmelesi ise beyaz mürekkep ile yazılmıştır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirlidir. Metin kenarı ve satır aralarında konu başlıkları, sahha (tashih) kayıtları ve müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Sıhâh, Şerhu İzâh, Şerhu Sıhah, Muhtasar, Keşşâf, Şerhu Mevâkıf, Miftâh, Atvel, Şerhu Miftâh, Mevlânâ, Sultan Şah, Cemâluddin, Alâuddin, Mevlânâzâde, Ebu'l-Kâsım, Musannifek, Ebu'l-Hakem, Hasan Çelebi ve Seyyid gibi kaynak ve kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı bazı notlar bulunmaktadır. Eserin 45 ve 46.ıncı varaklarının boyutu diğerlerine nazaran ufaktır. Varaklar arasında üzerinde bir not bulunan bir kağıt bulunmakta, metne ise dışardan kağıtlarla ek yapılmıştır.

¹⁰ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

Ön kapağı hayli hasarlı, mıklebi kopmuş ve ilk 3 forması hasarlı olan eserin muhtelif varaklarında dağılmalar, rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiş, bazı varakları ise hasarlı ve tamir görmüştür. Bazı varaklar formalardan ayrılmak üzere ve varakların alt kısmında oluşan rutubet müşirlerin bir kısmında dağılma oluşturmuş ve bu da okunamamasına sebep olmuştur. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو سعيد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

238^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

في يوم الأربعاء الحادي عشر في صفر سنة ثمان وأربعين وسبعمائة بمحروسة هراة... وكان الإفتتاح يوم الإثنين الثاني من رمضان الواقع في سنة اثنين وأربعين وسبعمائة بجرجانية خوارزم

238^b varağında bir ferağ kaydına daha rastlanmıştır: (H.1106, Yusuf b. Abdillah el-Karamani).

على يد...الحاج يوسف بن عبد الله القرماني... في شهر شوال في سنة ست ومائة والى سنة ١١٠٦

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما أترجع من الزمان غصوصا... بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه أداء لحق شيء...

Son (238^a):

...مثل قوله غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شانك هو الأبر ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره

ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تفي لها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.11. Mutavvel, Teftazânî¹¹

Nuruosmaniye 4460

Üzeri lacivert, gül kurusu, siyah ve kahverengi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, yıldız basma cetvel ve zencerekli, hayli hasarlı bordo meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yıldız zemin üzerine yeşil renkte saz yolu, hatai, penç ve gonca motifleri ile bezenmiş oyma salbek şemse, basma yıldız cetvel ve zencerekli bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde, sertab dış kısmı basma yıldız cetvel ve zencerekli, iç kapaklar ve miklep iç kısmı pembe, siyah ve gri tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 1+203+3 varak, 26.25x17.8(17.3x10.8) cm ebadında krem ve nohudiye yakın koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlıklar, bazı kelime cümle ve duraklar ile işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 21 satır bir nesih kırması, besmelesi ise mâkûlî hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan eserin 2^a varağı dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve 1^b-2^a varakları arasında bulunan duraklar ile 2^b ve 3^a varaklarında bulunan söz başları altın, bazı kelime ve cümlelerin ise üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında ise sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Sıhah, Muhtasarü'l-Miftâh, Şerhu'l-Îzâh, el-Keşşâf, Muhtasar, Tefsîru Ebi'l-Leys, Şerhu'l-Miftâh, Şerhu'l-Ebyât, Hatâî, Kâşî, Şîrâzî ve Müezzînî gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. 45^a varağında bir sahha (tashih) kaydına rastlanmıştır, 75^a varağında sol üst kısımda bir motif bulunmaktadır.

Cildi hafif, sertabı ise hayli hasarlıdır. Muhtelif varaklar hasarlı, tamir görmüş ve rutubet lekelerinin yanı sıra mürekkep ve diğer bazı lekelerle rastlanmıştır. 2^a

¹¹ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

varağı hasarlı olduğundan okunamayan kısımlar bulunmakta ve bazı varaklarda tashihten kaynaklı aşınmalar oluşmuştur. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

203^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Mısır, H.799, Ahmed b. İsa el-Alai).

نهار يوم الأحد في عشر جمادى الآخرة سنة تسع وتسعين وسبعمائة في الخانقة المعمورة للسلطان الملك أبي سعيد... في محروسة مصر ضيت عن الحد ثان على يد... أحمد بن عيسى بن قستمور الغلائي

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما أتجرع من الزمان غصوصا... قال المصنف رحمه الله بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه...

Son (203^b):

...مثل قوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شائتك هو الأبتى ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تقى لها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلم الغيوب

4.2.1.12. Mutavvel, Teftazânî¹²

Nuruosmaniye 4455

¹² Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

Üzeri hafif soyulmuş vaziyette yeşil bez kaplı, mıkplepli, şirazeli, 3+217+1 varak, 18.3x13.2(14.3x9.1) cm ebadında krem ve nohudiye yakın renkte aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları, duraklar, bazı işaret ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 21 satır adi ve fakat düzenli bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Eserin içerisinde ayrı bir kağıtta 1 buçuk sayfalık bir fihrist bulunmaktadır. 1^b-3^b varakları arası dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirlidir. Metin kenarında konu başlıkları, metinde unutulmuş bazı kısımlar, satır araları ve metin kenarında ise sahha (tashih) kayıtları ile müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Ebu'l-Kâsım Leysî, Seyyid Şerif, Hasan Çelebi, Şeyhu'l-İslâm, eş-Şeyh, Şerhu'l-Miftâh, Atvel, Sıhah ve Muhtasar gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metine dışardan kağıtlarla ek yapılmıştır. (Gülistan, H.762 Nuruddin)

Muhtelif varaklar hasarlı ve tamir görmüş olup, rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiş, bazı varaklarda ise dağılma ve silinmelerin yanı sıra tashihten kaynaklı ufak tefek aşınmalar söz konusudur. 28 ve 31.inci varak kopmuş vaziyettedir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin zahriye^a varağında, has odabaşı ağaya ait olduğu yazmaktadır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه ثقتي الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما اتجرع من الزمان غصوصا... بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه وتعالى أداء لحق شيء...

Son (217^b):

...مثل قوله غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبتى ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تفى بها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.13. el-Mutavvel, Teftazânî¹³

Nuruosmaniye 4458

Eser, üzeri basma yıldız cetvel ve zencerekli, nokta köşebentli kahverengi meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, geçme motifli basma yıldız şemse, yıldız basma cetvel ve zencerekli, iç kapaklar lacivert, mavi ve pembe tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, sertab iç kısmı kahverengi, sırtı, sertab dış kısmı ve kapak kenarları siyah, geri kalan kısımlar ise açık kahverengi olan meşin mukavva bir cilt içerisinde, 2+215+2 varak, 23.8x12.8(17.2x6.4) cm ebadında, krem ve koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 27 satır çok hoş bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımdaki ilk vikayesi^a yüzü ile sondaki 2.inci vikaye^b yüzü lacivert, yeşil ve pembe tonlarda ebru desenli kağıt olan eserin 1^b varagında başlık tezhibi olup, baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve 1^b-4^a varakları arasında bulunan duraklar altındır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirlidir. Bazı varaklarda satır aralarında sahha (tashih) kayıtları ve açıklayıcı cümlelerin yanı sıra metin kenarında müellifin ilave

¹³ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

bazı notları, sahha kayıtları ve Hasan Çelebi, Molla Hüsrev, Ebu'l-Kâsım el-Leysî, Lârî, Sadruddin, Hatâî, Sîrâfî, Mirzâcan, Hafîd, Seyyid Şerîf, Musannifek, Sîhah, Hâşiye Musannifek ve Keşşâf gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metine dışardan varaklarla ek yapılmıştır.

Az sayıda bazı varaklarda dağılma ve bazı lekeler tespit edilmiş, 40 ve 157.inci varaklarda çok minik bir delinme, 215^b varağında ise tashihten kaynaklı ufak bir aşınma söz konusudur. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما أتجرع من الزمان غصوصا... قال المصنف رحمه الله بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه وتعالى أداء لحق شيء...

Son (215^b):

...مثل قوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبتز ونحو ذلك أشار إلى أن ذلك إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علم المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر لك بالتأمل مع التذكر بما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تقى بها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.14. Mutavvel, Teftazânî¹⁴

Nuruosmaniye 4447

Üzeri siyah ve sülyen tonlarda ebru desenli kağıt kaplı gül kurusu hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli yaldız zemin üzerine gri ile gölge verilmiş tezhib desenli oyma salbek şemse, yaldız basma cetvel ve zencerekli, iç kapaklar ve miklep iç kısmı sarı yeşil, bordo ve gri tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, sertab iç kısmı ağarmış bordo, kendisi koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1^b-7^a varakları arasında, 23.1x13.1(11.6x4.5) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, bazı durak ve işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 19 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan metin, baştan sona dek dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde ve 2^b ile 7^a varakları arasında bulunan duraklar altındır. Metnin yanı sıra metin dışındaki açıklayıcı notları da içine alan yine dışı siyah rapido çekilmiş altın bir cetvel daha bulunmaktadır. Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olup, satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında ise Hasan Çelebi, Sîrâfî, Musannifek, Osman Efendi, Kırımî, Molla Hüsrev, Hatâî, Kâsım Leysî, Mirzâcan ve Şeyhulislam gibi kimselerin Mutavvel'e yazdıkları haşiyelerden parçalar bulunmaktadır. Metne dışardan kağıtlar ile ilave yapılmıştır

Cildi ve sertabı hasarlı, 1^b varağında metin dışındaki açıklayıcı notlardan bir kısmı dağılma ve silinmeden dolayı okunamamakta ve baş kısmındaki muhtelif varaklarda mürekkep lekeleri, dağılmalar ve tamirlerin yanı sıra dağılmalar sonucu okunamayan bazı kısımlar tespit edilmiş olup, ilk forması hasarlı ve bazı varaklar formalardan ayrılmak üzere, bazıları ise ayrılmış vaziyettedir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

¹⁴ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

الحمد لله الذي همنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد خير من نبع من ضئضى الكرم والسماحة واشرف من نبغ من دوحة اللسن والفصاحة وعلى آله وأصحابه الذين بهم تلاً لأ غرة... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في إستيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف والتصدي للإحاطة بما في الصناعات من النكت واللطايف لا سيما علم البيان المطلع على نكت نظم القرآن...

Son (7^a):

والى الله أتضرع في أن ينفع به المحصلون الذين هم للحق طالبون وعن طريق العناد باكبون وغرضهم تحصيل الحق المبين لا تصوير الباطل بصورة اليقين وهذا لعمرى توصوف عزيز المرام قليل الوجود في هذا الأيام فلقد غلب على الطباع اللرد والعناد وفشا الجدال والحسد بين العباد ولئن فأتني من الناس الثناء الجميل في العاجل فحسبى ما أرجو من التواب الجزيل في الأجل وما توفيقى إلا بالله عليه توكلت وإليه أنيب

İkinci Metin

7^b-246^a varakları arasında, 23.1x13.1(16.4.5x7) cm ebadında, açık ve koyu krem, bej, ve nohudiye yakın krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlıklar, durak ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 27 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Tüm varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde. 8^a varağında bulunan açıklayıcı notların bazı durakları altındır. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin bazı varaklarında satır araları ve metin kenarında Hasan Çelebi, Hafîd, Hatâî, Osman Efendi, Kırımî, Kâsım Leysî, Molla Hüsrev, Seyyid Şerif, Musannifek, Muhyiddin, Mirzâcan, Hatâî, Şeyhulislam, Sîrâfî, İsam, Şerhu Ebyât, Hâşiyetu Beydâvî ve Atvel gibi kimse ve

kaynaklardan alınmış açıklayıcı cümleler ile haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Metin kenarında metinde unutulmuş bazı kısımlar ile sahha (tashih) kayıtlarına rastlanmış ve metine üzerinde haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar olan yeni varaklar eklenmiştir.

Bazı varaklar hasarlı, 2.inci formadan 8.inci formaya dek hasarlı ve bazı varaklar formalardan ayrılmak üzere, bazıları ise ayrılmış vaziyettedir.

Baş (7^b):

الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه أداء لحق شيء مما يجب عليه في شكر نعمائه التي تأليف هذا المختصر أثر من آثارها والحمد هو الثناء باللسان على الجميل سواء تعلق بالفضائل أم بالفواضل والشكر فعل ينبئ عن تعظيم المنعم بسبب الأنعام سواء كان ذكرا باللسان...

Son(246^a):

...مثل قوله تعالى وغير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبتى ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وإن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تفي بها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.15. Mutavvel, Teftazânî¹⁵

Nuruosmaniye 4461(Mükerrer)

Yaldız basma cetvel ve zencerekli, bordo hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı olan, tezhip desenli oyma şemse (üzeri bez kaplı olduğundan görülmemektedir) sertab dış kısmı basma cetvelli, 2+205+4 varak, 25.4x16.4(17.9x10.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, bazı cümle, işaret ve kelimeler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 25 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

¹⁵ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

Baştan sona kırmızı cetvel içerisinde olup, bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirliktir. Satır araları ve metin kenarında müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Hasan Çelebi, Sîrâfî, Muhyiddin, İmân Ebu'ş-Şeyh, Osman b. Cinnî, Musannifek, Molla Hüsrev, Kâsım Leysî, Şihâbuddin, Seyyid Şerif, Sekkâkî, Abdulkâhir, Şeyh Ekmeluddin, Miftâh, Sihâh ve Şerhu Miftâh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Üzerinde kaplı olan yeşil bez hayli yıpranmış, ilk forması hayli hasarlı, muhtelif varaklarda dağılmalar, rutubet ve mürekkep lekelerinin yanı sıra, tashihten kaynaklı bazı aşınmalar ve diğer bazı lekelerle rastlanmıştır. Bazı varaklar hasarlı, tamir görmüş ve dağılmalar sonucu okunamayan kısımlar tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varagında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في استيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما اتجرع من الزمان غصوصا... قال المص رحمه الله بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه أداء لحق شيء...

Son (205^b):

...ومثل قوله تعالى غير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبر ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وأن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه

غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأصول المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تقى بها الدفاتير بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلام الغيوب

4.2.1.16. Mutavvel, Teftazânî¹⁶

Nuruosmaniye 4448

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yaldız zemin üzerine yeşil tonda bulut ve tezhip desenli basma salbek şemse, yaldız oyma cetvel ve zencerekli, iç kapaklar ve miklep iç kısmı yeşil ve kahve tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, sertab dış kısmı cetvelli, üzerinde lekeler bulunan kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan eser, 1+220+3 varak, 20.4x14(15.2x7.3) cm ebadında, krem, açık krem, koyu krem, nohudi ve sarıya çalan tonlarda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, başlıklar ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer az harekeli, 23 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Zahriye^b varağında başlık tezhibi bulunan eser, baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser yer yer müşirlidir. Satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında ise sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Hasan Çelebi, Mevlânâzâde, Hasan Paşa, Seyyid Şerif, Leysî, Musannifek, Molla Hüsrev, Cemâleddin, Nûreddin, İbn Kemal Paşa, Kâdî ve Muhtasar gibi kimse ve kaynaktan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Hafif yıpranmış olan cildinde az miktarda güve tahribatı tespit edilmiş, muhtelif varaklarda mürekkep, rutubet ve diğer bazı lekeler ile dağılmalara rastlanmıştır. 68, 71, 72 ve 73.üncü varaklar hasarlı, bazı varaklarda dağılmalar sonucu okunamayan az sayıda bazı kısımlar bulunmaktadır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman vakfı bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

¹⁶ Teftazânî için bkz. bu çalışma; s. 26-29, 130.

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş(zahriye^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي الهنا حقايق المعاني ودقائق البيان... والصلوة على نبيه محمد... وبعد فإن أحق الفضائل بالتقديم وأسبقها في إستيجاب التعظيم هو التحلى بحقايق العلوم والمعارف... إذ قد وجدته مختصرا جامعا لغرر أصول هذا الفن... إختلست من أثناء التحصيل فرصا مع ما اتجرع من الزمان غصصا... قال المصنف رحمه الله بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله إفتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه وتعالى أداء لحق شيء...

Son (220^a):

...وقوله تعالى تبت يدا أبي لهب وغير ذلك وكذا خواتم بعض السور مثل قوله تعالى وغير المغضوب عليهم ولا الضالين وإن شأنك هو الأبتى ونحو ذلك أشار إلى أن هذا إنما يظهر عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وإن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه وهذا معنى قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم من الأحوال المذكورة في الفنون الثلاثة وتفاصيل ذلك مما لا تفي بها الدفاتر بل لا يمكن الإطلاع على كنهها إلا لعلم الغيوب

4.2.2. Şerhler

4.2.2.1. Şerhu Dîbâceti'l Mutavvel, el-Fenârî Hasan Çelebî

Tam adı Hasan b. Muhammed Şâh b. Muhammed Şemsuddîn b. Hamza el-Fenârî olan müellif, Molla Fenârî'nin torunu olup, filolog, mütekellim, fakih ve muhtelif ilim sahalarında faal bir alimdir.¹⁷ 840 (1436) senesinde Bursa'da dünyaya

¹⁷ Fenârî Hasan Çelebi'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: Hayreddin ez-Zirîklî, **el-A'lâm Kâmuşu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Musta'rabîn ve'l-Musteşrikîn**, Beyrût, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 1992, C. II, s. 216-217 ; Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn**, yay. Haz. Şerafettin Yalçın, Rıfat Bilge, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C. I, s. 350, 474, 496, C. II, s. 1147, 1479, 1714, 1891, 2022 ; Baban-zade İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetu'l-Ârifîn, Esmâu'l-Muelliğîn ve Âşâru'l-Muşannifîn**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, C. I, s. 288, C. II, s. 230 ; a.g.m., **el-İzâh fî 'ulûmî'l-belâğa**, 2. bs., Beyrût, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1992, C. II, s. 193 ; Taşköprüzâde (Ebu'l-Hayr İsmâuddîn) Ahmed Efendi, **eş-Şekâiku'Nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, Nşr. Ahmet Suphi Fırat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımları, 1985, s. 22-29, 185-187 ; 'Omer Rızâ Keleşî, **Mu'cemu'l-Muelliğîn**, Beyrût, Mektebetu'l-Muşennâ, t.y., C. III, s. 213-214 ; Mehmed Süreyya, **Sicill-i 'Osmânî**, Westmead, Gregg International Publishers, 1971, Eser; İstanbul 1308 Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasımdır, C. II, s.

gelen müellifin asıl adı Bedruddîn Hasan'dır. Doğduğu yıl babasını kaybettiğinden amcasının himayesinde yetiştiği kaydedilmektedir.

Günlerini ilim ve ibadet için taksim eden müellif, tevazudan merkebe binmezdi. Fukara ve miskinleri çok seven Fenârî, mutasavvıflarla yakın ilişki içerisindeydi. Eğitimini Bursa Sultaniye Medresesi'nde ünlü alimlerin yanında gören Hasan Çelebi, akli ilimlerin yanı sıra Arap dili, meâni, beyân, kelim ve fıkıh usulü gibi alanlarda henüz genç yaşta olmasına rağmen ilmi üstünlüğünü ispat edince Edirne Halebiye Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir. 870 (1465) senesinde Şam'a, oradan da hacca giden müellif, 875 (1470) yılında İznik Orhangazi Medresesinde vazife almış ve bu süreçte ünlü alim Kutbüddinzâde Muhyiddin Mehmed'den faydalanmıştır. Daha sonra Kahire'de nahiv alanında ihtisas sahibi Mağrib'li bir alimin Muğni'l-Lebîb'i okuttuğunu öğrenerek oraya gitme kararı almış ve kazasker amcazadesi vasıtasıyla Fatih Sultan Mehmed'den izin almak sureti ile 880 (1475) yılından evvel Kahire'ye gitmiş ve hocadan Muğni'l-Lebîb'i okuyarak icazet almıştır. Tefsir ve Sahih-i Buhari icazeti de alan Fenârî, Mısır'da aradığı şeyi bulamayınca Mekke'ye giderek öğretim hayatına orada devam etmiştir. 881 (1476) yılın başlarında İstanbul'a döndüğünde, içerisinde icazetinin de bulunduğu kendi hattı olan Muğni'l-Lebîb'in bir nüshasını Fatih Sultan Mehmed'e hediye etmiştir. Başarısından ötürü takdirini kazandığı Fatih Sultan Mehmed bu defa ise kendisini bir Sahn-ı Seman medresesine müderris olarak tayin etmiştir. Servet sahibi, devlet desteğine mazhar olan ve fakat gösterişten uzak, bir zahid hayatı süren Fenârî, mutasavvıflara saygı duyan bir kimse olup, görevini îfâ ettiği medreselerin hücrelerinde ikamet eder ve devamlı surette talebeleri ile meşgul olurdu. Hakikati ve ilmi gerçekleri savunmaktan ve dönemin alimlerini de bu uğurda tenkit etmekten geri durmayan Hasana Çelebi, II. Bayezid'in yönetime geldiği dönem (1481-1512) ilk yıllarda 80 akçe yevmiye ile

118 ; İbnu'l-İmâd el-Ĥanbelî, **Şecerâtuz-Zehab fî Ahbâr men Zehab**, Beyrût, el-Mektebetu't-Ticârî ty., C. VII, s. 209, 324-325, C. VIII, s. 4 ; Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Leiden, E. J. Brill, 1943-1949, C. I, s. 354, C. II, s. 269, 297 ; a.g.m., **Supplementband**, Leiden, E. J. Brill, 1937-1938-1942, C. I, s. 738, C. II, s. 321-322 ; Cemil Akpınar, "Fenârî Hasan Çelebi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. XVI, s. 313-315.

emekli olmuş ve Bursa'ya taşınarak ömrünün son evresini münzevi bir vaziyette sürdürmüştür.

Vefatı ile alakalı pek çok kaynakta muhtelif tarihler zikredilse de, Mehmed Süreyya'nın Sicill-i Osmânî'de kaydetmiş olduğu tarihin diğerlerine nisbetle daha sahih olduğu kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler arasındadır. Buna göre Hasan Çelebi 891 (1486) yılında Bursa'da vefat etmiş, mezarı ise Zeyniyye Zaviyesi'ndedir. Ardında, biri farsça olmak üzere, Arap dili ve edebiyatı, kelam, tefsir, mantık, fıkıh ve fıkıh usulü gibi alanlarda çok sayıda eser veren Fenârî'nin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel, Hâşiye 'ale'l-Muḥtaşar fi'l-me'ânî, Hâşiye 'ale'l-Keşşâf, Hâşiye 'ale't-Telvîḥ, Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf, Hâşiye 'alâ evâ'ili Şerhi'l-Vikāye, Risāle fî Mebdei'l-evvel, el-Metālibu'l-âliye, Hâşiye 'alâ Envāri't-Tenzîl.

Nuruosmaniye 4404₍₁₎

Miklepli şirazeli, üzeri karamel, koyu yeşil ve bordo tonlarda ebru kağıt, iç kapaklar pembe, açık ve koyu yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı bordo meşin mukavva bir cilt içerisindedir.

2 risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-6^a varakları arasında, 22.6x16.7(17x10.7) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep ile harekesiz 27 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

2^{a-b} ve 3^b varaklarında kısa notlar bulunan eserin bazı varaklarında metin kenarında sahha (tashih) kayıtları olup, bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir.

Eserin şirazesi hasarlı olduğundan bazı varaklar formalardan ayrılmış, cildinde az miktarda güve tahribatı bulunmaktadır. Genelinde az miktarda güve tahribatına rastlanmış, varaklarında baştan sona dek yoğun rutubet lekeleri tespit edilmiş ve muhtelif varaklarda mürekkep lekeleri ile dağınıklar, 2^b varağında ise tashihten kaynaklı ufak bir aşınma tespit edilmiştir.

Risale Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم قال الشارح الفاضل رحمه الله الحمد لله الذي الهما الإلهام إيقاع الشيء من الخير في القلب بطريق الفيض وقولنا من الخير إحتراز من الوسوسة وقولنا بطريق الفيض إحتراز عن الفكر فإن حصول صورته المط في القلب بطريق الإنتقال والحركة والإلهام يغير الحدث...

Son (6^a):

...فلأن يتضرع ويتضرع بمعنى حابطلب إليك نكب عن الطريق أي عدل يقال بأن الشيء وأبان أي اتضح قوله وهذا إشارة إلى ما ذكر من أن المحصلين الموصوفين بهذه الصفات عزيز المرام أي عزيز شديد الطلب يقال عن أي شد ومطرعز أي شديد أو قليل المرام يقال عن الشيء إذا قل لا يكاد يوجد...

4.2.2.2. Şerhu'l-Mutavvel, İsâmuddin el-İsferâînî

Tam adı Ebû İshāk ʿİsâmuddīn İbrâhīm b. Muḥammed b. ʿArabşāh el-İsferâyî¹⁸ olan müellif, Arap dili, kelâm ve mantık alanlarında yazdığı şerh ve haşiyeleri ile meşhur olup, 873 (1468) yılında Horasan'ın Nişâbur şehri yakınındaki İsferâyîn'de dünyaya gelmiştir. Çok sayıda devlet adamı ve âlim yetiştiren bir aileden gelen İsferâyînî, kendisi de âlim olan Ebû İshak İbrâhīm b. Muhammed el-

¹⁸ İsâmuddin İsferâînî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥāle **a.g.e.**, C. I, s. 101-102 ; İbn ʿİmād, **a.g.e.**, C. VIII, s. 291 ; Kātib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 39, 41, 190, 477, 853, 878, C. II, s. 1022, 1060, 1116, 1144, 1146, 1259, 1372, 1614, 1916, 2022 ; el-Bağdādî, **el-İzāh**, C. II, s. 44 ; a.g.m., **Hediyye**, C. I, s. 26-27 ; Tâşköprüzâde, **Miftāhu's-saʿāde**, C. I, s. 193, 271, C. II, s. 108, 117, 321, 327 ; Süreyya, **a.g.e.**, C. III, s. 471 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 247, 268, 277, 540, **Suppl.**, C. I, s. 268, 517, 518, 535, 648, C. II, s. 288, 571 ; İsmail Durmuş, **DİA.**, "İsâmuddin İsferâînî", C. XXII, s. 516-517.

İsferâyînî'nin soyundandır. Ailesi önemli şahsiyetler olup, mühim vazifelerde bulunmuşlardır.

İlk öğrenimini doğum yeri olan İsferâyin'de tamamladıktan sonra Abdurrahman-ı Câmî'den dil, belagat, ve edebiyat dersleri görmüştür. İtikadda Eşari, amelde Hanefî olan 'İsâmuddîn'in dil, mantık, felsefe ve kelâm gibi sahalarda verdiği dersler ile İsferâyin, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde ünü yayılmıştır. Sonraları gittiği Herat'ta Timur'un oğlunun kurduğu Sultaniye ve Âdiliyye medreselerinde ders okutmayı sürdürmüş fakat, Kadı'nın mantık ve felsefe ilimlerinin talim ve tedrisine cevaz vermeyen fetvasının yönetici kesim üzerindeki tesiri hasebiyle Herat'tan sürülmüş ve 926 (1520) yılında Buhara'ya gitmiştir. Buhara hâkimi tarafından itibar gören 'İsâmuddîn, tedris hayatına burada devam etmiştir.

Dil, belagat, felsefe, mantık ve kelim ilimlerine ilgisi olan alim, bu sahalarda üstün başarı sahibidir. Kaleme aldığı eserlerde gördüğümüz araştırmacı yönü, farklı görüşleri de değerlendirmeye tabi tutup eleştirmesi ayrıca, dakik ve karmaşık mevzuları çözmesi hasebiyle kaynaklarda allame, muhakkık, müdekkik ve evhadü'l-muhakkıkîn gibi sıfatlarla anılmıştır. Yetiştirdiği öğrencilerden bazıları şun kimselerdir: Oğlu Sadruddin, torunları Ali, Muhammed ve Ahmed, Emir Ebu'l-Feth eş-Şerefi el-Huseynî.

Bir kabir ziyareti için gittiği Semerkant'ta vefat etmiş ve orada bulunan şeyhin kabri yanına defnedilmiştir. Ölümü ile alakalı kaynaklarda farklı tarihler kaydedilmekte ve rivayetlere göre Anadolu'ya göç ederek vefatına dek burada ikamet etmiştir. Medreselerde ders kitabı olan pek çok metne haşiye ve şerhler kaleme alan müellifin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

el-Atvel, Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî, Hâşiye 'alâ Muhtaşari'l-me'ânî, Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Semerqandî 'alâ Şerhi'l-Muṭavvel, Mîzānu'l-edeb, Hâşiyetu'l-İşām 'ale'l-Câmî, Risāle fî 'ilmi'l-mecāz, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikāye, Şerhu'l-Kāfiye fî'n-naḥv, Hâşiye 'alâ Cuzu'n-Nebe', Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevāḳif, Hâşiye 'alâ Şerhi

Akâidi'n-Nesefiyye, Şerh Tehzîbi'l-Mantık, Şerh Risâleti'l-İsti'âra, Şerhu's-Şâfiye fi'n-Naḥv, Şerhu'l-ʿAvâmil li'l-Curcânî.

Nuruosmaniye 4437

Zahriyesinde “Atvel” şeklinde kayıtlı olan eser, mıklepli, şirazeli, üzeri ve mıklep üst kısmı yeşil, mavi ve pembe tonlarda hafif soyulmuş vaziyette ebru desenli kağıt kaplı, mıklep iç kısmı barok tarzda motifler taşıyan kağıt kaplı, sertab iç ve dış kısmı ile sırtı kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde olup, 1+357+2 varak, 22.3x13.7(17x7.5) cm ebadında krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, bazı başlık kelime ve cümleler kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 29 (arada 30, 32, 23, 38) satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Hasarlı olan cildinde güve tahribatı tespit edilen eserin ilk ve 3.üncü formları hafif hasarlı, bazı varaklar hasarlı ve tamir görmüş, ayrıca mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra az miktarda mürekkep dağılmaları tespit edilmiştir.

Müşirli olan eserde, metin kenarında sahha (tashih) kayıtları, metinde unutulmuş bazı kısımlar ve konu başlıkları, 265^b varağında ise bir haşiye bulunmaktadır.

Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Metnin sonunda bir tarihe rastlanmıştır:(H.1142).

١١٤٢

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على كل حال كما يستوعب مزايا الأفضال... والصلاة والسلام على من بيده مفتاح الجنان ... محمد المبعوث من أشرف قبائل بني عدنان ... فيقول المفتقر إلى الله الغني إبراهيم بن محمد بن عربشاه الإسفراني إن أفضل ما يتمسك به في تحصيل الكمال وأمثل ما يتوسل به إلى نيل خير الآمال والمز ما يعتصم به إلى ذروة الجدل قول على آل النبي خير آل لا تنتظر إلى من قال وانظر إلى ما قال وكيف لا وهو قاطع ريقة التقليد الذي ابتلى صاحبه بأضيق تقييد...

Son (357^a):

...يفصح عن وجوه مزاياه بحيث لا يتصور مزيد عليه وليس مدى بلاغتها ما يدخل تحت طاقة البشر بل هو شرز مما أحاط به خالق خالق القوى والقدر وليكن هذا آخر ما اللقيا إليك من البدايع من أفضال الصانع من الصايغ ولو تأملت فيها وجدت سوى ما أبرزت دقايق من الودائع فالينظر فيها نظر الإعتبار لتطلع على ما لا يحصر من الأسرار واجتنب من التعصب والإنكار فإنه يحرمك عن مشاهدة رياض إمتلأت من الأزهار وعن ان لطائف الثمار

4.2.2.3. Şerhu'l-Mutavvel, el-İsferâinî İsâmuddin¹⁹

Nuruosmaniye 4435

Zahriyesinde “Atvel” şeklinde kayıtlı olan eser, mıkplepli şirazeli, üzeri ve mıklep üst kısmı sarı, yeşil, mor, lila ve gül kurusu tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde. İç kapaklar ve mıklep iç kısmı lacivert, gri, sarı, yeşil ve sülyen tonlarda ebru desenli kağıt kaplı 2+320+3 varak, 25.1x14.6(16.6x7.5) cm ebadında krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, metin ve metin dışında bulunan bazı başlıklar ile duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 31 satır okunaksız bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser, 10^a – 11^b ile 14^a varağından itibaren sonuna dek kırmızı cetvel içerisinde ve müşirlidir. Bazı varakların satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında müellifin ilave bazı notları, haşiyeler, sahha (tashih) kayıtları ve sözlük (Kamus), ve Şeyhülislam’dan alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

¹⁹ İsâmuddin İsferâinî için bkz. Bu çalışma: s. 162-164.

Bazı varaklar tamir görmüş, 10^a varağından itibaren sonuna dek muhtelif varaklarda farklı yoğunlukta rutubet ve mürekkep lekeleri ile dağılmalar tespit edilmiştir. 24 ve 73.üncü varaklar hasarlı, 79.uncu varak tamir görmüş, 132^b-137^b varakları arasında okunmayan kısımlar bulunmaktadır. Sultan 3. Osman vakfı olan eser mühürsüzdür.

Baş (1^b):

أطول شرح التلخيص

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على كل حال كما يستوعب مزايا الأفضال والصلوة والسلام على من بيده مفتاح الجنان ... محمد المبعوث من أشرف قبائل بني عدنان ... وبعد فيقول المفتقر إلى الله الغني إبراهيم بن محمد بن محمد بن عربشاه الإسفرائيني إن أفضل ما يتمسك في تحصيل الكمال وامثل ما يتوسل به إلى نيل خير الآمال وأعز ما يعتصم به للترقي إلى ذروة الجلال قول على آل النبي خير آل لا تنتظر إلى من قال وانظر إلى ما قال وكيف لا وهو قاطع ريقة التقليد الذي ابتلى صاحبه بأضيق تقييد...

Son (320^b):

...يظهر يفصح عن وجوه مزاياه بحيث لا يتصور مزية عليه وليس مدى بلاغتها ما يدخل تحت طاقة البشر بل هو شرز فما أحاط به خالق القوى والقدر وليكن هذا آخر ما لقينا إليك من البدايع من أفضال الصانع من الصنائع ولو تأملت فيها وجدت سوى ما برزت به دقائق من الودائع فالتنظر فيها نظر الاعتبار لتطلع على ما لا يحصى من الأسرار واجتنب من التعصب والانكار فإنه يحرمك عن مشاهدة رياض من الأزهار وعن ان لطائف الثمار

4.2.2.4. Şerhu'l-Mutavvel, el-İsferâinî İsâmuddin²⁰

Nuruosmaniye 4438

Zahriyesinde “Atvel ‘ale’t-Telhîs mine’l-Meânî ve’l-Beyân” şeklinde kayıtlı olan eserin mıkalebi tezhipli olup, şirazeli, ön kapak yıldız basma cetvel ve zencerekli yağ yeşili, arka kapak ve mıklep koyu kahverengi, sırt kısmı vişne çürüğü meşin mukavva bir cilt içerisinde. Arka kapak yıldız zemin üzerine bordo tezhip desenli oyma şemse, cetvel ve zencerekli, köşebentli, 2+343+2 varak, 24.6x14.5(17.2x8) cm ebadında krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları,

²⁰ İsâmuddin İsferâinî için bkz. Bu çalışma: s. 162-164.

durak ve metin kenarındaki bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 33 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımdaki ilk vikayesinin a yüzü mavi, desenli bir kağıt olup 1^b varağında başlık tezhibi bulunmaktadır. 2^a varağı altın, diğer varaklar ise kırmızı cetvel içerisindedir.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı ve siyah mürekkep ile hat çizilen eser, müşirlidir. Metin kenarında müellifin ilave bazı notları, metinde unutulmuş bazı kısımlar, müellif nüshasından alınmış notlar ve haşiyelerin yanı sıra, Kâmûs, Hasan Çelebi ve Tâşkendîzâde gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi hayli hasarlı ve tamir görmüş eserin baş kısımdaki ilk vikayesi ile muhtelif varakları hasarlı olup, rutubet mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra mürekkep dağılması tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Vikayesinde temellük kaydına rastlanmıştır:

تملكه... الشيخ محمد

Baş (1^b):

الحمد لله على كل حال كما يستوعب مزايا الأفضال... والصلوة والسلام على من بيده مفتاح الجنان ... محمد المبعوث من أشرف قبائل بني عدنان ... وبعد فيقول المفتقر إلى الله الغني إبراهيم بن محمد بن عربشاه الإسفرائيني إن أفضل ما يتمسك به في تحصيل الكمال وأمثل ما يتوسل به إلى نيل خير الآمال وأعز ما يعتصم به للترقي إلى ذروة الجدل قول على آل النبي خير آل لا تنتظر إلى من قال وانظر إلى ما قال وكيف لا وهو قاطع ريقة التقليد الذي ابتلى صاحبه بأضيق تقييد...

Son (342^b):

...يفصح عن وجوه مزاياه حيث لا يتصور مزية عليه وليس مدى بلاغتها ما يدخل تحت طاقة البشر بل هو شراز مما أحاط به خالق القوى والقدر وليكن هذا آخر ما لقينا إليك من البدايع من أفضال الصانع من الصنایع ولو تأملت فيها وجدت سوى ما برزت دقائق من الودائع فالينظر فيها نظر الإعتبار لتطلع على ما لا يحصى من الأسرار واجتنب من التعصب والإنكار فإنه يحرمك عن مشاهدة رياض إمتلأت من الأزهار وعن ان لطائف الثمار

4.2.2.5. Şerhu'l-Mutavvel, el-İsferâînî İsâmuddin²¹

Nuruosmaniye 4436

Zahriyesinde “Atvel” şeklinde kayıtlı olan eserin mıklebi yaldız cetvelli olup, şirazeli, basma yaldız cetvel ve zencerekli, iç kapaklar yağ yeşili meşin, üzerindeki yeşil bez soyulmuş vaziyette, gül kurusu meşin mukavva bir cilt içerisinde. 1+288+2 varak, 22.7x12.5(15.3x7.4) cm ebadında nohudiye yakın krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve metin kenarındaki başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 29 satır bir ince talik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserde bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Bazı varaklarında metin kenarında az miktarda açıklayıcı kısa notlar, 98^b varağında da bir haşiye bulunmaktadır.

Cildi hafif hasarlı olan eserin şirazesi ve sırt kısmı hayli hasarlı olup sırt kısmında yoğun güve tahribatı tespit edilmiştir. Baş kısmındaki ilk 12 forması kopmak üzere olup sonraki formaları da hasarlıdır. Varakların arası, şirazeye birleştikleri bölgede güve tahribatına rastlanmış, baştan sonuna dek varakların alt kısmında rutubet lekesi tespit edilmiştir. Baş kısmındaki ilk vikayesi ve 1.inci varağı hasarlı olan eserin muhtelif varaklarında mürekkep dağılmaları, mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiş ve yine bazı varakları tamir görmüş ve kimisi de hasarlıdır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

²¹ İsâmuddin İsferâînî için bkz. Bu çalışma: s. 162-164.

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

288^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (İmaduddin b. İbrahim b. Ahmed el-Kaşi).

في يوم السبت بوقت الظهر السابع والعشرين من شهر الشوال... حرره الفقير... عماد الدين بن إبراهيم بن أحمد الكاشي

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على كل حال كما يستوهب مزايا الأفضال... والصلاة والسلام على من بيده مفتاح الجنان... محمد المبعوث من أشرف قبائل بني عدنان... وبعد فيقول المفتقر إلى الله الغني إبراهيم بن محمد بن محمد بن عربشاه الإسفراني إن أفضل ما يتمسك في تحصيل الكمال وأمثل ما يتوسل به إلى نيل خير الآمال وأعز ما يعتصم به للترقي إلى ذروة الجلال قول على آل النبي خير آل لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال وكيف لا وهو قاطع ريقة التقليد الذي ابتلى صاحبه بأضيق تقييد...

Son (288^a):

...يفصح عن وجوه مزاياه بحيث لا يتصور مزية عليه وليس مدى بلاغتها ما يدخل تحت نظر البشر بل هو شرز مما أحاط به خالق القوى والقدر ولكن هذا آخر ما لقينا إليك من البدائع من أفضال الصانع من الصنائع ولو تأملت فيها وجدت سوى ما برزت دقايق من الودائع فالتنظر فيها نظر الاعتبار لتطلع على ما لا يحصى من الأسرار واجتنب من التعصب والإنكار فإنه يحرمك عن مشاهدة رياض إمتلأت من الأزهار وعن ان لطائف الثمار

4.2.3. Haşiyeler

4.2.3.1. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Semerkandî

Müfessir, fakîh (Hanefî mezhebi), sûfî ve zâhid olarak bilinen müellifin tam adı; Ebu'l-Leys İmāmu'l-hudā Naşr b. Muḥammed b. Aḥmed b. İbrāhīm es-

Semerķandî'dir.²² Semerkant'da doğduğı tahmin edilen müellifin, babasından yaptığı rivayetlere dayanarak ilk hocasının babası olduğunu söyleyebiliriz.

Fıkıhın yanı sıra kelim, hadis ve tefsir alanlarında ders gören müellif Semerkant, Buhâra, Bağdat ve Belh'e gitmiştir. Bağdat'ta Muhammed b. Muhammed b. Sehl en-Nîsâbûrî'den hadis rivâyet eden Ebu'l-Leys'in kendisinden de nakilde bulunulmuştur. Fıkıh alanındaki hocası "Küçük Ebû Hanîfe" diye tanınan Ebû Ca'fer el-Hindûvânî olan Ebu'l-Leys'in, İbn Cenk diye tanınan Semerkant Kadısı Halil b. Ahmed es-Siczî, A'meş diye tanınan Ebû Bekr Muhammed b. Sa'îd ve Ebû Bekr Muhammed b. Fazl el-Buhârî de hocaları arasında yer almaktadır.

Vaaz, ilmihal ve nasihat türünde kaleme aldığı eserler ile İslam dünyasında en çok tanınan alimlerden olan müellifin, Lokman b. Hakîm b. Fazl ve Ebû Bekr Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmîzî yetiştirdiğı örgencilerdendir.

Çok sayıda telifi ve şöhretinin getirisi olarak kendisine pek çok eser isnad edilmiş ve bu eserler Endülüs ile Endonezya gibi İslam dünyasında daha pek çok bölgeye yayılarak oradaki toplumların İslam algıları ile dini yaşamlarında asırlarca süreceğ derin izler bırakmıştır. Eserleri pek çok dile çevrilen müellif, şöhretinin yaygın olduğu yerlerde toplum tarafından büyük bir veli gibi görülüp, onun için makamlar inşa edilmiştir. Pek çok müellifin Hanefî fakihler arasında "meselede müctehid" kabul ettiğı Ebu'l-Leys, Hanefî fıkıhının gelişmesine büyük ölçüde katkısı yapmış ve alanında ilk olan çalışmalara imza atarak mezhebin ilerlemesini sağlamıştır.

Ebu'l-Leys'in vefatıyla alakalı, kaynaklarda farklı rivayetler olsa da genel kabul 11 Cemaziyülevvel 373 (21 Ekim 983)'ten yanadır.

²² Semerkandî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 475, 563, 568, 703, C. II, s. 1220 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 247-248 ; a.g.m., **Suppl.**, C. II, s. 259-260 ; Zirîklî, **a.g.e.**, C. V, s. 173 ; İbn Kutluboğa, **Tâcu't-Terâcim fî Men Şannafe mine'l-Hanefiyye**, Dımaşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1992 s. 79 ; İshak Yazıcı, "Semerkandî", **DİA.**, C. XXXVI, s. 473-475 ; a.g.m., **Ebu'l-Leys es-Semerkandî : hayatı, eserleri ve tefsirindeki metodu** (doktora tezi) s. 41-110.

Kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında Ebu'l-Leys es-Semerkindî'ye nisbet edilen daha pek çok eser mevcut olup bunların bir kısmı eserlerine ait bölümlerden ibarettir ve bir kısmının da kendisine ait olduğu şüphelidir. Kaleme aldığı pek çok eser arasında Türkçe de dahil farklı dillere çevrilmiş aynı zamanda doktora ve yüksek lisans tezlerine konu olanlar bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Muṣṭahlaşu'l-Haḳāik Şerḥ Kenzu'd-Deḳāik, er-Risāletu's-Semerḳandiyye, Hāşiye 'ale'l-Muṭavvel, Şerḥu'r-Risāleti'l-ʿAzudiyye, Hızānetu'l-fıkh, 'Uyūnu'l-mesāil, Muḥtelefū'r-rivāye, Bustānu'l-ʿārifin.

Nuruosmaniye 4421

Zahriyesinde “Kâsım Leysî 'ale'l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eser, üzeri lacivert, mavi, bordo ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, sırt kısmı kahverengi, oldukça hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yıldız zemin üzerine bordo tezhip ve hatalı motifli oyma salbek şemse, nokta köşebent, yıldız cetvel ve zencerekli, koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 1+204+1 varak, 23.2x13(153x6.8) cm ebadında krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve metin kenarında bulunan bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile 25 satır harekesiz bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Eser baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde. Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin muhtelif varaklarında metin kenarında müellifin ilave bazı notları, haşiyeler ve Muhyiddin, Hüseyin, İsmâ, Şeyhulislam ve Kırımî gibi kişilerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Muhafazası oldukça hasarlı olup üzerinde güve tahribatına rastlanmıştır. Sertabı hasarlı ve tamir görmüş olan eserin cildi ve şirazesi hafif hasarlı, muhtelif varaklarda rutubet ve mürekkep lekeleri ile tashihten kaynaklanan ufak tefek

aşınmalar tespit edilmiştir. Bazı varaklar hasarlı ve tamir görmüş, bazılarında ise lekeler tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

204^a varağında bir tarih ve bir de ayrıca telif kaydına (H.893) rastlanmıştır:

.....وسبعين والـ

تاريخ التأليف سنة ٨٩٣

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي أنعمنا بتلخيص دقائق المعاني ببدايع البيان... والصلوة على رسوله أبي القاسم محمد... أما بعد فيقول العبد الفقير إلى الله السرمدي أبو القاسم بن أبي بكر اللبثي السمرقندي... إذ هو في كلام الغرة البلاغة وبه يكشف عن وجوه الأبرار حقائق القرآن... قوله نحمد الله سبحانه نسب الإفتتاح إلى الحمد فقط مع تأخره عن التسمية إفادة لما خفي وأعراضا عما ظهر وتلويا إلى دفع ما اشتهر من حديث التعارض بين حديثي الإبتداء سواء جعل الباء في بسم الله وبحمد الله صلة للإبتداء...

Son (204^a):

...هذا المعنى منسوب إلى زير صريحا وإن كان المضاف إلى ضمير زير يجب اللفظ هو طول النجاد بل النجاد لأن طويل إلى النجاد وأيضا الصفة ههنا أي المجد مقروح بها وفي القسم الثاني في أعني طويل نجاده يعني عنها والتحقيق أنه لو صرح بثبوت المجد لثبوتها أيضا كان كناية عن النسبة لا عن الصفة فليتأمل

4.2.3.2. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Semerkandî²³

Nuruosmaniye 4420

²³ Semerkandî için bkz. bu çalışma: s. 169-171.

Eser, yıldız cetvel, zencerek ve nokta köşebentli, bordo renkte oldukça hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, bordo zemin üzerine yalın rumi desenli yıldız basma salbek şemse, yıldız cetvel, zencerek ve nokta köşebentli, kapak ve mıklep orta kısımları yağ yeşili, kenarları ve sertabı ise ağarmış bordo renkte meşin mukavva bir cilt içerisinde, 19.8x13.2(14.4x7.2) cm ebadında, 1+202+2 varak, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nesih kırmızı ile yazılmıştır.

Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkeple hat çizilmiş olan eserin muhtelif varaklarında metin kenarında, müellifin ilave bazı notları, haşiyeler, sahha (tashihi) kayıtları ve Subkî, Hasan Çelebi, Nurullah, Mevlânâ Abdu'l-Muhîb, Mevlânâ Hüsrev, Şeyhu'l-İslam, Muhyiddin, Hatâî, Seyyid, Şerhu's-Şârih ve Şerhu'l-Miftâh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiyeler tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Baş taraftaki birkaç varakta satır aralarında açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

İç kapaklar, baş kısımdaki ilk vikayesi ve sondaki ikinci vikayesi yeşil, vişneçürüğü, mavi ve siyah tonlarda ebru desenli kağıt kaplı olup 1^b varakta başlık tezhibi bulunan eserin aynı varaktaki durakları altındır. 2^b varak tezhip desenli ve baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup müşiridir.

Cildi, miklebi ve şirazesi hasarlı olan eserin bazı varakları formalardan kısmen ayrılmış olup muhafazasında güve tahribatına rastlanmıştır. Muhtelif varaklarda rutubet ve mürekkep lekeleri ile dağılmalar, genelinde ise tashihten kaynaklanan ufak tefek aşınmalara rastlanmıştır, muhtelif varaklar ise hasarlı ve tamir görmüştür. Eser Sultan 3. Osman vakfidir.

1^a varakta vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

201^b varağında kitabet (972) ve ferağ kaydına rastlanmıştır:

قد تم تسويد هذه الحاشية سنة ٩٧٢

في يوم الستة في أول رجب المبارك الشريف

202^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Abdullah b. Abdillan el-Konevi, Kostantiniyye, Hamid Efendi Medresesi, H.1087).

قد وقع الفراغ... عن يد العبد الضعيف... عبد الله بن عبد الله القنوي... بمدرسة حامد أفندي في مدينة قسطنطينية المحمية... في أواخر محرم الحرام من شهور سنة سبع وثمانين والـ سنة ١٠٨٧

Baş (1^b):

الحمد لله الذي أنعمنا بتلخيص دقائق المعاني ببدايع البيان... والصلوة على رسوله أبي القاسم محمد... أما بعد فيقول الفقير إلى الله السرمدي أبو القاسم بن أبي بكر الليثي السمرقندي... إن علم البيان من أولى الفضائل بالتقديم والتفصيل... وقد صنف المهرة والمتقنون فيه تصانيف أنيفة مرقوبة والـ السحرة المعلقون تأليف رشيدة مطبوعة ومن جملتها تلخيص المفتاح كتاب في غاية الحسن والكمال... وانطوى على مهمات أسرار هذا الفن...

Son (201^b):

...فعلى ما ذكر في المفتاح يكون الواسطة خمسا وعلى ما ذكره المص أربعة قوله لأن إسناد طويل النجاد وأيضا الصفة ههنا وهي المجد مصرح بها و في القسم الثاني أعني نحو طويل نجاده مكنع عنها والتحقيق أنه لو صرح بثبوت المجد لثبوته أيضا كان كناية عن النسبة لا عن الصفة فليتأمل

4.2.3.3. Hâşiye alâ Dîbâceti'l-Mutavvel²⁴

Nuruosmaniye 4415₍₁₎

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, bordo renkte tezhip desenli oyma şemse, cetvel ve zencerekli, köşebentli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde.

İki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-8^a varakları arasında 18.2x13.2(13.8x8.3) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine, siyah

²⁴ Eserin müellifi henüz tespit edilememiştir..

mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır okunaksız bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Metin kenarında, kısa açıklayıcı notlar olup, söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir.

Cildinde, hassaten sırt kısmında yoğunlaşan güve tahribatı tespit edilmiş, miklebi tamir görmüş, cildi, şirazesı ve formalar ise oldukça hasarlıdır. Tüm varakları hasarlı ve tamir görmüş olan risalenin, yine varaklarında rutubet ve mürekkep lekeleri ile, 1^b ile 2^{a-b} varaklarında mürekkep dağılması tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم عليك الإعتماد يا كريم قال الشارح رحمه الله الحمد لله وهو قد ذكر فكفينا مؤنثه قوله ألهمنا الإلهام إيقاع الشيء من الخير في القلب بطريق الفيض وقولنا من الخير..... عن الوسوسة وقولنا بطريق الفيض أحرار عن العكر فإن حصول صورها الحط في القلب بطريق الإنتقال والحركة والإلهام...

Son(7^b):

...يقال صرع إليه وتضرع إذا استكان وخشع قال الزاء جاء فلان يتضرع ويتعرض بمعنى جاء إليك للحاجة نكب عن الطريق أي عدل يقال بأن الشيء وأبان أي اتضح قوله وهذا أشباح إلى ما ذكرت أن المحلصين الموصوفين لهذه الصفات الصفات عزيز المرام أي شديد الطلب يقال عد على ذاك ومطرعزا أي شديد أو قليل المرام يقال عن الشيء إذا قل لا يكاد يوجد واللدو شدة الخصومة والحدال الخصومة والجزيل العظيم أعصمنا الله لطفه وكريم

4.2.3.4. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Cürcânî²⁵

Nuruosmaniye 4415⁽²⁾

Zahriyesinde “Seyyid ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eser,²⁶ 8^b-103^a varakları arasında, 18.3x13.3(13.8x8.4) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, noktalamalar ve metnin kenarındaki bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 21 satır okunaksız bir şikeste talik hattıyla yazılmıştır.

Metinde bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, muhtelif varakalarda metin kenarında sahha (tashih) kayıtları, Keşşâf, Şerhu Miftâh, Sıhah, Miftâh, Tefsîru Şeyh, Şerîf, Cemâluddin, Hasan Seyyid ve Abdullah gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar ve satır aralarında açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

Risalede baştan sona yoğunluğu değişiklik arz eden rutubet lekeleri tespit edilmiş, formalar ve varaklar oldukça hasarlı ve bazıları tamir görmüştür. 10.uncu varak hasarlı olduğundan bir kısmı okunamamakta, farklı varaklarda rutubet lekesinin yanı sıra mürekkep ve diğer bazı lekeler bulunmakta, 37^b ve 38^b varaklarında tashihten dolayı aşınma, farklı varaklarda ise rutubetten kaynaklanan dağılma ve ufak tefek silinmeler tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

103^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Mustafa b. el-Hac Zekeriyya / Mustafa b. Hacı b. Zekeriyya).

مصطفى بن حاجي بن زكريا

Baş (8^b):

بسم الله الرحمن الرحيم رب تمم بالخير الحمد لله رب العالمين والصلوة على سيد المرسلين محمد وآله وصحبه أجمعين وبعد فهذه خواش على الشرح المشهور لتلخيص المفتاح كنت قد قيدتها عليه جملة حال ما قرأه علي بعض أحبي فسألوني بعد أمة أن أفصلها لهم وانقدها ففعلت ذلك مستعينا بالله ومتوكلا عليه فجأت

²⁵ Cürcânî için bkz. bu çalışma: s. 32-34.

²⁶ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s. 174-175.

بحمد الله تعالى مشتملة على فوائد منها ما هو يوضح لمقاصدها وتنقيح لدلائله... قوله وهذا يظهر أن ما ذهب إليه من أن اللام الح أقول يريد أن إختصاص جنس الحمد بالله يستلزم إحصاء جميع المحامد به إستلزاماً ظاهراً...

Son (103^a):

...يقال وردته الحمى وبالضم جمع ورد على مثال جون وجون ويقال فرس ورد وأشد ورد وهو الذي بين الكميت والأشقر قوله ومثل الخيفاء يقال فرس أخيف بين الخيف إذا كان إحدى عينيه زرقاء والأخرى سوداء قوله ومثل الرقطاء الرقطة سواد شوبه نقطة بياض يقال دجاجة رقطاء

4.2.3.5. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Cürcânî²⁷

Nuruosmaniye 4416

Zahriyesinde “Hâşiyetu Seyyid ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, geometrik desenli oyma şemse, basma cetvel ve zencerekli, köşebentli, gülkurusu meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve mıklep iç kısmı yağ yeşili meşinle kaplı 1+118+1 varak 18.3x13.3(12.7x7.1) cm ebadında, sarı, açık krem ve bej rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nesih kırmısı, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserin besmelesi, dışı siyah mürekkep geçilmiş altın ile yazılmış, metin ise 2^a varağından sonuna dek kırmızı cetvel içerisinde. Bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, az sayıda bazı varaklarında birkaç haşiye, müellifin ilave bazı notları, satır aralarında açıklayıcı cümleler, bazı varaklarda metin kenarında sahha (tashih) kayıtları ve Hızır Şah, Mevlânâ Sadr, Mevlânâ Haydar, Hüsrev, Mevlânâ Yezdî, Musannifek, Şerhu Miftâh, Hâşiyetu’l-Kâfiye li’s-Seyyid Şerif ve Keşşaf gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Ciltte ve iç varaklarda güve tahribatına rastlanmış, ilk iki varakta sararma ve mürekkep izleri tespit edilmiştir. 1^b varağı katlanmış olduğundan satırların son kısımları anlaşılmamakta ve yine güve tahribatından dolayı okunamayan kısımlar

²⁷ Cürcânî için bkz. bu çalışma: s. 32-34.

bulunmaktadır. Muhtelif varaklarda değişik oranda rutubet lekeleri, ufak tefek mürekkep lekeleri, dağılma ve tashihten kaynaklı oldukça az aşınma ile diğer bazı lekeler tespit edilmiş, 99.uncu varak ise hasarlıdır. Sultan 3. Osman vakfı olan eserin dibacesi yoktur.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

118^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

في يوم الإثنين في أيام في وقت بين الصلوتين حرره الحقيير أويس

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه العون قوله يظهران ما ذهب إليه من أن اللام في الحمد لتعريف الجنس هو الإستغراق يريد أن الحمد بالله تعالى إحصاء جميع المحامد به إستلزاما ظاهرا على ذلك التصدي إذ لو من الحمد لغيره لكان جنسه ثابتا له في ضمنه فلا يكون الجنس مختصا به...

Son (118^a):

...يقال وردته الحمى وبالضمة جمع ورد على مثال جون وجون ويقال فرس ورد وأشد ورد وهو الذي بين الكميت والأشقر ومثل الخفاء يقال فرس أخيف بين الخيف إذا كان إحدى عينيه زرقا والأخرى سوداء قوله ومثل الرقطاء الرقطة السوداء شوبه نقطة بياض يقال دجاجة رقطاء

4.2.3.6. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Cürcânî²⁸

Nuruosmaniye 4417

Miklepli, şirazeli, basma yaldız cetvel ve zencerekli, köşebentli, 190+1 varak, 17.9x11(11x5.3) cm ebadında, gülkurusu meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar yaldız cetvelli, kahverengi meşin, açık ve koyu krem rengi aharlı kağıt

²⁸ Cürcânî için bkz. bu çalışma: s. 32-34.

üzerine siyah mürekkep, söz başları ve noktalamalar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 14-15 satır arasında değişiklik arz eden bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır

Miklebi cetvelli olan eser müşirli olup, metine dışardan varaklarla ek yapılmış ve bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Satır araları ve metin kenarında sahha (tashih) kayıtları, açıklayıcı cümleler ve metin kenarında, Ahmed, Şâhrûdî, Ebu'l-Kâsım, Şeyhulislam, Ebyurdî, Hâc Ebu'l-Kâsım, Hatâî, Mirzâ ve Sîhâh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi yıpranmış olan eserin, miklebi, şirazesı ve formları oldukça hasarlı, 40^b varağında tashihten kaynaklı bir aşınma, farklı varaklarda mürekkep ve rutubet lekelerinin yanı sıra dağılma ve ufak tefek silinmeler tespit edilmiştir. 1.inci varak hasarlı, 9.uncu varak ise tamir görmüştür. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

190^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Cafer Pernak et-Tibrizi, H.1089)

ابن حسن خان محمد جعفر برناك التبريزي

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة على سيد المرسلين محمد وآله وصحبه أجمعين أما بعد فهذه حواش على الشرح المشهور بتلخيص المفتاح كتب قد قيدها عليه مجملته حال ما قرأه علي بعض أحبي فسألوني بعد أمة أن أفصلها لهم واتقدها ففعلت ذلك مستعينا بالله ومتوكلا عليه فجاء بحمد الله مشتملة على فوائد منها ما هو يوضح لمقاصده وتفتح لدلائله... إذا تأملت فيها ممسكا بزيل الإتصاف...

Son (190^b):

...يقال وردته الحمى وبالضم جمع ورد على مثال جون وجون يقال فرس ورد وأشد ورد وهو الذي بين الكميت والأشقر قوله ومثل الخيفاء يقال فرس أخيف بين الخيف إذا كان إحدى عينيه زرقاء والأخرى سوداء قوله ومثل الرقطاء الرقطة سواد شوبه نقطة بياض يقال دجاجة رقطاء

4.2.3.7. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Yahyâ b. Yusuf es-Sîrâmî

Tam adı Yaḥyā b. Yūsuf b. Muḥammed b. ʿĪsā, Nizāmuddīn es-Sîrāmî el-Mıṣrî el-Ḥanefî²⁹ olan müellif, mantık, meani, beyân, fıkıh ve diğer bazı akli ilim sahalarında uzman olup, Sehâvî'den yola çıkarak Tebriz'de dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Şeyh İbn Abdullah'ın eserlerine haşiye ve talikat yazan Sûrâmî'nin hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiye ulaşılamazken, 833 senesinde vefat etmiş olup, kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Hâşiye âle'l-Muṭavvel, Şerḥ Fevâidi'l-Ğiyâsiyye.

Nuruosmaniye 4418

Zahriyesinde “Sîrâmî ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, halkâr desenli oyma şemse, kenarları tamir görmüş, ağarmış bordo renkte meşin mukavva bir cilt içerisinde, mıklebi açık kahverengi meşin, 214+1 varak, 13.2x16.3(18.5x13.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları ve metin kenarında bulunan konu başlıkları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 22, 25, 26, 27 ve 28 satır arasında değişiklik arz eden bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserin ilk iki varağı siyah cetvellidir. Bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, birtakım varaklara dışardan kağıtla haşiyeler eklenmiştir. Metin kenarında müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtları ile Şeyh Adududdîn, Hüsrev, Cemâluddîn Aksarâyî ve Kâsım gibi kimselerden

²⁹ Sîrâmî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: ez-Zirîklî, **a.g.e.**, C. VIII, s. 178 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 475 ; el-Bağdâdî, **Hediyye**, C. II, s. 527 ; Keḥḥâle, **a.g.e.**, C. XIII, s. 236.

alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar, satır aralarında da açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

Ciltte, varaklarda ve varakların şirazeye birleştiği iç kısımda, güve tahribatına rastlanmıştır. Bazı varakları tamir görmüş eserin şirazesı ve formları hasarlı yine bazı varaklar formlardan ayrılmıştır. 2^a-47^b arası varaklar hasarlı olup baştan sona yoğunluğu değışiklik arz eden rutubet lekeleri ile muhtelif varaklarda dağılma, mürekkep lekeleri ve bozulmalar tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

214^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (H.956).

في ثمانية جمادى الأولى الأولى ٩٥٦

قال مؤلفه تغمده الله برحمته قد من الله تعالى بإتمام هذا الشرح ليلة الأربعاء الثالث من شهر صفر سنة ثلاثين وثمان... ما ير حامدا ومصليا ومسلما وحسبنا الله ونعم الوكيل ومن الله تعالى بأنواع من كتاب نقل من كتابته من نسخة منقولة من نسخة مكتوبة بخط سيدنا ومولانا قاضي القضاة شيخ الإسلام نور الدين محمد السعدي الحنبل الناطر في الأحكام الشرعية بالديار المصرية اسبغ الله ظلاله من خط مؤلف... تم هذه النسخة في ثمانية جمادى الأولى الأولى سنة ٩٥٦

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صل على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم الحمد لله الذي زين سماء البلاغة بمصابيح البيان... والصلوة والسلام على المؤيد لدلائل أعجازه بأسرار البلاغة محمد وآله وأصحابه... وبعد فيقول العبد الفقير إلى رحمة ربه الغني الكبير يحيى ابن يوسف السيرامي... هذا شرح كتبه على المطول شرح تلخيص المفتاح للعلامة إمام أئمة البلاغة ببيانه... جعلتها تحفة لفضلاء الدهر وعلماء العصر... قوله الحمد لله الح أقول الإلهام القا معنى في القلب بطريق الفيض...

Son (214^b):

...وقوله وقد أخذت حال والمقم انه انتقل من ذكر ما جرى بينه ورففته في السفر إلى المدح
إنقالا كما ترى والفليق العسكر قوله ما يقرب إذ أفاده الربط نوع ملائمه ويقول ودلالته على الإنتقال
كان جزاء من التلخص والكاتب ضد الشاعر والدعا يكون في آخر الكلام فهو مشعر بالإنتها ومصاقع البلغاء
عظما وهم والشقشقة ما يخرج البعير إذا هاج شبه الخطيب الفصيح بالفحل في كمال القدرة واثبات العلو
تخييل

4.2.3.8. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Yahyâ b. Yusuf es-Sîrâmî³⁰

Nuruosmaniye 4419

Zahriyesinde “Sîrâmî ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, halkâr desenli oyma şemse ve basma cetveli, ağarmış bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde, sırt kısmı açık kahverengi, mıklep iç kısmı kahverengi, yeşil ve kırmızı tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 2+328+2 varak, 29x17.4(19.9x 9.9) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine, siyah mürekkep, söz başları, başlık ve 1^b varağındaki noktalamlar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 25 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Eser, 2^b varağından itibaren sonuna dek kırmızı cetvel içerisinde. Bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin muhtelif varaklarında satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında sahha (tashih) kayıtları, haşiyeler ve açıklayıcı bazı cümleler bulunmaktadır.

Cildi oldukça hasarlı olan eserin kapakları kopmuş vaziyette, şirazesı oldukça hasarlı ve dolayısıyla bazı forma ve varaklar da şirazedden kısmen ayrılmıştır. Cildinde ve sırt kısmında yoğun olmak üzere içte, baş taraftan ilk 3, son kısımdan da 7 varağında güve tahribatı tespit edilmiştir. Mıklebi tamir görmüş, muhtelif varaklarda rutubet ve mürekkep lekeleri, yoğun miktarda dağılma ve diğer bazı lekeler rastlanmıştır. 12^a varağında tashih yapılan bir bölgede çatlamlar oluşmuş, farklı varaklarda tashihten kaynaklı ufak tefek aşınmalara rastlanmış ve 138^a varağı tamir görmüştür. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

³⁰ Sîrâmî için bkz. bu çalışma: s. 180.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صلي على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم... والصلوة والسلام على المؤيد دلائل إعجازه بأسرار البلاغة محمد وآله وأصحابه... وبعد فيقول العبد الفقير إلى رحمة ربه الغني الكبير يحيى بن يوسف السيرامي... هذه شرح كتبته على المطول شرح تلخيص المفتاح للعلامة إمام أئمة البلاغة ببيانه... مسعود بن عمر المدعو بسعد التفازاني... يشتمل على دقائق رايقة... جعلتها تحفة لفضلاء الدهر وعلماء العصر... قوله الحمد لله اه أقول الإلهام إلقاء المعنى في القلب بطريق الفيض وهو إحتراز عن الوسوسة...

Son (328^b):

...إذ ليس فيه نوع ملايمة ولقوة دلالاته على الإنتقال كان جزءا من التلخص والکاتب ضد الشاعر والدعاء يكون في آخر الكلام فهو شعر بالإنتهاء ومصاقع البلغاء عظماءهم والشقشقة ما يخرج البعير إذا هاج وشبه الخطيب الفصيح بالفحل في كمال القدرة واثبات العلو تخيل قال مؤلفه رحمه الله قد من الله تعالى بإتمام هذا الشرح ليلة الأربعاء الثالث من صفر سنة ثلاثين وثمانمائة حامدا ومصليا ومسلما وحسبنا الله...

4.2.3.9. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Musannifek

Tam adı 'Alāuddīn 'Alī b. Muḥammed b. Mes'ūd el-Bistāmī eş-Şahrūdī³¹ olan Osmanlı alimi, 803 (1400-1401) yılında Horasan'a bağlı Bistam kasabası yakınlarında bulunan Şahrud köyünde dünyaya gelmiş olup, Fahrüddin er-Râzî'nin

³¹ Musannifek'in hayatı, eserleri ve edbî şahsiyeti için bkz.: Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 40, 67-68, 113, 475, 497, 635, 913, C. II, s. 1145, 1332, 1341, 1480, 1544, 1618-1619, 1699, 1708, 1717, 1765, 1816, 1851, 1868, 1971, 2014, 2024, 2036 ; Bağdādî, **el-İzâh**, C. I, s. 37, C. II, s. 130 ; a.g.m., **Hediyye**, C. I, s. 735 ; Keḥḥāle, **a.g.e.**, C. VII, s. 240 ; Tāşkubrîzāde, **Miftāḥu's-şā'ade**, C. I, s. 187-190, C. II, s. 121, 188-190 ; a.g.m., **eş-Şakāik**, s. 162-167 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 304, **Suppl.**, C. I, s. 515, 533, 647, 783, 915, C. II, s. 329 ; M. Kamil Yaşaroğlu, "Musannifek", **DİA.**, C. XXXI, s. 239-240.

soyundandır. Henüz çok genç yaşta iken eser vermeye başladığından Muşannifek yani “küçük yazar” lakabı ile tanınan müellif, muhtelif ilim sahalarında faal bir âlimdi.

812 (1409-1410) senesinde tedris için kardeşi ile Herat’a giderek orada Celâluddin Yusuf el-Evbehî (Teftzânî’nin talebesi) ve Kutbuddin Ahmed b. Muhammed el-Herevî’den ders almış, Şafî fikhını Abdulaziz b. Ahmed el-Ebherî’den, Hanefî fikhını ise Fasîhuddin Muhammed b. Muhammed’den okumuştur. 842 (1438) yılında Anadolu’ya geçerek Konya’da müderrislik, daha sonra Bursa Sultâniye Medresesinde hocalık yapmış ve Fatih Sultan Mehmed’in sadrazamı tarafından davet edildiği İstanbul’a gelerek padişahın takdirini kazanmış ve kendisine 80 akçe yevmiye verilmiştir.

İstanbul’da vefat eden müellif, Eyüp Kabristanı’na defnolunmuştur. Eserlerini Sahn-ı Seman medreselerine vakfeden alimin kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel, Hâşiye ‘alâ şerhi’l-Miftāḥ li’s-Seyyid, Hâşiye ‘ale’l-Keşşāf, el-Ḥudūd ve’l-aḥkām, Hâşiye ‘alâ Şerhi Aḳāidi’n-Nesefî, Şerhu’l-Miṣbāḥ, Ḥadāiḳu’l-İmān.

Nuruosmaniye 4422

Zahriyesinde “Musannifek ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eserin miklebi tezhipli olup, şirazeli, tezhip desenli oyma şemse ve basma cetveli, iç kapaklar ile miklebi kırmızı, mavi ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 3+228+3 varak, 26.5x14.6(17.8x8) cm ebadında, açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 31 satır adi bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımda 1 sayfalık bir fihrist bulunmaktadır. Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin bazı varaklarının metin kenarında konu başlıkları, müellifin ilave birtakım notları, satır aralarında açıklayıcı cümleler,

haşiyeler ve el-Cevherî, es-Sıhah ve Havâşi Keşşâf gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiyeler tarzında açıklayıcı notlar ile 173^b ve 192^a varağında sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır. Metin kenarında bulunan bazı notlar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Cildi, miklebi ve şirazesini oldukça hasarlı olan eserin ilk forması hafif hasarlı, cildi ve iç kısmında -varakların şirazeyle birleştiği bölgede- güve tahribatına rastlanmıştır. Ön kapak oldukça hasarlı, 1^b ve 2^a varakları boydan boya sararmış ve muhtelif varakları tamir görmüştür. 47.inci varağı hasarlı olan eserin farklı varaklarında muhtelif yoğunlukta rutubet lekeleri tespit edilmiştir. Farklı varaklarda mürekkep lekeleri, dağılma ve tashih kaynaklı bozulma ile aşınmalar, 140^a varağından sonuna dek varakların üst kısmında güve tahribatı, 182^b-228^b varakları arasında ise yoğun rutubet lekeleri ve bundan kaynaklanan dağılma ve bozulmalar tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

227^b varağında telif kaydına rastlanmıştır:

...لا..... هذه الفوائد والأسرار واستخراج هذه الخرايد الأبرار في شهر سنة سبع وثلاثين
وثمانمائة بمقام المزار المتروك... وانها مؤلفه الفقير أوج... شيخ علي بن محمد الشاهرودي البسطامي...
تأليف في شهر ثلاثين وثمانمائة بدار السلطنة هراة

Baş (1^a):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي وفقنا لتتبع الخواص التراكيب البلغاء... والصلاة والسلام على
محمد... أما بعد فمنذ فتح الله على صدري أبواب العلم والمعارف وانتظمتنا في سلك كل طالب عارف كنت
أتصدى لكشف الحجب عن أسرار... فتعفرت صباى على الفحص عن حقيقته... قال الشارح المحقق

والتحرير المدقق... الحمد لله الذي ألهمنا اه أقول وأنا الفقير إلى الله الغني... وفق الله لمرضيه وجعل حال في المستقبل خيرا من ماضيه أثر في ثاوية المقصود...

Son (227^b):

...قوله في علم المعاني والبيان الأولى أن يقول والبدیع قوله يظهر ذلك بالتأمل اه فإنه يظهر بالتذكر أن كلا من ذلك وقع موقعه وأصاب مخرة بالنظر إلى مقتضيات الأحوال و إن كلا من العمور بالنسبة إلى المعنى الذي يتضمنه هي مشتمل على لطف الفاتحة ومنطو على حسن الخاتمة فلتتم الكلام على حسن الخاتمة حامدين الله على...

4.2.3.10. el-Muavvel fî Havâşi Şerhi'l-Mutavvel, Kırîmî

Tam adı Aḥmed b. ʿAbdillāh el-Ḳırîmî³² olan müellif, aslen Kırım'lı olup Arap, Fars ve Türk dili edebiyatçısıdır. Muhtelif ilim sahalarında faal bir âlim olan müellif hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayıp, 879 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Arapça ve Farsça eserler kaleme alan müellifin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

el-Muṭavvel, Ḥāşiye ʿale'l-Muṭavvel, Ḥāşiye ʿalā şerhi ʿakāidi'n-Nesefî li't-Teftāzānî.

Nuruosmaniye 4413

Zahriyesinde “Kırîmî ʿale'l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eser, mıkipleli, şirazeli, üzerinde rutubet lekesi olan sütlü kahverengi aharlı kağıt kaplı, iç kapaklarda halkar desenli oyma şemse bulunan, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 1+340+1 varak, 30.1x20.2(21.7x10) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, metin kenarında bulunan bazı başlık ve notlar ile bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekeli 27 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

³² Kırîmî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 192, 475, 1146, 1545-1546 ; Keḥḥāle, **a.g.e.**, C. I, s. 297 ; ez-Zirîklî, **a.g.e.**, C. I, s. 159-160 ; Bursalı, **a.g.e.**, C. I, s. 397-398 ; Taşköprüzâde, **eş-Şekāik**, s. 82-83.

Metinde bazı kısımlar bulut içerisine alınmış, bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkeple hat çizilmiş ve keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiştir. Metin kenarı ve satır aralarında müellifin ilave bazı notları, Hatâî, Hasan Çelebi, ‘Îmâd Kâşî, Şeyh Muhammed el-Renâvî, Şerhu’l-Kâfiye ve Şerhu’l-Miftâh gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar ve diğer bazı açıklayıcı cümleler bulunan eserin bazı varaklarında metin kenarında sahha (tashih) kayıtlarına rastlanmıştır.

Cildi hasarlı, miklebi kopmuş ve muhtelif varaklarda farklı yoğunlukta rutubet lekeleri ile güve tahribatı tespit edilmiştir. İlk forması hafif hasarlı olan eserin farklı varaklarında mürekkep lekeleri ve tashihten kaynaklı aşınmalara rastlanmıştır, bazı varakları kağıtla onarılmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

340^b varağında telif (H.856) ve kitabet (Muhammed Şadi Bey, H.943) kaydına rastlanmıştır:

يوم الخميس من غرة الشهر المبارك شعبان سنة ست و خمسين و ثمانمائة ٨٥٦

في اليوم المبارك الخامس عشر من شهر ربيع الثاني المبارك من شهور سنة ثلثة واربعين وتسعمائة

من الهجرة النبوية على يد العبد الفقير إلى المولى القدير محمد بن المرحوم بك

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم رب أعن ويسر يا كريم الحمد لله الذي شرح صدورنا لرقم حقايق المعاني...والصلوة على أفضل من أوتي جوامع الكلم... وبعد فهذه حواش رشحت من جاض أذهان الحداق من ما فاصل الأذكياء... قوله الحمد لله الذي الهما بحقائق المعاني ودقائق البيان أقول وبالله العصمة والتوفيق لما كان الحق سبحانه وتعال أجرى سنته بتصوير كتابه العزيز بالتسمية والتحميد أملى على قلوب أوليائه المؤمنين...

Son (340^b):

...ولا يكون خيرا مما وقع فيما سبق من التعصيل كالطعام التفه الذي يتناوله بعد الأطفمة اللذيذة قوله وإذا نظرت إلى خواتمها وجدتها في غاية الحسن ونهاية الكمال لكونها بين أدعية إلخ وذلك كتفصيل جملة الخطاب...وقوله إلى غير ذلك يعني كالتبجيل والتعظيم الذي في خاتمة المأيدة والفرايض في خاتمة النساء

4.2.3.11. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Molla Hüsrev

Tam adı Muḥammed b. Ferāmurz b. ‘Alī³³ olan müellif, Müllā Hüsrev Şeyḥulislām er-Rūmī el-Ḥanefī olarak tanınmaktadır. Babasının nereli olduğu ve dedesinin adı ile alakalı, bazı kaynaklarda yanlış yorumlanması sonucu farklı bilgiler, bazılarında ise tek görüş üzerinde ittifak olunmuş ve tüm bu çelişkili bilgiler dikkatle incelenip ayırt edildiğinde, Müllā Hüsrev’in aslının, Amasya-Tokat-Sivas bölgesindeki Varsaklar’a dayandığı ve babasının da, zaviyesi bulunan Sivas-Tokat arasında yer alan ve bazı kaynakların Yozgat-Yerköy yakınlarındaki Karkın diye kaydettiği köyde doğduğu ortaya çıkmaktadır. Babasının vefatından sonra eniştesi tarafından himaye edilmiş ve Hüsrev lakabını da eniştesinin adından almıştır. Kaynaklarda, ilk öğrenimini Rum vilayetinde alan müellifin, öğrenimini eniştesi Hüsrev Bey’in yardımıyla ilerlettiği ifade edilmektedir. Mali durumu hayli iyi olan Molla Hüsrev, buna rağmen mütevazı bir hayat yaşamayı tercih eden, vakûr, dindar ve hayırsever kişiliği ile halkın itibarına mazhar olmuş bir kimse idi.

Bursa’da kadı Yûsuf Bâli’den (Molla Fenari’nin oğlu) icazet alan müellif, Edirne’de Burhâneddin Haydar Herevî (Sa’deddin et-Teftazânî’nin öğrencisi), Molla Yegân ve Şeyh Hamza gibi Osmanlı alimlerinden ders almıştır. İlk vazifesini Edirne, Şah Melek Medresesi’nde müderris olarak yapan Molla Hüsrev’e aynı şehirde bir müderrislik daha verilmiş, II. Murad’ın tahtı oğluna bırakması ile (848/1444) o dönemde kazaskerlik vazifesine getirilmiş ancak, bu süre zarfında hangi vazifeyi icra ettiği konusunda net bir şey bilinmemektedir. Sultan Mehmed Han’ın tekrar tahta

³³ Molla Hüsrev’in hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: ez-Zirîklî, **a.g.e.**, C. VI, s. 328 ; el-Bağdādî, **Hediyye**, C. II, s. 211 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 91, 113, 190, 497, 747, 899, C. II, s. 1144, 1199, 1657 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 292-293, **Suppl.**, C. I, s. 738, C. II, s. 316-317 ; İbn ‘İmād, **a.g.e.**, C. VII, s. 342-343 ; Taşköprüzâde, **eş-Şekâik**, s. 116-120 ; a.g.m., **Miftāhu’s-Sa’ade**, C. II, s. 192-193, 126 ; Süreyya, **a.g.e.**, C. II, s. 271-272 ; Bursalı, **a.g.e.**, C. I, s. 292-293 ; Ferhat Koca, ‘‘Molla Hüsrev’’, **DİA.**, C. XXX, s. 252-254.

çıkması ile kazaskerlikten ayrılarak Edirne kadısı olan müellifin bundan sonraki vaziyetiyle alakalı net bir şey bilinmemekle beraber, kadılıktan ayrılıp kendisine bir tahsisat bağlandığı, ayrıca İstanbul’u fethi sırasında II. Mehmed’i destekleyen grubun arasında olduğu tahmin edilmiştir. Fethin ardından şehrin ilk kadısı olan Hızır Bey’in vefatı nedeniyle (863/1459) İstanbul kadılığına getirilen müellif, Galata ve Üsküdar kadılığının yanısıra Ayasofya Medresesi müderrisliği de yapmıştır. Osmanlı ilmiye teşkilatının kuruluş ve işleyişinde mühim katkıları bulunan müellif, Fatih Sultan Mehmed’in muhabbet duyduğu biri olup, yine onun tarafından “Zamanın Ebu Hanifesi” olarak nitelenmiştir. Ayrıca padişahın huzurunda gerçekleştirilen ilmi tartışmalarda reisü’l-ulemâ vasfıyla hakemlik yapan müellif, Osmanlı’nın en mühim hukuk adamlarından biri idi.

877 (1472-1473) yılında bulunduğu bir düğün toplantısında padişahın yanında ayarlanan bir yer krizi sonucu (kendisine tahsis edilen yeri ilmi seviyesine uygun görmeyerek) İstanbul’u terketmiş ve Bursa’ya gitmiştir. Burada Zeyniler semtinde bir arazi alıp kendi adını verdiği Hüsrev Medresesi’ni yaptırmıştır. Fatih Sultan Mehmed’in daveti üzerine İstanbul’a gelmiş ve 878 (1473-1474) yılından biraz sonra İstanbul Müftülüğü’ ne getirilmiş ve vefatına kadar bu makamda kalmıştır. Adına, kütüphanelerde çok sayıda eser kayıtlı olan Molla Hüsrev, fıkıh, tefsir, Arap dili ve edebiyatı, usulü fıkıh, şiir ve hat sanatı gibi sahalarda eser telif etmiş olup, bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Mirḳātu’l-Vuṣūl, Dururu’l-hukkām fī şerḥi Ğureri’l-aḥkām, Hāşiye ‘ale’t-Telvīḥ, Naḳdu’l-efkār fī reddi’l-İnzār, Risāle fī’l-vebā, Hāşiye ‘ale’l-Muṭavvel, Hāşiye ‘alā Tefsīri’l-Beyzāvī, Şerḥ Telḥīşi’l-Miftāḥ li’l-Ḳazvīnī fī’l-Me‘ānī ve’l-beyān.

Nuruosmaniye 4412

Şirazeli, tezhip desenli ve dişli yapraklarla süslü oyma şemse ve basma cetvelli, sırtı koyu kahverengi, ön ve arka kapak ağarmış kahverengi, tamir görmüş oldukça hasarlı meşin mukavva bir cilt içerisinde 2+229+1 varak, 18.6x13.8(12.7x8.3) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep,

söz başları ve bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 17, 19 ve 21 satır arasında farklılık gösteren bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı söz başlarının üzerine kırmızı ve siyah mürekkep ile hat çizilen eser, müşirli olup metin dışındaki bazı notlar kırmızı ile yazılmıştır. Satır aralarında açıklayıcı cümleler, 13^a varağında bir haşiye ve muhtelif varaklarda sahha (tashih) kayıtları ile Hatâî, Şeyhzâde, Molla, Hasan Çelebi, Molla İbn Kemal, Seyyid Şerîf, Seyyid Ali, Tefsîru Kâdî, Mutavvel, Mufasssal, Şerhu Miftâh ve Hâşiyetun li Hafîd gibi kişi ve kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

İlk ve diğer birkaç forması daha şirazeden ayrılmıştır. Baş taraftaki bir vikayesi ile 1^a ve 2^{a-b} varakları tamir görmüş olan eserde muhtelif varaklar yıpranmış, rutubet ve mürekkep lekeleri ile dağılma ve silinmeler tespit edilmiştir. Bazı varaklarında dağılmalar nedeniyle okunamayan kısımlar olup, eserin son üç varağı ile sondaki bir vikayesi tamir görmüş ve ilk yarısındaki varaklar, ikinci yarısındakilere nazaran daha lekeli vaziyettedir. Sultan 3. Osman vakfi olan eserin dibacesi yoktur.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

2.inci vikayesinde temellük kaydı ve mührüne rastlanmıştır:

تملكه العبد الفقير السيد شيخ محمد مدرسا بمدرسة

229^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

سنة ثلاثة واربعين وتسعمائة من الهجرة... على يد العبد الفقير إلى المولى... محمد بن المرحوم شاح

بك

...كما نفع بالأصل والشرح على الدوام يوم... ست وخمسين وثمانمائة ٨٥٦

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين قال الشارح... الحمد لله الذي الهمنا حقايق المعاني ودقايق البيان أقول حمدا لله تعالى على بعض إنعاماته الخاصة المناسب للمقسود رعاية البراعة الإستهلال وأراد بالإلهام معناه اللغوي أعني القاء المعنى في الروع بطريق القبض أو بالإستفاضة...

Son (229^a):

...أقول روى عنه رحمه الله تعالى إنه قال يعني لو سلم ما ذكر فهو لا يفيد إلا عدم كون لفظ المنية حقيقة بناء على الانتفاء قيد الحيثية بمعنى أنه مستعمل فيما وضع له لكن لا من حيث أنه موضوع له وهذا لا يوجب كونه مستعملا في غير ما وضع له فلا يوجب كونه مجازا وفيه بحث لأن اللفظ المستعمل إذا لم يكن حقيقة أو كناية يجب أن يكون مجازا وفيه بحث لأن اللفظ بعد الإستعمال لا يخلو عنها كما يصرح به الشارح

4.2.3.12. Molla Hüsrev ale'l-Mutavvel, Molla Hüsrev³⁴

Nuruosmaniye 4411

Bordo, basma yaldız cetvel ve zencerekli oldukça hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklepli, şirazeli, içi-dışı yeşil bez kaplı oyma şemse, basma yaldız cetvel ve zencerekli meşin mukavva bir cilt içerisinde 1+272+4 varak 20.4x12.4(14.8x6.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, bazı başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 27 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımdaki ilk ve sondaki ikinci vikayesi mor, açık mavi, sülyen ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıttır. 1^b varağında başlık tezhibi bulunan eser, baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup müşirlidir. Metin kenarında açıklayıcı kısa notlar, sahha (tashih) kayıtları ve müellifin ilave bazı notları bulunmaktadır. Ayrıca metin içerisinde atlanmış olan bazı notlar metin dışına eklenmiştir.

³⁴ Molla Hüsrev için bkz. bu çalışma: s. 188-189.

Muhafazasında güve tahribatı bulunan eserin üzerini saran bez yer yer aşınmıştır. 1^a varağında pek net anlaşılmayan bir isim yer almaktadır. Muhtelif varaklarda rutubetten kaynaklanan silinme ve dağılmalar bazılarında da mürekkep ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Bazı varakları tamir gören eserin metninde dağılma nedeniyle bazı yerler okunmamaktadır. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي هدانا إلى تلخيص المعاني...والصلوة على سيدنا محمد... وبعد فإن أولى ما يليق أن يصرف إليه الهمم... وهو علم المعاني والبيان الموقف على نكت نظم القرآن... وقد صنف فيه كتب معتبرة مطولة مختصرة لا كالمطول للخير المحقق... سعد الملة والدين... قال الشارح التحرير... الحمد لله الذي الهنا حقائق المعاني ودقائق البيان أقول حمدا لله تع على بعض انعاماته الخاصة...

Son (272^b):

...قال وفيه ما فيه أقول روى عنه رحمه الله تعالى إنه قال يعني لو سلم ما ذكر فهو لا يفيد الأعم كون لفظ المنية حقيقة بناء على انتفاء قيد الحيثية معني أنه مستعمل فيما وضع له...لأن اللفظ المستعمل إذا لم يكن حقيقة أو كناية يجب أن يكون مجازا لأن اللفظ بعد الإستعمال لا يخلو عنها كما يصرح به الشارح

4.2.3.13. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî Hasan Çelebi³⁵

Nuruosmaniye 4406

Zahriyesinde “Hasan Çelebi ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eserin mıklebi tezhipli olup, şirazeli, sırtı ve kapakları soyulmuş vaziyette olan yeşil, siyah ve kahverengi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, çiçek motifli bordo oyma şemse, yıldız cetvel ve zencerekli hafif ağarmış bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde, sırt

³⁵ Fenârî için bkz. bu çalışma s. 159-161.

kısmı yaldız motif ve cetvelli 1+243+1 varak 17.4x12.6(12.9x7) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve başlıklar kırmızı ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

İlk 16 varakta cümle başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserde metin kenarlarında sahha (tashih) kayıtlarına rastlanmıştır. Ayrıca bu eser müellif nüshası ile kıyaslanmıştır; 2^a (4).

Baştan sona kırmızı cetvel içerisinde olan eserin muhtelif varaklarında, metin kenarında haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı bazı notlar ile müellifin ilave bazı notları, satır aralarında ise açıklayıcı birtakım cümlelere rastlanmıştır. Müşirli olan esere ufak kağıtlarla ek yapılmıştır.

Ön kapağı kopmuş şirazesı ile bazı varakları hasarlı, cildi, sırt kısmı ve sayfaların şirazeyle birleştiği kısımda güve tahribatı tespit edilmiştir. Şirazesı hafif hasarlı olup, arka kapak iple tutturulmuştur. Muhtelif varaklarda rutubet ve mürekkep lekeleri ile mürekkep dağılması, bundan kaynaklı silinme ve tashihten kaynaklı ufak tefek aşınmalar tespit edilmiştir. Sultan 3. Osman vakfı olan eserin dibacesı yazılmamıştır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

243^a varağında telif kaydına rastlanmıştır: (H.941)

تاريخ سنة أحد وأربعون وتسعمائة ٩٤١

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة علي محمد وآله أجمعين ألهمنا حقايق المعاني ودقائق البيان الأقرب إلى الفهم إن المراد بالإلهام في هذ المقام معناه اللغوي وهو الإعلام مطلقا لإحتياج إرادة

معناه العرفي أعني إلقاء الخبر في قلب الغير بلا الإستفاضة فكرية منه إلى تكلف وبحقائق المعاني مسائل الفن الأول أما يحمل الحقيقة على المعنى اللغوي... وبدقائق البيان مسائل الفن الثاني من دق الشيء صار دقيقا أي غامضا وأصله الدقة ضد الغلط...

Son (243^a):

...قوله وقد أعجز مصانع البلغاء واخرس شقاشق الفصحاء... إذا ضرب صوقعته أي وسط رأسه والشقاشق جمع شقشقة وهي شبه رية يخرجها الفحل عند سكره يشبه تكلمهم الفصيح بصوت الفحل في تلك الحالة فيقال هدد شقشقة وخطيب ذو شقشقة والتذكير للأحكام المذكورة في علم المعاني والبيان وإنما لم يتعرض البديع لكونه خارجا عن البلاغة

4.2.3.14. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî³⁶

Nuruosmaniye 4405

Üzeri basma yaldız cetvel ve zencerekli, arka kapak açık kahverengi, ön kapak çiçek motifli oyma şemse ve köşebentli, şirazeli, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, sırtı bordo, tamir görmüş, 395+1 varak, 17.9x13(13.5x7.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nesih kırmızı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan eserin 2^a varağı dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde. 1^b ve 2^a varaklarında bulunan duraklar altın, metin dışındaki bazı notlar ise kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eser müşirli olup, sırt iç kısmında arka kapağın olduğu bölgede ufak bir kağıt ile metine ek yapılmıştır.

Satır aralarında, açıklayıcı birtakım cümleler ve müellifin ilave notları ile haşiyelerin bulunduğu eserin muhtelif varaklarında, metin kenarında Musannifek, Molla Hüsrev, Mevlânâzâde, Mevlânâ İmâd, Mollazâde, Mirzâcan, Kâdî İyâd, Tâcu't-Terâcim, Sıhah, Şerhu Lub gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye tarzında açıklayıcı bazı notlar ile farklı varaklarında sahha (tashih) kayıtlarına rastlanmıştır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin cildi ve varakları oldukça hasarlı olup

³⁶ Fenârî için bkz. bu çalışma s. 159-161.

içerisinde çok fazla leke bulunmaktadır. Mıklebi kopmuş vaziyette, dış ve sırt iç kısmında yoğun olmak üzere, varaklarında güve tahribatı tespit edilmiş ve ilk 6 varaktaki güve tahribatı metindeki bazı kısımların okunmasını engellemektedir. Şirazesi oldukça hasarlı olan eserin bazı formları şirazeden ayrılmıştır. Çok fazla mürekkep lekesi, dağılma ve farklı yoğunlukta rutubet lekeleri tespit edilen eserin muhtelif varakları tamir görmüş, bazıları hasarlı ve rutubetten dolayı birbirine yapışmıştır. 16.ıncı varağından bir haşiyesi kesilmek suretiyle çıkarılmış, 348.ınci varakta ise bir bölge altınla boyanarak kapatılmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

395^b varağında istinsah kaydına rastlanmıştır: (Seyfullah b. Sa'dullah es-Sofyavi, H.957).

قد وقع الافتتاح والاختتام على يد سيف الله الصوفيوي... تم التسويد في اواخر شوال سنة سبع وخمسين وتسعمائة من هجرة من لا نبي بعده...

395^b varağında vakıf kaydı ve mührüne rastlanmıştır:

وقف صدر اعظم لحاجا محمد باشا

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم... الحمد لله الذي شرح صدور أرباب الأذهان... والصّلوة والسلام الإتمان الأكملان على السيّد المتسل من سلالة عدنان... محمّد سيّد الأخيار قاطبة... وإنّ فنّ البلاغة من بينها محتو على أسباب النّجاح... وقد صنّف فيه كتب ترتاح لمطالعتها الأرواح ولا كالشّرح المشهور بتلخيص المفتاح... قالوا إنّ هذا لشيئ عجاب ووضعوا ما كتبتّه على الرأس والعين... الحمد لله ربّ العالمين والصّلوة على محمّد وآله أجمعين الهمنا... إنّ المراد بالألهام في هذا المقام معناه اللّغوي وهو الاعلام مطلقا...

Son (395^a):

...قوله وقد اعجز مصانع الخطباء واخرس شفاشق الفصحاء... إذا ضرب صوقعته أي جانب رأسه والشفاشق جمع شفشقة وهي شبه رية يخرجها الإبل عند سكره شبه تكلم الفصيح بصوت الفحل في تلك الحالة فيقال هدد شفشقة و خطيب ذو شفشقة قوله والتذكر للاحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان إنما لم يتعرض للبديع لكونه خارجا عن البلاغة

4.2.3.15. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî³⁷

Nuruosmaniye 4407

Miklebi tamir görmüş, üzeri çok açık kahverengi kağıtla kaplı, kahverengi, hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklepli şirazeli, içi-dışı yeşil bez kaplı oyma şemse ve basma yıldız cetveli 2+223+5 varak 19.8x11.5(14.4x6.6) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 33 satır bir nesih kırmızı ile yazılmıştır.

1^b varagında başlık tezhibi bulunan eser, baştan sona dışı siyah tirlin çekilmiş altın cetvel içerisinde olup müşirlidir. 1^b ve 2^a varagında duraklar ile “وبعد” kelimesi altındır. Bazı cümle ve kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin metninde tashihler olup, müellif atladığı yerleri sonradan eklemiştir. Metin kenarında müellifin ilave bazı notları ve açıklayıcı bazı cümlelerin yanı sıra müellif nüshasından alınmış haşiye tarzında notlar da bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin ön kapak ve miklep iç kısımlarında güve tahribatına rastlanmış, muhtelif varakları hasarlı, yine bazı varaklarda ufak tefek mürekkep lekeleri, metinde dağılmalar ve rutubet lekeleri tespit edilmiştir.

1^a varagında vakıf kaydı- mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

³⁷ Fenârî için bkz. bu çalışma s. 159-161.

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

223^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

في يوم الإثنين الثالث والعشرين من شهر محرم احرام في سنة خمس وثمانون بعد الألف من الهجرة

النبي

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه ثقتي الحمد لله الذي شرح صدور أرباب الأذهان... والصلوة والسلام
الإيمان الأكملان على السيد المتسل من سلالة عدنان... محمد سيد الأخيار قاطبة... وقد كنت قدما علقت على
بعض ابحاس الفصاحة والبلاغة انموذجا مما استقدته من الافاضل والتقطه من كلام الأوائل سمحوا به الخاطر
الفاتر... وقالوا إن هذا لشئ عجاب ووضعوا ما كتبته على الرأس والعين... قوله الهمنا حقايق المعاني ودقايق
البيان الأقرب إلى الفهم إن المراد بالالهام في هذا المقام معناه اللغوي وهو الإعلام مطلقا...

Son (223^b):

...وله وقد اعجز مصانع البلغاء وقد اخرس شفاشق الفصحاء... إذا ضرب صوقته أي وصط رأسه
الشفاشق جمع شفشقة وهي شبه رية يخرجها الفحل عند سكره شبه تكلم الفصيح بصوت الفحل في تلك الحالة
فيقال هدد شفشقة خطيب ذو شفشقة قوله والتذكير للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان انما لم يتعرض
للبديع لكونه خارجا عن البلاغة

4.2.3.16. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî Hasan Çelebî³⁸

Nuruosmaniye 4404⁽²⁾³⁹

Zahriyesinde “Hâşiyetu Hasan Çelebî” şeklinde kayıtlı olan risale, 7^b-217^b
varakları arasında, 22.6x16.7(17x10.7) cm ebadında, açık krem ve krem rengi aharlı
kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları noktalamar ve bazı başlıklar kırmızı
mürekkep ile, harekesiz 27 satır okunaksız bir şikeste talik, besmelesi ise nesih hattı
ile yazılmıştır.

Ölçüleri ilk risale ile aynı olan metinde bazı cümle ve kelimelerin üzerine
kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, muhtelif varaklarda metin kenarında başlıklar,
sahha kayıtları (tashih), herhangi bir nüshadan alınmış notlar ve açıklayıcı birtakım

³⁸ Fenârî için bkz. bu çalışma s. 159-161.

³⁹ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s. 161-163.

cümleler ile müellifin ilave bazı notları, ayrıca Muhtasarı's-Sihah, Havâşi Şerhi'l-Miftâh, Şerhu'l-Miftâh, Tefsîru'l-Kâdî, Miftâh, Hasan b. Muhammed Şâh el-Fenârî gibi kaynak ve kişilerden alınmış haşiye tarzında açıklayıcı bazı notlar, 67^b, 92^a varaklarında ise haşiyeler bulunmaktadır. Satır aralarında metinde atlanılan bazı cümlelere rastlanmıştır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin başından, 78^a varağına dek üst kısımda yoğun bir rutubet lekesi, 7^a-14^b varakları arasında güve tahribatı, farklı varaklarda mürekkep lekeleri, dağılmalar ve diğer bazı lekeler tespit edilmiş, 96.ıncı varak ise hasarlıdır.

217^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Osman b. Mustafa, Kostantiniyye, H. 1110).

...في البلاد السنية المشهور بالقصطنطنية المحمية نهار السبت لأربعة عشر خلين من شهر ربيع الأول سنة عشر من بعد المائة والألف من الهجرة النبوية... عثمان بن مصطفى كرامة

Baş (7^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي شرح صدور أرباب الأذهان لإيضاح معاني الكلم ببديع البيان... والصلاة والسلام الأتمان الأكملان على السيد المستل من سلالة عدنان... محمد سيد الأخيار قاطبة... إعلموا معاشر طلاب اليقين... وقد صنفت فيه كتب ترتاح بمطالعتها... وقد كنت قدما علقت على بعض ابحاث الفصاحة والبلاغة... قالوا إن هذا لشيء عجاب ووضعوا ما كتبته على الرأس والعين... الحمد لله رب العالمين والصلوة على محمد وآله أجمعين ألهمنا حقائق المعاني... إن المراد بالإلهام في هذا المقام معناه اللغوي وهو الإعلام مطلقا...

Son (217^b):

...قوله وقد أعجز مساقع الخطباء واخرس شفاشق الفصحاء... إذا ضرب صوقعته أي وسط رأسه والشفاشق جمع شقشقة وهي شبه ربة يخرجها النمل في تلك الحالة يقال هو ذو وشقشقة وخطيب ذو شقشقة قوله والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان إنما لم يتعرض للبديع لكونه خارجا عن البلاغة

4.2.3.17. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Fenârî Hasan Çelebî⁴⁰

Nuruosmaniye 4408

⁴⁰ Fenârî için bkz. bu çalışma s. 159-161.

Zahriyesinde “Hasan Çelebi ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eser, şirazeli yaldız zemin üzerine bordo çiçek motifli oyma şemse, basma yaldız zencerek ve cetvelli nokta köşebentli koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde sırtı tamir görmüş bordo, iç kapaklar üzeri beyaz altınla zerefşan yapılmış gülkurusu kağıtla kaplı 1+344+2 varak 20.3x13(14.9x6.8) cm ebadında krem, açık krem ve mavi tonlarda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baş kısımdaki ilk ve sondaki ikinci vikayesi beyaz altınla zerefşan yapılmış gülkurusu renkte kağıttır. 1^b varağında başlık tezhibi bulunan eserin, aynı varaktaki durakları altın, 2^a varağındaki duraklar kırmızı, birkaç varağı müşirli, metin ise baştan sona dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisindedir.

Bazı cümle ve söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin varaklarında metin kenarı ve satır aralarında müellifin ilave bazı notları, Sıhah, Şeyh, Mevlânâ Hüsrev, gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye tarzında açıklayıcı bazı notlar ve muhtelif varaklarda sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin sırt iç kısmında yoğun olmak üzere, kapaklarda güve tahribatına rastlanmıştır. Kapaklar ve formların şirazeye birleştiği kısımlar oldukça hasarlı ve eserin genelinde yoğun rutubet lekeleri tespit edilmiştir. Şirazesi hasarlı, ilk ve orta kısımda forması şirazedan ayrılmış, 4 ve 251.inci varaklar hasarlıdır. Muhtelif varaklar kağıtla tamir görmüş, bazılarında ise ufak tefek mürekkep lekeleri, dağılmalar, diğer bazı lekeler ve silinmeler tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

الحمد لله الذي شرح صدور أرباب الأذهان... والصلوة والسلام الإتمان الأكملان على... محمد سيد الأخيار قاطبة... إعلموا معاشر طلاب اليقين... وقد صنف فيها كتاب ترتاح لمطالعتها الأرواح ولا كالشرح المشهور لتلخيص المفتاح... وقد كنت قدما علقت على بعض أبحاث الفصاحة والبلاغة... وقالوا إن هذا لشيء عجاب ووضعوا ما كتبتة على الرأس والعين... وأخذت في تحرير ما سنح لي... الحمد لله رب العالمين ألهمنا... إن المراد بالإلهان في هذا المقام معناه اللغوي وهو الإعلام مطلقا...

Son (344^a):

...قوله وقد أعجز مصانع الخطباء وأخرس شقاشق الفصحاء... إذا ضرب صوقعته أي وسط رأسه والشقاشق جمع شقشقة وهي شبه لربة يخرجها الفحل عند سكره شبه تكليم الفصيح بصوت الفحل في تلك الحالة يقال هو ذوا شقشقة وخطيب ذو شقشقة قوله والتذكر بالأحكام المذكورة في علم المعاني والبيان إنما لم يتعرض للبديع لكونه خارجا عن علم البلاغة

4.2.3.18. Hâşiye ale'l-Mutavvel, Mevlânâzâde⁴¹

Nuruosmaniye 4414

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, halkâr desenli oyma şemse, basma cetvel ve köşebentli, sırtı lacivert, yeşil, sülyen ve kahverengi tonlarda soyulmuş vaziyette ebru desenli kağıt kaplı kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 3+276+4 varak 20.2x14.6(15.4x8.2) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları, metin kenarında bulunan bazı not ve başlıklar ile duraklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 27 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Birkaç varağında söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş metin kenarındaki boşluklarda bulunan bazı not ve başlıklar kırmızı ile yazılmıştır. 175^b-176^a varaklarında iki bölge üzerine ufak kağıt yapıştırılarak metinde düzeltme yapılmıştır.

Metin kenarında konu başlıkları, müellifin ilave bazı notları, sahha (tashih) kayıtları, ile Şeyhulislam'dan alınmış ve bunun dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar ve satır aralarında açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

⁴¹ Mevlânâ Nizâmaddin için bkz. bu çalışma s. 103.

Eserin sırt kısmındaki cilt tamamen yok olmuş durumda ve bu kısımda yoğun güve tahribatı bulunmaktadır. Mıklebi çok hasarlı olan eserin yine içte, varakların şirazeye birleştiği kısmında da güve tahribatı görülmektedir. Şirazesi oldukça hasarlı olduğundan formları dağılmış, muhtelif varaklarda dağılma, rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler ile silinmeler tespit edilmiştir. Dağılmalar nedeniyle bazı kısımlar okunmamakta ve bazı varakları tamir görmüş olan eser, fersudeleşmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

276^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Muhammed b. Hüseyin, H.1091)

قد وقع الفراغ... على يد العبد الفقير... محمد بن حسين الخطيب بجامع صنع الله أفندي الواقع بقرب فرق جشمه في اليوم الخامس من شهر الجمادى الأولى المنتظم في سلك شهور سنة احدى وتسعين والف من الهجرة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه ثقتي أحمدك اللهم على ما علمتني من لدنك المعاني والبيان... وأصلي على نبيك محمد الذي والقرآن... وبعد فهذه حواش الإيضاح خفايا شرح تلخيص المفتاح قد الحنى على تحريرها بعض المترددين إلي بالغدو والترواح فالمرجو من المصنف الكريم تصحيح المستقيم... قوله الحمد لله الذي الهما حقائق المعاني ودقائق البيان الكلام في الحمد والتعريف فيه سجي على التفضيل...

Son (276^a):

...قوله وهذا أي ظهور كون جميع فواتح السور وخواتمها واردة على أحسن الوجوه وأكملها من البلاغة عند التأمل والتذكر للأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان وإن لكل مقام مقالا لا يحسن فيه غيره ولا يقوم مقامه والحاصل أن كون جميع فواتح السور وخواتمها كذلك إنما يظهر عند من يتأمل ويتذكر لما ذكر

في هذين العلمين من الأحكام لا عند من لا يتأمل ولا يتذكر لتلك الأحكام المذكورة في علمي المعاني والبيان
وهذا قوله يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر

4.2.3.19. Hâşiye ale'l-Mutavvel, el-Hafid Teftazânî⁴²

Nuruosmaniye 4403

Üzeri yeşil, sülyen, lacivert ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı sırtı kahverengi, bir kenarı tamir görmüş, üzerinde güve tahribatı bulunan hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli çiçek motifli oyma salbek şemse, cetvel ve zencerekli, köşebentli ağarmış kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 2+zahriye+127+1 varak, 20.7x15.5(15.4x10) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile harekeli 25 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Eser haşiyeli olup her varağı müşirlidir. “Meani”, “Beyan”, “Bedi” olmak üzere üç kısımdan oluşan eserin zahriye^a varağında bir fihrist bulunmaktadır (eserin kısımları yani, meani-beyan-bedi’). Bazı varaklarda metin kenarında konu başlıkları ve açıklayıcı bazı notlar bulunmaktadır.

Eserin şirazesi dağılmış dolayısıyla formları da şirazeden ayrılmıştır. Sırt kısmındaki cilt yoğun güve tahribatından dolayı neredeyse yok olmuştur. Cildi ve iç varaklarda güve tahribatı tespit edilmiş, sertab’ı tamir görmüş, muhtelif varaklarda lekeler tespit edilmiştir. Farklı varaklarda tashihlerden kaynaklı mürekkep, rutubet ve diğer bazı lekelerin yanı sıra, aşınmalar tespit edilmiş ve muhtelif varakları tamir görmüştür. Sultan 3. Osman vakfı olan eser, “Bedi” bahsine kadardır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

⁴² Hafid Teftazânî için bkz. bu çalışma s.110.

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

126^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

أحمد بن يحيى بن سعد التفتازاني... على يد أئمتها مطالعة ونقلًا بدرس الجامع الأزهر

127^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Ahmed en-Nesreti, 1040).

يوم الأحد المبارك ثاني يوم من شهر محرم الحرام... إفتتاح سنة أربعين والف على يد كاتبها الفقير... أحمد النسرتي المالكي

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين على القوم الكافرين بكرم الله و عونه قوله الهمنا حقايق إلخ الإلهام ألقا معنى في القلب هكذا ذكر في عامة كتب اللغة وقد قيد في العرف بأن لا يكون بطريق الإكتساب والإستلام وقال الإمام الواحدي في الوسيط إن التبیین والتعليم والتعريف دون الإلهام إذ الإلهام أن يوقع في قلبه...

Son (126^b):

...ليس الكلام في اللزوم الزهني بل في الخارج فإنه الذي يقضي إلى دعوي الشئ مع قوله ليستأخذ أنواع المجاز أي على رأي المصنف يقال في الأولى بعلم من اللفظ وفي الثاني من طريق المعنى الظاهر العسكر كما لا يخفى على وما وجد في بعض النسخ كما لا يخفى

4.2.3.20. Hâşiye ale'l-Mutavvel, İsâmuddîn el-İsferâînî⁴³

Nuruosmaniye 4387

Üzeri kahverengi, kırmızı ve mavi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kahverengi, tamir görmüş, hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Üzeri mavi, yeşil ve lacivert tonlarda ebru desenli kağıt kaplı bordo meşin mukavva bir cilt içerisinde 5+111+4 varak, 19.9x11.2(13.2x5.7) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile 21 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

⁴³ İsâmuddin İsferâyînî için bkz. bu çalışma: s. 162-164.

1^a varağı mavi, yeşil, lacivert, kiremit rengi ve koyu kahverengi tonlarda ebru desenli kağıt olan eserin, az sayıdaki bazı varaklarında metin kenarında kısa açıklayıcı notlar bulunmakta olup, müşirlidir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin cildi ve hassaten sırt kısmında güve tahribatı tespit edilmiş, şirazesı hafif, ön kapağı ve ilk 5 forması hayli hasarlı, bazı varakları ise tamir görmüştür. 10^b varağında oluşan bir leke metinde bir kısmın okunmasına engel olmakta ve muhtelif varaklarda bazı lekeler tespit edilmiştir. Eserin baştan itibaren tüm varaklarında rutubet lekeleri bulunmaktadır.

1^b varağında, vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي جعل العلماء عصام الدين... وصلى الله على الرسول الذي ورث عنه كثير علوم... وبعد فهذه حواش ونكات وفوائد محررات نقلتها من خط خاتمة المحققين وسند المدققين عصام الملة والدين إبراهيم عربشه الإسفرائني علي حاشية السيد السند على المطول... قوله ظفرت بما نستعين به الظفران نظفر فكأنه جرى على استعمال عسى على أصلها... قوله يريد أن إختصاص الحمد يستلزم ثبوت جميع المحامد بن رشد إلى ذلك قوله فلا يكون جميع المحامد راجعة إليه دون أن يقال فلا يكون جميع المحامد في قوة الإختصاص...

Son (111^a):

...قوله إراءة معنى واحد في صورة متفاوتة فيه أن إراءة المعنى الواحد في الواقع لا ينافي دعوى التعدد قوله فيحمل أن يكون من الضرب الأول وأن يكون من الضرب الثاني فيه أنه كيف يكون من الضرب الأول وقد اعتبر في مفهومه تقدير الدخول بل الظانها واسطة بين القسمين

4.2.3.21. Hâşîye alâ 'İsâm alâ Hâşîyeti Seyyid Şerîf 'ale'l-Mutavvel, el-İsferâinî 'İsâmuddin⁴⁴

Nuruosmaniye 4388

Zahriyesinde “Hâşîyetu 'İsâm ale'l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eser, mıklepli, kahverengi, kırmızı, mavi ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kenarları tamir görmüş, kahverengi hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Şirazeli, geçme motifli basma yıldız şemse ve cetvelli, ağarmış siyah meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1+115+3 varak 21.2x13.7(15.2x6.3) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve 1^b varağındaki besmelesi kırmızı mürekkep ile harekeli 19 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Baştan sona kırmızı cetvel içerisinde ve müşirli olan eserin bazı varaklarında metin kenarında çok kısa açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman Vakfı olan eserin cildi hasarlı, muhtelif varaklarında rutubet sebebiyle mürekkep dağılması oluşmuş, bazı varaklar tamir görmüş ve 58.inci varak ile arka kısımdaki son vıkayesi hasarlıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم يريد أن اختصاص إلخ يقال لا تسلم إنه أراد ذلك لم لا يجوز أن يريد أن اختصاص الحمد يستلزم ثبوت جميع المحامد له تعالى... فإن قلت اختصاص جنس الحمد كيف يستلزم

⁴⁴ 'İsâmuddin 'İsferâyinî için bkz. bu çalışma: s. 162-164.

إختصاص جميع المحامد وحصر الجنس صحيح مفيد لجواز مخاطب يتوهم إشتراك الجنس بينه تعالى وبين غيره... قوله فإن قلت إلخ منع للملازمة بين التصريح باختصاص جنس الحمد به...

Son (116^b):

...قوله إرادة معنى واحد في صورة متفاوتة فيه إرادة المعنى الواحد في الواقع لا ينافي دعوى التعدد قوله فيحتمل أن يكون من الضرب الأول وقد اعتبر في مفهومه تقدير الدخول بل الظانها واسطة بين القسمين

4.2.3.22. Haşıye ale'l-Mutavvel, el-Abbâdî Kasım⁴⁵

Nuruosmaniye 4395⁽²⁾

Zahriyesinde “Kasım Abbâdî ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eser,⁴⁶ 29 satır olup 41^b ile 120^a varakları arasında 20.2.5x12.1(15.2x6.3) cm ebadındadır. İlk iki varak dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel, geri kalan varaklarsa kırmızı cetvel içerisinde. Harekesiz olan risalenin tavsifi ilk risale ile aynıdır.

Metin kenarında haşıye tarzında açıklayıcı notlar ile müellifin ilave bazı notları ve satır aralarında sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin 60^a varağında mürekkep dağılması sonucu birkaç satırı silik vaziyette olup, 120.inci varağı az hasarlı, bazı varaklarında mürekkep dağılmalarının yanı sıra rutubet ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir.

120^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Gözlüzade Ahmed b. Şeyh İbrahim, h.1031).

قد وقع الفراغ من تنسيق و تنسيق هذه النسخة اللطيفة بمنلا زاده... أحمد بن الشيخ إبراهيم الشهير بين الصغير والكبير بكوزلي زاده في شهر جمادى الأولى لسنة احدى و ثلثين بعد الألف من هجرة

Baş (41^b):

بسم الله الرحمن الرحيم قال الشارح رحم الله تعالى الحمد لله وهو قد ذكر فكفينا مؤنثة الفيض وقولنا من الخير احتراز عن الوسوسة وقولنا بطريق الفيض احتراز عن الفكر فإن حصول صورة المطلوب في

⁴⁵ Abbâdî Kâsım için bkz. bu çalışma s. 113.

⁴⁶ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 86-87.

القلب بطريق الإنتقال والحركة والإبهام يغير الحس أعني الإنتقال من المبادية إلى المطالب لأنه وإن لم يكن حركته لكونه رفعا لا تدريجيا كالإبهام إلا أنه من جهة الطالب المستفيض بخلاف الإبهام...

Son (120^a):

...وكان في قول المص الذي طلبت امرأة عمران إشارة إلى ذلك ويمكن أن يقال ما ذكر من الذكر بطريق الكناية لا يلزم أن يكون بتخصيص ما بالذكر بل يجوز أن يكون باعتبار أنه لما تخصصت التجريد بم علم أن مطلوبها هو الذكر وهو ليس بمذكور صريحا

4.2.3.23. Hâşiye Mirzâcân ale'l-Mutavvel, Mirzâ Cân

Tam adı Hâbîbullah Mirzâcân eş-Şîrâzî⁴⁷ olan müellif, muhtelif ilim sahalarında faal bir alimdir. 994 senesinde vefat eden alimin hayatı hakkında kaynaklarda fazla malumat bulunmamakla beraber kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Hâşiye ‘alâ Şerhi Hikmeti’l-‘Ayn, Hâşiye ‘alâ Şerhi Kutbuddîn er-Râzî li Muṭâli‘u’l-Envâr fi’l-Mantıq, Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti’l-Ḥatâî ‘Ale’l-Muḥtaşar li’t-Teftâzânî fi’l-Me‘ânî ve’l-Beyân, Enmûzecu’l-Funûn.

Nuruosmaniye 4423₍₁₎

Miklepli, şirazeli, üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı, sırt kısmı kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde. (üzerindeki bez kenarlarından hafif deforme olduğundan ciltteki yıldız basma cetvel ve zencerek rahatlıkla anlaşılakta fakat tezhip desenli oyma şemsenin desenlerinin hangi formda olduğu tespit edilememektedir).

İki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-108^a varakları arasında, 28.3x17.8(19.1x10.1) cm ebadında “krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, noktalama ve başlıklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 29 satır adi bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

⁴⁷ Mirzâcân Habîbullah’ın hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥâle **a.g.e.**, C. III, s. 188 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 95, 185, 475, 476, 685, 842, C. II, s. 1716, 1853 ; Brockelmann, **Suppl.**, C. I, s. 517, 538, 848, C. II, s. 304, 594.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan risale, müşirli olup bazı kelimelerin üzerine kırmızı ve siyah mürekkep ile hat çizilmiştir. 1^b ve 2^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel, bir de bunun dışına çekilmiş kırmızı cetvel içerisinde, diğer varakların tamamı ise kırmızı ile çift cetvellidir. 23^a varağında müellifin ilave bir notu bulunan eserin, 30^b-32^a varaklarında haşiyeler, bazı varaklarda satır aralarında sahha (tashih) kayıtları, birkaç varağında metin kenarında ise Selmân'dan alınmış ve bunun dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Baş kısımda 1 sayfalık bir fihrist bulunan mecmuanın baş taraftaki iki vikayesi şirazeden tamamen ayrılmıştır.

İlk forması kısmen, baş taraftaki iki vikayesi ise tamamen şirazeden ayrılmış, bazı varakları tamir görmüş, 38.inci varağı hasarlı ve muhtelif varaklarda mürekkep dağılmaları tespit edilmiştir.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin sonuna Hikme-i Tevhid'in i'rabına dair bir fevaid bulunmaktadır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş kısımdaki vikayesi ve 1^a varağında temellük kaydı yer almaktadır:

فما ملكته بيري وهذا من آثار توفيق الله إلي وأنا الفقير عبد العزيز الشهير بمؤمن زاده

107^a varağında istinsah ve ferağ (Abdülaziz b. Muhammed el-Müderriş, H.1028) kaydına rastlanmıştır:

لما حاولت إلى إستنساخ هذه النسخة الشريفة... وقد وقع الشروع في البداية في اليوم الثالث عشر يوم الجمعة من صفر الخير سنة ثمان و عشرين ومائة والالف والنهاية بتوفيق الله... يوم الخميس في اليوم الثامن من جمادى الأولى للسنة المنورة وأنا الفقير... عبد العزيز بن محمد المدرس الشهير بمؤمن زاده

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم يسر يا كريم قال قدس سره الشريف وههنا بحث وهوان محصول ما ذكره الشارح قال في الكشف بهذه العبارة فإن قلت ما معنى التعريف فيه قلت هو نحو التعريف في نحو إرسالها العراك وهو تعريف الجنس ومعناه الإشارة إلى ما يعرفه كل أحد من أن الحمد ما هو من بين أخبارك الأفعال والإستغراق... قوله الحمد من المصادر السادة مسد الأفعال وأصله النصب إلى آخره لا يدل إلا على أن الإستغراق ليس معنى لفظ الحمد...

Son (106^b):

...لأنه إذا جمع هذه الصفات في قبة ضربت عليه فلم يتحقق في غير خبره ومكانه فلم يتحقق في غيره فهذا أو إن لم يكن من طرق الحصر المصطلح لكن تحصيل فيه معنى القصر فلأولى حمل الإختصاص عليه قوله وفيه نظر لعل وجه النظر ان قد خول كلمة إلى قد يكون قيد لا نفس القسم الحقيقي وقيد القسم قد يكون أعم من وجه من المقسم كما في تقسيم الحيوان إلى الأبيض وغير الأبيض مع صحة تقسيم كل منهما إلى الحيوان وغيره

4.2.3.24. Hâşiye ale'l-Mutavvel, es-Siyâlkûtî

Tam adı ‘Abdulhakīm b. Şemsuddīn Muḥammed es-Siyâlkūtī olan müellif, dil, belâgat, kelam, mantık ve tefsir alanlarında şehir olmuş ve diğer muhtelif ilim sahalarında da faal olan Hindistan’lı bir âlimdir.⁴⁸ Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre 988 (1580) senesinde Hindistan’ın Pencab eyaletine bağlı Siyalkût’ta doğduğu muhtemel olup, Siyâlkûtî’nin yanı sıra Hindî ve Bencâbînisbeleri ile de anılmaktadır.

Hindistan hükümdarlarından Sultan Cihangir ve Şah Cihan’ın dönemine tanıklık eden Siyâlkûtî, onların itibar ve yardımını görmüş, Mevlânâ Kemâluddın Keşmurî ile İmâm-ı Rabbânî’den ders görmüş ve Şah Cihan döneminde Hint uleması reisi olmuştur. Lahor ve Siyalkût’ta ders veren âlim, mezheben Hanefî’dir.

Fahrudin er-Râzî sonrası dönemde gelişen muhakkıklar geleneğinin XVII. asırdaki en mühim temsilcisi olan Siyâlkûtî, ömrünün sonuna dek talim ve tedrisle

⁴⁸ Siyalkûtî’nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: ez-Zirîklî, **a.g.e.**, C. III, s. 283 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. II, s. 1148, 1894 ; el-Bağdādî, **el-İzâh**, C. I s. 140, 457 ; Keḥḥâle **a.g.e.**, C. V, s. 95 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 550, **Suppl.**, C. II, s. 613-614 ; Mustafa Akçay, ‘‘Siyâlkûtî’’ **DİA.**, C. XXXVII, s. 292-293.

iştigal olmuş bir kimse olup, haşiye literatürünün temel özelliği olan belirli sahalarla alakalı kaleme alınmış ana metinlerin mühim şerhleri üzerinden mevzuların tahkiki, ilgili metinlerin anlamlarının netleştirilmesi, sorunların halli ve bu bağlamda daha evvelki incelemelerin tartışılıp, tenkit edilmesi hususundaki başarısı, kendisinin mühim ölçüde Mısır'ı da içerisine alıp, Osmanlı coğrafyasından Hindistan'a dek uzanan bölgede XX. asrın başına dek etkinliğinin devamını sağlamış ve böylelikle son dönem Osmanlı uleması tarafından okunarak basılmıştır. 18 Rebiülevvel 1067 (4 Ocak 1657) senesinde vefat eden müellifin kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

‘Aķā‘idu’s-Siyālkūtī, Hāşiye ‘alā Tefsīri’l-Beyzāvi, Zubdetu’l-Efkār, Hāşiye ‘alā Şerhi’l-Aķā‘idi’n-Nesefiyye, Hāşiye ‘ale’l-Curcānī, Hāşiye ‘ale’l-Mutavvel, Hāşiye ‘alā Şerhi’l-Mevāķif, Hāşiye ‘alā Şerhi’l-Hidāye, Hāşiye ‘alā Taşrīfi’l-‘İzzī, Hāşiye ‘alā Şerhi’ş-Şemsiyye.

Nuruosmaniye 4424

Zahriyesinde “Abdulahkim el-Hind ‘ale’l-Mutavvel” şeklinde kayıtlı olan eserin miklebi tezhipli olup, şirazeli, rumi formunda tezhip desenli oyma salbek şemse, basma cetvel ve köşebentli, 1+221 varak, 22.3x16(17x10.3) cm ebadında, iç kapaklar ile miklep iç kısmı yeşil ve kırmızı tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları ve metin kenarında bulunan bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 27 satır bir nesih kırmısı ile yazılmıştır.

Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, metin kenarında haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar, satır araları ve metin kenarında ise sahha (tashih) kayıtları ile açıklayıcı kısa cümleler bulunmaktadır.

Cildinde güve tahribatı tespit edilen eserin oldukça yıpranmış olduğu gözlemlenmektedir. İlk 23 varağı hayli yıpranmış, muhtelif varakları hasarlı ve ilk forması kopmak üzeredir. Muhtelif varakları tamir görmüş, bazı varaklarda yoğunluğu değişen rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekeler ile dağılmalar tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان ابو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف ابراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم قوله إفتح كتابه آه أي كتابه المقدر في الدهن إن كانت الخطبة ابتدائية والمحقق إن كانت الحاقية والإفتتاح التصدير ومعنى إفتتاح الكتاب بالحمد بعد التيمن بالتسمية أي بعد الإفتتاح بها ذكر الحمد يتعقب التسمية بلا فصل مقدما على ما سواهما وهذا الكلام لا دلالة له على جزئية شيء منها ولا على عدمها...

Son (221^a):

...والمراد باللغات النغمات جعل كل نغمة لغة قوله فمفتون من الفتن بمعنى الإحتراق قال الله تع وهم على النار يفتتون أو بمعنى الإعجاب أو بمعنى الجنون والرنات جمع رنة وهي الأصوات والمثاني جمع مثني من الأعواد ما كان وترين والفا لتفصيل أهل البصرة أي فمنهم الصالحون ومنهم دون ذلك والمقصود أن البصرة مصر جامع

4.2.3.25. Hâşiye-i Dîbâce-i Mutavvel, Halil b. Hasan⁴⁹

Nuruosmaniye 4410

Üzeri bordo, siyah, yeşil, sülyen ve mavi tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, basma yıldız cetvel ve zencerekli, hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, bordo zemin üzerine rumi desenli yıldız basma salbek şemse cetvel ve zencerekli siyah meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar, basma yıldız cetvel ve zencerekli vişne çürüğü meşin olan eser, 2+33+4 varak, 21.1x12.8(15.4x6.7) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine ağarmış

⁴⁹ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir nestalik ile yazılmıştır.

Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, baş kısımdaki ilk ve sondaki ikinci vikayesi siyah, lacivert, kırmızı, sülyen ve yeşil tonlarda ebru desenli kâğıttır. 1^b ile 2^a varakları cetvelli olup, metni dıştan tekrar kırmızı ile cetvelenmiştir. Bazı varaklarında müellifin ilave bazı notları ile sahha (tashih) kayıtları bulunan eser müşirli olup 33^b varağında metin, cetvelli ve tezhiplidir.

Cildi hafif hasarlı olan eserin, ön ve arka kapağı ile baştaki 2.inci vikayesinde ufak tefek güve tahribatı tespit edilmiş ve 1^a varağında metin hafif silik vaziyettedir. Eserde, baştan sona yoğunluğu gittikçe azalan rutubet lekesi ve bundan kaynaklı metinde dağılma ve silinmeler tespit edilmiş olup, son varaklarda ufak tefek mürekkep lekeleri gözlemlenmektedir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü yer bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Ön iç kapakta kitabet kaydına rastlanmıştır:

عبد الحليم الخلوصي من ترميز عمر الوصع ايتوزمان شيخ ٢٢٣

33^b varağında mukabele kaydına rastlanmıştır:

قوبل وصح هذه التحريرات التي هي كالنجوم يهتدي بها من لطيب الحق ويروم من نسخة أفاض
أضواء سطورها فلم مؤلفها هو أفضل المتأخرين جمهورها رحمه الله تعالى عليه

Baş (1^b):

قوله أي إدراكها يعني أن العلم بمعنى مطلق الإدراك الشامل للتصور والتصديق نعم المراد بالإدراك
المتعلق بالقواعد هو التصديق ولكن جاء الخصوص من المتعلق أو المراد بالعلم مطلق التصديق وإليه أشار
بقوله أو الاعتقاد فظهر الفرق بين التفسيرين ولا يخفى عليك أن المراد بالإدراك ليس مطلق الإدراك...

Son (33^a):

...قوله بل المراد بالتركيب وأنت خير بأن ما ذكره السيد السند في توجيه عبارة المفتاح ما ذكره من المراد وليس النزاع الا في المراد بالحقيقة الملتزمة فأشد صلة على المتبادر والسيد السند صرفه بتلك القرينة وقد عرفت أن إصلاح عبارة المفتاح ممكن دون عبارة وكلام الفاضل الحشى يشعر بالإمكان فيها وهو ليس بممكن كما لا يخفى

4.2.3.26. Hâşiye alâ Dîbâceti'l-Mutavvel, Muhaşşî Abdalbâkî b. Dursûn⁵⁰

Nuruosmaniye 4531₍₁₎

Şirazelî, basma yıldız cetvel ve zencerekli, arka kapak basma yıldız şemse, cetvel ve zencerekli, ön kapak açık kahve, arka kapak ve sırtı bordo renkte deri bir cilt içerisinde, arka iç kapak yeşil bez kaplıdır.

Sekiz risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-5^a varakları arasında, 20x13.6(14.8x7.2) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 25 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen risale baştan sona dışı siyah tirlin çekilmiş altın cetvel içerisinde olup müşirli ve metin kenarında müellifin ilave bazı notları bulunmaktadır. Risale Sultan 3. Osman vakfidır.

Cildi ve sırt kısmında güve tahribatı tespit edilen eser ve ön kapağı hayli hasarlıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

⁵⁰ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين أول ما أقول إني أحمد الله وآخر دعواي ان الحمد لله رب العالمين قال العلامة التفتازاني في المطول افتتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله تعالى فيقول الفقير عبد الباقي ابن المولى طورسون عفى عنهما قوله بحمد الله ظرف لغو متعلق بافتتح أي جعل فاتحة كتابه حمده تعالى وجعل الحمد مقدما أداء لحق شيء من الشكر الواجب... فيه بسم الله الرحمن الرحيم فهو اجزم بمجموع البسمة بل باء وفي رواية كل امر ذي بال لم يبدأ فيه بسم الله...

Son (5^a):

...فيلزم أن يكون فيه قائما مقام الفاعل وقد عرفت أن بدء لا يتعدى بفي فإن قلت الظرف قد يقع موقع الفاعل فليكن فيه منه قلت إن لم يكن مجرور الباء موقع البدء ينحصر أن يكون الأمر ذو البال موقعه فلا يكون فيه بحسب المعنى ظرفا والحاصل أن الوجه الوجيه والحمل حمل البدء في حديث الحمد على الإضافي والباء فيهما على الصلة وأما باء البسمة ويحتمل الاستعانة

4.2.3.27. Hâşiyetu Dîbaceti'l-Mutavvel⁵¹

Nuruosmaniye 4426₍₃₎

Dört risaleyi muhtevi bir mecmuanın 3.üncü risalesi olan eser⁵², 25^b-32^b varakları arasında, 18.3x13.5(14x8) cm ebadında krem, koyu krem ve nohudi renkte aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı söz başları ve kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan risalenin metin kenarında Sıhah ve Mucmel gibi kaynaklardan alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar ve birkaç varağında satır aralarında açıklayıcı kısa cümleler bulunmaktadır.

26^a-29^b varakları arasında rutubet lekeleri, bazı varaklarında tashihten kaynaklı aşınma ve dağılmalar, 28.inci varağının ise hasarlı olduğu tespit edilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

25^a varağında eserin adı, kime ait olduğu ve bir tarih bulunmaktadır:

⁵¹ Eserin müellifi henüz tespit edilememiştir.

⁵² Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 98-99.

Baş (25^b):

بسم الله الرحمن الرحيم عليك الإعتقاد يا كريم قال الشارح رحمه الله الحمد لله وهو قد ذكر فكفانا مؤنثة قوله والهمنا الإلهام إتقاع الشيء من الخير في القلب بطريف الفيض وقولنا من الخير إحتراز عن الوسوسة وقولنا بطريق الفيض إحتراز عن الفكر فإن حصول صورة المطلوب في القلب بطريق الإنتقال والحركة والإلهام...

Son (32^b):

...قوله وهذا إشارة الى ما ذكر من ان المحصلين الموصوفين هذه الصفات عزيز المرام اي عن شديد الطلب يقال وقليل المرام الخصومة والجدال الخصومة والجزيال العظيم عصمنا الله لجزيل لطفه ولربه بعونه وتوفيقه

4.2.3.28. Hâşiye ale'l-Mutavvel⁵³**Nuruosmaniye 4426⁽²⁾**

Mecmuanın 2.inci risalesi olan eser⁵⁴ 9^b-24^a varakları arasında, 18.5x13.5(14.2x9.7) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Satır aralarında metinde atlanılan bazı eksikler tamamlanmış, açıklayıcı cümleler eklenmiş ve metin kenarında Hâşiye, Alâuddin, Şerhu'l-Miftâh, es-Sîrâmî ve Sultan Şah gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. 13^a, 21^a ve 23^a varaklarında kısa haşiyelere rastlanmıştır.

Farklı varaklarda ufak tefek dağılma ve mürekkep lekeleri ile tashihten kaynaklı aşınmalar tespit edilmiş, bazı varaklar ise hasarlı ve tamir görmüştür. Baştan sona görülen rutubet lekeleri 17^a-19^a varakları arasında daha yoğun biçimde görülmektedir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin sonu noksandır.

⁵³ Eserin müellifi henüz tespit edilememiştir.

⁵⁴ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 98-99.

Baş (9^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين في المطول الله اسم للذات إلى قوله تنبيهها على تحقق الإستحقاقين
قيل عليه الأشعار بالإستحقاقين كيف وقد ذكر الصلة وهو لا شعر بالإستحقاق الذاتي كما في قولنا حمدت
ولله أعلى شجاعته فهم منه أن الإستحقاق باعتبار الشجاعة ولا أشعار فيه بالإستحقاق الذاتي...

Son (24^a):

...قال فلا بد من العلاقة ليخرج الفاظ كما يقول خذ هذا الفرس مشيرا إلى كتاب بين يديك فإن المراد
مفهوم ومعلوم بقرينة الإشارة لكنه يخرج عن تعريف المجاز لعدم العلاقة فحمل كلام ابن الحاجب على هذا
القبيل من كلامهما على مدعاهما ومرامهما

4.2.3.29. Hâşiyetu'l-Mutavvel⁵⁵

Nuruosmaniye 4426⁽⁴⁾

Mecmuanın son risalesi⁵⁶ 32^b-104^a varakları arasında, 18x13.2(13.8x7.8) cm eb'adında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile harekesiz 23 satır okunaksız bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

97^a varağından sonuna dek farklı bir kalem kullanılarak yazılan risalede 52^b, 46^b varakları ile 95^b-104^a varakları arası müşirlidir. Bazı kelimelerin üzerine kırmızı ve siyah mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin metin kenarında konu başlıkları yazmaktadır. Satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında Sıhah, Kavâid Mevlânâ Ahmed el-Cundî, Mucmelu'l-Luga ve Sa'duddin li'l-Keşşâf gibi kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notların yanı sıra, müellifin ilave bazı notları ile 47^a, 77^b, 95^a ve 102^a varaklarında sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

Muhtelif varaklarda ufak tefek mürekkep lekeleri, dağılmalar, hafif rutubet lekeleri ve bazı varaklarda tashihten kaynaklı aşınmalar tespit edilmiştir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eser, Ahvalu'l-Müsnedü'l-İleyh'e kadardır.

⁵⁵ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 98-99.

⁵⁶ Eserin müellifi henüz tespit edilememiştir.

104^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

تمت حواشي المطول لمولانا زاده طوسي

Baş (32^b):

بسم الله الرحمن الرحيم عليك الإعتقاد يا كريم لك اللهم الحمد و المنى وعلى رسولك وآله وأصحابه
الصلوة والتحية إفتح كتابه بعد التيمن بالتسمية لحمد الله سبحانه نسبة الإفتتاح إلى الحمد فقط مع تأخره عن
التسمية يحتمل وجوها آخر أن وقوع الإفتتاح بالتسمية لما كان وبالمجد خفيا أفاد ما خفى...

Son (104^a):

...وكان في قول المصنف الذي طلبت امرأة عمران إشارة إلى ذلك ويمكن أن يقال ما ذكر من الذكر
بطريق الكناية لا يلزم أن يكون بتخصيص مما بالذكر بل يحوز أن يكون باعتبار أنه لما تخصص التحرير به
علم أن مطلوبها هو الذكر وهو ليس بذكر صريحا

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜSTAKİL ESERLER

5.1. Kitaplar

5.1.1. Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre, Hafîd Ali¹

Nuruosmaniye 4496

Miklepli, üzeri bordo, lacivert ve yeşil tonlarda ebru desenli kâğıt kaplı kahverengi deri bir cilt içerisinde 1+27+1 varak, 20x14.2(15.5x7.4) cm ebadında krem rengi aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekesiz 23 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup 1^b varğındaki duraklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 18^b varğında metin kenarında müellifin bir notu, muhtelif varaklarda metin kenarında sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

Eserde baştan sona tüm varaklarda rutubet lekesi gözlemlenmektedir. Ön kapak, sırt kısmı, sertab ve miklep oldukça hasarlı, arka iç kapak ile ön kısımda varakların şirazeye birleştiği bölgede güve tahribatı tespit edilmiştir. 1^b ve 2^a varğında ufak mürekkep lekeleri, 15^a varğında ise tashihten kaynaklı ufak bir aşınma gözlemlenmektedir. Eser Sultan 3. Osman vakfıdır.

1^a varğında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

27^a varğında kitabet kaydına rastlanmıştır:

¹ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم أحمدك حمد مسترشد... وأصلي وأسلم على أشرف مبلغي سرّك ورسالتك... محمد النبي الأمي... فيقول العبد الفقير... علي بن صدر الدين بن عصام الدين... فذكرت عند وصولي محروسة... وكنت إذا ذكرت ما ذكرت مستقلا بمزاكرة شرح جدّي على الرسالة المعمولة... أبو القاسم السمرقندي... فشرعت في ذلك مستعينا بالخلاف الجواد على الإطلاق فلما تم بحمد الله وكمل ترقيمه وسميته بإسم الشريف...

Son (27^a):

...قوله والأظهر أن ما يحضره السامع لا يخفى أنه أولى من صنيع الماتن قوله كما أشرنا إليه حيث قال ولا يخفى أنه لا معنى لقوله ما زاد على قرينة المصرحة قوله و لك أن تجعل الجميع قرينة ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد تكون واحدة وقد تكون متعددة

5.1.2. el-Meselu's-Sâir, İbnu'l-Esîr el-Cezerî²

Tam adı Naşrullah b. Muḥammed b. ʿAbdulkerîm b. ʿAbdulvâhid eş-Şeybânî olan müellif İbnu'l-Esîr el-Cezerî, diye bilinir. Zıyâuddîn lakabıyla anılan Cezerî, vezir, edip ve münekkittir.

25 Şaban 558'de (29 Temmuz 1163) Cizre'de (Cezîre-i İbn Ömer) dünyaya gelen müellif ilk tahsilini orada gördü. 579 senesinde babası ile Musul'a göç ederek tahsiline burada devam etti. Kur'ân-ı Kerim ve bazı hadisleri hıfz eden Cezerî, nahiv ve beyân öğrendi.

² Cezerî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Ebû'l-ʿAbbās Şemsuddîn Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥallikān, *Vefeyātu'l-Aʿyān ve Enbāu Ebnāi'z-Zamān mimmā Şebete bi'n-Nakli evi's-Semā ev Eşbetehu'l-Aʿyān*, thk. İhsān ʿAbbās, ofs., Beyrūt: Dāru Şadr, 1978/1398, Beyrūt, 1968-1972'nin ofseti., C. V, s. 389-397 ; Muḥammed Şerefuddîn Yāltkayā, *İbni Esîr ve Meşāhiri Ulemā*, Dersaʿadet Zafer Kütübhanesi 1322, s. 130-139 ; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, E. J. Brill, 1943-1949, C. I, s. 358 ; a.g.m., *Supplementband*, Leiden, E. J. Brill, 1937-1938-1942, C. I, s. 521 ; ʿOmer Rızā Keḥḥāle, *Murcemu'l-Müellifin*, Beyrūt, Mektebetu'l-Muşennā, t.y., C. XIII, s. 98 ; İhsān ʿAbbās, *Tārīḫü'n-Nakdi'l-Edebi ʿİnde'l-ʿArab*, ʿAmmān, Dāru'ş-Şurūḫ, 1986. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. XXI, s. 30-32.

Ebû Temmâm, Buhturî ve Mütenebbî divanlarının yanısıra pek çok şiir ezberleyen müellif, eğitiminin ardından Selahaddin Eyyûbî'nin hizmetine girdi. Birkaç ay onun yanında kaldıktan sonra Selahaddin Eyyubî'nin oğlu el-Melikü'l-Efdal'in isteği üzere özel katibi oldu. 589 (1193) senesinde babasının vefatı ile Şam hükümdarı olan Efdal, Cezerî'yi veziri yaptı. Bir müddet sonra kardeşi ve amcası tarafından elinden alınan Şam yerine kandisine Serhad verilen Efdal, 595 (1199) yılında amcasının vefatı üzerine yeğeninin vasîsi olarak Mısır hükümdarı olmuştur.

Efdal'in şartlar gereği gittiği her yerde yanında olan İbnu'l-Esîr son olarak dönemin Musul Hükümdarı tarafından divan kâtibi olarak tayin edilmiş ve ömrünün kalan kısmını burada geçirmiştir.

Karmaşık siyâsî hayatına rağmen ilim ve edebiyatla alakadar olmaya devam etmiştir. Edebiyat, belâgat, edebî tenkit ve inşâ usulü gibi alanlarda kıymetli eserler vererek oluşturduğu ilmî ve edebî şöhreti, siyasi kimliğinin önüne geçmiştir. el-Meşelu's-Sâ'ir Fî Edebi'l-Kâtibi Ve's-Şâ'ir isimli eseri müellifi şöhretinin doruğuna ulaştırmıştır. Müellif henüz hayatta iken istinsah edilen eser, kısa sürede büyük ilgi görmüştür. Eserde müellifin kendine övgü, kadim âlim ve eserlere yergi içeren ifadelerini bazı alimler kaleme aldıkları eserlerle ağır bir biçimde eleştirmiştir. Yine yakın dönemde de bu eser üzerine pek çok inceleme gerçekleştirilmiştir.

Hükümdar elçisi olarak Bağdat'ta bulunduğu sırada 29 Rebûlâhîr 637' de (28 Kasım 1239) vefat eden müellifin eserlerinden bazıları şunlardır:

el-Meşelu's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib Ve's-Şâ'ir, el-İstidrâk Fî'r-Red 'alâ Risâleti İbni'd-Dehhân el-Musemmâ Bi'l-Me'âhîzi'l-Kindiyye Mine'l-Me'âni't-Tâ'iyye, el-Câmi'u'l-Kebîr Fî Şinâ'ateyi'l-Manzûm Mine'l-Kelâm Ve'l-Mensûr, Resâilu İbni'l-Esîr, el-Veşyu'l-Merķûm Fî Halli'l-Manzûm, el-Bed'î, Risâletu'l-Ezhâr, Kifâyetu't-Tâlib Fî Nakdi Kelâmi's-Şâ'ir ve'l-Kâtib, el-Miftâhu'l-Munşâ Li Hadîķati'l-İnşâ, el-Burhân Fî 'İlmi'l-Beyân, Teressulu'l-Vezîri's-Şadri'l-Kebîr, Mu'nisu'l-Vaħde.

Dışı, bordo üzeri basma yıldız cetvel, zencerek ve şemseli, nokta köşebentli bir muhafaza içerisinde bulunmaktadır.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, rûmi motifli yıldız basma salbek şemse, cetvel ve zencerekli, sırt kısmı yıldız cetvelli, kapaklar, miklebin üstü ve sırt kısmında az bir alan yeşil, kenarları ise ağarmış bordo renkte meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar kırmızı ve siyah tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 5+229+2 varak, 31.6x17.5(23.4x9.6) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, noktalamalar ve bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 27 satır ince bir talik hattı ile yazılmıştır.

Baş taraftaki ilk vikayesi ile sondaki ikinci vikayesi sarı, kırmızı, mor ve yağ yeşili tonlarda ebru desenli kağıt olan eserin baş kısmında 3 varaklık cetvelli bir fihrist, 1^b varağında başlık tezhibi ve 1^b ile 2^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde, yine bu varaklardaki duraklar da altındır. Varakların geri kalan kısmı dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olan eser müşirli olup, bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş besmelesi ise tezhiplidir.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin cildinde, hassaten sırt kısmında güve tahribatına rastlanmış, formları ve muhafazası az hasarlıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الإرشاد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

229^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (H.1148)

على يد السيد الشيخ خليل بن الشيخ علي ١١٤٨

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وهو حسبي وعليه توكلت ونسأل الله أن يبلغ بنا من الحمد... ونرغب إليه أن يوفقنا للصلوة على رسوله محمد... أما بعد فإن علم البيان لتأليف النظم والنثر... وقد ألف الناس فيه كتباً... فلم أجد ما ينتفع به في ذلك إلا كتاب الموازنة لأبي القاسم الحسن بن بشر الأمدى وكنت عثرت على ضروب كثيرة منه... وإذ أنظر إلى فوائدها وجدت محتوية عليه بأسره وقد أوردتها ههنا... فنقول أما مقدمة هذا الكتاب فإنها تشتمل على عشرة فصول...

Son (229^a):

...وعلى هذا فإنني وجدت العجم يفضلون العرب في هذه النكتة المشار إليها فإن شاعرهم يذكر كتاباً مصنفًا من أوله إلى آخره شعراً وهو شرح قصص وأحوال ويكون مع ذلك في غاية الفصاحة والبلاغة في لغة القوم كما فعل الفردوسي في نظم الكتاب المعروف بشاه نامه... وهذا لا يوجد في اللغة العربية على إتساعها وتشعب فنونها وأغراضها وعلى أن لغة العجم بالنسبة إليها كقطرة من بحر

5.1.3. el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve'-Şâir, İbnu'l-Esîr el-Cezerî³

Nuruosmaniye 4147

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, bordo, hatâili oyma şemse ve yıldız cetveli, açık kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar ve miklep iç kısmı kırmızı sarı yeşil ve lacivert tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, 2+248+3 varak, 25.4x17.9(18x12) cm ebadında açık ve koyu krem tonlarda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, başlıklar, söz başları birtakım noktalama ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 21 satır bir nesih kırmısı, başlıklar ve söz başları ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

3^{a-b} ve 4^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olup, metinde bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Bazı varaklarında az miktarda haşiye tarzında açıklayıcı notlar, sahha (tashih) kayıtları, 26^a varağında müellifin bir notu ile bir haşiye, 26^b varağında da bir haşiye bulunan eser, müşirlidir. İki cildi ihtiva eden eserin 1.inci cildi 3^b-175^b, 2.inci cildi 176^b-251^b varakları arasında olup 3^b varağında başlık tezhibi bulunmaktadır.

³ Cezerî için bkz. bu çalışma s. 219-220.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin cildi yıpranmış, kapaklarında az rastlanan güve tahribatı iç varaklarda hayli fazla olup pek çok varak tamir görmüştür. 4^a varağında yuvarlak biçimde büyükçe bir mürekkep lekesine rastlanmıştır.

3^a varağında dışı siyah tirlin çekilmiş altın cetvel içerisinde vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır.

السلطان بن السلطان السلطان أبو الإرشاد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

176^a varağında bir temellük kaydına rastlanmıştır:

محمد بن الشيخ زياد الرقاعي

Birinci cilt baş (3^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه الإعانة نسأل الله ربنا أن يبلغ بنا من الحمد... ونرغب إليه أن يوفقنا للصلوة على نبينا ومولانا محمد... وبعد فإن علم البيان لتأليف النظم والنثر بمنزلة أصول الفقه للأحكام وأدلة الأحكام وقد ألف الناس فيه كتباً... فلم أجد ما ينتفع به في ذلك إلا كتاب الموازنة لأبي القاسم الحسن بن بشر الأمدي وكتاب سر الفصاحة لأبي محمد عبد الله بن سنان الخفاجي غير أن كتاب الموازنة أجمع أصولاً وأجدي محصولاً وكتاب سر الفصاحة... فنقول أما القسم الأول من المعاني...

Birinci cilt son (175^b):

...وهكذا القول في تشبيه عبد الله بن المعتز صورة الهلال بالقلام لأن من العادة أن تشبيه القلامه بالهلال فلما صار ذلك مشهوراً متعارفاً حسن عكس القضية فيه

İkinci cilt baş (176^b):

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

النوع الثالث في التجريد

وهذا إسم كنت سمعته فقال القائل التجريد في الكلام حسن ثم سكت فسأله عن حقيقته فقال كذا سمعت ولم يزد شيء فأنعمت حينئذ نظري في هذا النوع من الكلام...

İkinci cilt son (351^b):

...فإن شاعرهم يذكر كتابا مصنفا من أوله إلى آخره شعر وهو شرح قصص وأحوال ويكون مع ذلك في غاية الفصاحة والبلاغة في لغة القوم كما فعل الفردوسي في نظم الكتاب المعروف بشاه نامه... وهو قرآن القوم وقد أجمع فصحاؤهم على أنه ليس في لغتهم أفصح منه وهذا لا يوجد في اللغة العربية على إتساعها وتشعب فنونها وأغراضها وعلي أن لغة العجم بالنسبة إليها كقطرة من بحر

5.1.4. Hüsnü't-Tevessül ilâ Sınâati't-Teressul, İbn Fehd Ebu's-Senâ

Tam adı, Maḥmūd b. Selmān b. Fehd b. Maḥmūd el-Ḥanbelī, el-Ḥalebī ed-Dımaşķī Ebu's-Senâ Şihābuddīn⁴ olan müellif, 644 senesi Şaban ayında Halep'te dünyaya gelmiş büyük bir edib, katip, filolog, şair ve nâzımdır. er-Rızâ b. el-Burhân, Yahya b. Abdurrahman el-Hanbelî ve Cemâluddin İbn Mâlik'ten hadis dinleyen müellif, Cemâluddin İbn Mâlik ve İbni'z-Zâhir'den Arapça, İbn Mencâ, Şeyh Şemsuddin b. Ebî Ömer ve diğer bazı alimlerden ise fıkıh öğrenimi görmüştür.

Şam ve Mısır'da toplamda yaklaşık 50 yıl boyu divan-ı inşa katipliği yapan müellif, İlk olarak Dımeşk İnşa Kâtipliği yapmış ve Muhyiddin b. ez-Zâhir'in vefatı üzerine Mısır'a gönderilerek orada divan katipliği yapmış, daha sonra ise Şerefuddin İbn Fazlullah'ın vefatı üzerine Dımeşk'e dönerek orada sır katipliğine atanmış olup, vefat edene dek sekiz yıl boyunca orada bu vazifeyi sürdürmüştür. Sultanın vekilince saygı duyulup, ehlü'l hayr tarafından da sevilen biri olan İbn Fehd, kur'an okuma, dua ve nafil ibadet hususunda gayret sarfeden vakur ve sakin bir kimse idi. 22 Şaban, perşembe gecesi Dımeşk'te vefat eden müellif, kendisinin inşa ettiği türbeye defnolunmuştur. Kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Husnu't-Tevessul fî Şinâ'ati't-Teressul, Maḥāmātu'l-ʿUşāk, Zeyl ʿale'l-Kāmil li İbni'l-Eşîr, Ehne'l-Menâih fî Esni'l-Medâih.

⁴ İbn Fehd Ebu's-Senâ'nın hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Hayreddin ez-Zirîklî, **el-Aʿlām Kāmūşu Terâcim li Eşheri'r-Ricāl ve'n-Nisâ' mine'l-ʿArab ve'l-Mustaʿrabîn ve'l-Musteşrikîn**, Beyrût, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 1992, C. VII, s. 172 ; Keḥḥāle, **a.g.e.**, C. XII, s. 167-168 ; İbnu'l-ʿİmād el-Ḥanbelî, **Şecerâtuz-Zehab fî Aḥbār Men Zehab**, Beyrût, el-Mektebetu't-Ticārî ty., C. VI, s. 69-70 ; Ebû'l-Fazl Şihābuddīn Aḥmed İbnu'l-Ḥacer el-Aşkalânî, **ed-Dureru'l-Kāmine fî Aʿyāni'l-Mietî's-Şāmine**, Beyrût: Dâru'l-Cıl, 1931, C. IV, s. 324-326 ; Brockelmann, **GAL**, C. I, s. 88 ; agm., **Suppl.**, C. II, s. 42-43.

Nuruosmaniye 4428

Üzeri mavi, kırmızı ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kenarları tamir görmüş kahverengi hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, sarı renkte halkâr desenli, dişli yapraklarla bezenmiş oyma salbek şemse, cetvel ve nokta köşebentli, sırt kısmı desenli, sertab iç kısmı cetvelli, bordo renkte meşin mukavva bir cilt içerisinde 2+173+1 varak, 18.2x12.5(18.3x8.5) cm ebadında krem ve pembeye çalan renkte aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, bazı başlıklar ve ilk iki varaktaki noktalamalar kırmızı mürekkep ile harekeli 15 satır bir nesih kırmısı ile yazılmıştır.

Metin kenarında konu başlıkları bulunan eserde muhtelif varaklarda sahha (tashih) kayıtları ve bir iki varağının metin kenarında açıklayıcı kısa notlar ile haşiyeler bulunmaktadır.

Eserin cildinde ve iç kısımda, varakların şirazeye birleştiği bölgede çok az güve tahribatı tespit edilmiştir. Şirazesini az, ilk üç forması daha fazla olmak üzere, genel olarak formları hasarlıdır. Muhtelif varaklarda farklı oranda rutubet ve mürekkep lekeleri ile dağılmalar tespit edilmiş, bazı varakları hasarlı ve tamir görmüştür. 80^{a-b}, 81^{a-b}, 82^a varaklarında rutubetten dolayı sayfalar birbirine yapıştığından bazı kısımlarda kağıdın dokusu bozulmuş, 63^a varağında ise bir aşınma gözlemlenmektedir. Eser Sultan 3. Osman vakfidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان ابو الارشاد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

İkinci vikaye^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

تحرره أحمد لطف الله

172^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:(H.716)

...ووافق الفراغ من كتابتها في منتصف شعبان المبارك من سنة ستة عشر وسبعمائة

173^a varağında mukabele kaydına rastlanmıştır:

قوبلت هذه النسخة المباركة من أوله إلى آخرها حسب الطاقة والإمكان بنسخة الأصل التي بخط المصنف... يوم الخميس التاسع عشر من ذي القعدة سنة ست عشرة وسبعمائة

173^b varağında sema kaydına rastlanmıştır:

سمع علي الولد الفقير الفاضل العالم الكامل ناصر الدين... محمد

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وما توفيقي إلا بالله قال الشيخ الإمام العامل الفاضل الكامل جامع أشتات الفضائل المتميز بنعم العلوم الجليل... شهاب الدين أبو الثنا محمود بن سلمان الجلي الكاتب... أما بعد حمدا لله جاعل الإنسان... مخبوا من مواهب البلاغة في النطق بالمراتب الحسان والصلوة والسلام على سيدنا محمد المخصوص من معجز القرآن بأوضح برهان... وسميته حسن التوسل إلى صناعة الترسل... فأقول ما يبدأ به من ذلك حفظ كتاب الله تعالى...

Son (171^b):

وأما الاخوانيات فصاحبها بحسب إختياره جار على جاده اقتراحه وفي هذا مقنع وأنا أسأل الله التجاوز عن زلل اللسان وأرغب إلى متأمله في الأغضاء عن عثره القلم وكبوه خاطر وبنوه الذهن فلم يكن القصد إلا التمثيل في تلك الأنواع وذلك يحصل بالكلام المقبول دون المختار

5.1.5. et-Tıbyân fi'l-Meânî ve'l-Beyân, et-Tıbî

Tam adı Ebū Muhammed Şerefuddīn Hüseyn b. ‘Abdillāh, b. Muhammed et-Tıbî olan müellif, müfessir, muhaddis, dil ve edebiyat alimidir.⁵ Aslen İran’lı olan müellif, Vâsıt ve Hüzistan arasında bulunan ve doğum yeri olduğu tahmin edilen Tib

⁵ Tıbî’nin hayatı eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Kâtib Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn*, yay. Haz. Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C. I, s. 341, C. II, s. 1478 ; İbnu’l-Hacer, *a.g.e.*, C. II, s. 68-69 ; Ebû’l-Hayr ‘İşâmuddīn Tâşkubrîzâde Ahmed Efendi, *Miftâhu’s-Sa‘ade ve Mişbâhu’s-Sıyâde fî Mevzû‘ati’l-‘Ulûm*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî, ‘Abdülvâhid Ebû’n-Nûr, Kâhira, Dâru’l-Kutubi’l-Hadîse, 1968, C. II, s. 101-102, 452, 459, 485, 559-560 ; Brockelmann, *Suppl.*, C. II, s. 67 ; Halit Özkan, “Tıbî”, *DİA.*, C. XXXXI, s. 125-127.

kasabasına nisbetle Tıbî diye anılmaktadır. Ticaretle meşgul varlıklı bir aileye mensub olan Tıbî'nin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmadığı belirtilmektedir.

Allah ve resulüne derin sevgi besleyen Tıbî, haya sahibi, mütevazı ve cömert bir yapıya sahip olduğundan servetini öğrencileri ve ihtiyaç sahiplerine harcamış, dolayısıyla hayatının son evrelerini muhtaç olarak geçirmiştir. Dil alimi ve Şafi fakihi olan Çârperdî'den ders gördüğü bilinen müellif, hayatını talim ve tedrisle geçirip, ömrünün sonuna dek hiç aksatmadan tefsir ve hadis dersleri vermiş ve geniş bir öğrenci halkası ile yaptığı hadis derslerinde kaynak olarak Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'ini okutmuştur. Arap dili, tefsir ve hadis alanında önde gelen âlimlerden biri kabul edilen Tıbî, Kur'an ve hadislerdeki dil inceliklerini farketmesi ile meşhur olup, kudsî hadis terimini tanımlayan ilk kimse olarak ta bilinir. Eserleri üzerine şerh ve ihtisar türü çalışmalar yapmaları hususunda öğrencilerini teşvik eden müellifin kendisi de öğrencilerinin eserlerini şerh etmiştir. Hatîb et-Tebrîzî ve Ali b. İsa el-Erdebîlî öğrencilerindendir.

Kaynaklarda 13 Şaban 743 (11 Ocak 1343) yılında vefat ettiği bildirilen Tıbî'nin ölüm yerine dair bilgi olmadığı ve her gün olduğu gibi o gün de tefsir dersinin akabinde hadis dersi için camiye gittiği ve öğlen ezanını beklerken de vefat ettiği kaydedilmektedir. Kendisine ait olmadığı halde kendisine nisbet edilen eserleri de bulunan Tıbî'nin kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

el-Kâşif 'an Haka'iki's-sunen (Şerh/Hâşiyetu Mirkâti'l-Mesâbîh), el-Hulâşa fî 'Usûli'l-Hadîs, et-Tıbyân fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân, Laṭâifu't-tıbyân fî 'İlmeyi'l-Me'ânî ve'l-Beyân, Şerh Esmâ'illahi'l-Husnâ.

Nuruosmaniye 4378

Eser, üzeri siyah ve sülyen tonlarda ebru desenli kağıt kaplı ağarmış kahverengi oldukça hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklepli şirazeli üstü sarı ve siyah tonlarda ebru desenli kağıt kaplı ağarmış koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, 1+143+1 varak,

27x16.1(17.7x9.7) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve noktalamalar kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 19 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Sonundaki vikayesi yeşil, sülyen, lacivert, bordo ve pembe tonlarda ebru desenli kağıt olan eser, müşirli olup metinde bazı söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Metin kenarı ve satır aralarında sahha (tashih) kayıtları ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Eserin muhafazasında ve kendi cildinde güve tahribatı tespit edilmiş, mıklebi kopmuş, cildi dağılmış ve şirazesi oldukça hasarlı olup, formlar şirazeden kısmen ayrılmıştır. İç varaklarda güve tahribatı, bazı varaklarda da tashihlerden kaynaklı ufak aşınmalara rastlanan eserin tamir gören tek sayfası son varaktır.

Sultan 3. Osman vakfi olan eserin zahriye^a varağında şârihin kitaba “Hadâiku’t-Tıbyân” ismini verdiğine yönelik bir kayıt, 144^b varağında ise hicri 7. asır mutasavvıflarından İmam Sühreverdi’nin terceme-i hali bulunmaktadır.

2.inci vikaye^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

143^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Ahmed b. İsmail Muhammed, H. 777).

فرغ من تحريره... الخليل المعبود الديان أحمد بن إسماعيل محمد المدعو بالآدابزري في دار الأمان... في ثاني عشر محرم الحرام سنة سبع سبعين وسبعمائة

Baş (ikinci vikaye^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي أشرق بسناء محامده في سماء المعاني من شمس البيان أنجم وبدور... والصلوة والسلام على أفضل مبعوث... أبي القاسم محمد بن عبد الله... أما بعد فإن أولى ما أعملت

فيه القرايح و علقت به الأفكار اللواقح... وصدقته فيه العزائم الماضية الفحص عن أسرار التنزيل... إذ به تتشعب الطرائق إلى إدراك الحقائق... لكن لا يغوص على حقائقه ولا يفوز بشيء إلا رجل بحث عن فوائد المعاني... هذا وإن كتابي إذا تركت المرء واتبعت الهدى قلت هو بديع في أغرابه...

Son (144^b):

...وقال هذ الذي اختصر المعنى البليغ له واصبحت طوعه جوامع الكلم هذا هو المبدل إلا في أفصح من بالضاد ينطق موصي حجة الخصم عليه من صلوات الله أطيبها يبقى بقاء نعيم غير منصرم

5.1.6. Cinânu'l-Cinâs, es-Safedî

Tam adı Ebu's-şafâ (Ebû Şaîd) Şalâhuddîn Ḥalîl b. 'İzziddîn Âybey b. 'Abdillâh eş-Şafedî⁶ olan müellif, müerrih, filolog (Arap Dili ve Edebiyatı), katip, edip ve şairdir. Filistin'in Safed şehrinde 690 (1291) yılında dünyaya geldiği rivayet edilen Safedî'nin babası Türk asıllı Bahri Memlûk emirlerinden biri olan İzzuddûn Âybek'dir. Safed'de doğduğu için Safedî, uzun müddet maiyetinde çalıştığı Suriye valisi Seyfeddin Tengiz'e nisbetle Seyfî, Dimeşk'te ikamet etmesi sebebiyle Dimaşkî nisbeleriyle anıldığı, kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır.

Hafızlığın yanı sıra hat sanatı ile de meşgul olan müellif, Safed'de katip ve hatip olan Necmuddin Hasan b. Muhammed es-Safedî'den arapça gramer, akli ilimler, ve mantık tahsili görmüş ve arasında Hatîb el-Kazvînî, Takıyyuddin İbn Teymiyye ve İbn Kesîr'in de bulunduğu daha pek çok alimden ders almıştır. Suriye'nin Dimeşk şehrinde el-Medresetu't-Takvâviyye'de hadis ile dil-edebiyat dersleri vermiş ve bu derslere hocaları da iştirak etmiş ve bu başarısı ile hocalarının

⁶ Safedî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥâle, a.g.e., C. IV, s. 114-115 ; Ebû'l-Faẓl Şihâbuddîn Aḥmed İbnu'l-Ḥacer el-Aşkalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'câni'l-Mieti's-Şâmine*, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1931, C. II, s. 87-88 ; Kâtib Çelebî, a.g.e., C. I, s. 31, 48, 128, 388, 488, 593, 606, 667, 721-722, 841, 904, C. II, s. 1073, 1107, 1123, 1274, 1488, 1537, 1548, 1586, 1996-1997 ; Baban-zâde İsmail Paşa el-Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C. I, s. 291, 293, 551, C. II, s. 67, 83, 441, 678 ; İbnu'l-İmâd el-Ḥanbelî, *Şecerâtuz-Zehab fî Ahbâr Men Zehab*, Beyrût, el-Mektebetu't-Ticârî ty., C. VI, s. 200-201 ; Tâşkubrîzâde, *Miftâhu's-sa'ade*, C. I, s. 119, 120, 141, 185, 194, 243, 258, 285, C. II, s. 104, 281, 343 ; Brockelmann, *GAL.*, C. II, s. 39-41, *Suppl.*, C. II, s. 27-29 ; Mehmed Süreyya, *Sicill-i 'Osmanî*, Westmead, Gregg International Publishers, 1971, Eser; İstanbul 1308 Matbaa-i Âmire baskısından tıpkıbasımdır, C. III, s. 232 ; Durmuş, "Safedî", *DİA.*, C. XXXV, s. 447-450.

övgüsüne mazhar olmuştur. Dimeşk ve Halep'te hadis rivayet eden müellif, 717 (1317) yılında Safed'te katiplik yapmak üzere dönemin emirinin yanında da görev almıştır. Beytûlmal vekilliği, Divan-ı İnşa Katipliği, Divan-ı İnşa Dest Katipliği ve Divan-ı İnşa Sır Katipliği gibi farklı görevlere tayin edilen Safedi, 759 (1358) yılında Halep Divan-ı İnşa Sır Katipliği'nden bir yıl sonra Dimaşk beytûlmal vekilliğine tayin edilmesinden itibaren vefatı olan 11 Şevval 764'e (24 Temmuz 1363) kadar oradan ayrılmamış ve Sufiye Kabristanı'na defnedilmiştir.

Tarih, biyografi, edebiyat, şiir ve dil alanlarında fazla sayıda mühim eser telif eden Safedi'nin eserlerinden bazıılarını şöyle sıralayabiliriz:

el-Vāfī bi'l-Vefeyāt, A'yanu'l-ʿaşr ve a'vānu'n-naşr, Tezkiratu'l-edeb (et-Tezkiratu's-şafediyye, et-Tezkiratu's-şalāhiyye, et-Tezkira), er-Ravzu'l-bāsim ve'l-ʿarfu'n-nāsim, el-Ğayşu'l-museccem (muscem) fī şerhi Lāmiyyeti'l-ʿacem, Levʿatu's-şāki ve demʿatu'l-bāḳī, el-Münşeāt (Kitābu'l-İnşā, el-İnşā), Cinānu'l-Cinās fī ʿilmi'l-bedīʿ, Nuşretu's-şāir ʿale'l-Meşeli's-şāir.

Nuruosmaniye 3761

Eser, üzeri yeşil, mor, kırmızı yeşil ve kahverengi tonlarında ebru desenli kâğıt kaplı, sırt kısmı ve kenarları tamir görmüş ağarmış kahverengi meşin mukavva, hasarlı bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yıldız üzeri bordo hatai ve dişli yapraklarla süslenmiş oyma salbek şemse, cetvel ve zencerekli nokta köşebentli sırt kısmı yıldız motifli ağarmış koyu kahverengi ve siyah tonlarda, kenarları tamir görmüş meşin mukavva bir cilt içerisinde, iç kapaklar sülyen, yeşil, sarı, lacivert tonlarda ebru kâğıt kaplıdır. Eser, 5+72+3 varak, 22x17(14.3x10) cm ebadında nohudiye yakın koyu krem rengi aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, bazı söz başları, başlık ve bazı noktalamalar kırmızı mürekkep ile, harekeli 11, 12 ve 13 satır şeklinde karışık bir sıra takip eden nesih hattı ile yazılmıştır.

Baş taraftaki vikayesinde müellifin terceme-i hali ve yine bu varakta herhangi bir kayıt olduğuna dair bilgi vermeyen bir isim daha bulunmaktadır. 1^a varağında bir

kütüphane için hazırlanmış olduğunu ifade eden bir not bulunan eserin 32^b varağında tezyinatlı bir başlık bulunmaktadır.

Keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilip, bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen metnin kenarında, müellifin metinde unuttuğu bazı kısımlar, 4^b varağında bir haşiye, 6^a varağında haşiye tarzında açıklayıcı bir not, 37^b varağında ise bir sahha (tashih) kaydı bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eserin cildi ve varaklarında yoğun güve tahribatı görülen eserin, şirazesı ve formları hasarlı olup muhtelif varaklarında mürekkep lekelerine rastlanmış, bazı varakları tamir görmüş ve muhtelif varaklarında tashihler yapılmıştır.

Eser, müellifin kendi hattı ile yazılmıştır.

هذا الكتاب الجمیل بخط المصنف الحلیل مولانا خلیل الصفدی

1^b varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الإرشاد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطیف ابراهیم حنیف

الحمد لله الذي هدینا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدینا الله

1^a varağında 4 tane temellük kaydına rastlanmıştır:

Seyyid Muhammed el-Hüseyin (Mekke kadısı).

تملكه الفقير إلى الله سيد محمد الحسين القاضي بمكة المكرمة

Muhammed b. ed-Dâvûdî.

محمد بن الداوودي

Abdülkerim Mahmud b. Ahmed, 1013.

الحمد لله تم ملكه الفقير الخفير عبد الكريم محمود بن أحمد في سنة ١٠١٣

Ahmed b. Muhammed b. Nimetullah, 1110.

بشرف تملكه الفقير إلى الله أحمد بن محمد بن نعمة الله..... سنة ١١١٠

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم عفوك اللهم الحمد لله الذي رفع في فن البديع... نحمده على ما خص به من اللغة... ونشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له... ونشهد أن سيدنا محمدا عبده ورسوله... صلى الله عليه وعلى آله الذين ما فرق أحدهم في الحق... وبعد فلما كان فن البديع في الزمن المتأخر أحسن بدعة وأوضح لمعه وأملح لمعة... أحببت أن أضع فيه ما يشفي الغلة وينفي العلة ويوضح سبله بالشواهد الأدلة...

Son (72^b):

وقلت أيضا
مَلِيكَ كم سحابٌ سَحَّ لي من
نداء الهامعيِّ الها مريِّ
وقال السيف في يمناه لما
رأى الأعداء من زي الهام ريِّ
هاذا كتاب جنان الجناس

5.1.7. Zehru'r-Rebi' fî Şevâhidi'l-Bedî', Nâsiruddîn Muahammed

Tam adı Nâsiruddîn Muḥammed b. ʿAbdullah b. Kūrḫmāz⁷ olan müellif, 883 senesinde vefat etmiş ve kaleme aldığı eserlerden biri Zehru'r-Rebî' fî Şevâhidi'l-Bedî' dir.

Nuruosmaniye 4429

Üzeri yeşil, lacivert, gül kurusu, sarı ve sülyen tonlarda aşırı deforme olmuş ebru desenli kağıt kaplı, kenarları kahverengi meşin mukavva bir muhafaza içerisindedir.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, halkâr desenli, dişli yapraklarla süslenmiş yaldız oyma şemse, cetvel ve zencerekli, köşebentli, sertab dış kısmı yaldız cetvel ve motifli kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 1+104+1 varak

⁷ Nâsiruddîn Muhammed'in hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Kâtib Çelebî, a.g.e., C. II, s. 959.

25.9x17.8(19x12.9) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, metin kenarı ve satır aralarında bulunan bazı notlar, başlıklar ve noktalamalar kırmızı mürekkep ile harekeli 11 satır, 1^b-9^b arası varaklar muhakkak, 10^a varağından sonuna dek ise reyhânî hattı ile yazılmıştır.

1^a varağında kırmızı cetvel içerisinde eserin ve müellifin adı ile satır adedi ve kelime-i tevhid bulunmaktadır. Baştan sona kırmızı mürekkeple çift cetvellenmiş olan eser müşirlidir. Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eserin metin kenarı ve satır aralarında sözlükten alınmış ve bunun dışında diğer bazı açıklayıcı notlar ile sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır. Bazı varaklarda metin kenarında bulunan notlar kırmızı mürekkeple yazılmış olup, 104^b varağında biri daha net olan 3 adet mühür bulunmaktadır.

Cildi ve baştaki ilk birkaç varakta az miktarda güve tahribatına rastlanmış, miklebi ile ilk vikayesi hasarlı, baştan sona farklı yoğunlukta rutubet ve mürekkep lekeleri tespit edilmiş, muhtelif varaklarda mürekkep dağılması ve silinmeler oluşmuş ve farklı varaklar kağıtla tamir görmüştür. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3.Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الإرشاد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

104^b varağında temellük kaydına rastlanmıştır:

ملكه من الله تعالى بطريق ال..... عليه الفقير علي المصري الأزهرى في عزه محرم

الحرام... ١٠١٦

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي زين سماء المعاني مصابيح البديع...أحمده حمد عبد تدرع بالآية...وأشهد أن محمدا عبده ورسوله... صلى الله عليه وعلى آله وأصحابه... وبعد فإن العبد لما رأى سادات علما المعاني والبيان قد أشارو إلى إيضاح مباهم البديع بكل شاهد وبنان... فاستخرت الله تعالى أن أولف

مقاطيع تتصل بأشتاته... وسميتها بزهرة الربيع في شواهد البديع... وأقدم قبل شروعي تعريف الفصاحة...
بسم الله الرحمن الرحيم الباب الأول في الجنس الجنس أنواع سبعة مضارع...

Son (104^a):

هذه خواتم السور الفرقانية على الإجماله

...ولا برزت خدور الازدهان املح من عرايس اباكار معاني القرآن اذ تجاليت عالي الاذان فان هذا العلم من علوم تفسير القرآن الكريم والي الله اتوسل بمن انزل عليه صفوة خلقه الرؤف الرحيم ان يشملنا عموم شفاعته ونلحق في الدنيا والاخرة بزمرته وجماعته لكن حسبنا ان نعد من جملة خدام هذا الباب بما دون في هذا الكتاب

5.1.8. Şerhu'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye, Taşköprizâde

Tam adı Muhammed b. Aḥmed b. Mustafâ er-Rûmî el-Ḥanefî (Tâşkübrizâde) olan müellif, bazı ilim sahalarında faal olup, müerrih, müfessir ve bir Osmanlı âlimidir.⁸ 14 Rebiülevvel 901 (2 Aralık 1495) senesinde Bursa'da dünyaya gelen müellif, çocukluğunun ilk evrelerini Bursa'da geçirmiş daha sonra Ankara Akmedrese müderrisi olan babası Muslihuddin Mustafa Efendi'nin yanına giderek orada Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiştir. Babasının Üsküp'e tayin edilmesi ile Bursa'ya dönen Tâşköprüzâde'yi ve kardeşi Nizâmuddin Mehmed'i İstanbul'a Yetim Alâuddin Efendi'nin yanına götürmüştür. Medresede sarf ve nahiv eğitimi gören müellif, kardeşiyle beraber, Bursa Molla Hüsrev Medresesi müderrisi amcası Kıvâmuddin Kâsım Efendi'nin yanında tedrisine devam etmiş ve kardeşi burada vefat etmiştir. Babasının Amasya Hüseyiniye Medresesi'ne tayin edilince oraya gidip eğitimine orada devam etmiş ve dayısı, Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Kocavî, Mahmud b. Kadızâde-i Rûmî ve Muhammed et-Tûnusî gibi devrin alimlerinden ders görüp eğitimini ikmal etmiştir.

⁸ Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: Keḥḥâle **a.g.e.**, C. IX, s. 21 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 11, 37, 41, 56, C. II, s. 1084, 2038 ; el-Bağdādî, **Hedîyyetu'l-ʿĀrifîn, Esmâu'l-Muellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, C. I, s. 143-144, C. II, s. 271 ; Taşköprüzâde, **eş-Şekâik**, s. 552-560, a.g.m., **Miftāhu's-şacāde**, C. I, s. 20-25; Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, 3 c., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333, C. I, s. 346-347 ; Süreyya, **a.g.e.**, C. III, s. 471 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 559-562 ; a.g.m., **Suppl.**, C. II, s. 276, 288, 292-293, 633-634 ; Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprüzâde", **DİA.**, C. XXXX, s. 151-152.

931 (1525) yılında Dimetoka’da bulunan Oruç Paşa Medresesi’nde müderrislik yapmaya başlayan Tâşköprüzâde, iki sene sonra İstanbul Hacı Hasan Medresesi’ne nakledilmiştir. Babasının vefatından (935/1529) bir sene sonra 936 (1530) da ilk olarak Üsküp İshakiye, daha sonra (942/1536) ise Kalenderhane medresesine müderris olarak İstanbul’a dönmüştür. Müderrislikte hayli uzmanlaşan âlimin, Kocamustafapaşa, Sahn-ı Seman, Edirne Üç Şerefli ve Sultan Bayezid gibi mühim medreselerde vazife aldığı kaydedilmektedir. 952 (1545) senesinde Bursa kadısı olup, iki yılın ardından tekrar bir Sahn-ı Seman Medresesi’nde müderrislik yapmış ve 958 (1551) senesinde İstanbul kadısı olmuştur. Sülüs, nesih ve ta’lik yazıları hususunda hayli başarılı olan müellifin, bu yolla iktisab ettiği parayı talebelerinin geçimi için sarfettiği ifade edilmektedir. İsabet eden bir hastalık sonucu görme duyusunu yitiren müellif görevinden ayrılmak durumunda kalmıştır.

30 Receb 968 (16 Nisan 1561) tarihinde İstanbul’da vefat eden Taşköprüzâde, Fatih Camii’nde kılınan cenaze namazının ardından yine Fatih’te Aşık Paşa Camii’nin haziresinde bulunan Seyyid Velayet Türbesi yakınlarında defnolunmuştur. Fıkıh, tefsir, ahlak, kelam, mantık, Arap dili ve edebiyatı, ilimler tarihi, biyografi ve tıp gibi çok sayıda farklı sahada kitap ve risaleler kaleme almış olan Tâşköprüzade, eserlerini Arap dilinde yazmış ve şerh ile haşiye geleneğini sürdürmüş bir müelliftir. Çok sayıda telifi bulunan âlimin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

el-Câmi‘ fi’l-Mantık, Şerhu Dîbâceti’l-Hidâye, Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti’l-Keşşâf, Şerhu’l-Fevâidi’l-Ğiyâsiyye, Muhtaşar fî ‘İlmi’n-Nahv, Şerhu Ahlâki Azudiyye, Miftâhu’s-Sa‘ade ve Mişbâhu’s-Siyâde, Mevzu‘ātu’l-‘Ulüm, eş-Şekâiku’n-Nu‘mâniyye, Nevâdiru’l-Ahbâr fî Menâkıbi’l-Ahyâr, el-Me‘âlim fî ‘İlmi’l-Kelâm, Risâle fi’l-Kazâ ve’l-Kader, Şerhu Muqaddimeti’l-Cezerî, Şerhu Muqaddimet’s-Salât, Risâletu’s-Şifâ fî Edvâi’l-Vebâ.

Nuruosmaniye 4465

Miklepli, şirazeli, üzeri ve miklep üst kısmı gül kurusu, siyah ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde

5+172+2 varak 22x16(15x8.7) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserin vikaye^b yüzünde bir fihrist bulunmaktadır. Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş ve keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiştir. Bazı varaklarda satır aralarında kısa açıklayıcı notlar, metin kenarında konu başlıkları, müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Sıhah, Hasan Çelebi ‘ale’l-Mutavvel, Atvel ‘ale’t-Telhîs, es-Sekkâkî ve Şerhu Seyyid ‘ale’l-Miftâh gibi kaynaklardan alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi ve iç kısımda varakların şirazeye birleştiği kısımlarda ufak tefek güve tahribatı tespit edilen eserin kapakları tamamen kopmuş vaziyette olup, muhtelif varaklarda mürekkep rutubet ve diğer bazı lekelere rastlanmıştır, bazı varaklar ise hasarlıdır. Baş kısmında bir fevaid olan eser, Sultan 3. Osman vakfidir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

172^b varağında ferağ (942) ve istinsah (H. 975) kaydına rastlanmıştır:

وقع الفراغ من تأليفه وتصنيفه وتصويره وتحريره بعون الله تعالى ولطف تأييده وقت العشاء من ليلة السبت عاشر صفر المظفر لسنة اثنتين وأربعين وتسعمائة من البحرية النبوية وقد كان الإفتتاح في أواسط ذي القعدة الحرام من عام احدى وأربعين وتسعمائة في بلدة قسطنطينية المحمية ... ومدة تصنيف الكتاب ثلاثة أشهر تقريبا والله أعلم بالصواب

قد وقع الفراغ من إستنساخ هذا الكتاب... في أوایل شهر شوال المکرم من شهر سنة خمس وسبعين وتسعمائة من الهجرة النبوية

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم لله الحمد في الآخرة والأولى... والصلوة على من صدع بقرآن يخطف سنا
إعجازه أبصار الألباب... وبعد فإن مما منحني الله من النعم والإحسان فتح فوايد المعاني بمفتاح بدايع البيان
ومعرفة أسرار البلاغة ودلائل الإعجاز... ولما ملئ سمعي بهذه النصيحة وتأملت في هذه الكلمات الفصيحة...
وأضفت إليها ما كنت أبا عذره من فوايد... أعلم أن المصنف... بعدما تيمن بذكر بسم الله الرحمن الرحيم إفتتح
كتابه بحمد الله الملك المتعال...

Son (172^b):

...قد اندرست رسوم العلم وجهلت حدوده وعطلت معاهده ورد وروده قد انتكس اعلامه وانتقص قواه
وانعكس أحواله وانتقض قواه شعر لئن أدركت في نظمي قصورا و..... في بيان للمعاني فلا تنسب بنقصي
ان رقصي على مقدار تنشيط الزمان والمسئول من الملك المنان والكريم المستعان أن يجعل سعبي هذا مشكورا
وصنعي مبرورا وييسر لي ما يزلفني إلى عز جنابه

5.1.9. Keşfu'r-Rumûz ve Fethi Bâbi'l-Künuz, Koçhisârî⁹

Nuruosmaniye 4393

Eser, üzeri sülyen, mavi, lacivert, yeşil ve siyah tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi kenarları tamir görmüş üzerinde güve yenikleri bulunan hayli hasarlı meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, çiçek motifli oyma şemse ve yıldız cetveli, dışı ağarmış koyu kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde, miklep iç kısmı bordo meşin, 4+235+1 varak, 21x14.7(14.5x9.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 21 satır bir nesih kırmısı, besmelesi ise sülüs hattı ile yazılmıştır.

Eser, müşirli olup metin kenarındaki bazı notlar bordo mürekkep ile yazılmış, 1^b ve 4^a varaklarında söz başlarının yanına bordo mürekkep ile duraklar konmuş ve 231^b varağına kağıtla ek yapılmıştır. Bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin bazı varaklarında metin kenarında müellifin ilave bazı notları, Sihah ve Şerhu Ebyât gibi kaynaklardan alınmış açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

⁹ Yazar hakkında henüz elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Sırt kısmı ve iç varaklarda güve tahribatı tespit edilen eserin 1^b varağı hasarlı olduğundan bazı cümleler okunamamaktadır. Baştan 167^b varağına dek yoğunluğu azalarak devam eden rutubet lekeleri 185.inci varaktan, eserin sonuna kadar devam eder. Muhtelif varaklarında mürekkep ve diğer bazı lekelere rastlanmış, 54^a, 149^a ve 235^a varaklarındaki mühürler silinmiş, 58.inci varağı ise hasarlıdır. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

235^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Nurullah b. el-Hac Bayram, Kostantiniyye H.970).

في بلدة القنسطنطينية... في آخر ذى الحجة الشريفة في يوم بنجشنة في تاريخ سنة و سبعين وتسعمائة عن يد العبد الضعيف... نور الله بن حاجي بايرام

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه خير خبر إنشاء على مقتضى المقام... حمدا لله تعالى... ثم الصلوة على المستقل بأعباء الرسالة... محمد المبعوث... أما بعد فإن نوع الأدب على كثر شجونه وتشعب فنونه نوع عز على الطلبة مرامه... فشرح أولا تلخيص المفتاح ثم المفتاح والكشاف... وأخذت بعض الفوائد من الأستاذ تلميذه العلامة... قوله خير خبر يوشح به صدر كلام... إفتتاح غريب وابتداء لطيف وكلامه بالنسبة إلى كلام الأساس وهو خير منطوق به أمام كل كلام...

Son (234^b):

...قوله وكما كانت اه جواب عما قال الكاشي وأقول إن المص ذهب إلى أن علم المنطق عنده تراكيب البلغا... وقد قال الشيخ في الشفاء إن بعض القدماء قال أن موضوع المنطق هي الألفاظ من حيث يدل على المجهولات هذ القول واثبت أن موضوعه المعاني الذهنية من الجهة المذكورة والمصنف إختار هذا القول المزيف إلى هذا كلام الكاشي

5.1.10. Esâsu'l Belâga, Zemahşerî

Tam adı Maḥmūd b. ʿOmar b. Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥavārezmī ez-Zemahşerî Cārullah Ebu'l-Ḳāsim¹⁰ olan müellif, bir tefsir, hadis, ve kelim âlimi aynı zamanda edip ve şairdir. 27 Receb 467 (19 Mart 1075) senesinde Harizm'e bağlı Zemahşer köyünde dünyaya gelen alimin ilk hocası, mütedeyyin bir aileye mensup olduğu bilinen babasıdır. Bazı kaynaklarda damdan veya hayvandan düştüğü için bazısında ise yolculuk yaptığı bir esnada kar fırtınasına yakalınıp donma tehlikesi atlattığı ve bunun neticesinde de bacağına kestirmek zorunda kaldığı kaydedilmektedir. Rahatsızlığı nedeniyle terzi olarak hayatını kazanmasını uygun gören babasının aksine okumak istemiş ve babası da onu bir medreseye kaydettirmiştir.

Yetişmesinde büyük ölçüde emeği olan hocası dönemin filoloji, nahiv ve tıp sahalarının önde gelen alimlerinden biri olan Ebû Muzar Mahmud b. Cerîr ed-Dabbî'dir. Kendisinden lügat ve edebiyat dersi gördüğü bu hocası, Zemahşerî'nin sahip olduğu üstün kabiliyetin farkında olarak maddi manevi her türlü yardımda bulunmuştur. Gençlik süreci Sultan Melikşah ve veziri Nizamü'l-mülk dönemi ile paralel olan alim, Nizamü'l-mülk'ten beklediği ilgiyi görmemiştir. Bir süre sonra Harizm'den ayrılan Zemahşerî, Horasan'a gitmiş ve orada devlet adamlarına sunduğu birtakım eserler kaleme almıştır. Zemahşerî'nin hocalarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz: edebi ilimleri tahsil ettiği Ali b. Muzaffer el-Nisâbûrî ve Ebû Nasr el-İsfahânî, hadis talimi gördüğü Ebu'l-Hattâb b. Ebi'l-Batar, Ebû Saîd al-Sakḥânî ve Şeyhu'l-İslâm Ebû Mansûr b. Nasr al-Harisi, fıkıh ve hadis okuduğu Kâdî'l-Kudât Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Damagâni ve nahiv ile edebiyat dersleri aldığı Ebu'l-Sa'adât İbnu's-Şecerî.

¹⁰ Zemahşerî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: ez-Zirîklî, **a.g.e.**, C. VII, s. 178 ; İbnu'l-Ḥallikân, **a.g.e.**, C. IV, s. 168-174 ; İbnu'l-İmâd, **a.g.e.**, C. IV, s. 118-121 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 185, 616, 781, 791, 831, 895, 915, C. II, s. 1009, 1022, 1056, 1082, 1427, 1475-1484, 1734, 1774-1777, 1890 ; Brockelmann, **GAL.**, C. I, s. 344-350 ; a.g.m., **Suppl.**, C. I, s. 507-513 ; el-Bağdādî, **Hedyye**, C. II, s. 402-403 ; Tâşkubrîzâde, **Miftâhu's-Şa'ade**, C. II, s. 97-100 ; **İslam Ansiklopedisi**, **İslam âlemi, tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lügatı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1988, C. IV, s. 575-576, C. XIII, s. 509-514.

512 (1118) senesinde yakalandığı nahika isimli şiddetli hastalıktan sonra Mekke'ye giden alim orada çok iyi karşılanmıştı. Burada geçirdiği sürede bölgeyle alakalı muhtelif bilgiler edinen Zemahşerî, vatan hasreti nedeniyle iki yılın ardından Harizm'e döndü. Ancak burada da fazla kalamayan müellif, yeniden Mekke'ye gitti ve meşhur eseri el-Keşşâf'ı da bu arada yazmaya başladı. Kabe'ye derinden bir muhabbet duyan alim, orada uzun müddet kalınca "Cârullah, yani Allah'ın komşusu" lakabını almış ve 3 sene sonra Harizm'e dönmüştür. Dönüş yolunda Bağdat'a uğrayan Zemahşeri, orada büyük ilgi ile karşılanmış ve bir yandan ders verip diğer yandan kıymetli alimlerin deslerine devam etmiş ve ilerleyen yaşına rağmen (66) icazet almıştır. Harizm, Horasan, Irak ve Hicaz'da hassaten dil ve tefsir sahalarında verdiği dersler büyük ilgiye mazhar olmuştur. Yetiştirdiği pek çok talebeden en meşhurları şunlardır: Ebu'l-Mehâsin Abdurrahim b. Abdillâh el-Bezzâr, Ebû Sa'd Ahmed b. Mahmûd eş-Şâî, al-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî el-Havârezmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ebi'l-Kâsım b. Baycuk al-Bakkâl el-Havârezmî, Ali b. Îsâ b. Hamza b. Vehhâs ve Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Ali b. Muhammed b. Cafer el-Belhî.

Hiç evlenmediği bilinen müellifin, zamanının tamamını ilme verdiği ve sonuçta da kısa bir sürede alanının önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Bağdat'tan Harizm'e geçtiğinde Ceyhun ırmağı kenarında bulunan Ürgenç'e yerleşmiş ve bundan birkaç sene sonra 9 Zilhicce 538 (14 Haziran 1144) tarihi, arefe gecesinde vefat etmiştir. Farklı sahalarda, çok sayıda eseri bulunan alimin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

el-Keşşâf, el-Menhâc fî Usûlu'd-Dîn, Mu'cemul-Hudûd, Menâsiku'l-Hâc, el-Mufaşşal, Şerhu Muhtaşari'l-Kudûrî, el-Unmuzec, el-Mufred ve'l-Murekkeb, Şemîmu'l-ʿArabiyye, Esâsu'l-Belâga, Nevâbiğu'l-Kelim, Etvâkuz-Zeheb, el-Mustaksâ fi'l-Emsâl, Mağâmât, en-Naşaihu's-Şigâr, Tesliyetu'z-żarîr, el-Kıstâs, Müteşâbihu'l-Esmâ, Samîmu'l-ʿArabiyye ve Dîvân.

Nuruosmaniye 4690

Üzerinde güve tahribatı bulunan, bordo, sülyen, lacivert, kahve ve yeşil tonlarda ebru desenli kağıt kaplı sırt kısmı kahverengi deri olan hayli hasarlı bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı, tezhip desenli oyma şemse (üzeri kapalı olduğundan deseni görülmemektedir) ve basma cetveli, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde 2+319+1+287+2 varak 25.9x16.7(19.1x9.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, metin kenarındaki birtakım kelime ve notlar ile durak ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile, harekeli 23 satır bir şikeste talik ve nesih kırmısı, bazı söz başları rikaa, nesih, ta'lik, sülüs, bazı başlıklar rikaa, tevki, nesih ve şikeste talik, metin dışına yazılmış bazı açıklayıcı kelimeler nesih, rikaa, eserin 2.inci kısmı, nesih kırmısı, 286^b, 287^{a-b} varakları ise rikaa hattı ile yazılmıştır.

İlk ve ikinci kısım 1^b varaklarında başlık tezhibi bulunmakta ve her ikisinde de 2^a varakları dışta kırmızı cetvel ve yine dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde. Keşidelerin üzerinden kırmızı ile geçilen eser, müşirli olup metin kenarında konu başlıkları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Kâmûs ve es-Seyyid Şerif'ten alınmış ve bunlar dışında diğer bazı ufak tefek açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Varaklar arasında üzerinde Türkiye postaları yazan 25 kuruş değerinde bir pul yapıştırılmış bir kağıda rastlanmıştır.

Üzerindeki bez yer yer soyulmuş vaziyette olan eserin muhtelif varakları hasarlı ve tamir görmüş olup, rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra tashihten kaynaklanan aşınmalar tespit edilmiş, 42^a-44^a varakları arasında bir kısım ise güve tahribatı nedeniyle okunamamaktadır.

1^a varağında vakfı kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman vakfı bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المواهب عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

319^b varağında bir tarihe rastlandı:

۹۷۹

287^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (979).

في جهارشنيه سنة ۹۷۹ في أواسط شوال

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد العلامة البارع أستاذ الدنيا شيخ الأبواب والعجم فخر خوارزم أبو القسم محمود بن عمر الزمخشري... وأولى ما قفى به حمداً لله الصلوة على النبي العربي المستل من سلالة عدنان... ذهب عبد الله الفقير إليه محمود بن عمر الزمخشري في تصنيف كتاب أساس البلاغة وهو كتاب لم تنزل نعام القلوب إليه زفافة... فليت له العربية...

Son (319^b):

...قال الأخطل فهلا ليلة حتها بين النجم والدران امرأة حياكة ضياكة متفححة
لسمن فخذ بهام ما زالت اضم واستضام وأنا مضيم مستضام وهو إلى الضيم ۹۷۹

İkinci metin:

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم باب الطاء الطاء مع الهمزة طأطأ صوبه وطأطأت يدي بعنان الفرس
إذا اخفضت يدك ولم ترفعها للكنج واري العنان لحضر وطأطأت الفرس...

Son (287^b):

...ومن المجاز ذكر في أيام العرب كذا أي في وقائعها وذكر مم بأيام الله بدمارمه على الكفر

5.1.11. el-Fevâidu'l-Gıyâsiyye, el-Îcî

Tam adı Ebu'l-Faẓl 'Azududdīn 'Abdurrahmān b. Aḥmed b. 'Abdilgaffār el-Îcî¹¹ olan müellif, akli ilimler ve asleyn in yanı sıra meânî, beyân, nahiv, fıkıh ve

¹¹ Adududdīn el-Îcî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 37, 41, 104, 222, 616, 898, C. II, s. 1144, 1299, 1764, 1853, 1891 ; el-Bağdādî, **el-İẓāḥ**, C. I, s. 378, 565, ; a.g.m., **Hediyye**, C. I, s. 527 ; İbnu'l-Ḥacer, **a.g.e.**, C. II, s. 322-323 ; İbnu'l-İmād, **a.g.e.**, C. VI, s. 174-175 ; Keḥḥāle, **a.g.e.**, C. V, s. 119-120 ; Taşkubrîzāde, **Miftāḥu's-Sa'āde**, C. II, s. 181,

kelam ilmi sahalarında faal bir alim ve bununla beraber muhakkık ve müdakkiktir. 680 (1281) senesinde Şiraz yakınlarında bulunan İc'de dünyaya gelen alimin, Hz. Ebû Bekir'in neslinden olma varlıklı bir aileye mensub olduğu, babasının ise doğum yeri olan İc'in kadısı olduğu kaydedilmektedir.

İc'de yetişen müellif, evvela Şiraz, oradan da Sultaniye'ye giderek İlhanlı Vezirinin himayesine girmiştir. Bu dönemde hakkında bazı olumsuz şeyler söylene de bunların pek te muteber bilgiler olmadığı, kaynaklarda geçen malumat arasındadır. Olcaytu Han döneminde (1304-1316) Sultaniye'de kadılık vazifesi ifa eden Adudüddîn, Han ile beraber seferlere katılan seyyar medresede müderrislik yapmış, liderin vefatı üzerine ise yerine geçen oğlu döneminde yine Sultaniye'de kadi'l-memalik olmuştur. Reşîdüddin'in vefatının ardından vezir olan oğlunun talebi üzerine 727 (1327) senesinde Şiraz'a dönerek kadılığa başlayan İcî'nin bu vazifesini ne zamana dek sürdürdüğü bilinmediği ve bununla beraber bir süre sonra Şiraz'dan ayrılarak hayatının bir kısmını Şebenkara'da sürdürmüş olduğu kaydedilmektedir. Ebu Said Bahadır Han'ın ölüp, vezir Gıyaseddin Muhammed'in idam edilmesi üzerine sona eren İlhanlı hakimiyeti sebebi ile yeniden Şiraz'a dönerek oradaki hanedan mensubu ve bölgenin yeni hakimi Emir Ebu İshak yönetiminde kadi'l-kudat olmuştur. Tüm arabulucu fiiliyatına rağmen Şiraz, Muzafferî Hanedanı Mübarizüddin Muhammed b. Muzaffer'in kuşatmasından kurtulamayınca, oradan gizlice ayrılarak (754/1353) memlekete geçmiştir.

Alimin hocaları, Çârperdî ve Kutbuddin-i Şirâzî iken öğrencileri, Şemsuddin el-Kirmânî, Sa'duddîn et-Teftazânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî ve İbn Kâdî-i Kırım diye maruf, Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd el-ʿAffî el-Kazvînî'dir. Hocası Çârperdî ile görüş ayrılıkları hasebiyle gerçekleştirdiği pek çok tartışma ilim çevresinde meşhur olmuştur. İcî'ye göre onun döneminde yaşayan alimler doğru kabul edilen görüşleri gereğince tahkik etmediklerinden, ilimlerde "kıyl u kal" ile meşgul olmuş ve sebepleri de araştırmayıp neye karşılık geldiği tam olarak anlaşılmadan nakletmişlerdir. Onun eserlerinde tahkik, savunulan bir rey'in tekrar gündeme getirilerek onu bir kanaat eşliğinde benimseme yahut reddetmek anlamına

187 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 267-271 ; a.g.m., **Suppl.**, C. II, s. 287-293 ; Tahsin Görgün, 'İcî Adudüddîn', **DİA.**, C. XXI, s. 410-414.

gelmektedir. Ve fakat tahkik te belirli koşullar göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesi gereken bir husus idi. Buna göre kelimada doğruluk kriteri olarak şer'i uygunluk, faydalı olması bakımından o dönemin müslümanlarının yaşadıkları devirde yüz yüze geldiği akidevi meselelerin durumu ve insicam kriteri olarak ta tutarlılığı kabul ediyordu. Genel itibari ile kendisinden önceki gelenek çerçevesinde düşünen bir alim olsa da henüz çözüm getirilmemiş meselelerde de fikir beyan ederek öneriler getirmeye çalışmıştır.

Yaşadığı dönemde Moğol istilası üzerine istikrarın tekrar sağlanmasının lüzum ettiği ve bunun için de ilmi bir istikrar kaynağı olarak algılayan İcû'nin, geleneği yeniden canlandırma ve sonraki nesillere de aynı imkanlardan faydalanma şansı vermesi bakımından İslam düşünce tarihinde özel bir yeri vardır. Eserleri de yalnızca sistematik birer belge olmaları bakımından değil aynı zamanda düşünce tarihini de ihtiva etmesi açısından sonraki nesillere bir örnek teşkil etmektedir.

İcî Şiraz'dan ayrılıp memleketine gittiğinde, orada Şah Şücâ'nın himayesinde olup bir yıl sonrasında Kirman valisi tarafından bilinmeyen bir nedenden ötürü tutuklanarak Direymiyan kalesinde hapsedilmiş ve vefat tarihi olan 756 (1355) senesine dek orada kalmıştır. İslam düşüncesi ve hassaten Osmanlı ulemasının ideal alim modellerinden biri olan müellif, Osmanlı ilim anlayışı üzerinde kalıcı bir etki bırakmış, eserleri yüzyıllar boyu ders kitabı olarak okutulmuş, üzerine şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Kendisine bazı eserler izafe edildiyse de bu kesin bir bilgi olmayıp, bir kısmının da başkasına ait olduğu kaydedilmektedir. Alimin kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

El-Mevâkıf, er-Risāletu'l-Važ'iyye, Şerhu'l-Muhtaşar, el-Fevā'idu'l-Ğiyāsiyye, Cevāhiru'l-Kelām, Hāşiyetu'l-Keşşāf, el-ʿAqā'idu'l-ʿAzudiyye, Tahkīqu't-Tefsīr fī Teksīri't-Tenvīr, Şerhu Muhtaşari'l-Muntehā, el-Medhal fī ʿİlmi'l-Meānī ve'l-Beyān ve'l-Bediʿ.

Nuruosmaniye 4474₍₁₎

Miklepli, şirazeli, üzeri mor, bordo ve küf yeşili tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi mukavva kaplı deri bir cilt içerisinde bulunan iki risaleyi muhtevisi bir mecmuanın ilk risalesidir.

1^b-16^a varakları arasında, 20.1x14.5(17.1x10) cm (iç eni varaklarda değişiklik göstermektedir) ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları, duraklar, başlık ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekeli satır sayısı 22 20 19 18 ve 15 şeklinde düzensiz bir sıra takip eden ilk varak yarısına kadar bir nesih kırması, diğer varaklar şikeste talik, besmelesi ise nesih hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen risale müşirli olup 1^b varağında satır aralarında açıklayıcı notlar, metin kenarında haşiye, 6^b varağında ise bir sahha (tashih) kaydı bulunmaktadır.

Mecmuanın sertabı ve sırt kısmı hasarlıdır. İç kısımda ilk iki varakta çok hafif güve tahribatı tespit edilmiş, 13 ve 15.inci varaklar hasarlı, bazı varaklarında ise mürekkep lekeleri ile dağılmalar gözlemlenmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الإنسان ألهمة المعاني وعلمه البيان والصلوة علي نبيه محمد الذي أنزل عليه القرآن... وبعد فهذا مختصر في علمي المعاني والبيان بتضمين مقاصد مفتاح العلوم سميته بالفوائد الغيائية... الفصل الأول في علم المعاني والكلام في الخبر والطلب فالخبر تصويره ضروري في الأصح وتعريفاته تنبيهات... الفن الأول في الإسناد قد يريد به المتكلم أن يعلم منه الحكم نحو زيد قائم لمن لا يعلمه...

Son (15^b):

الترصيع توازن الألفاظ مع توافق الإعجاز أو تقاربها... فتأمل أبيات البحري

بلونا ضرائب من قد يرى فما إن راينا لفتح ضريبا

تردد في حلقى سودد سماحا مرجي وبأسا مهيبا

فكالليث ان حبته صارخا وكالغيث ان حبته مستثيبا

فكأنه عني المصل له لا زالت أمور العالمين

منتظمة برأيه واقطار المشرق والمغرب منورة بردائه

5.2. Mecmua Risaleleri

5.2.1. Risâletu'l-İstiâre, Semerkandî¹²

Nuruosmaniye 1852₍₄₎

Üzeri, sarı, siyah ve kırmızı tonlarda ebru desenli kağıt kaplı açık kahverengi hayli yıpranmış meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yalın rumili basma yıldız şemse, cetvel ve zencerekli, sepya rengi meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan mecmua 5 risaleyi muhtevi birmecmuanın dördüncü risalesi olan eser, 157^b-158^b varakları arasında 28x12(14.7x6.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine, siyah mürekkep, söz başları, besmele, hamdele, salvele durakları kırmızı mürekkep ile harekesiz 17, 25 ve 20 satır arasında farklılık gösteren bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

57^b varağından itibaren sonuna dek dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde olan risale müşirlidir. Sultan 3. Osman Vakfı olan mecmuanın baş taraftaki ilk vikayesi sülyen, sarı ve mavi tonlarda ebru desenli kağıt olup vikayelerinde cetvelli bir fihriste rastlanmıştır.

Ön kapak kopmuş, arka kapakta ise güve tahribatı tespit edilmiştir. Eserin son kısımdaki varaklarında güve tahribatı olup 158^a-158^b varaklarında lekeler görülmektedir.

¹² Semerkandî için bkz. bu çalışma: s. 169-171.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان ابن السلطان السلطان أبو المحاسن عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (157^b):

الحمد لواهب العطية و الصلوة على خير البرية وعلى آله ذوى النفوس الزكية أما بعد فإن معاني الإستعارات وما يتعلق بها قد ذكرت في الكتب مفصلة عسيرة الضبط فأردت ذكرها مجملة مضبوطة على وجه نطق به كتب المتقدمين ودل عليه زبر المتأخرين... العقد الأول أنواع المجاز وفيه ست فرائد الفريدة الأولى المجاز المفرد أعني الكلمة المستعملة...

Son (158^b):

...وجه الفرق بين ما يجعل قرينة المكنية ويجعل نفسه تخييلا أو إستعارة حقيقية، أو إثباته تخييلا، وبين ما يجعل زائدا عليها وترشيحا قوة الإختصاص بالمشبه به فأيهما أقوى إختصاصا وتعلقا به فهو القرينة، وما سواه ترشيح

5.2.2. Risâletu'l-İstiâre, Semerkandî¹³

Nuruosmaniye 4494₍₁₀₎

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı, tezhip desenli oyma şemse (üzeri kapalı olduğundan desen görülmemektedir) meşin mukavva bir cilt içerisinde.

11 risaleyi muhtevi bir mecmuanın son risalesi olan eser, 111^a-112^b varakları arasında 20.4x13.7(15.2x6.3) cm eb'adında açık ve koyu krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları durak ve başlıklar kırmızı mürekkep ile harekesiz, 19 ila 21 satır arasında değişiklik gösteren bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

¹³ Semerkandî için bkz. bu çalışma: s. 169-171.

Baştan sona bordo cetvel içerisinde olan risale müşirli olup, bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Eser Sultan 3. Osman vakfidır.

Eserin üzerindeki bez hayli yıpranmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الغياث عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (111^a):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لواهب العطية والصلوة على خير البرية وعلى آله ذوي النفوس الزكية أما بعد فإن معاني الإستعارات وما يتعلق بها قد ذكرت في الكتب مفصلة عسيرة الضبط فأردت ذكرها مجملة مضبوطة على وجه نطق به كتب المتقدمين ودل عليه زير المتأخرين... العقد الأول في أنواع المجاز وفيه ست فرائد الفريدة الأولى المجاز المفرد أعني الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له لعلاقة مع قرينة مانعة عن إرادته ان كانت علاقته غير المشابهة فمجاز مرسل وإلا فاستعارة مصرحة...

Son (112^b):

...كما يكون للمجاز اللغوي المرسل بذكر ما يلايم الموضوع له وللتشبيه بذكر ما يلايم المشبه به وللإستعارة المصرحة كما..... ووجه الفرق بين ما يجعل قرينة للمكنية ويجعل نفسه تخيلاً أو إستعارة تحقيقية أو إثباتية تخيلاً وبين ما يجعل زائداً عليها وترشياً قوة الإختصاص بالمشبه به فأيهما أقوى إختصاصاً وتعلقاً به فهو القرينة وما سواه ترشيح

5.2.3. Risâletu'l-İstiâre, Semerkandî¹⁴

Nuruosmaniye 4506⁽¹⁾

Şirazelî, üzeri yeşil, sülyen ve yağ yeşili tonlarda ebru desenli kâğıt kaplı, sırt kısmı kahverengi deri bir cilt içerisinde olan eserin baş taraftaki 2.inci vikaye^a yüzünde bir fihrist bulunmaktadır.

¹⁴ Semerkandî için bkz. bu çalışma: s. 169-171.

Dört risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-4^a varakları arasında, 20.4.5x13.2.5(13.4x5.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları durak ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli ve okunaklı 19 satır düzensiz bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Satır aralarında açıklayıcı notlar, sahha (tashih) kayıtları ve müellifin haşiye şeklinde ilave bazı notlarının yanı sıra birkaç açıklayıcı not bulunmaktadır.

Cildi ve arka kapağı hasarlı, ön kapak ise kopmuş vaziyettedir. Baş taraftaki vikayelerde, arka iç kapak ve sırt kısmında güve tahribatı tespit edilmiştir.

Varakları kağıtla onarılmış olup dağılma ve yoğun mürekkep lekeleri tespit edilmiştir. İlk iki varağında güve tahribatı bulunmakta 3 ve 4.üncü varakları ise hasarlıdır. Risale, Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a-varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş taraftaki vikayesinde temellük kaydına rastlanmıştır:

إستصحبه العبد الفقير الله تعالى الحسين أحمد سعيد

4^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

تمت الرسالة المنسوبة لأبي القاسم الليثي السمرقندي في الاستعارة

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لواهب العطية والصلوة على خير البرية وعلى آله ذوي النفوس الزكية أما بعد فإن معاني الإستعارات وما يتعلق بها قد ذُكرت في الكتب مفصلة عسيرة الضبط فاردت ذكرها مجملّة مضبوطاً على وجه نطق به... العقد الأول في أنواع المجاز وفيه ست فرايد الفريدة الأولى المجاز المفرد

أعني الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له لعلاقة مع قرينة مانعة عن اراوته ان كانت علاقته غير المشابهة فمجاز مرسل وإلا فاستعارة مصرحة

Son (4^a):

...والإستعارة المصرحة كما سبق ووجه الفرق بين ما يجعل قرينة للمكنية ويجعل نفسه تخيلا أو إستعارة حقيقية أو إثباته تخيلا وبين ما يجعل زائدا عليها وترشيحا قوة الإختصاص بالمشبه به فأيهما أقوى إختصاصا وتعلقا به فهو القرينة وما سواه ترشيح

5.2.4. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm ale'r-Risâleti'l-İstiâre, eş-Şîrânîşî

Tam adı Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alî b. Yûsuf el-'Umrî, ed-Dımaşkı, eş-Şîrâzî, eş-Şâfî¹⁵ olan müellif, İbnu'l-Cezerî Muḥrî diye tanınmakta olup, künyesi Ebu'l-Ḥayr'dır. Muhaddis, hafız, müerrih, müfessir, fakih, nahiv ve beyân alimi olan müellif, nâzım olup, bazı ilim sahalarında da faal biri idi.

25 Ramazan 751 tarihinde, bir cumartesi gecesı Dımeşk'te dünyaya gelen müellif, orada fıkıh dersleri alıp hadis ve kıraat taleb etmiş ve adına Dâru'l-Kur'an dediğı bir medrese inşa ederek, orada kıraat dersleri vermiştir İbnu'l-Cezerî, daha sonra Mısır'a giderek orada usul, meâni ve beyân okumuştur.

5 Rebiülevvel'de Şiraz'da vefat eden İbnu'l-Cezerî, orada inşa ettiğı bir medreseye defnolunmuştur. Kaleme aldığı çok sayıda eserden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

el-Neşr fî Kıra'ati'l-ʿaşar, et-Temhîd fî t-Tecrîd, Hâşiye ʿale'l-İzâh, Gâyetu'n-Nihâye fî Esmâi Ricâli'l-Kıraʿa ve'r-Rivâyât.

¹⁵ eş-Şîrânîşî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: Keḥḥâle **a.g.e.**, C. 1XI, s. 291-292, Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 53, 114, 128, 150, 211, 277, 290, 389, 421, 484, 520, 669, 743, C. II, s. 1105, 1118, 1132, 1150, 1180, 1194, 1323, 1497, 1699, 1799, 1803, 1859, 1910, 1952, 2028, 2042 ; el-Bağdādî, **el-İzâh**, C. I, s. 8, 26, 81, 151, 168, 315, C. II, s. 110, 227, 447, 481, 723 ; a.g.m., **Hediyye**, C. II, s. 187-188 ; İbnu'l-İmâd, **a.g.e.**, C. VII, s. 204-206 ; Tâşkubrîzâde, **Miftaḥu's-Şaʿade**, C. II, s. 55-57 ; a.g.m., , **eş-Şekâiku'Nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, Nşr. Ahmet Suphi Furat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1985, s. 36-44 ; Brockelmann, **Suppl.**, C. II, s. 274.

Nuruosmaniye 4474₍₂₎¹⁶

Miklepli, şirazeli, üzeri mor, bordo ve küf yeşili tonlarda ebru desenli kağıt kaplı kahverengi mukavva kaplı deri bir cilt içerisinde.

İki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ikinci risalesi olan eser, 17^b-41^a varakları arasında, 20.1x14.9(14.9x7.8) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine, siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile harekesiz 23 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin birkaç varağında metin kenarında sahha (tashih) kayıtları ile haşiye tarzında birtakım açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Eser, sultan 3. Osman vakfidır.

Mecmuanın sertabı ve sırt kısmı hasarlı, risalenin ise muhtelif varaklarında rutubet ve diğer bazı lekelerle rastlanmıştır.

41^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Muhammed).

تمت الرسالة... المنسوبة إلى أفضل المتأخرين محمد الجزري على يد... محمد درس
عام في اليوم السادس وقت الضحى وذلك اليوم هو الخامس الثاني من السدس الثالث من السدس السادس من
النصف من العشر الرابع من العشر السابع من العشر الأول من الألف الثاني بعد هجرة

Baş (17^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين قوله إلى الطاف ربه الخفية الألفاظ جمع لطف في القاموس
لطف كنصر لطفًا بالضم رفق درنا ولطف الله لك أي أوصل إليك مرادك... قوله الحمد لواهب العطية كتب في
الحاشية حمد الش أن أحسن إلى قوله الحمد لواهب العطية وصلواته صلوة المتن إلا أن في المتن عطف على
مجرد الحمد لواهب العطية وفي الشرح انقلب إلى العطف على قوله إن أحسن اه أقول فتكلمة إلى في قوله...

Son (41^a):

...وان المسمى بالتخييل الإثبات إلى نفس ذلك الأمر مع أن المشهور ان قرينتها عند السلف وكذا
السكاكي يسمى تخييلًا لكن يمكن توجيه الكلام بحيث ينطبق على المرام قوله نعم يحتاج إلى العرف أي في

¹⁶ Risaleyi Muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s. 244-245.

المصرحة وقوله فهو القرينة أي في المصرحة والمكنية وقوله وما سواه ترشيح أي في المكنية وتجريد في المصرحة

5.2.5. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, eş-Şîrânîşî¹⁷

Nuruosmaniye 4506₍₃₎

51^b-102^b varakları arasında 20.6x13.1(13.5x5.5) cm ebadında olan risalenin¹⁸ tavsif özellikleri mecmuanın ilk risalesiyle aynı olup tek farkı bu risalede hiç durak kullanılmamış olmasıdır. Metin kenarında müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Ahmed Çelebi, Ebu'l-Kâsım ve Bosnevî gibi kimselerden alınmış haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Muhtelif varaklarda dağılma, mürekkep lekeleri ve sararmalar tespit edilmiş, 58 ve 59.uncu varaklar ise hasarlıdır. Risale Sultan 3. Osman vakfidır.

Baş (51^b):

حاشيئ شیرانیشي عن الإستعارة العصامية

بسم الله الرحمن الرحيم قوله إلى الطاف ربّه الخفية الألفاظ جمع لطف في القاموس لطف كنصر لطفًا بالضم رفق ودنا ولطف الله تعالى لك أوصل إليك مرادك وبلطف وككرم لطفًا ولطافة صغر ودق واللطف البر بعباده المحسن إلى خلقه بإيصال المنافع إليهم برفق أو العالم بخفايا الأمور ودقايقها إنتهى أقول الأظهر أن يجعل الألفاظ هنا من اللطف بمعنى الرفق فح يحتمل أن يبقى على معناه المصدري...

Son (102^b):

...وان المسمى بالتخييل الإثبات لانفس ذلك الأمر مع أن المشهور ان قرينة المكنية عند السلف وكذا السكاكي يسمى تخييلًا لكن يمكن توجيه الكلام بحيث ينطبق على المرام قوله نعم يحتاج إلى الفرق أي في المصرحة وقوله فهو القرينة أي في المصرحة والمكنية وقوله وما سواه ترشيح أي في المكنية وتجريد في المصرحة

¹⁷ eş-Şîrânîşî için bkz. bu çalışma: s. 250.

¹⁸ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 248-249.

5.2.6. Şerhu'l-Bed'iyye, İbnu'l-Mukrî

Tam adı, Ebû Muhammed Şerefuddîn İsmâ'îl b. Ebî Bekr b. 'Abdillâh eş-Şâverî eş-Şercî el-Yemenî¹⁹ olan müellifin doğum tarihiyle alakalı farklı tarihler verilse de, genel kabule göre 754 (1353) yılında Yemen'in Kızıldeniz sahilinde yer alan Şerce bölgesi Ebyatü Hüseyin'de dünyaya gelmiştir. Şafî fakihî, edip ve şair olan İbn Mukrî, çok sayıda ilim sahasında faal bir alim olup, Benî Şâver kabilesine mensuptur.

İlk öğrenimini doğum yeri olan bölgedeki alimlerden gördükten sonra 782 (1380) yılında Zebid'e gitti. Fıkıh'ı, Ebû Abdullah Cemâluddin Muhammed b. Abdullah er-Reymî'den, Arap dili ve edebiyatını, Muahmmmed b. Zekerıyyâ ve Sirâcuddin Abdullatif b. Ebû Bekr eş-Şercî'den öğrenen İbn Mukrî, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, mantık ve fıkıh usulü alanlarında uzmanlaşıp önemli alimlerin arasında zikredilmiş ve ilmi meselelerle alakalı bazı tartışmalarda elde ettiği başarılarla takdir toplamıştır.

Resuli Devleti hükümdarı el-Meliku'l-Eşref İsmâîl tarafından Taiz, Mücahidiye Medresesi ve ardından, Zebid, Nizamiye Medresesine tayin edilen müellif aynı zamanda Mehalib emirliği, Mısır elçiliği ve kadılık gibi siyasi vazifelerde de bulunmuştur. 837 Safer ayının sonunda (Ekim 1433) vefat eden müellif, nazım ve nesirde usta olup, şiirlerinde edebi sanatları tüm incelikleri ile ustalıkla kullanan biridir. Kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Ravzu't-tâlib, İrşâdu'l-ğâvî ilâ (fî) mesâliki'l-Hâvî, İhlâşu'n-nâvî fî İrşâdi'l-ğâvî ilâ mesâliki'l-Hâvî, 'Unvânu's-şerefi'l-vâfî fî 'ilmi'l-fıkh ve'l-'arûz ve't-târîh ve'n-naḥv ve'l-kavâfî, Tevsî'u beyteyi'l-Ḥarîrî.

¹⁹ İbnü'l-Mukrî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: Keḥḥâle **a.g.e.**, C. II, s. 262-263 ; el-Bağdādî, **el-İzâh**, C. I, s. 49, C. II, s. 189 ; Kâtib Çelebî, **a.g.e.**, C. I, s. 69, 234, 310, 626-627, 794, 919, 930, C. II, s. 1175-1176, 1336 ; İbnu'-İmâd, **a.g.e.**, C. VII, s. 220-222 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 243-244, a.g.m., **Suppl.**, C. II, s. 254-255 ; Saffet Köse, "İbnü'l-Mukrî", **DİA.**, C. XXI, s. 138-140.

Nuruosmaniye 4898₍₄₎

Üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı, mıkplepli, şirazeli, sırt kısmı açık kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan mecmua 6 risaleyi havidir.

Baş kısmındaki ilk vikayesi^a yüzünde bir fihrist bulunmaktadır.

121^b-161^a varakları arasında, 18x13.2(13x9.9) cm ebadında krem ve nohudiye yakın tonda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar, başlıklar ve noktalamalar kırmızı ile harekeli ve okunaklı 19 satır adi bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Müşirli olan risalenin metin kenarında Sıhah'tan alınmış ve bunun dışında az miktarda diğer bazı açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi yıpranmış, üzerindeki bez soyulmuş ve güve tahribatı tespit edilmiştir. Muhtelif varaklarında rutubet ve mürekkep lekeleri ile tashihten kaynaklı ufak aşınmalar tespit edilmiştir.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin metni ve şerhi aynı müellifindir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو ال..... عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş taraftaki ilk vikayesi^a yüzünde bir temellük kaydına rastlanmıştır:

عبد الرحيم بن عمرو

161^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (866).

يوم الإثنين عشري ذي القعدة سنة ٨٦٦

Baş (121^b):

بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر يا كريم الحمد لله الذي ابتدع ما صنع فأبدع في الإحسان... وصلى الله على رسوله محمد أفصح ولد معذ بن عدنان... وبعد فإن أولي من مدح بعد الله أكرم الخلق على الله وأكرمهم على الله أنبياء الله وأكرم الأنبياء على الله محمد رسول الله وقد هم الله تعالى خليفته على خليفته... وقد نظمت هذه القصيدة مائة وأربعة وأربعين بيتا فيها جميع أنواع البديع وهي مائة وخمسون نوعا وقد يجتمع لي في البيت الواحد عدة أنواع من البديع لكن المعول على ما أسس البيت عليه وقد أكثر في الكثر أبياته من التورية والإيهام...

Son (161^a):

...لم يلم سماه قوم حسن المقطع وسماه قوم حسن الخاتمة وهو عبارة عن بيت باتي بلا الناظم في آخر شعره مشعر بأنه آخر كلامه مما يحسن السكوت عليه كأواخر الأبي الكريمة في أواخر السؤى ومن أمثله قول المتنبي واعطيت الذي لم يعط خلق عليك صلوة ربك والسلام وبيت الصفي فإن سعدت فمدحي فيك موجبة وإن شقيت فذنبي موجب النقم وكقول المتنبي أيضا فلا هجمت بها الأعلى ظفر ولا وصلت بها إلا إلى أمل

5.2.7. Risâle fî İlmi'l-Beyân, İbn Kemâl²⁰

Nuruosmaniye 4475⁽³⁾

Şirazeli, yıldız basma cetvelli açık kahverengi deri bir cilt içerisinde iç kapaklar koyu kahverengi olan 31 risaleyi muhtevi bir mecmuanın üçüncü risalesidir.

30^b-41^b varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırmızı ile yazılmış ve yer yer haşiyelidir.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin sonunda Ahi zade Abdulhalim de bu eserden bahsetmektedir.

32^a varağı hafif hasarlıdır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

²⁰ Kemalpaşazâde için bkz. bu çalışma: s. 45-47.

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

30^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:(Ali b. Salim ed-Demati, H.1123).

عبد الحليم محمد بن مولانا محمد الشهير بأخي زاده... على يد كاتبه الفقير... علي بن المرحوم الشيخ سالم الدماطي المالكي... تحريراً في عاشر شعبان المعظم سنة ١١٢٣

Baş (30^b):

بسم الله الرحمن الرحيم منه الإعانة وعليه التكلان تمهيد وتقسيم لما كان مدار البلاغة من جهة البيان على التمكن من إيراد المعني الواحد في طرق مختلفة بالزيادة في وضوح الدلالة عليه والنقصان كان لصاحب علم البيان فضل إحتياج إليها فنقول الدلالة التي تتعلق غرض البيان للبحث عن كفيته ينقسم تارة إلى وضعية شخصية كوضع المفردات...

Son (41^b):

...قال صاحب الكشف الأذن الرجل الذي يصدني كل ما يسمع ويقبل قول كل أحد سمي بالجراحة التي هي آلة السماع كان جملة اذن ونظيره قولهم للرئنة عين وقال البيضاوي يسمع كل ما يقال له وبصدق سمي بالجراحة كأنه من فرط إستماعه صار جملة آلة السماع كما سمي الجاسوس عينا

5.2.8. Risâle fî Beyânî Telvini'l-Hitâb, İbn Kemal²¹

Nuruosmaniye 4475₍₃₁₎

Sultan 3. Osman vakfı olan risale²² 212^a-217^b varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında, koyu krem ve nohudiye çalan renkte aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiş olan metin müşirli olup, kenarında haşîye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

²¹ Kemalpaşazâde için bkz. bu çalışma: s. 45-47.

²² Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

217^b varağında kitabet kaydına(1123) rastlanmıştır:

بتاريخ يوم الأربعاء ثالث عشرين شعبان المعظم سنة ١١٢٣

Baş (212^a):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي أنزل الكتاب تبياناً... والصلوة على سيدنا محمد من نطق بالصواب... وبعد فهذه رسالة مرتبة في بيان تلوين الخطاب وتفضيل شعبه التي منها الإلتفات التي هو أسلوب متكائر الفوائد متناثر الفرايد والمراد من الخطاب هنا توجيه الكلام نحو السامع إعلم انهم كما يحسنون قرى الأشباح فيخالفون فيه بين لون ولون وطعم وطعم وكذلك يحسنون قرى الأرواح فيخالفون فيه أيضا بين اصلوب واصلوب وإيراد وإيراد...

Son (217^b):

...كقول بن مياده فلا صرمه يبدوا وفي اليأس راحة ولا وصلة يبدو لنا فنكارمه... على طريق المثل والدعا أو نحوهما كما في قوله تعالى وقالت اليهود يد ا مغلوله غلت أيديهم وقوله تعالى ثم انصرفوا صرف الله قلوبهم وفي كلامهم قضم القفر ظهري والقفر قاصمات الظهر وفي قول حرير متى كان الخيام ندي طلوع سقيت الغي أيتها الخيام يوم عارضيتها بفرع بشامة سقي البشام

5.2.9. Risâle mine't-Teb'îdiyye, İbn Kemâl²³

Nuruosmaniye 4475⁽¹⁰⁾

Sultan 3. Osman Vakfı olan risale²⁴ 153^b-155^b varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Müşirli olan risalede ufak tefek şerhler bulunmaktadır.

Muhtelif varakları hasarlı olup rutubet lekeleri tespit edilmiştir.

²³ Kemalpaşazâde için bkz. bu çalışma: s. 45-47.

²⁴ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

Baş (153^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه والصلوة على نبيه إعلم ان البعضية المعتبرة في من التبعية هي البعضية في الأجزاء لا البعضية في الأفراد على خلاف التنكير الذي يكون للتبعية على زعم الفاضل الشريف فإن المعتبر فيه هي البعضية في الأفراد لا البعضية في الأجزاء وبه يفارق من التبعية من البيانة على ما صرح به الرض حيث قال في شرح الكافية ونعرفهما أي نعرف من البيانة بأن يكون قبل من أو بعدها...

Son (155^a):

...فنزلت ان الله لا يغفر ان يُشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء فقالوا نخاف أن لا يكون من اهل المشيئة فنزلت أن الله يغفر الذنوب جميعا فاقبلوا مسلمين وقال الإمام البيضاوي وتقييده بالتوبة خلاف الظاهر ويدل على إطلاقه فيما عدا الشرك قوله تعالى إن الله لا يغفر أن يشرك به والتعليل بقوله إنه هو الغفور الرحيم على صيغة المبالغة

5.2.10. Risâle fî Uslûbî'l-Hakîm, İbn Kemal²⁵

Nuruosmaniye 4475⁽¹¹⁾

Sultan 3. Osman vakfı olan risale²⁶ 155^b-157^b varakları arasında 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırmısı ile yazılmıştır.

Baş (155^b):

²⁵ Kemalpaşazâde için bkz. bu çalışma s. 45-47.

²⁶ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله العليم الحكيم والصلوة على رسوله الكريم وعلي آله وصحبه هداة صراط المستقيم وبعد فهذه رسالة رتبناها في بيان أسلوب الحكيم وتمييزه عن ستائر الأساليب المعتبر عند أرباب البلاغة وأصحاب البراعة فنقول ومن الله التوفيق والأسلوب الحكيم مرجعه إلى العدول في الجواب عن موجب الخطاب بحكمة شريفة يقتضيها المقام أو نكتة لطيفة يرتضيها ذوي الأفهام سواء كان ذلك العدول لصرف الكلام عن مراد المتكلم إلى معنى آخر...

Son (157^b):

...بل صرفه إلى معنى يترقب في أمثال ذلك المقام كما لا يخفى على ذوي الأفهام ولذلك أي لعدم خروج الكلام بالحمد المذكور عن مقتضى ظاهر الحال لم يعد مثل ذلك الحمد من لطائف المعاني كما عد في أسلوب الحكيم منها بل عدّ من الحسنات البديعية

5.2.11. Risâle fî Beyânî Envâi'l-Mecâz, İbn Kemal²⁷

Nuruosmaniye 4475⁽¹⁵⁾

Sultan 3. Osman vakfı olan risale²⁸, 167^a-169^b varakları arasında 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Baş (167^a):

بسم الله الرحمن الرحيم لما كان مدار التجوز في اللفظ مفردا كان أو مركبا على النقل عما وضع له وقد تقرر في موضعه انقسام وضعه إلى شخصي وهو ما وضع مادته ونوعي وهو ما وضع هيئته فلا جرم انقسم المجاز بحسب هذين الوضعين إلى أربعة أقسام لأن التجوز لا يخلو من ان يكون بحسب الوضع الشخصي...

Son (169^b):

...وهذا القول منه مع الزعم المذكور اخراج منه مباحث التشبيه عن حد علم البيان وهذا من قصور الباع في هذه الصناعة والتحقيق على ما أوضحناه في مواضع أخر انه من أركانه وان التشبيه التمثيلي والتشبيه الذي ترك فيه أدواته من أقسام المجاز على ما نبهناك عليه فيما تقدم

²⁷ Kemalpaşazâde için bkz. bu çalışma s. 45-47.

²⁸ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

5.2.12. Risâle fî Beyâni Envâi'l-Mecâz, İbn Kemal²⁹

Nuruosmaniye 4890⁽¹⁷⁾

Üzeri yeşil bez kaplı, mıklepli şirazeli hatai motifi ve dişli yapraklarla bezenmiş oyma şemse ve basma cetvelli, sırt kısmı açık kahve, kendisi kahverengi deri bir cilt içerisinde, iç kapakları yeşil bez kaplıdır.

Zahriyesinde “Risâle fî Taksîmi'l-Mecâz” şeklinde kayıtlı olan eser, kırk risaleyi muhtevi bir mecmuanın on yedincisi olup, 52^b-54^a varakları arasında, 21.4x15.3(16.5x8.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, başlık ile “وبعد” kelimesi kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Mecmuanın baş kısmındaki vikayesinde silik vaziyette olduğundan okunmayan iki not ile 2 varaklık bir fihrist bulunmaktadır. Risale müşirlidir.

Eserin üzerindeki bez soyulmuş, cildi hayli yıpranmış ve üzerinde ufak tefek güve tahribatı bulunmaktadır. Risalenin bulunduğu forma ve varakları hasarlı olup muhtelif varaklarında güve tahribatı, rutubet ve mürekkep lekeleri tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الإرشاد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş (52^b):

هذه رسالة متعلقة في تقسيم المجاز

²⁹ Kemalpaşazâde için bkz. bu çalışma s. 45-47.

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه والصلوة على نبيه وآله وصحبه وبعد فهذه رسالة رتبناها في تقسيم المجاز لما كان مدار التجوز في اللفظ مفردا كان أو مركبا على النقل عما وضع له وقد تقرر في موضعه انقسام وضعه إلى شخصي وهو وضع مادته ونوعى وهو وضع هيئته...

Son (54^a):

...وهذا القول منه مع الزعم المذكور اخراج منه مباحث التشبيه عن حد علم البيان وهذا من قصور البضاعة وقصر الباع في هذه الصناعة والتحقيق على ما أوضحناه في موضع آخر أنه في اركانه وإن التشبيه التمثيلي والتشبيه الذي ترك فيه أدانة من اقسام المجاز على ما نبهناك عليه فيما تقدم

5.2.13. Risâle fî enne Sâhibe'l-Meânî Yuşâriku'l-Lugavî, İbn Kemâl³⁰

Nuruosmaniye 4475⁽¹⁶⁾

Sultan 3. Osman vakfı olan risale³¹, 170^a-172^b varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Baş (170^a):

بسم الله الرحمن الرحيم إعلم أن صاحب علم المعاني يشارك اللغوي في البحث عن مفردات الألفاظ المستعملة في كلام العرب إلا أن اللغوي يبحث عنها من جهة مادتها في علم متن اللغة ومن جهة هيأتها في علم الصرف ومن جهة بعضها إلى بعض في علم الإشتقاق وصاحب علم المعاني يبحث عنها من جهة فصاحتها وحسنها والفصاحة لا تستلزم الحسن وإن اللفظ الفصيح يختلف حاله حُسنا وفتحا باختلاف المقام أعني موضوعه من الكلام فكم من لفظ فصيح حسن في مقام...

Son (172^a):

...قال العلامة الزمخشري في رسالتنا الموسومة بالزاجرة للصّفار من معارضة الكبار العلوم الأدبية ترتقى إلى اثني عشر صنفا وعد كل واحد من العلوم الثلاثة المذكورة صنفا مستقلا ولو كان أحد المعدودين علم الشعر لما صح ذلك ونظير الفرق المذكور الفرق بين علم متن اللغة وعلم اللغة فإن؟؟ الثاني لتناوله علمي الصرف والإشتقاق أعم من الأول

³⁰ Kemalpaşazâde için bkz. bu çalışma s. 45-47.

³¹ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

5.2.14. Şerh Risâlaleti'l-İstiâre li's-Semerkandî, el-İsferânî İsmâuddin³²

Nuruosmaniye 2678₍₂₎

Üzeri lacivert ve kırmızı tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, güve tahribatı bulunan hayli hasarlı açık kahverengi meşin mukavva bir muhafaza içerisinde.

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, hatai, gonca, penç ve dişli yapraklarla süslenmiş oyma şemse, basma cetvel ve zencerekli, ağarmış koyu kahverengi, kenarları tamir görmüş meşin mukavva bir cilt içerisinde bulunan mecmuanın zahriye^a varağında bir fihrist bulunmaktadır.

İki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ikinci risalesi olan eser, Sultan 3. Osman vakfidır.

Zahriyesinde “İsâm ‘ale’l-İstiâre” şeklinde kayıtlı olan risale, 37^b-50^b varakları arasında, 25x14(14.2x7) cm ebadında, açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, besmele, hamdele, salvele durakları ve harekeler kırmızı mürekkep ile harekeli 19 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Söz başlarının üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan eser müşirli olup bazı varaklarında satır araları ve metin kenarında Muhtasar ve Ahmed Çelebi’den alınmış açıklayıcı notlar ile sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

Mecmuanın şirazesi ve formları hasarlı, ön kapak kopmuş miklebi ise oldukça hasarlıdır. Sırtında ve miklebinde aşırı tahribat oluşan eserin dışı ve iç kapaklarında hayli fazla güve tahribatı tespit edilmiştir.

Varaklarında çok fazla güve tahribatı bulunan risalenin 41.inci varağı hasarlı ve muhtelif varaklarda mürekkep dağılmaları gözlemlenmektedir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الغياث عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

³² İsmâuddin İsferânî için bkz. bu çalışma: s. 162-164.

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

37^a varağında temellük kaydına rastlanmıştır:

إستصحبه الفقير عبد الرحمن حلبي

50^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (H. 1085).

سنة ١٠٨٥ شوال يوم ١١

Baş (37^b):

بسم الله الرحمن الرحيم يقول العبد المفتقر إلى الطاف ربه الخفية عصام الدين إبراهيم بن محمد...
الحمد لوأهب العطية أي كل عطية أو العطية المعهودة... والصلوة علي خير البرية أي جميع البرايا أو البرية
المعهودة التي عهد تفضيل النبي عليها عليه الصلوة والسلام... أما بعد أما هذه لمجرد التأكيد لا لتفصيل
المجمل مع التأكيد... فإن معاني الإستعارات...

Son (50^b):

...فأيهما أقوى إختصاصا وتعلقا به فهو القرينة وما سواه ترشيح حض بيان الفرق بين القرينة
والترشيح بالمكنية لأنه لا إلتباس بين القرينة والترشيح في المصرحة كما أشرنا إليه نعم يحتاج إلى الفرق بمثل
ما ذكر بين القرينة والتجريد فأيهما أشد إختصاصا بالمشبه كان قرينة وما سواه تجريدا والأظهر أن ما يحضر
به السامع أولا فهو القرينة وما سواه ترشيح ولك أن تجعل الجميع قرينة في مقام لشدة الإهتمام بالإيضاح

**5.2.15. Şerh alâ Risâleti'l-İstiâre li's-Semerkandî, el-İsferâinî
İsâmuddin³³**

Nuruosmaniye 4396⁽³⁾

Zahriyesinde “İsâm ‘ale’l-İstiâre” şeklinde kayıtlı olan eser³⁴, mecmuanın
3.üncü risalesi olup, 141^b-159^b varakları arasında, 20.1x12.6(13.2x6.1) cm ebadında,
krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer
yer harekeli 17 satır bir nesih hattıyla yazılmıştır.

³³ İsâmuddin İsferainî için bkz. bu çalışma: s. 162-164.

³⁴ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s. 108-109.

Müşirli olan risalede bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, 141^b, 142^a, 152^b varaklarının satır araları ve metin kenarında Şîrânîşî ve diğer bir kaynaktan alınmış haşiye tarzında açıklayıcı notlar ile okuyucunun konuyla alakalı müellifin diğer eserlerinden çıkardığı birtakım notlar bulunmaktadır. Sultan 3. Osman vakfı olan risale, mühürsüzdür.

159^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Muhammed b. Mustafa el-Alai, Beşiktaş, H.1090).

في مدرسة سنان باشا در بشكطاش سنة ١٠٩٠

Baş (141^b):

بسم الله الرحمن الرحيم يقول العبد الفقير إلى الطاف ربه الخفية عصام الدين بن محمد حفهما مغفرته الجليلة إن أحسن ما يزداد به النعم الوفية... الحمد لواهب العطية أي كل عطية أو العطية المعهودة التي نزلت فيها السورة... و الصلوة على خير البرية أي جميع البرايا أو البرية المعهودة التي عهد تفصيل النبي عليها عليه الصلوة والسلام...

Son (159^b):

...فهو القرينة وما سواه ترشيح خص بيان الفرق بين القرينة والترشيح بالمكنية لأنه لا إلتباس بين القرينة والترشيح في المصرحة كما أشرنا إليه نعم يحتاج إلى الفرق بمثل ما ذكر بين القرينة والتجريد فأيهما أشد إختصاصا بالمشبه كان قرينة وما سواه تجريد أو الأظهر أن ما يحضر به السامع أولا فهو القرينة وما سواه توشيح ولك أن تجعل الجميع قرينة في مقام شدة الإهتمام بالإيضاح

5.2.16. Şerh Risâleti'l-İstiâre li's-Semerkindî, el-İsferâinî İsmâuddin³⁵

Nuruosmaniye 4500₍₁₎

Basma yaldız cetvel ve zencerekli, üzeri yeşil renkte kağıt kaplı, kahverengi meşin mukavva bir cilt içerisindeki eserin baş kısmındaki ilk vikayesi a yüzünde bir fihrist bulunmaktadır.

İki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-9^a varakları arasında, 20.8x14.9(14.2x5.1) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah

³⁵ İsmâuddin İsferâinî için bkz. bu çalışma: s. 162-164.

mürekkep, söz başları ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir şikeste talik, hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen risale müşirli olup bazı varaklarda metin kenarında sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Hasan Zîbârî'den alınmış ve bunun dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Cildi tamir gören eserin üzerinde kaplı olan kağıt oldukça hasarlı ve yoğun rutubet lekeleri bulunmaktadır.

1^a ve 1^b varaklarında daha yoğun olmak üzere tüm varaklarında rutubet lekeleri tespit edilmiş ve 8.inci varak hasarlıdır. İlk iki forması oldukça hasarlı olan risalenin muhtelif varaklarında dağılma ve bazı lekeler tespit edilmiştir. Risale, Sultan 3. Osman vakfidır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

19^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

حسين بن محمد الارسعي سنة ١١٠٤

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم يقول العبد المفتقر إلى الطاف ربّه الخفية عصام الدين بن محمد... إن أحسن ما نراد به النعم الوفية ويدفع به البلية في البكرة والعشية الحمد لواهب العطية أي كل عطية أو العطية المعهودة التي نزلت فيها السورة فح تناسب فقرتنا الحمد والصلوة أشدّ تناسب ولا يخرج الحمد بذلك عن أن يكون على النعمة الواصلة إلى الشاكر لأن كل ما وهب لنبينا من العطايا فهو يعم مسلمي البرايا...

Son (19^a):

...فهو القرينة وما سواه ترشيح خصّ بيان الفرق بين القرينة والترشيح بالمكنية لأنه لا التباس بين القرينة والترشيح في المصراحة كما أشرنا إليه نعم يحتاج إلى الفرق بمثل ما ذكر بين القرينة والتجريد فأيهما أشد إختصاصا وتعلقا بالمشبه كان قرينة وما سواه تجريدا والظاهر أن ما يحضر به السامع أولا فهو القرينة وما سواه ترشيح ولك أن تجعل الجميع قرينة في مقام شدة الإهتمام بالإيضاح

5.2.17. Şerhu Risâleti'l-İstiâreti's-Semerkindiyye, el-İsferâinî İsâmuddin³⁶

Nuruosmaniye 4475⁽⁹⁾

Sultan 3. Osman vakfı olan risale³⁷ 142^b-152^a varakları arasında 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Metin içerisinde bazı kelime ve cümleler kırmızı mürekkep ile yazılmış, birkaç varağında ise haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

142^b ve 143^b varaklarında rutubet lekesi bulunan risalenin 146.ıncı varağı hasarlıdır.

152^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (H.1123, Ali ed-Demati).

وافق الفراغ من كتابتها يوم الخميس المبارك عشرين رجب الفرد سنة ١١٢٣ ... على يد... علي
الدماطي المالكي

Baş (142^b):

بسم الله الرحمن الرحيم يقول العبد المفتقر إلى الطاف ربه الخفية عصام الدين بن محمد... الحمد
لواهب العطية أي كل عطية والعطية المعهودة التي نزلت فيها السورة فحينئذ تتناسب فقرة الحمد والصلوة أشد
تناسب ولا يخرج الحمد بذلك عن أن يكون على النعمة الواصلة إلى الشاكر لأن كلما وهب لتبينا من العطايا
فهو يعم مسلمي البرايا والصلوة على خير البرية أي جميع البرايا أو البرية المعهودة التي عهد تفضيل النبي
عليها عليه الصلوة والسلام...

³⁶ İsâmuddin İsferâinî için bkz. bu çalışma: s. 162-164.

³⁷ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

Son (151^b):

...لأنه لا التباس بين القرينة والترشيح في المصراحة كما أشرنا إليه نعم يحتاج إلى الفرق بمثل ما ذكر بين القرينة والتجريد فأيهما اشد اختصاصا بالمشبه كان قرينة وما سواه تجريد أو الأظهر ان ما يحضر به السامع أولا فهو القرينة وما سواه ترشيح ولك أن تجعل الجميع قرينة في مقام شدة الإهتمام بالإيضاح

5.2.18. Şerhu Risâleti'l-İstiâre, el-İsferâinî İsâmuddin³⁸

Nuruosmaniye 4518₍₁₎ (Mükerrer)

Basma yıldız cetvel ve zencerekli, bordo, üzerinde rutubet ve yoğun güve tahribatı bulunan mukavva kaplı hayli hasarlı deri bir muhafaza içerisinde.

Mecmua, barok desenli yıldız basma şemse ve zencerekli, köşebentli, sertab dış kısmı barok desenli, miklebi zencerekli, iç kapaklar, mıklep iç kısmı, baş kısımdaki ilk vikaye^a yüzü ve sondaki son vikaye^b yüzü yeşil üzerine kabartma barok desenli kağıt kaplı ve patlıcan moru renkte mukavva kaplı deri bir cilt içerisinde olup, baş kısımdaki 2.inci vikaye^a yüzünde bir fihrist bulunmaktadır.

Dört risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilki olan risale, 1^b-20^a varakları arasında 22.3x14.5(13.8x6.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve bazı işaretler ile satır aralarındaki bazı notlar kırmızı mürekkep ile 17 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

1^b varağında başlık tezhibi bulunan risalede bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, metin müşirli ve bazı varaklarda metin kenarında Zeynuddin Hakkârî'den alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar, 14^a varağında ise satır aralarında açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

Cildi yer yer aşınmış, sırt kısmı hasarlı ve bazı varaklar tamir görmüş olup, mürekkep, rutubet ve diğer bazı lekelerin yanı sıra ufak tefek dağılmalar tespit edilmiş, 8.inci varak ise hayli hasarlıdır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risale mühürsüzdür.

³⁸ İsâmuddin İsferâinî için bkz. bu çalışma s. 162-164.

Baş kısımdaki ilk vikaye a yüzünde istinsah kaydına rastlanmıştır:

مما استنسخه الفقر إلى رحمة ربه القدير السيد محمد

1^a, 63^a ve 97^a varaklarında vakıf mührüne rastlanmıştır:

من الكتب المتوقوفة المحقق ١٢٥٢ لكتب وقف جامع العثمانية ١٢٥٢

Baş (1^b) :

بسم الله الرحمن الرحيم يقول العبد المفتقر إلى الطاف ربه الخفية عصام الدين بن محمد حفهما مغفرته الجليلة إن أحسن ما يزداد به النعم الوفية ويدفع به البلية في البكرة والعشبة الحمد لواهب العطية أي كل عطيته والعطية المعهودة التي نزلت بها السورة فح تناسب فقرتا الحمد... والصلوة على خير البرية أي جميع البرايا أو البرية المعهودة التي عهدت بتفضيل النبي عليه السلام من الإنس والجن والملك الكرام إذ ما عداها خارج عن أن يكون له في سلك التفضيل الانتظام...

Son (19^b):

...فأيهما أقوى اختصاصا وتعلقا به فهو القرينة وما سواه ترشيح خص ببيان الفرق بين القرينة والترشيح بالمكنية لأنه لا التباس بين القرينة والترشيح في المصرحة كما أشرنا إليه نعم يحتاج إلى الفرق بمثل ما ذكر بين القرينة والتجريد فأيهما أشد اختصاصا بالمشبه كان قرينة وما سواه تجريد والأظهر أن ما يحضر به السامع أولا فهو القرينة وما سواه ترشيح ولك أن تجعل الجميع قرينة في مقام شدة الإهتمام بالإيضاح

5.2.19. Şerh Risâleti'l-İstiâre, el-İsferâinî İsâmuddin³⁹

Nuruosmaniye 4494₍₈₎

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı, tezhip desenli oyma şemse (üzeri kapalı olduğundan desen görülmemektedir) meşin mukavva bir cilt içerisindedir.

11 risaleyi muhtevi bir mecmuanın sekizincisi olan risale 59^b-78^b varakları arasında, 20.4x13.7(13.5x6.3) cm ebadında açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve başlıklar bordo mürekkep ile harekesiz 15 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

³⁹ İsâmuddin İsferâinî için bkz. bu çalışma s. 162-164.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalede, bazı kelime ve cümlelerin üzerine bordo mürekkep ile hat çizilmiş ve baştan sona bordo cetvel içerisinde olup, 64^b, 66^b ve 72^a varaklarında Şiranişi ve müellif nüshasından alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar, 78^b varağında ise bir sahha (tashih) kaydı bulunmaktadır.

Eserin üzerindeki bez hayli yıpranmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الغياث عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş (59^b):

بسم الله الرحمن الرحيم يقول العبد المفتقر إلى الطاف ربه الخفية عصام الدين بن محمد حفهما مغفرة الجلية ... الحمد لواهب العطية أي كل عطية أو العطية المعهودة التي نزلت فيها السورة فح تناسب فقرتا الحمد والصلوة أشد تناسب ولا يخرج الحمد بذلك عن أن يكون على النعمة الواصلة إلى الشاكر لأن كل ما وهب لنبينا صلى الله عليه وسلم من العطايا فهو يعم مسلمي البرايا...

Son (78^b):

...فأيهما أقوى إختصاصا وتعلقا به فهو القرينة وما سواه ترشيح حض بيان الفرق بين القرينة والترشيح في المصراحة كما أشرنا إليه نعم يحتاج إلى الفرق بمثل ما ذكر بين القرينة والتجريد فأيهما أشد إختصاصا بالمشبه به كان قرينة وما سواه تجريدا والاظهار أن ما يحضره به السامع أولا فهو القرينة وما سواه ترشيح ذلك أن تجعل الجميع قرينة في مقام شدة الإهتمام بالإيضاح

5.2.20. Nuzhetu'l-Elhâz fî Ademi Elfâz li'l-Elfâz, Tâşkôprüzâde⁴⁰

Nuruosmaniye 4475⁽²³⁾

⁴⁰ Taşkôprüzâde Ahmed Efendi için bkz. bu çalışma s. 234-235.

Sultan 3. Osman vakfı olan risale⁴¹ 183^b-185^b varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Müşirli olan eserin ölçüleri mecmuanın ilk risalesiyle aynı özellikte olup, bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir.

Baş (183^b):

بسم الله الرحمن الرحيم أما بعد الحمد لوليه واهله والصلوة علي نبيه محمد وآله... قال الفاضل الشريف قدس سره اللطيف لا شك أنك إذا قلت خرج في قولك خرج زيد من البصرة فعل ماض وزيد إسم ومن حرف جر تحكم بهذه الأحكام علي تلك الأفاظ دون المعاني لأن تلك الأحكام من أحكام الألفاظ بالقياس إلي المعاني...

Son (185^b):

...وعبر عنه بالوضع الغير القصدي وألا فائبات حقيقة الوضع مما لا يرتضيه عاقل وقد عرفت فيما سبق وجهها آخر في عدم امكان اعتبار الوضع ههنا هذا غاية ما امكن لي في تحقيق هذا المقام والعلم عند الملك العلام

5.2.21. Risâle fi Beyâni'l-İstiâre, İbn Kemal⁴²

Nuruosmaniye 4909⁽⁴⁵⁾

Üzeri sülyen, koyu yeşil, koyu kahverengi ve küf yeşili tonlarda ebru desenli kâğıt kaplı, yıldız basma cetvel ve zencerekli mukavva kaplı bordo deri bir muhafaza içerisindedir.

Şirazeli, tezhip desenli oyma şemse, basma cetvel ve köşebentli, mukavva kaplı ağarmış koyu kahverengi deri bir cilt içerisindedir.

Muhafazası hasarlı olan eserin şirazesi dağılmış, kapakları kopmuş vaziyette, cildinde ve hassaten sırt kısmında yoğun güve tahribatı tespit edilmiştir.

⁴¹ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

⁴² Kemalpaşazâde için bkz. bu çalışma s. 45-47.

56 risaleyi muhtevi bir mecmuanın 45.incisi olan eser, 143^b-146^b varakları arasında 19.9x12.2(14.4x6.8) cm eb'adında sarı, pempe ve krem tonlarda aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 15 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Metin kenarında metinde atlanmış olan bazı kısımlar yer alan risalenin varakları formadan ayrılmış, 145^b varağında ise mürekkep lekesi tespit edilmiştir.

Sonunda bir fevaid bulunmaktadır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

146^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

في أواخر المحرم الحرام في يوم الخميس لسنة سبع و الف من الهجرة النبوية

Baş (143^b):

رسالة في بيان الإستعارات للفاضل التحرير ابن كمال الوزير رحمه الله

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الواهب العطية والصلوة على خير البرية وعلى آله ذوي النفوس الزكية وبعد فإن معاني الإستعارات وما يتعلق بها قد ذكرت في الكتب مفضلة غير الضبط فأردت مجمل مضبوطة على وجه نطق به كتب المتقدمين ودل عليه زير المتأخرين عموما للفائدة فنظمت فوائد عوائد بتحقيق معاني الإستعارات واقسامها ومراتبها في مقدمة وثلاث مقامات وخاتمة المقدمة المجاز إما مفرد وإما مركب المفرد هي الكلمة المستعملة في غير ما وضع له في اصطلاح...

Son (146^b):

...شبه صورة تردده في ذلك الأمر تصوره وتردده من قام ليذهب في أمر فتارة يريد الذهاب فيقدم رجلا وتارة لا يريد فيأخر أخرى فاستعمل الكلام الدال على هذه الصورة في ذلك وجه الشبه هو الاقدام تارة والاحجام أخرى منتزع في عدد أمور كما ترى

5.2.22. Risâle fî Tevcîhi't-teşbîh fî Lafzi Kemâ Salleyte alâ İbrahim, Abdurahmân el-Huseynî

Tam adı ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Hamza el-Huseynî olan müellif, müerrih olup kaynaklarda hakkına fazla bilgiye ulaşılammıştır.⁴³ Müellif 1100 yılında vefat etmiştir.

Nuruosmaniye 4909⁽²⁵⁾

Mecmuanın 25.inci risalesi, 78^b-79^b varakları arasında⁴⁴ 19.8x12.2(14.6x6.8) cm ebadında, pembemsi renkte aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, duraklar ve başlık kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 15 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup 79^a varağında bir sahha (tashih) kaydı bulunmaktadır.

Varakları formadan ayrılmış vaziyettedir.

78^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

محمد الحقيير... في ربيع الآخر لسنة سبع والـف من الهجرة النبوية

Baş (78^b):

رسالة في توجيه التشبيه الذي تضمنه لفظ كما صليت على إبراهيم لواحد من الفضلاء

بسم الله الرحمن الرحيم له الحمد وعلى نبيه الصلوة والسلام... قال كثر أقوال العلماء في توجيه التشبيه الذي تضمنه قولنا اللهم صلى على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم من حيث أن هذه العبارة تقتضي أن يكون الصلوة على النبي المصطفى عليه أفضل الصلوة التسليمات... أقول هذا وجه شريف...

Son (79^b):

⁴³ Abdurrahman el-Hüseynî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keĥhâle **a.g.e.**, C. V, s. 173 ; Brockelmann, **GAL.**, C. II, s. 293.

⁴⁴ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 270-271.

...فإن قلت إذا كان قوة وجه الشبه في المشبه به لأجل الظهور فليكتف بذلك في أول الأمر حتى لا يلزم كون الصلوة على آل إبراهيم أفضل من الصلوة على النبي وآله من غير حاجة إلى هذا الوجه قلت الإحتياج إلى هذا الوجه كون الصلوة على النبي وآله أفضل من الصلوة على إبراهيم وآله عليهم الصلوة والسلام إذ هذا المعنى لا يعلم من هذه العبارة إلا بهذا الوجه كما لا يخفى على من له ادعى فطانه

5.2.23. Hâşiye alâ Hâşiyeti'z-Zibârî alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre, Ahmed el-Mevlevî

Tam adı Aḥmed Dede el-Mevlevî olan müellif, reîsu'l-munecimîn ve müerrihtir.⁴⁵ Mekke'de vefat eden müellif hakkında kaynaklarda fazla bilgiye rastlanmamakla beraber kaleme aldığı eserlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Şaḥâifu'l-Aḥbâr, Cāmi'u'd-Duvel fî Mucelledât.

Nuruosmaniye 4475⁽⁵⁾

Sultan 3. Osman vakfi olan risale⁴⁶ 46^b-68^a varakları arasında 21.5x14.6(16x8.2) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 27 satır bir nesih kırmızı ile yazılmış, keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiş ve bazı varaklarda metin kenarında haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

68^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Ali b. Salim ed-Demati, H.1123).

يوم الجمعة المبارك الحادي والعشرين من شهر صفر الخير سنة ١١٢٣ علي بن المرحوم الشيخ سالم الدماطي

Baş (46^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وما توفيقي إلا بالله عليه توكلت وإليه أنيب الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على أشرف الخلق محمد... وبعد فهذه تحريرات رائقه وتدقيقات فائقة حررها أفضل المتأخرين واجمل المتبحرين أستاذي العلامة أحمد أفندي المولوي... وبلغه مأموله على حاشية المولى الفاضل حسن الزبياري

⁴⁵ Ahmed el-Mevlevî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥāle a.g.e., C. I, s. 219 ; el-Bağdādī, el-İzāḥ, C. I, s. 353, C. II, s. 64.

⁴⁶ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

على شرح رسالة الإستعارات للعلامة المحقق العصام... قوله الإستعطاف علة العدول وقوله إذ في ذكر العبودية بيان للإستعطاف وقوله فتحا لباب فيضه علة الإستعطاف قوله يخطر للبال إلى أخوه بيان لقاعدة خطرت بباله كأنه لم يأخذها من أحد...

Son (68^a):

...قول الشيخ إلا أن يقال يريد أن السؤال لا يردعن أصله فلا وجه لإيراده ودفعه فاليأمل قال المصنف يجوز جعله ترشيحا للتخييلية والتحقيقية مراده بالتحقيقية هنا التي هي أخذ قسمي قرينة المكنية في مذهبه فذكر هنا باعتبار كونها قسمية للتخييلية وإلا فلا حاجة إلى ذكرها لا ناقد عرفنا ثبوت الترشيح لها

5.2.24. Ta'rîbu Risâleti'l-Mecâz, Ahmed el-Mevlevî⁴⁷

Nuruosmaniye 4475⁽⁶⁾

Sultan 3. Osman vakfı olan risale⁴⁸ 72^b-97^b varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Bazı varaklarında metin kenarında haşiyeler ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra İsam'dan alınmış ve bunun dışında diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

97^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Ali b. Salim ed-Demati, H.1123)

يوم الأحد المبارك تاسع عشر جمادى الأولى سنة ١١٢٣ ... علي بن المرحوم الشيخ سالم الدماطي المالكي

Baş (72^b):

بسم الله الرحمن الرحيم قال أستاذنا مولانا العلامة المحقق المدقق فريد الدهر ووحيد العصر أحمد المولوي... الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد... أما بعد فهذه رسالة في بيان المجاز واقسامه مترجمة من الرسالة الفارسية التي ألفها أفضل المحققين وأكمل المدققين مولانا العلامة عصام الدين...

⁴⁷ Ahmed el-Mevlevî için bkz. bu çalışma s. 273.

⁴⁸ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

المقدمة فيها ثلاث طوائف الطائفة الأولى في بيان الدلالة واقسامها إعلم أن الله تعالى جعل الإنسان مدنيا بالطبع أي محتاجا إلى التمدن والإجتماع...

Son (97^b):

...وكذا ينبغي ترجيح الإستعارة المبينة على التشابه على الإستعارة المبينة على التضاد عند تعارضهما وترجيح المجاز بالحذف على المجاز بالزيادة وتفصيل هذه الترجيحات ووجوهها مذكور في كتب الأصول لكونها من جملة مباني الأدلة الشرعية ومبادي الإجتهد والإستنباط

5.2.25. Şerhu Risâleti'l-İstiâre, Kazâbâdî

Tam adı Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Kâzâbâdî er-Rûmî el-Hanefî (Ebu'n-Nâfî)⁴⁹ olan müellif, Tokat'a bağlı Kazabad'da doğmuş ve ölüm tarihinden yola çıkılarak 1070 (1660) yılından sonra doğduğu söylenmektedir. İlk öğrenimini memleketinde yapan müellif daha sonra Tokat'a giderek orada Âmidli Yusuf, Turhallı Osman, Zorluzâde Hasan ve hassaten istifade etmiş olduğu Tefsîrî Mehmed Efendi'den ders görmüştür.

1115 (1703) yılında İstanbul'a gelerek Süleymaniye Camii'nde ders vermeye başlayan Kazabadi, 1121 (1709) yılında 60 akçe maaşlı müderris rütbesine yükseltilmiş ve kendisine Kütübhane-i Hümayun hocalığı verilmiştir. 1146 (1733) yılında Selanik'e tayin edilen müellif, 1153 (1740) yılında mevleviyet rütbesine terfi etmiş, 1158 (1745) yılında da Mekke-i Mükerreme kadılığına tayin edilmiş, 1163 (1750) yılında vazifesinden azledilerek İstanbul'a dönmüştür.

İstanbul'da bulunduğu süre zarfında oğlu da dahil pek çok öğrenci yetiştirmiş olan Kazabadi, 25 Rebiülahir 1163 (3 Nisan 1750) yılında Asithane'de vefat etmiştir. Müellifin eserlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Tenvîru'l-Başâir, Hâşiye 'alâ Sûrati'l-fâtîha li'l-Beyzâvî, Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Mîrzâcân, Hâşiyetu'l-Usûl, Netâicu'l-İnzâr, Şerhu'l-Ferîde, Hâşiyetu İsbâti Vâcib.

⁴⁹ Kazâbâdî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: el-Bağdâdî, **Hediyye**, C. I, s. 175 ; Keşhâle, **a.g.e.**, C. II, s. 81 ; el-Bağdâdî, **İzâh**, C. I, s. 2, 333 ; Bursalı, **a.g.e.**, C. I, s. 404 ; Brockelmann, **Suppl.**, C. I, s. 741, C. II, s. 260 ; Mustafa Öz, "Kazâbâdî", **DİA.**, C. XXV, s. 120-121.

Nuruosmaniye 5088₍₁₎ (Müteferrika Yazma Eserler Bölümü)

Nuruosmaniye başkayyumu Hafız Şevki'nin vakfı olan mecmuanın mıklebi tezhipli olup, şirazeli, rûmi desenli oyma salbek şemse, yaldız basma cetvel ve köşebentli, basma zencerekli, ağarmış kahverengi, mukavva kaplı deri bir cilt içerisindedir.

İki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilki olan risale, 1^b-16^a varakları arasında bulunan risale 18.5x10.8(12.4x5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekesiz 19 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı ile hat çizilen eserin yalnızca 1^b varağı müşirlidir. Metin kenarında konu başlıkları, müellifin haşiye şeklinde ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

Üzerinde kurt tahribatı bulunan eserin cildi hayli yıpranmış ve mıklebi kopmuş vaziyettedir. Muhtelif varaklarda rutubet ve diğer bazı lekeler tespit edilmiş, bazı varaklar tamir görmüş ve ilk iki forması hafif hasarlıdır.

Baş kısımdaki ilk vikaye a yüzünde bir temellük kaydına rastlanmıştır:

من كتب الفقير أحمد

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي جعل أسرار البلاغة مفتاحاً لإعجاز نظم القرآن... والصلوة والسلام على رسوله محمد... وبعد فيقول أفقر عبید الله الهادي أبو النافع أحمد بن محمد القازآبادي... هذه ملخص نتائج الانظار... كتبها على رسالة مشهورة بين الأنام برسالة الإستعارة... الحمد لواهب العطية أي جنس الحمد أو كل حمد أو الحمد المعهود وهو حمد الله أو حمد الرسول عليه السلام مختص لواهب العطية المعهودة وهو الله المعبود والعطية فعيل بمعنى مفعول...

Son (16^a):

...والإختصاص ههنا بمعنى التعلق لا بمعنى الإنحصار إذ الإنحصار لازم في القرينة لا في الترشيح برشدك إليه قوله فأيهما أقوى اختصاصاً وتعلقاً به حيث جعل التعلق عطفاً تفسير باله بأن يكون خاصة لازمة

فهو القرينة وما سواه ترشيح يفهم منه أنه إذا كان ماله قوة الإختصاص متعددًا يكون جميع قرينة لكن يمكن أن يجعل واحد منه قرينة إذ يكفي فيها وما سواه ترشيح إذ يكثر النفع

5.2.26. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm, Zibârî Hasan

Tam adı Muḥammed ez-Zîbârî el-Fāsî (Ebû 'Abdillâh)⁵⁰ olan müellif, fakih ve müerrih olup, Fas'ta vefat etmiştir.

Nuruosmaniye 4500⁽²⁾

Sultan 3. Osman vakfı olan risale⁵¹ 20^b-47^b varakları arasında, 20.8x14.9(15.1x8.1) cm ebadında açık krem ve krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve 1^b varağındaki duraklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 23 ve 25 satır arasında değişiklik arz eden düzensiz bir nestalik, besmelesi ise rikaa hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirlidir. Birkaç varağında metin kenarında müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Mutavvel, Abdullah ve Abdurrahman gibi kaynak ve kimselerden alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

24, 30 ve 40.ıncı varaklar hasarlı olup, muhtelif varaklarda rutubet ve çok fazla mürekkep ile diğer bazı lekeler tespit edilmiştir. Farklı varaklarda dağılma ve tashihten kaynaklı ufak tefek aşınmalar olmuş, 3 ve 4.üncü formasının bazı varakları formalarından kısmen ayrılmıştır.

47^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

في أواسط رجب المبارك سنة ١٠٧٠

Baş (20^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين الحمد لله الذي خلق الإنسان علمه الله البيان وجعل ذريعة إلى معرفة دقائق القرآن والصلوة والسلام على من عجز عن إدراك مقاماته عقول العقلاء... أما بعد فهذه حواش

⁵⁰ Zibârî el-Kürdî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti için bkz.: Keḥḥale a.g.e., C. X, s. 5. ; Brockelmann, **Suppl.**, C. I, s. 782, C. II, s. 259.

⁵¹ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 264.

على الشرح المنسوب الى المولى المكرم والأستاذ المفخم مولانا عصام الدين إبراهيم... على رسالة الإستعارة لمولى المحقق والخير المدقق مولانا أبي القاسم الليثي السمرقندي... يقول عدل عن ضمير المتكلم إلى المظهر الذي هو العبد المفتقر للإستعفاف إذ في ذكر العبودية والإفتقار هضم لنفسه...

Son (47^b):

...أي إلى علم الإلتباس بقولنا فيما سبق ولا يخفى أنه لا معنى لقوله ما زاد على قرينة المصراحة لأن اه بمثل ما ذكر من قوة الإختصاص والاظهر أن ما يحضر أي يتنبه به السامع على المراد وما سواه ترشيح و تجريد فالإعتبار بالدلالة على المراد لا لقوة الإختصاص عند الشارح ولا يخفى أنه الاوجه أن يجعل الجميع أي جميع الملايمات قرينة ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد تكون واحدة و قد تكون متعددة

5.2.27. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, Zibârî Hasan⁵²

Nuruosmaniye 4507⁽¹⁾

Miklebi tezhipli olan, şirazeli, yaldız zemin üzerine bordo rûmili tezhip desenli oyma şemse, basma yaldız cetvel ve zencerekli koyu kahverengi deri bir cilt içerisinde sertab dış ve iç kısmı basma yaldız cetvel ve desenli olan mecmuanın baş taraftaki ilk vikaye^a yüzünde bir fihrist bulunmaktadır.

Miklebi, ön ve arka kapakları ile sırt kısmı oldukça hasarlı olan eserin cildi tamir görmüş, şirazesi hasarlı ve mecmuadaki risalelerin bazı varakları formalardan tamamen ayrılmış vaziyettedir.

8 risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilk risalesi olan eser, 1^b-41^a varakları arasında 20.5x12.7(14.2x5.4) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 23 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

1^b-2^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın, diğer varaklar ise kırmızı cetvel içerisinde. Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen risale müşirli olup, satır aralarında açıklayıcı cümleler, metin kenarında müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Abdullah Efendi,

⁵² Zibârî el-Kürdi için bkz. bu çalışma s. 277.

Abdurrahim ve Mutavvel'den alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin bulunduğu formaların tamamı şirazeden ayrılmış olup muhtelif varaklarda mürekkep lekeleri, dağılmalar ve tashihten kaynaklı ufak tefek aşınmalar tespit edilmiştir. İlk forması hasarlı olan eserin, 38^b varağı tamir görmüştür.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

41^a varağında istinsah (Nasuh b. Abdillan) ve kitabet (H.1086) kaydına rastlanmıştır:

حررت هذه عن يد العبد الضعيف المحتاج الى رحمة ربه اللطيف نصوح بن عبد الله

... سنة فثمانين بعد الف

Baş (1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الانسان وعلمه البيان... والصلوة والسلام على من عجز عن إدراك مقاماته عقول العقلاء... أما بعد فهذه حواش على الشرح المنسوب إلى المولى المكرّم والاستاد المفخم مولانا عصام الدين إبراهيم... على رسالة الاستعارة للمولى المحقق والحبر المدقق ابي القاسم الليثي السمرقندي... يقول العبد عدل عن ضمير المتكلم إلى المظهر الذي هو العبد المفتقر للإستعفاف...

Son (41^a):

...ولا يخفى انه لا معنى لقوله ما زاد على قرينة المصرحة لان اه بمثل ما ذكر من قوة الاختصاص والاطهر ان ما يحضر اي يتنبه به السامع على المراد وما سواه ترشيح او تجريد فالاعتبار بالدلالة على المراد لا بقوة الاختصاص عند الشر ولا يخفى انه الأوجه أن تجعل الجميع اي جميع الملايمات قرينة ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد يكون واحدة وقد يكون متعددة

5.2.28. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm li Risâleti'l-İstiâre, Zibârî Hasan⁵³

Nuruosmaniye 4396₍₄₎

160^b-198^a varakları arasında bulunan risale⁵⁴ 20.1x12.5(13.5x6.3) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Metinde bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiştir. Birkaç varağında açıklayıcı kısa notlar bulunan risalenin 187^a varağında sahha (tashih) kaydı bulunmaktadır.

Son forması şirazeden kısmen ayrılmış, 178 ile 190.ıncı varaklar hasarlı ve bazı varaklarda mürekkep dağılması tespit edilmiştir. Sultan 3. Osman vakfı olan risale mühürsüz dür.

198^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Muhammed b. Mustafa el-Alai, Beşiktaş, H.1090).

في اليوم الثالث من شهر شعبان في مدرسة سنان باشا در بشكطاش تاريخ سنة تسعون والف

Baş (160^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين الحمد لله الذي خلق الإنسان... والصلوة والسلام على من عجز عن ادراك مقاماته... أما بعد فهذه حواش على الشرح المنسوب إلى المولى المكرم و الأستاذ المفخم مولانا عصام الدين إبراهيم... على رسالة الإستعارات للمولى المحقق والخير المدقق مولانا أبي القاسم اللبثي السمرقندي... يقول عدل عن ضمير المتكلم إلى المظهر الذي هو العبد المفتقر للإستعفاف إذ في ذكر العبودية والإفتقار... ترى أن الحمد وقع مقولا لهذا القول الفاصل إلى الطاف ربه اللطيف الإحسان برفق...

Son (198^a):

...ولا يخفى أنه لا معنى لقوله... بمثل ما ذكر من قوة الإختصاص والإظهار ما يحضر أي يتنبه به السامع على المراد وما سواه ترشيح أو تجريد فالإعتبار بالدلالة لا بالقوة الإختصاص عند الشارح ولا يخفى أنه الأوجه أن تجعل الجميع أي جميع الملايمات قرينة ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد تكون متعددة

⁵³ Zibârî el-Kürdî için bkz. bu çalışma s. 277.

⁵⁴ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 108-109.

5.2.29. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm ale'l-İstiâre, ez-Zibârî Hasan⁵⁵

Nuruosmaniye 4518₍₂₎

21^b-62^a varakları arasında bulunan risale⁵⁶, 22.4x14.5(14.2x6.7) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekesiz 19 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

21^b varağında başlık tezhibi bulunan risale müşirli olup, birkaç varağında satır aralarında açıklayıcı cümleler ve müellifin ilave bazı notları, metin kenarında Abdurrahman, Muhyiddin, Ali ve Ahmed Çelebi gibi kimselerden alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar, müellifin ilave baz notları ve 61^b varağında bir sahha (tashih) kaydı bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risale mühürsüzdür.

Muhtelif varaklarda az miktarda rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra ufak tefek dağılmalar tespit edilmiştir.

62^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (H.1123).

١١٢٣

Baş (21^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الإنسان علمه البيان وجعله ذريعة إلى معرفة دقائق القرآن والصلوة والسلام على من عجز عن إدراك مقاماته عقول العقلا وكل عن بيان حالاته السنة... أما بعد فهذه حواش على الشرح المنسوب إلى المولى المعظم والأستاذ المفخم مولانا عصام الدين إبراهيم... على رسالة الإستعارات للمولى المحقق... مولانا أبو القاسم الليثي السمرقندي... يقول قولاً عن اعتقاد بوجب النجاة عن هول يوم القيمة النناد عدل عن ضمير المتكلم إلى المظهر...

Son (62^a):

...أي إلى عدم الإلتباس بقولنا فيما سبق ولا يخفى أنه لا معنى لقوله ما زاد على قرينة المصراحة لأن اه بمثل ما ذكر من قوة الإختصاص والأظهر أن ما يحضر أي يتنبه به السامع على المراد وما سواه

⁵⁵ Zibârî el-Kürdî için bkz. bu çalışma s. 277.

⁵⁶ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 267.

ترشيح أو تجريد فالإعتبار بالدلالة على المراد لا بقوة الإختصاص عند الشر ولا يخفى أنه الأوجه أن تجعل الجميع أي جميع الملايمات قرينة ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد يكون واحدة وقد يكون متعددة

5.2.30. Hâşiye alâ Şerhi'l-İstiâreti's-Semerkindiyye, ez-Zibârî Hasan⁵⁷

Nuruosmaniye 4475⁽⁷⁾

Sultan 3. Osman vakfı olan risale⁵⁸ 102^b 130^a varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep 27 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen metnin kenarında Muhakkık Şeyhî'den alınmış ve bunun dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar, 120^b ve 111^b varaklarında ise sahha (tashih) kayıtları bulunmaktadır.

130^a varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (Ali b. Salim ed-Demati, H.1123).

يوم الإثنين المبارك سادس عشر شهر ربيع الأول سنة ١١٢٣... على يد... علي بن المرحوم الشيخ
سالم الدماطي المالكي

Baş (102^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وما توفيقي إلا بالله عليه توكلت الحمد لله الذي خلق الإنسان وعلمه البيان...
والصلوة والسلام على من عجز عن إدراك مقاماته عقول العقلاء... أما بعد فهذه حواش على الشرح المنسوب
إلى المولى المكرم والإستاذ المفخم مولانا عصام الدين إبراهيم... على رسالة الإستعارات للمولى المحقق
والحبر المدقق مولانا أبي القاسم الليثي السمرقندي... يقول عدل عن ضمير المتكلم إلى المظهر الذي هو العبد
المفتقر للإستعفاف إذ في ذكر العبودية والإفتقار...

Son (130^a):

...لأن إلى آخره بمثل ما ذكر من قوة الإختصاص والأظهر أن ما يحضر أي يبينه به السامع على
المراد وما سواه ترشيح أو تجريد فالإعتبار بالدلالة على المراد لا بقوة الإختصاص عند الشارح ولا يخفى أنه

⁵⁷ Zibârî el-Kürdî için bkz. bu çalışma s. 277.

⁵⁸ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

الأوجه أن يجعل الجميع أي جميع الملايمات قرينة ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد تكون واحدة وقد تكون متعددة

5.2.31. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, ez-Zibârî Hasan⁵⁹

Nuruosmaniye 4494⁽⁹⁾

Risale Sultan 3. Osman vakfı olan risale⁶⁰ 79^b-110^b varakları arasında, 20.4x13.7(15.2x6.3) cm ebadında bej ve krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekesiz 21 satır adi bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, 1^b varağındaki duraklar kırmızı olup metin baştan sona kırmızı cetvel içerisindedir. Bazı varaklarda metin kenarında konu başlıkları, müellifin ilave bazı notları ve sahha (tashih) kayıtlarının yanı sıra Abdullah Efendi, Abdurrahman, Muhyiddin, Seyyid Şerif, Şirânişî, Seyyid Şerif, Hasan Çelebi 'ale'l-Mutavvel, Misbah Munîr, Hâşiyetu's-Seyyid 'ale'l-Miftâh, Leysî 'ale'l-Mutavvel, el-Hafîd 'ale's-Şerh, Hâşiyetu'l-Mevlânâ, Muhtâr, Mutavvel ve Kâmûs gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Bazı varaklarda dağılma ve ufak tefek mürekkep lekeleri tespit edilmiştir.

Baş (79^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الانسان علمه البيان ... والصلوة والسلام على من عجز عن إدراك مقاماته عقول العقلاء... أما بعد فهذه حواش على الشرح المنسوب إلى... مولانا عصام الدين إبراهيم... على رسالة الإستعارة للمولى...أبي القاسم الليثي السمرقندي... يقول عدل عن ضمير المتكلم إلى المظهر الذي هو العبد المفتقر... الحمد لواهب العطية الجملة خبر ان وليس فيها عائد إلى الإسم... أي كل عطية فاللام للإستغراق أو العطية المعهودة التي نزلت فيها السورة...

Son (110^a):

⁵⁹ Zibârî el-Kürdî için bkz. bu çalışma s. 277.

⁶⁰ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 268-269.

...لأن الح بمثل ما ذكر من قوة الإختصاص الأظهر أن ما يحضر أي يتنبه به السامع على المراد وما سواه ترشيح أو تجريد فالإعتبار بالدلالة على المراد لا بقوة الإختصاص عند الشارح ولا يخفى أنه الأوجه أن تجعل الجميع أي جميع الملايمات قرينة ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد تكون واحدة أو قد تكون متعددة

5.2.32. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, ez-Zibârî Hasan⁶¹

Nuruosmaniye 4497⁽¹⁾

Miklepli şirazeli, üzeri ve iç kapakları yeşil bez kaplı, sırt kısmı ve sertabı kahverengi deri bir cilt içerisinde iki risaleyi muhtevi bir mecmuanın ilki olan risale 1^b-42^a varakları arasında, 20.7x13.2(12.6x6.3.5) cm ebadında krem rengi aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekesiz 17 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, satır aralarında açıklayıcı cümleler ve sahha (tashih) kayıtları, metin kenarında ise müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Abdullah, Molla Celal, Seyyid Şerîf, Beydâvî, Misbâh Munîr ve Mutavvel gibi kimse ve kaynaklardan alınmış haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Varaklarında hayli fazla mürekkep lekesi ve bazı varaklarda yine rutubetten kaynaklı sararmalar tespit edilmiştir. Risale Sultan 3. Osman vakfidır.

Kapakları miklebi ve sırt kısmında güve tahribatına rastlanmış, üzerinde kaplı olan bez ise bir hayli yıpranmıştır.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المكارم عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

⁶¹ Zibârî el-Kürdî için bkz. bu çalışma s. 277.

Baş (1^b):

الحمد لله الذي خلق الإنسان علمه البيان وجعله ذريعة إلى معرفة دقائق القرآن والصلوة والسلام على من عجز عن إدراك مقاماته عقول العقلاء وكل عن بيان حالاته الستة فحول البلغا... أما بعد فهذه حواش على الشرح المنسوب إلى... مولانا عصام الدين إبراهيم... على رسالة الإستعارة للمولى... أبي القاسم الليثي السمرقندي... يقول عدل عن ضمير التكلم إلى المظهر الذي هو العبد المفتقر للإستعفاف إذ في ذكر العبودية والإفتقار هضم لنفسه...

Son (41^b):

...لأن اه يمثل ما ذكر من قوة الإختصاص والظاهر أن ما يحضر أي يتنبه به السامع على المراد وما سواه ترشيح أو تجريد فالإعتبار بالدلالة على المراد لا بقوة الإختصاص عند الشارح ولا يخفى أنه الأوجه أن تجعل الجميع أي جميع الملايمات قرينة ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد يكون واحدة و قد يكون متعددة

5.2.33. Hâşiye alâ Muhtasari's-Sa'd ale't-Telhîs⁶²

Nuruosmaniye 4507⁽²⁾

Risale⁶³ 42^b-102^b varakları arasında 20.5.5x12.9(14.2x5.4) cm ebadında, krem ve açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş ve başlıkların kırmızı mürekkep ile yer yer harekeli 23 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

42^b-43^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın, 43^b-72^a varakları arası ise, ilki metnin kendini, ikincisi ise haşiyeleri içine alacak şekilde kırmızı ile çift cetvelenmiştir. Metin kenarında konu başlıkları ve müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Sıhah, Yezdî, Hasan Çelebi, Hatâyî, Kâsım Abbâdî, ve Sadruddin gibi kaynak ve kimselerden alınmış ve bunlar dışında diğer bazı haşiye ile haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

⁶² Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

⁶³ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 278-279.

Muhtelif varaklarda akmalar, mürekkep ve rutubet lekeleri tespit edilmiş, eserin ilk forması hasarlı ve risalenin bulunduğu 2, 3 ve 4.üncü formlarda bazı varaklar tamir görmüştür.

102^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır: (H.1077, Nasuh b. Abdillâh).

في شهر ذي الحجة من يوم الثامن عشر سنة سبع وسبعين والف... نصوح بن عبد الله بن أويس
محمد اغا

Baş (42^b):

بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك على ما اعطيتنا من سوايغ النعمه وبوالغ الحكم ونصلي على نبيك
الهدى للعرب والعجم على وجه اكمل واتم قوله نحمدك أثر الحمد على الشكر لان الحمد يعم الفضائل
والفواضل والشكر يختص بالأخير وكان الله تعالى من عطايم النوايل ما لا يحضره العد والإحصاء فله سبحانه
من صفات الكمال ما لا يحوم حوله الإنتهاء والخفاء...

Son (102^b):

... يترك الخطاب لمعين مع أن المذكور هنا في كلام المتن أن يكون لمعين فالمناسب أن يرجع
الضمير إليه ثم كلام السكاكي يحتمل وجها آخر يتوجه عليه ما ذكره رحمه الله تعالى وهو ان يتعلق قوله مع
معين بكون لا بالخطاب وكلامه رحمه الله لا يحتمل ذلك هذا والاولى ان يقابل المتروك بالمتروك اليه فيقال
يترك المعين إلى غير المعين أو يترك الخطاب

5.2.34. Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre, Seyyid Ali⁶⁴

Nuruosmaniye 4506⁽²⁾

5^b-50^a varakları arasında bulunan risale⁶⁵ 20.4.5x13.2.5(13.4x5.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, metnin kenarındaki bazı başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli, okunaklı 19 satır düzensiz bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

5^b varağındaki durakları kırmızı olan risalede bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş, birkaç varağında metin kenarında

⁶⁴ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁵ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. Bu çalışma: s. 248-249.

müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Ahmed İmadi'den alınmış ve diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlara rastlanmıştır.

Muhtelif varaklarda dağılmalar, mürekkep ve rutubet lekeleri ile tashihten kaynaklı ufak tefek aşınmalar tespit edilmiştir. Sultan 3. Osman vakfı olan eser, “İsâm” üzerine haşiyedir.

50^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Ali b. Ahmed el-Boluvi).

تمت الحاشية لسيد علي على شرح مولانا عصام الدين لرسالة أبي القاسم الليثي السمرقندي في الإستعارة عن يد الفقير علي بن أحمد البولوي في أواسط شوال لسنة ثلث وثمانين والـف

Baş (5^b):

بسم الله الرحمن الرحيم يقول المتوسل بمحامد ربه الوفية والصلوة على نبيه ذي المكارم الرضوية وعلى آله واصحابه أولى البراهين الجليلة سيد علي بن سيد محمد المنتسب إلى العدة الزكية... إن ما فسر به قول المصنف أعنى العطية من قوله أي كل عطية أو العطية المعهودة ترديد بين الخاص والعام ثم ترجيح للخاص بتوله فح يناسب فقرتنا الحمد والصلوة أشد تناسب أي بالنسبة إلى العام فلزمه ما لزمه من أن الحمد هنا من افراد الشكر...

Son (49^b):

...المكنية لا يحتاج فيها إلى الفرق بين القرينة والتجريد لأن حكمها في القرينة والتجريد حكم المصرحة في القرينة والترشيح قوله والأظهر أن يحضر به السامع أولا هو القرينة قد سمعت بما تكلمنا عليه في موضعه فلا تغفل على كلمة لا تغفل ختمنا حواشينا عسى أن يكون من المنتهيين ولا يكون من الغافلين نبهنا الله تعالى ومن سمع الحق فاتبعه من قررة المغردين الحمد الله الذي أخص لنا بتلخيص بيان خلاصة البيان...

5.2.35. Hâşiyetu'l-Hafid alâ Şerhi'l-İstiâre li'l-İsâm, Hafid Ali⁶⁶

Nuruosmaniye 4518₍₄₎ (mükerrer)

97^b-131^a varakları arasında bulunan risale⁶⁷ 22x14.4(15.2x8.3) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, durak ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile harekesiz 21 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

⁶⁶ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Bazı kelimelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eser müşirli olup, metin kenarında haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Bazı varaklar hasarlı ve tamir görmüş aynı zamanda mürekkep, rutubet ve diğer bazı lekeler tespit edilmiştir.

Sultan 3. Osman vakfı olan risale, mühürsüz olup sonundaki bir varakta fevaid bulunmaktadır.

131^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (H.1135, el-Hac Abdülkadir).

على يد أفقر العباد الحاج عبد القادر... في ايتد شهر ذ القعدة المبارك سنة ١١٣٥

Baş (97^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه تقتي أحمدك حمد مسترشد لأنوار... وأصلي وأسلم على... محمد النبي الأمي... وبعد فيقول العبد المفتقر... علي بن صدر الدين بن عصام الدين لما بلغت سن التمييز من العمر... وكنت إذا ذكرت ما ذكرت مشغلا بمذاكرة شروح جدّي على الرسالة المعمولة لتحقيق معاني الإستعارات للعالم المحقق... أبي القاسم السمرقندي... قوله يقول العبد إختار لفظ العبد مع ما فيه من الخضوع توطئة لمفة المفتقر النبي عن الإحتياج ولذلك عدى بالي إذ العبد محتاج لا يملك شياء...

Son (131^a):

...قوله كما أشرنا إليه حيث قال ولا يخفى أنه لا معنى لقوله ما زاد على قرينة المصرحة والأظهر ان ما يحضره السامع لا يخفى أنه أولى من ضيغ الماتن قوله ولك أن تجعل الجميع قرينة الح ولذا قال صاحب التلخيص القرينة قد تكون واحدة وقد تكون متعددة

5.2.36. Hâşiyetu'l-Hafîd alâ Şerhi Risâleti'l-İstiâre li'l-İsâm, Hafîd Ali⁶⁸

Nuruosmaniye 5088⁽²⁾

17^b-66^b varakları arasında bulunan risale⁶⁹, 18.5x10.9(11.9x5.6) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve duraklar kırmızı

⁶⁷ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 267.

⁶⁸ Yazar hakkında şimdilik elimizde bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁹ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 275.

mürekkep ile harekesiz 19 satır bir şikeste talik hattı ile yazılmıştır. Müşirli olan risalenin metin kenarında konu başlıkları ile birkaç ufak not bulunmaktadır.

Muhtelif varaklarda rutubet ve diğer bazı lekeler, bazı varaklarda ise ufak tefek dağılmalar, 26^a-39^b varakları arasında ise güve tahribatı tespit edilmiştir.

Baş (17^b):

بسم الله الرحمن الرحيم أحمدك حمد مسترشد لأنوار هدايتك... وأصلى وأسلم على أشرف مبلغ برك
ورسالتك... محمد النبي إلا في سيد ولد عدنان... وبعد فيقول العبد المقتدر إلى الطاف رب العالمين علي بن
صدر الدين عصام الدين لما بلغت سن التميز من العمر الفريد وادركت أن صيت عالم العالم قد ملاء الآفاق...
فذكرت عند وصولي محروسة مصر العمل بالسنة السنية... قوله يقول العبد اختار لفظ العبد مع ما فيه من
الخشوع... قوله الحمد لله الواهب العطية هذا حمد والماتن...

Son (66^b):

...قوله كما أشرنا إليه حيث قال ولا يخفى أنه لا معنى لقوله ما زاد على قرينة المصرحة اه قوله
والأظهر أن ما يحضره السامع لا يخفى أنه أولى من صنيع الماتن قوله ذلك أن تجعل الجميع قرينة اه ولذا قال
صاحب التلخيص القرينة قد يكون واحدة وقد يكون متعددة

5.2.37. et-Tahrîrât alâ Şerhi'l-İstiâreti'l-İsâmiyye⁷⁰

Nuruosmaniye 4475⁽⁸⁾

132^b-139^b varakları arasında bulunan risale⁷¹ 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

135^b varağında bir sahha (tashih) kaydı bulunan eser, Ahmed el-Mevlevî'nin “Şerhu 'İsâm” eserinin toplamı olup, 140^a varağında meâni ve beyân'a ait 20 satır bir yazı bulunmaktadır.

139^b varağında ferağ kaydına rastlanmıştır:

⁷⁰ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

⁷¹ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

وافق الفراغ من كتابتها يوم الأربعاء المبارك ثامن جمادى الأول سنة ١١٢٣ ... على يد... علي بن
المرحوم الشيخ سالم الدماطي المالكي

Baş (132^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين وأزكى الصلوة وأتم التسليم على سيد المرسلين
محمد... وبعد فهذه تحريرات أنيقة وتدقيقات رشيقة جردتها من طراز نسخة شرح الإستعارات العصامية
لأستاذي أجمل المدققين مولانا أحمد أفندي المولوي... قوله الحمد لواحب خبر إن وكتب مانعته حمد الشارح
أن أحسن إلى قوله الحمد لواهب العطية وصلوته صلوة المتن إلا أنه في المتن عطف على مجرد الحمد لواهب
العطية...

Son (139^a):

... قوله فرده على كل تقدير أي رد لفظ مخالف المنية قوله و لك أن تزيد أقسام إلى آخره تارة
باحتمال المجاز المرسل وتارة باعتبار شيوع الإستعمال منه قوله من ملايمات المشبه به ترشيحا أي للمصرحة
قوله فإن محاسن الكلام ليس المحاسن جمع حسن على خلاف القياس فالظاهر أن يقول ليست

5.2.38. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm ale'l-İstiâre⁷²

Nuruosmaniye 4518₍₃₎

63^b-96^b varakları arasında bulunan risale⁷³ 22.3x14.7(14.1x7) cm ebadında,
koyu krem ve krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları ve bazı
işaretler kırmızı mürekkep ile harekesiz 21 satır bir nesih hattı ile yazılmıştır.

63^b varağında başlık tezhibi bulunan risale müşirli olup, metin kenarında
sahha (tashih) kayıtları, müellifin ilave bazı notları ve Abdurrahmân'dan alınmış
haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Muhtelif varaklarda rutubet, mürekkep ve diğer bazı lekelerin yanı sıra ufak
tefek dağılma ve tashihten kaynaklı aşınmalar tespit edilmiş, bazı varaklar ise tamir
görmüştür. Sultan 3. Osman vakfı olan eser, mühürsüzdür.

96^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (H.1123).

⁷² Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

⁷³ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 267.

Baş (63^b):

بسم الله الرحمن الرحيم قوله إلى الطاف ربه الخفية الألفاظ جمع لطف في القاموس لطفٌ بالضم ولطف الله لك أوصل لك مرادك بلطف وكرم ولطافة صفودق واللطف البر بعباده المحسن إلى خلقه بإيصال المنافع إليهم يرفق والعالم بخفايا الأمور ودقائقها إنتهى أقول الأظهر أن يجعل الألفاظ ههنا من اللطف بمعنى الدوق فح يبقى على معناه المصدري والجمع باعتبار مواده المتعددة بتعدد ما يرفق به...

Son (96^a):

...يقضي أن نفس هذا الأمر المثبت للمشبه قرينة المكنية لإثباته وان المسمى بالتخييل الإثبات الا نفس ذلك الأمر مع أن المشهور أن قرينة المكنية عند السلف وكذا السكاكي سمى تخيلا لكن يمكن توجيه الكلام بحيث ينطبق على المرام قوله نعم يحتاج إلى الفرق أي في المصرحة وقوله فهو القرينة أي في المصرحة وقوله فهو القرينة أي في المصرحة والمكنية وقوله وما سواه ترشيح في المكنية وتجريد في المصرحة

5.2.39. Şerh alâ Risâleti'l-İstiâre, el-Bosnevî

Tam adı Muḥammed b. Mūsā el-Bosnevî⁷⁴ olan müellif tefsir alimi olup genç yaşına rağmen pek çok şey bilmesi hasebiyle “‘Allāmek” lakabıyla tanınmıştır.

Saraybosna'da doğduğu bilinen Bosnevî'nin eski ve yeni kaynaklarda doğum yılına dair bir bilgi aktarılmamıştır. İlk öğreniminin ardından Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nden mezun oldu. 17 yaşında İstanbul'a giderek Silahtar Mustafa Paşa'nın tekkesine intisab eden müellif, müderris Mehmed Emin Şirvânî'den iki yıl ders alıp, Ganizâde Mehmed Nâdirî'nin derslerine devam etti.

Müderris olarak vazife yapan Bosnevî, bir yıl sonra azladileceği Yıldırım Han Medresesi'ne geçmiş, 1632 senesinde Üsküdar'da Mihrimah Sultan, 1633'te de bir Sahn-ı Seman medresesinde müderrislik yapmıştır.

⁷⁴ Bosnevî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti için bkz.: ‘Uşākizâde, Seyyid İbrahîm Efendî eş-Şekâikü'n-Nu'māniyye ve Zeyilleri: Veḳāyi'u'l-Fuḫalā, Şeyhî Mehmed, neşre hazırlayan: Abdulkâdir Üzcân, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989, C. II-III, s. 29-30 ; Muḥammed Emîn b. Faḫlullah b. Muḫibbillāh ed-Dımaşķī Muḫibbî, Hulâṣatu'l-Eser Fî A'ḳāni'l-Ḳarni'l-Hādî 'Aşar, C. IV, s. 302-303. Bekir Sadak, “Bosnevî”, DİA., C. VI, s. 306.

Molla tayin edilme ümidi içerisinde, Revan Seferi münasebetiyle IV. Murad'a, kaleme aldığı Fetih suresi tefsirini takdim etmiş ve Silahtar Mustafa Paşa'nın tavsiyesi üzere 1044 (1634-1635) senesinde Halep'e kâdılkudât tayin edilmiştir. Halep'te kaldığı süre içerisinde Molla Câmî'nin el-Kâfiye şerhini okutmuş ve bu şerhle alakalı haşiyeleri takrir etmiştir. Dersleri büyük ilgi gören Bosnevî'nin ünü yayılmış ancak rahatsızlığı nedeniyle Halep'ten ayrılması gerekmiştir.

Halep'teki birtakım nahoş durumlardan hükümdara söz etmesin diye Silahtar Mustafa Paşa tarafından Rumelihisarı'nda ikamete zorlandığı söylenmektedir. Bu sırada kadılık görevinden alınıp birkaç gün içerisinde İstanbul kadılığına tayin edilmiş ancak 1046 (1636-1637) yılında vazifesini ifâ edemedi vefat etmiştir.

Rumelihisarı kabristanına defnolunan müellifin kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır:

Hâşiye 'alâ Envâri't-Tenzil ve Esrâri't-Te'vîl, Tefsîru Sûrati'l-Fâtîha ve'l-Bakara, el-Hādî, Şerhu Tefsîri Sûrati'l-Kehf, Tefsîru Sûrati'l-Feth, Ehâdisu'l-Erba'in, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Câmî, Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh, Şerhu's-Şemsiyye, Hayâtü'l-Hayevân Tercümesi.

Nuruosmaniye 3898⁽³⁾

Miklepli, şirazeli, dışı siyah, sülyen, açık ve koyu yeşil tonlarda ebru kağıt kaplı kahverengi deri bir cilt içerisinde.

3 risaleyi muhtevi bir mecmuanın 3.üncüsü olan eser, 20^b-35^b varakları arasında, 20.5x12(14.9x6.2) cm ebadında, açık krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, bazı söz başları kırmızı mürekkep ile, harekeli 17 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

30^b ve 31^a varakları dışı siyah rapido çekilmiş altın cetvel içerisinde, diğer varaklar ise kırmızı mürekkep ile cetvellenmiştir. 20^b varağında başlık tezhibi bulunan risale müşirli, varak cetvelleri ve duraklar tezyinatlıdır. Bazı cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilmiş olan risalenin bazı varaklarında metin kenarında metinde unutulmuş bazı kısımlar, sahha (tashih) kayıtları, yine metin kenarı

ve satır aralarında, müellifin ilave bazı notları ile haşiye ve haşiye tarzında açıklayıcı kısa notlar bulunmaktadır.

Sultan 3. Osman vakfı olan mecmuanın cildinde güve tahribatı bulunmakta, arka kapak hasarlı, mıklebi ve ön kapağı ise az hasarlı, risalenin muhtelif varaklarında ise mürekkep dağılması, yer yer mürekkep lekeleri ve tashihler nedeniyle oluşan aşınmalar tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو الإرشاد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

35^b varağında kitabet kaydına rastlanmıştır:

في تاريخ سنة ١١٥٥ في شهر رمضان الشريف وهو يوم العرفة

Eser, müellifin kendi hattı ile yazılmıştır (35^b).

وسميت الشرح المفيد وأنا الفقير أحمد بن حسن البوسنوي من غلمان سلطان الأعظم السلطان محمود خان وأنا ساكن في كيلار حاصة

Baş (20^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله العلى والصلوة على نبيه الصفى... أما بعد فيقول العبد الفقير... أحمد بن حسن البوسنوي أن الرسالة المشهورة بين الأفاضل برسالة الإستعارات من بين الرسائل للإمام الهمام السمرقندي المشتهر بين الناس بأبي القاسم الليثي... على وجه الإيضاح مجهولاتها... الحمد أي جنس الحمد من حيث هو التي في ضمن جميع أفراد مختص وثابت لواهب العطية أي كل عطية أو العطية المعهودة التي نزلت فيها السوره أي الكوثر...

Son (35^b):

...قوة الإختصاص بالمشبه به ولو في زعم المتكلم فأيهما الصواب في العبارة فأى شئ من الملايمات يعرف بالتأمل أقوى إختصاصا بالمشبه وتعلقا به أي بالمشبه به فهو القرينة المحمولية نفسه تخيلا أو الإستعارة تحقيقية أو إثباته تخيلا وما سواه ترشيح أو تجريد المكنية أو الإستعارة التخيلية أو التحقيقية

5.2.40. Risâle fî İlmi'l-Belâga⁷⁵

Nuruosmaniye 4391₍₃₎

Risale⁷⁶ 110^b-122^a varakları arasında 18.2x11.1(12.9x4.9) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli 21 satır bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalenin ilk varağında başlık tezhibi olup, besmelesi nesih hattı ile yazılmıştır.

Baş (110^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي أحسن كل شيء خلقه... والصلوة على محمد... وبعد فهذه رسالة في علم البلاغة أوردت فيها أصول العلوم الثلاث بلا إيجاز فحل ولا إطناب فحل لرسم خدمه من خصه الله تعالى بالسيادات الأنسية والسعادات العدسية... الفن الأول في علم المعاني إعلم أن علم المعاني علم باحث عن التراكيب العربية من حيث الدلالة بحسب هيئاتها على المعاني الزائدة على المعنى الأصلي المطابقة لمقتضى المقام...

Son (122^a):

...وغير ذلك مما هو مذكور في كتب البديع ولك أن نستخرج أنواعا منها وتلقب بأي لقب أحببت وأصل الحسن في الكل أن يتبع اللفظ المعنى لا العكس فتأمل أبيات البحري (شعر)

بلونا ضرائب من قد نرى فما إن رأينا لفتح ضريبا

تردد في خلقي سودد سماحا مرجى وبأسا مهيبا

فكاليث إن جنته صارخا وكالبحر كالغيث إن جنته مستنثيا

⁷⁵ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

⁷⁶ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 50-51.

5.2.41. Risâle fî Envâi'l-Mecâz⁷⁷

Nuruosmaniye 4475⁽²⁾

Risale⁷⁸ 27^b-30^a varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında, krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah ve kırmızı mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar da kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Sultan 3. Osman vakfı olan eser, müşirli olup, metin kenarında müellifin ilave bazı notları ile açıklayıcı cümleler bulunmaktadır.

Baş (27^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله ذي المن والإحسان والصلوة والسلام على رسوله... إعلم أن اللفظ الموضوع المستعمل مفردا كان أو مركبا إن استعمله فيما وضع له فحقيقة مثال الحقيقة في المفرد كالأسد في الحيوان المخصوص المفترس والقتل في إزهاق الروح ومثالها في المركب نحو قتل الأسد بمعنى أهلك الحيوان المخصوص المفترس وإن استعمل في غير ما وضع له بالقرينة المانعة عن إرادة ما وضع له...

Son (30^a):

...وإن كان الوضع الذي كان الحقيقة حقيقة بحسب وضع الشرع يكون المجاز المستعمل في غير ذلك الوضع مجازا شرعيا كما أن حقيقة ذلك الوضع حقيقة شرعية وهكذا في غيره فالصلوة في الدعا حقيقة لغة وفي العبادة مجاز كذلك وفي الشرع بالعكس أي حقيقة شرعية في العبادة مجاز شرعي في الدعا لأن وضعه في اللغة للدعاء وفي الشرع للعبادة

5.2.42. Risâle fî Envâri'l-Mecâz⁷⁹

Nuruosmaniye 4475⁽⁴⁾

42^a-43^a varakları arasında bulunan risale⁸⁰ 23.4x14.6(15.5x8) cm ebadında krem rengi, aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, duraklar ve bazı noktalamalar kırmızı ile yer yer az harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

42^a varağında metin kenarında haşiyesi olan risale Sultan 3. Osman vakfidır.

⁷⁷ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

⁷⁸ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

⁷⁹ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

⁸⁰ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

Baş (42^a):

بسم الله الرحمن الرحيم وما توفيقي إلا بالله عليه توكلت وإليه أنيب أعلم أن اللفظ الذي أريد به غير المعنى الموضوع له أن ترك إستعماله في المنقول عنه فمنقول عرفي إن كان ناقله عرفا عاما كالدابة لذات القوائم الأربع واصطلاحى إن كان ناقله عرفا خاصا كالفعل والحرف وشرعى إن كان شرعا كالصلاة والصوم...

Son (43^a):

...كما في قولك كثير الرماد فتلويح فإن قلت مع خفا في اللزوم فرمزوا بلاخفافية قائما وإشارة مثل رايتت المجد الفى رحله في الطلحة ثم لم يتحول والمجاز أبلغ من الحقيقة والكناية أبلغ من التصريح لأن الإنتقال بينهما من الملزوم إلى اللازم فيكون كدعوى الشي ببينة وكذا الإستعارة أبلغ من التشبيه إذ هي نوع من المجاز

5.2.43. Risâle fi Alâkati'l-Mecâz⁸¹

Nuruosmaniye 4475⁽²¹⁾

181^a-183^a varakları arasında bulunan risale⁸², 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekeli 29 satır bir nesih kırmısı ile yazılmıştır.

Sultan 3. Osman vakfı olan risalede 181^{a-b} varaklarına rakamlarla duraklar yapılmıştır.

Baş (181^a):

بسم الله الرحمن الرحيم أعلم أن العلماء قد حصروا العلاقة في المجاز بنا على الإستقرا في خمسة وعشرين نوعا إطلاقا اسم السبب على المسبب كقوله صلى الله عليه وسلم بلوا ارحامكم ولو بالسلام أي حذلوها فإن العرب لما رأت بعض الأشياء ينقل استعاروا البل بمعنى الوصل العكس كقوله بالعطية من لأن من أعطى فقد من اطلاق إسم الجزء على الكل...

Son (182^a):

⁸¹ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

⁸² Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma: s. 255.

...فالأول أولى لإستحالة وجود الحال بدون المحل لأن الحذف في كلامهم كثير وهو ممدوح ولذا مدح النبي صلى الله عليه وسلم نفسه حيث قال بعثت بجوامع الكلم كما في شرح المفتاح للعلامة الفاضل المحقق التفتازاني برد الله تعالى مضجعه وسقا مرقده سايب غفرانه

5.2.44. Risâle fi'l-Kelâmi'l-Muştemil alâ Nefy ve Kayd⁸³

Nuruosmaniye 4475⁽²²⁾

Sultan 3. Osman vakfı olan risale⁸⁴ 182^a-183^a varakları arasında, 21.5x14.6(15.8x8.1) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkepile harekeli 29 satır bir nesih kırması ile yazılmıştır.

Metin kenarında haşiyeler bulunan risalede söz başı ve bazı işaretler kırmızı mürekkep ile yazılmış, keşidelerin üzeri kırmızı mürekkep ile geçilmiştir.

Baş (182^a):

بسم الله الرحمن الرحيم قول المصنف وهذا مبني علي أصل ذكره الشيخ في دلائل الإعجاز من قواعدهم أن النفي إذا دخل علي كلام فيه قيد توجه إلي القيد خاصّة وأفاد ثبوت أصل الفعل وقد بالغ الشيخ في وجوب المحافظة علي هذه القاعدة...

Son (183^a):

...لما كان فاسدا أيضا لكون المقصود نفي القيد مع ثبوت الفعل كما يظهر بادني توجه وكان الثاني راجعا لأكسريته في الإستعمال وتبادر الذهن جعل المرجوح كالعدم واسقطه عن درجة الإعتبار وعبر عن الراجح بما يفيد الجزم به

5.2.45. Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre, İsmail b. Sinân

Fakih olan müellife⁸⁵ kaynaklarda fazla rastlamamakla beraber kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır:

el-Ferâiz, Şerhu Risâleti'ş-Şağâir ve'l-Kebâir.

⁸³ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

⁸⁴ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s. 255.

⁸⁵ İsmail es-Sivâsî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti hakkına bkz.: Keşhâle, a.g.e., C. II, s. 271 ; Kâtib Çelebî, a.g.e., C. II, s. 1815.

Nuruosmaniye 4506⁽⁴⁾

Mecmuanın son risalesi⁸⁶ olan eser, 103^b-132^a varakları arasında 20.4.5x13.2.5(13.4x5.5) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep söz başları durak ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yer yer çok az harekeli ve okunaklı 19 satır düzensiz bir nestalik hattı ile yazılmıştır.

Metin kenarında müellifin ilave bazı notlarının yanı sıra Ğâmûs'tan alınmış ve diğer bazı haşiye tarzında açıklayıcı notlar bulunmaktadır.

Risalenin bulunduğu ilk forma ile 3.üncü formadaki birkaç varak oldukça hasarlı, 108.inci varak kopmuş ve muhtelif varaklarda mürekkep ve diğer bazı lekeler ile dağınıklar tespit edilmiştir. Risale, Sultan 3. Osman vakfidır.

132^a varağında kitabet kaydına rastlanmıştır: (Abdurrahim Boluvi, H.1085.)

عبد الرحيم البولوي سنة ١٠٨٥

Baş (103^b):

حاشية سيواسي على الإستعارة العصامية

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله ذي العظمة... والصلوة على محمد المؤيد بكلام معجز مصافع البلغاء... وبعد فيقول الفقير إلى الرب الأكرم الحاج إسماعيل ابن الحاج سنان... وإن أفضل المتأخرين وأكمل المتبحرين مولانا عصام الدين... قد شرح الرسالة التي عليها في تحقيق الإستعارة... أبو القاسم السمرقندي... قرأته علي بعض التعلل الكثير لقلة البضاعة... قال المصنف الحمد لواهب العطية أي جنس الحمد ثابت لواهب العطية...

Son (131^b):

...قوله أو إثباته تخيلية كما ذهب إليه الخطيب والسلف سور صاحب الكشف قوله فأيهما الصواب في العبارة فأى شئ من الملايمات يعرف بالتأمل قوله فهو القرينة المحولة نفسها تخيلاً أو استعارة تحقيقية أو إثباته تخيلاً قوله لانه لا الالتباس بين القرينة والترشيح في المصرحة لأن القرينة مما يلايم المشبه والترشيح مما يلايم المشبه به

⁸⁶ Risaleyi muhtevi mecmuanın tavsifi için bkz. bu çalışma s. 248-249.

5.2.46. Risâle fi'l-İstiârât⁸⁷

Nuruosmaniye 4951₍₂₎

Üzeri siyah, yeşil, sütlü kahve, bordo ve küf yeşili tonlarda ebru desenli kağıt kaplı açık kahverengi, mukavva kaplı deri bir muhafaza içerisindedir.

Miklepli şirazeli, üzeri yeşil, mavi, sarı, sülyen ve bordo tonlarda ebru desenli kağıt kaplı, açık kahverengi, mukavva kaplı deri bir cilt içerisindedir.

Dört risaleyi muhtevi bir mecmuanın 2. incisi olan eser, 17^b-20^a varakları arasında, 21.7x15(13.5x6.8) cm ebadında krem rengi aharlı kağıt üzerine siyah mürekkep, söz başları, başlık ve duraklar kırmızı mürekkep ile harekesiz ve okunaklı 15 satır çok hoş bir nesih hattı ile yazılmıştır.

Bazı kelime ve cümlelerin üzerine kırmızı mürekkep ile hat çizilen eserin satır aralarında müellifin ilave bazı notları bulunmaktadır. Risale Sultan 3. Osman vakfidır.

Cildi, sırt kısmı ve miklebinde güve tahribatı tespit edilmiştir.

1^a varağında vakıf kaydı-mührü ve Sultan 3. Osman mührü bulunmaktadır:

السلطان بن السلطان السلطان أبو المحامد عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان

بنده لطيف هشيم إبراهيم حنيف

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

Baş (17^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي زين قلوب العارفين بأزهار بدايع البيان... والصلوة والسلام
علي البشير الداعي إلي صراط مستقيم... وبعد فهذه رسالة وجيزة تقلدت فرائد عزيزة حاوية لأنواع
الإستعارات جامعةً لصنوف المجاز والعلاقات... وها أنا اشرع في بيان المقصود... الإستعارة المصراحة عند

⁸⁷ Eserin müellifi şimdilik tespit edilememiştir.

الخطيب والسكاكي وذكر المشبه به واردة المشبه مثل رايت أسداً يرمي وجعل السكاكي ذكر المشبه به وارادة المشبه مثل رايت أسداً يرحى...

Son (20^a):

...وأما علاقات المجاز المرسل خمسة وعشرين علاقة في المشهور السببية والمسببية... والعموم والخصوص وحذف المضاف وزيادة الكلمة والمجاورة والرجوع إليه والكون عليه والحالية والمحلية والنكرة في الإثبات والإستعداد وحذف الجرّ والآلية والتعلق والتضاد والبدلية

SONUÇ

Yazma eser kütüphaneleri, yurt içinden ve dışından gelen araştırmacılar için birer hazine niteliğinde pek çok el yazması kaynağa ev sahipliği yapmaktadır. Bu yazmalar, muhtevâları ve tarihin birer tanığı olmaları dolayısı ile önceki nesillerden aktarılmış ve sonraki kuşaklara ulaştırılması gereken değer hükmündedir.

Öncelikle kütüphane raflarında duran bu yazmaları, okuyucuya ve ilgisine ulaştırmak toplumsal bir sorumluluktur. Bundan dolayı yapılması gereken ilk çalışma, yazmaları alanlarına göre sistematik olarak bir araya getirmek olmalıdır. Her kütüphane için bir katalog oluşturmak, bu sahada çalışma yapan araştırmacılar için bir kolaylık sağlayacaktır. Bu kolaylık, araştırmacının bilgi ile daha hızlı ve kolay bir şekilde iletişime geçmesine katkı sağlayacaktır. Bununla beraber, tarihin belli bir döneminde ortaya çıkan metinler vasıtasıyla dönemin düşünce yapısı da ortaya çıkarılabilecektir.

Kişinin istek, amaç, duygu ve düşüncelerini estetik bir dille ortaya koymasına yardımcı olan belâgat sanatı, bir dilin ulaştığı zirve noktasını gösterir. Bu çalışmada amacımız, belâgat yazmaları üzerinden bir dönemin düşünce geleneğini ortaya çıkarmaktır. Bu hedefe ulaşabilmek için Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan belâgat ile ilgili eserleri tanıtmaya çalıştık. Bu sayede sonraki araştırmacılar bu alandaki eserlere kolayca ulaşabilecektir. Böylece kitap ile sembolize edilen İslam medeniyetinin önemli bir sacayağı ortaya çıkmış olacaktır.

Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan belâgata dair yazmaları ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışma, açıklama ve anlamayı da amaçlayan deskriptif bir yöntem ile yazılmıştır. Bu çerçevede öncelikle Nuruosmaniye Kütüphanesi'ne gidilmiş ve belâgatı ilgilendiren el yazması eserlere ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra kütüphanenin Abdülhamid devrinden kalma bir fihrist yardımıyla, meânî ve beyâna dair eserler başlığı altında toplanmış olan eserlere ulaşılmıştır. Bunun dışındakiler ise eserin mukaddimleri okuyarak tarafımızca ulaşılmıştır. Uzun soluklu bu çalışmanın sonucunda belâgata dair olan eserler tavsif edilmiş ve okuyucunun ilgisine sunulmuştur.

Yapılan inceleme ve araştırma sonucunda Nuruosmâniye Kütüphanesi'nde, ikisi mükerrer olan 91 adet münferit, 34 adet mecmua içerisinde risaleler şeklinde olmak üzere toplam 172 eserin varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu eserlerden 22 tanesinin müellifi kayıtlı değildir. Müellifi bulunan kimi eserlerin de müellifleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hayatları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız müellifler ise Harezmi Hüsâmuddin el-Müezzini, Şemsuddin Muhammed b. Ali el-Hisârî, Ahmed b. Yahya b. Muhammed, Ebu'l-Felah Halil b. Hasan el-Aydîni, Seyyid Ali b. Seyyid Muhammed, Muhammed eş-Şîrânîşî, Hafîd Ali b. Sadruddin b. İsmâ, Vahdî Efendi ve son olarak Muhaşşî Abdalbâkî b. Dursun'dur. Belâgata dair eser ortaya koyan bu müellifleri hayatını veya yaşam öyküsünü ortaya koymak yeni araştırmacılara düşen tarihi bir görev ve sorumluluktur.

Sonuç olarak, bu çalışma belâgata dair bir literatür taraması olup gelecek kuşak araştırmacılar için bir başvuru olma niteliğini taşımaktadır. Bu sayede araştırmacılar tarafımızdan tespit ve tavsif edilen bu çalışmalardan hareketle islam kültür atlasının bilinmeyenlerine doğru bir yolculuk yapabilecektir.

Bu çalışmanın bir diğer sonucu da kültür tarihimizin bazı yazma eserlerine hiç temas edilmediği gerçeğidir. Gelecek kuşak araştırmacıları bu alana eğilerek düşünce tarihimizin karanlık taraflarını aydınlatabilir. Bu konuda yeni çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Belâgat tarihine ait birçok eser ve müellif, okuyucunun ilgisine mazhar olmayı beklemektedir. Düşünce dünyamızı ve ruh haritamızı oluşturan bu eserlerin ortaya çıkarılması kutsal bir görev olarak araştırmacıları beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akçay, Mustafa: “Siyalkûtî”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 37, s. 292-293.
- Akpınar, Cemil: “Fenârî Hasan Çelebi”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 16, s. 313-315.
- el-‘Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. ‘Abdullah b. Sehl: **Kitābu’ş-Şinā‘ateyn**, İstanbul Mahmûd Bey Matbaası, 1903.
- ‘Atîk, ‘Abdül‘azîz: **Fi’l-Belāğati’l-‘Arabiyye**, Beyrut, Dâru’n-nehdati’l-Arabiyye, 2009.
- el-Bağdādî, Babān-zāde İsmā‘îl Bāşa: **Hedyyetu’l-‘Ārifîn, Esmāu’l-Muellifîn ve Āşāru’l-Muşannifîn**, 2 c., Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955.
- el-Bağdādî, Babān-zāde İsmā‘îl Bāşa: **İzāhu’l-Meknûn fi’l-Zeyl ‘alâ Keşfiz-Zunûn ‘an Esāmi’l-Kutub ve’l-Funûn**, 2 c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Bardakoğlu, Ali: “Abbâdî İbn Kâsım”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 1, s. 15.
- Benli, Mehmet Sami: “İbnu’l-Murahhal”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 21, s. 140-141.
- Benli, Mehmet Sami: **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Fatih Devri Sonuna Kadar Geçen Dönemde Arapça Belagata Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1991, 238s.
- Bilgegil, Mehmet Kaya: **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, İstanbul, Enderûn Kitabevi, 2., bs., 1989.
- Bolelli, Nusreddin: **Belâgat; Beyan-meâni-bedi’ ilimleri Arap Edebiyatı**, İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2012.
- Brockelmann, Carl: **Geschichte der Arabischen Litteratur**, 2 c., Leiden, E. J. Brill, 1943-1949.

- Brockelmann, Carl: **Supplementband**, 3 c., Leiden, E. J. Brill, 1937-1938-1942.
- Bulut, Ali: **Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013.
- Bursalı Mehmet Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, 3 c., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333.
- Cârim, Alî, Emîn, Mustafâ: **el-Belâgatu'l-Vâzîha, Delîlu'l-Belâgati'l-Vâzîha**, Dımaşk, Dâru Kuba, 2007.
- Çelebî, Kâtib: **Keşfuz-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn**, yay. Haz. Şerefuddîn Yaltkâya, Rıfat Bîlge, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Çöğenli, M. Sadi: **Hicrî VI. ve VII. (5001-700) Asırlarda Dil Çalışmaları ve Belli Başlı Nahivciler**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1981, 125s.
- Çuhadar, Mustafa: "Fesâhat" **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 12, s. 423-424.
- Żayf, Şevkî: **el-Belâğa Taṭavvur ve Tārîḥ**, Kahira, Dâru'l-Me'ârif, t.y.
- Doğan, Erhan: **Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümündeki Arap Edebiyatına Dair Yazmalar**, Dnş: Tevfik Rüştü Topuzoğlu, İstanbul Üniversitesi 2000, 93s.
- Durmuş, İsmail: "İsâmuddîn İsferâînî", **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 22, s. 516-517.
- Durmuş, İsmail: "Kazvînî", **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 25, s. 156-157.
- Durmuş, İsmail: "Meânî", **DİA.**, c. 28, s. 204-206.
- Durmuş, İsmâil: "Safedî", **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 35, s. 447-450.
- Durmuş, İsmâil: "Sekkâkî", **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 36, s. 332-334.

Ebū'l-ʿAbbās Şemsuddīn
Aḥmed b. Muḥammed b.
Ḥallikān:

Ebū ʿAbdullah Şihābuddīn
Yāḳūt b. ʿAbdillāh Yāḳūt el-
Ḥamevī:

Ebū ʿAbdurrahmān Ḥalīl b.
Aḥmed:

Ebū'l-Faḫr Muḥammed b.
Mukerrem b. ʿAlī el-Enṣārī Ibn
Manzūr:

Ebū'l-Ḥasan Seyyid Şerīf ʿAlī
b. Muḥammed b. ʿAlī Curcānī:

Ebu'l-Ḳāsim Cārullah Maḥmūd
b. ʿOmer b. Muḥammed ez-
Zemaḥşerī:

Ebū Maṣṣūr Muḥammed b.
Aḥmed b. Ezher el- Herevī
Ezherī:

Ebū Bekr Muḥammed b. el-
Ḥasan el-Ezdī el-Başrī Ibn
Dureyd:

Ebū'l-Ḥasan Seyyid Şerīf ʿAlī
b. Muḥammed b. ʿAlī Cürċānī:

Ebū'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Fāris
b. Zekerīyyā Ibn Fāris:

Ebū'l-Meālī Celāleddīn el-
Ḥaṭīb Muḥammed Kazvīnī:

Ebū'l-Meālī Celāleddīn el-
Ḥaṭīb Muḥammed Kazvīnī:

Vefeyātu'l-Aʿyān ve Enbāu Ebnāi'z-Zamān
mimmā Şebete bi'n-Nakli evi's-Semā ev
Eşbetehu'l-Aʿyān, thk. İhsān ʿAbbās, ofs.,
Beyrūt: Dāru Şadr, 1978/1398, Beyrūt, 1968-
1972'nin ofseti.

Muʿcemu'l-Udebā, 10 c., Beyrūt, Dāru İḥyāi't-
Turaşī'l-ʿArabi, t.y.

Kitābu'l-ʿAyn, 8 c., thk. Mehdī Mahzūm,
İbrāhīm Semerrāī, Beyrūt, Müessesetu'l-ʿĀlem
li'l-Maṭbūʿāt, 1988.

Lisānu'l-ʿArab, 15 c., Beyrūt, Dāru Şadr, t.y.

et-Taʿrīfāt, Beyrūt, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye,
1983 s.

Esāsu'l-Belāġa, 4. bs., Beyrūt, Dāru't-Tenvīri'l-
ʿArabī, 1984.

Tehzību'l-Luġa, thk. ʿAbdusselām Muḥammed
Ḥasan, Ḳāhira, ed-Dāru'l-Mısıriyye li't-Teʿlīf
ve't-Terceme, 1964/1384.

Cemheretu'l-Luġa 3 c., ofs., Beyrūt, Dāru Şadr
, (t. y.), Maṭbaʿātu Meclis.

et-Taʿrīfāt, Beyrūt, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye,
1983.

Muʿcemu'l-Maḳāyisi'l-Luġa, 6 c., thk.,
ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn, 2. bs., Kāhira,
Mustafa el-Bābī el-Halebī, 1971.

el-İzāḥ fī ʿUlūmi'l-Belāġa, 2. bs., Beyrūt, Dāru
İḥyāi'l-ʿUlūm, 1992.

Telhīşu'l-Miftāḥ, (y.y. : y.y.), İstanbul, 1275.

Ebū Muḥammed İbn Sinān
‘Abdullah b. Muḥammed b.
Sā‘id Ḥaffācī:

Ebū Ya’qūb Sirāceddīn Yūsuf
b. Ebū Bekr b. Muḥammed
Sekkākī:

Ebū ‘Osmān ‘Amr b. Baḥr b.
Maḥbūb el-Kinānī el-Leysī
Cāhız:

Ebū’- Ṭāhir Mecduddīn
Muḥammed b. Yaḥyā b.
Muḥammed Firūzābādī:

Elmalı, Hüseyin:

Eren, Cüneyt, Uzunoğlu, M.
Vecih:

Görgün, Tahsin:

Gümüş, Sadreddin:

Hacımuftuoğlu, Nasrullah:

Hacımuftuoğlu, Nasrullah:

İbnu’l-İmad, Ebū’l-Felāḥ
‘Abdulḥay b. Aḥmed b.
Muḥammed:

Ebū’l-Faḫr Şihābuddīn Aḥmed
İbnu’l-Ḥacer el-Asḫalānī:

İbn Kutlubūḡa:

Sırru’l-Faşāḡa, Beyrūt, Dāru’l-Kutubi’l-
‘İlmiyye, 1982.

Miftāḡu’l-Ulūm, y.y., Maṭba‘ātu’l-Edebiyye, t.y.

el-Beyān ve’t-Tebyīn, 2 c., thk. Abdüsselam
(Muḥammed) Harūn 4. bs., Kāhira, Mektebu’l-
Ḥancī, 1975.

el-Ḳāmūşu’l-Muḥīt, Beyrūt, Müessesetu’r-
Risāle, 1986.

**Hicrī III. Asırdaki Edebî Çalışmalar ve Belli
Başlı Edip ve Şairler**, Dnş: M. Nazif
Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1982, 120s.

Hülâsatu’l-Belâḡa; Arapça Belâḡat, İstanbul,
Cantaş Yayınları, 2012.

“İcī Adudüddīn”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 21, s.
410-414.

“Cürcânî Seyyid Şerif”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c.
8, s. 134-136.

“Beyân”, **DİA.**, c. 6, s. 22-23.

“Bedî”, **DİA.**, c. 5, s. 320-322.

Şecerātuz-Zeheb fī Aḡbārī Men Zeheb, 8 c.,
Beyrūt, Dāru İḡyāi’t-Turāşī’l-‘Arabī, (t. y.).

ed-Dureru’l-Kamine fī A‘yani’l-mieti’s-Şāmine,
4 c., Beyrūt: Dāru’l-Cīl, 1931.

**Tācu’t-Terācim fī Men Şannafe mine’l-
Ḥanefiyye**, Dımaşq, Dāru’l-Me‘mūn li’t-Turaş,
1992.

- İshakoğlu, Ömer: **Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagate Yaptığı Katkıları**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 2004, 122s.
- Karakoç, Mehmet: **Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Arap Dili ve Edebiyatına Dair Yazma Nüshaların Tasnif ve Tavsifi**, Dnş: Recep Dikici, Selçuk Üniversitesi 1998, 509s.
- el-Ḳayrevānī, Ebū ‘Alī el-Ḥasan b. Reşīḳ el-Ezdī: **el-‘Umde fī Mehāsini’ş-Şi‘r ve ‘Ādābih**, 2 c., thk. Muḥammed Muḥyiddīn ‘Abdülḥamīd, Ḳāhira, Matba‘atu Ḥicāzī, 1934.
- Kılıç, Hulûsi: “Belâgat”, **DİA.**, c. 5, s. 380-383.
- Kılıçlı, Mustafa: **Hicri III. Asırdaki Dil Çalışmaları ve Belli Başlı Dilciler**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1982, 124s.
- Koca, Ferhat: “Molla Hüsrev”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 30, s. 252-254.
- Köse, Saffet: “İbnû’l-Mukrî el-Yemenî”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 21, s. 138-140.
- Kut, Günay: **Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu I**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.
- Mahmudov, Süleyman: **Azerbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi M. Fuzûlî Enstitüsü Kütüphanesindeki Arapça Nahve Dair Yazma Eserler**, Dnş: Mahmut Kafes, Selçuk Üniversitesi 2001, 165s.
- Matlûb, Aḥmed: **Mu‘cemu’l-Muştalahâti’l-Belâgiyye ve Taṭavvuruhâ**, 3 c., Bağdād, Matbaatu Mecma‘i’l-‘İlmî’l-‘İrākî, 1983-1987/1403-1407.
- Özcan, Abdülkadir: “İvaz Efendi”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 23, s. 490.
- Öz, Mustafa: “Kazâbâdî”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 25, s. 120-121.
- Özen, Şükrü: “Teftâzânî”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 40, s. 299-308.

- Özen, Şükrü: “Hafîd-u Teftâzânî”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 40, s. 300.
- Özen, Şükrü: “Sadruşşerîa Ubeydullah”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 35, s. 427-431.
- Özkan, Hâlit: “Tîbî”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 41, s. 125-127.
- Şa‘duddîn Mes‘ûd b. ‘Omar b. ‘Abdullah Teftâzânî, **el-Muṭavvel ‘alâ Telḥişi’l-Me‘anî**, Nâşir: Muḥarrem Efendî Bosnevî, Dersaâdet, Hâcî Muḥarrem Efendî Maṭba‘ası, 1310.
- Şa‘duddîn Mes‘ûd b. ‘Omar b. ‘Abdullah Teftâzânî: **Muḥtaşaru’l-Me‘anî**, (y.y. : y.y.) 1299, İstanbul, el-Hâc Muḥarrem Efendî Maṭba‘ası.
- Saraç, M. A. Yekta: **Klasik edebiyat bilgisi belâgat**, İstanbul, Gökkubbe Yayınları, 2012.
- Schaade, A.: “Fesâhat”, **İslam Ansiklopedisi, İslam âlemi, tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lugatı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1988, c. 4, s. 575-576.
- Sureyyâ, Meḥmed: **Sicill-i ‘Osmânî**, Westmead, Gregg International Publishers, 1971, Eser; İstanbul 1308 Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasımdır.
- Şaban, İbrahim: **Türk-Osmanlı Âlimlerinin XVI-XVIII. Asırlarda Arap Belâgatine Yaptıkları Katkıları**, Dnş: Doç. Dr. Mehmet Yavuz, İstanbul Üniversitesi 2007, 122s.
- Şah, Ali Hikmet: **Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümündeki Aruza Dair Yazma Eserler**, Dnş: Hüseyin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi 2000, 69s.
- Taşköprüzâde, (Ebû’l-Hayr İsâmuḍdin) Ahmed Efendi: **eş-Şekâiku’Nu‘mâniyye fî ‘Ulemâi’d-Devleti’l-‘Osmâniyye**, Nşr. Ahmet Suphi Furat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1985.

Taşköprizade, Ebû'l-Hayr
İsâmuddin Ahmed Efendi:

Mevzuatu'l-Ulum, 2 c., trc. Kemaleddin Mehmed Efendi, Dersââdet, İkdâm Matbaası, 1313.

Turan, Şerafettin, Özen, Şükrü,
Çelebi, İlyas, Saraç, M. A.
Yekta:

“Kemal Paşazâde”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 25, s. 238-247.

Teko, Zeynep:

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Şiir'e Dair Arapça Yazmalar (ELİF-DÂL), Dnş: Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi 2011, 138s.

Uzun, Mustafa :

“Meânî”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 28, s. 206-207.

Yazıcı, İshak:

“Ebu'l-Leys es-Semerkindî: hayatı, eserleri ve tefsirindeki metodu” (doktora tezi), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, 1982.

Yazıcı, İshak:

“Semerkandî”, **DİA.**, İstanbul, 1993, c. 36, s. 473-475.

ez-Zirîklî, Hayreddîn:

el-A'lam Kāmūs-u Terācim li Eşheri'r-Ricāl ve'n-Nisā mine'l-'Arab ve'l-Must'a'rabîn ve'l-Musteşrikîn, Beyrūt, Dārū'l-İlm li'l-Melāyîn 1992.

YAZAR ADLARI DİZİNİ

- ‘Abbâdî İbn Kâsım; 113, 206
- Abbâsî Ebu’l-Feth Abdurrahim b. Abdurrahmân; 93-94, 95
- Abdulhalim Germiyânî; 115
- Abdurrahmân el-Huseynî; 272
- Ahmed el-Kırîmî; 186
- Ahmed el-Mevlevî; 273, 274
- Alâiyevî İvaz Efendi; 52
- Adudüddîn el-İcî; 242-244
- Cemâleddîn Aksarâyî; 77-78
- Cezerî Muhammed eş-Şîrânî; 219, 222, 250, 252
- Curcânî Seyyid Şerîf; 32-34, 35, 37, 38, 40, 42, 44, 176, 177, 178
- Ebu’l-Kâsım b. Ebû Bekr Semerkandî; 169-171, 172, 246, 247, 248
- el-Hafîd Ahmed b. Yahyâ Teftâzânî; 110, 111, 202
- Fenârî Hasan Çelebî; 159-161, 192, 194, 196, 197, 199
- İbn Fehd Ebu’s-Senâ; 224
- İbnu’l-Esîr Ziyâeddin; 219-220
- İbnu’l-Mukrî el-Yemenî; 253
- İsâmuddîn İbrâhîm b. Arabşâh el-İsferâyînî; 162-164, 165, 166, 168, 203, 205, 262, 263, 264, 266, 267, 268
- İsmâil b. Sinân es-Sîvâsî; 297
- Kâzâbâdî Ahmed b. Suleymân; 275
- Kazvînî; 63-65, 66, 67, 69, 71, 72, 74, 76
- Kemalpaşazâde; 45-47, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 270
- Mevlânâ Nizâmuddîn Hatâî; 103, 105, 107, 200
- Mirzâcân Habîbullah eş-Şîrâzî; 207
- Mollâ Hüsrev Muhammed b. Ferâmurz; 188-189, 191

Musannifek; 183-184

Nâsıruddîn Muhammed b. Abdullah; 232

Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes'ud; 55-56

Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî; 26-29/130, 30, 79, 81, 83, 84, 86, 88, 89, 91, 131, 133, 134, 136, 138, 140, 142, 143, 145, 147, 149, 150, 152, 154, 156, 158

Salâhuddîn Halil b. Âybek es-Safedî; 229-230

Sekkâkî Ebû Ya'kub; 17-18, 19, 21, 23, 24

Sîrâmî Yahyâ b. Yusuf; 180, 182

Siyâlkûtî Şemsuddîn Abdulhakim; 209-210

Tâşköprüzâde Ahmed Efendî; 234-235, 269

Tîbî; 226-227

Tokadî Lutfullah; 49-50

Yezdî Abdullah b. Şihâbuddîn; 121, 122, 124, 125

Zemahşerî; 239-240

Zîbârî el-Kurdî Hasan b. Muhammed; 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284